

**ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚА ВА АХБОРОТЛАШТИРИШ
АГЕНТЛИГИ**

ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

А. Н. АРИПОВ, Т. К. ИМИНОВ

**ЎЗБЕКИСТОН АХБОРОТ-
КОММУНИКАЦИЯ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
СОҶАСИ МЕНЕЖМЕНТИ
МАСАЛАЛАРИ**

ТОШКЕНТ – «FAN VA TEXNOLOGIYA» – 2005

А. Н. Арипов, Т. К. Иминов. **Ўзбекистон ахборот-коммуникация технологиялари соҳаси менежменти масалалари**. Т.: «Fan va texnologiya» нашриёти, 2005 йил, 300 б.

Монографияда ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида замонавий бошқарув тизимини шакллантиришнинг назарий асослари, утиш даври иқтисодиёти шаронтида соҳа бошқарув тизимининг ривожланиш қонуниятлари, тенденциялари ва республикага хос хусусиятлари таърифланган. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасини урганиш асосида ушбу тармоқни бошқариш тизимини ривожлантиришнинг турли вариантли-исгиқболли йуналишлари белгиланган. Иқтисодий ислохотлар амалиёти талабларига асосланган ҳолда, соҳа бошқарув тизимини такомиллаштиришнинг илмий асослари ҳамда бу борадаги амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Монография кенг китобхонлар оммаси учун мулжалланган. Унда кутарилган муаммоли масалалар соҳа мутахассислари, илмий ходимлар, ўқув юртлари педагог ва талабалари учун айниқса, қизиқарлидир.

Масъул муҳаррир

Р. И. Исаев – техника фанлари номзоди, доцент

Тақризчилар:

Ш. Н. Зайнутдинов – иқтисод фанлари доктори, профессор,

Н. А. Муминов – техника фанлари доктори, профессор

©«Fan va texnologiya» нашриёти, 2005 й.

КИРИШ

Маълумки, инсоният ахборотлаштириш соҳасида ҳақиқий инқилобий узгаришлар даврини бошидан кечирмоқда, бунинг натижасида эса умумжаҳон ахборотлашган ҳамжамияти шаклланмоқда. Бу узгаришлар асосини ахборотлаштириш, телекоммуникация ва компьютер технологиялари конвергенцияси негизида ахборотни узатиш ҳамда истеъмолчига етказиб беришнинг энг замонавий ва самарали воситалари дунёга келатганлиги ташкил этади. Оқибатда XXI аср — ахборотлашган жамият асри деб эътироф этилди, яъни ахборотнинг тез ва сифатли айланишини таъминлаш мамлакат тараққиёти ва раванқининг бош мезонига айланмоқда.

Шу сабабли ҳам ахборот-коммуникация технологиялари* соҳасини жадал суръатлар билан ривожлантириш Ўзбекистон иқтисодиётида амалга оширилаётган таркибий узгаришлар ҳамда иқтисодий ислохотларнинг бош йуналишларидан бири ҳисобланади. Чунки бу йуналиш нафақат республикани ахборотлашган жамиятга айлантириш учун хизмат қилади, балки ахборот-коммуникациялар ривожининг ҳозирги даврдаги асосий мазмуни шундаки, у мамлакат иқтисодини ривожланган давлатлар даражасига кутариш учун узига хос етакчи тармоқ ролини ўйнайди.

Мамлакат мустақиллигининг биринчи йилларидаёқ Республика Президенти И. Каримов: «Биз яқин йиллар давомида алоқа ва телекоммуникация ривожини бўйича жаҳон стандартлари даражасига кутарилишимиз лозим. Ривожланган коммуникация тизими бўлмаса, Ўзбекистоннинг келажаги бўлмайди. Биз буни аниқ ҳис қилишимиз лозим»,¹ — деб ёзган эди.

* Ушбу соҳа номланиши бўйича иқтисодий адабиётда ягона тухтамга келинган эмас. Шунинг эътиборига олиб кейинги уринларда қисқароқ шаклдаги «АКТ» ёки «ахборот-коммуникация соҳаси» каби номламалар қулланилди.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларини чуқурлаштириш йулида. Т., «Ўзбекистон», 1995 й., 221-б.

Ахборот-коммуникация соҳаси ривожини мамлакат иқтисодий тараққиётининг энг устувор йўналишларидан эканлиги Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил якунларига бағишланган йиғилишида яна бир бор таъкидлаб утилди.²

Ўзбекистонда ахборот-коммуникация технологияларини кенг қўллаш ҳамда «ахборотлашган жамият» сари жадал интилиш мақсадида амалий чоралар кўрилмақда. Аммо, бу борада қилинган ишлардан келгусида қилиниши керак бўлган ишлар қўламини ниҳоятда кенгдир. Жаҳонда ахборот-коммуникация соҳаси ривожини жуда тезлик билан рўй бераётганлиги сабабли бу борадаги ҳар қандай сусткашлик мамлакат тараққиётига ўта салбий таъсир этиши мумкин.

Келгусида ахборот-коммуникация тизими ривожини республика иқтисодий тараққиётининг бош йўналишларидан бирига айлантириш учун қуйидаги вазифаларни биринчи ўринда ҳал қилиш талаб этилади. Чунончи, соҳа ривожини учун қўлай бўлган иқтисодий ҳамда ҳуқуқий муҳитни давр талабларига мос равишда такомиллаштириш, соҳада мулкий муносабатларни эркинлаштириш ва ахборот-коммуникация хизматлари бозори ривожини давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш, соҳада фаолият кўрсатаётган фирма ва компаниялар фаолиятини рағбатлантириш механизминини шакллантириш, энг асосийси, соҳанинг республикада таркиб топаётган бозор муносабатлари талабларига жавоб берадиган оқилона бошқарув тизимини яратиш ва бу йўналишда чуқур сифат ўзгаришларини амалга ошириш лозим. Табиийки бундай сифат ўзгаришлари бошқарув тизимини такомиллаштириш муаммоларини ечишга қаратилган чуқур илмий тадқиқотлар олиб боришни тақозо этади. Зеро, бундай тадқиқотларсиз соҳа бошқаруви самарадорлигини таъминлаб бўлмайди.

Шу сабаб ҳам сўнгги йилларда ахборот-коммуникация технологияларини шакллантириш ва ривожлантириш ҳамда ушбу соҳани бошқаришнинг назарий, методологик ҳамда амалий масалалари юртимиз ва хориждаги кўпчилик олимлар илмий ишларининг мавзусига айланмоқда. Аммо, таъкидлаш лозимки, сўнгги йилларда алоқа ва ахборотлаштиришнинг шиддатли ривожланаётганини ҳамда устувор йўналишга айланаётганлигини

² «Халқ сузи». 10 феврал 2004 й.

ҳисобга олган ҳолда, ушбу соҳани бошқаришни такомиллаштиришнинг ҳозирги кундаги муаммолари етарли тадқиқ қилинмаган. Қолаверса, бор адабиётлар ҳам бошқарувнинг тор йўналишдаги у ёки бу муаммосига багишланган бўлиб, соҳа бошқаруви муаммоларини мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларга боғлиқ равишда комплекс ҳолда очиб бера олмайди. Ҳолбуки, бундай талабларга жавоб берадиган илмий нашрларнинг етарли эмаслиги амалиётда кучли сезилмоқда.

Шуларни ҳисобга олиб ушбу монография муаллифлари Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг ривожланиш хусусиятлари ва қонуниятларини таҳлил қилган ҳолда соҳанинг устувор ва жадал ривожланишини таъминлаш, унинг бозор ислохотлари талабларига мос келувчи замонавий бошқарув тизимини шакллантиришга қаратилган илмий-амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишни ҳамда бу борадаги хулосаларни ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилишнинг мақсад қилиб олдилар.

Албатта, бу мақсад жуда кенг қамровли бўлиб бир монография доирасида уни ҳар томонлама ёритишга эришиш мураккаб. Шу сабабли муаллифлар асосий эътиборни энг аввало, муаммонинг шу кунда долзарб бўлган қуйидаги йўналишларига қаратишни ўринли деб топди:

- республика ахборот-коммуникация тизими ривожланишининг илмий асослари ва қонуниятларини таҳлил қилиб, соҳанинг мамлакат иқтисодиётининг ҳозирги босқичидаги родини илмий жиҳатдан асослаш;

- ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув тизимининг замонавий тамойилларига ҳамда бошқарувнинг шу кунда амал қилаётган элементлари ва усулларига илмий таъриф бериш, бу категорияларнинг иқтисодиётни ислоҳ қилиш жараёнида қайта шаклланиши, ривожланиши ва такомиллашиши қонуниятларини очиб бериш, уларнинг шу кун талабларига мос классификациясини ишлаб чиқиш;

- замонавий бошқарув тизими самарадорлигини аниқлашнинг илмий-услубий асосларини умумлаштириш ва белгилаб олинган методологик асосда республика ахборот-коммуникация соҳаси замонавий бошқарув тизими ҳолатини илмий таҳлил қилиш, бу тизимнинг иқтисодий самарадорлигига ҳамда

унинг амалга оширилаётган ислоҳатлар билан ўзаро боғлиқлик даражасига баҳо бериш;

- соҳани бошқаришда бозор тамойиллари асосидаги усуллар билан давлат томонидан бошқарув усуллари ўртасидаги ўзаро нисбат ҳолатини таҳлил қилиш, бу нисбатнинг ўзгариш қонуниятларини ўрганиш ва шу асосда мазкур икки турдаги бошқарувнинг ҳозирги шароит учун оқилона бўлган усуллари белгилаш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

- бошқарув тизимини бозор ислоҳотлари талабларига мос равишда эркинлаштириш даражасига баҳо бериш ва бундай эркинлаштириш йўналишларини белгилаш;

- соҳа бошқарувига оид илғор чет эл тажрибасини ўрганиш асосида Ўзбекистон ахборот-коммуникация тизимида баҳо (нарх), маркетинг, инвестиция ва лицензия сиёсатининг илмий асослари ҳамда амалиётини кенг таҳлил қилиш, шу асосда бошқарув тизимининг бу йўналишларини такомиллаштириш ва ривожлантириш бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқиш.

Бошқарув тизимининг бу долзарб масалаларини ўзаро боғлиқ ҳолда очиб бериш, албатта монографиянинг мазмунини ҳамда унинг мантиқий тузилишини белгилаб берди. Шунга мувофиқ монографиянинг дастлабки қисми ахборот-коммуникация соҳасида замонавий бошқарув тизимини шакллантиришнинг назарий асосларига бағишланган бўлиб, унда ўтиш даври иқтисодиёти шароитида соҳа устувор тараққиётининг илмий асослари ва ривожланиш хусусиятлари, унинг иқтисодиётдаги роли ва аҳамияти кенг очиб берилди. Шунингдек, бошқарув тизимининг мақсади ҳамда вазифаларига иқтисодиётнинг эркинлашуви ва бозор ислоҳотлари талабларини ҳисобга олган ҳолда илмий таъриф ҳам берилди. Ахборот-коммуникация соҳаси замонавий бошқарув тизимининг асосий тамойиллари, элементлари, услублари ҳамда уларнинг давр талабларига мос равишда ривожланиш қонуниятлари тавсифланди.

Китобнинг бу қисмида ахборот-коммуникация соҳасининг республика иқтисодиётидаги роли ва аҳамияти, соҳани бошқаришнинг замонавий тизими таҳлил қилинди, бошқарувнинг самарадорлиги ва унинг ривожланишининг мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотлар билан ўзаро боғлиқлигига

баҳо берилди. Соҳанинг бозор усуллари орқали ҳамда давлат томонидан тартибга солинишининг аҳволи таҳлил этилиб, бошқарув бу усулларининг давр талабларига мос бўлган оқилона нисбатларини аниқлаш йўллари очиб берилди. Бошқарувни эркинлаштириш ҳолатига баҳо берилди ва уни такомиллаштириш йўналишлари аниқланди. Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш бўйича хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш асосида ушбу тармоқни бошқариш тизимини ривожлантиришнинг турли вариантли истиқболли йўналишлари белгиланди.

Монографиянинг умумий мантиғига мувофиқ унинг иккинчи қисмида ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишларига таъриф беришга ҳаракат қилинди. Соҳа бошқарув тизимининг эркинлашуви ва ислоҳ қилиниши шароити талабларидан келиб чиқиб, бошқарувнинг муҳим элементлари ҳисобланган нархлаш, маркетинг, инвестиция, лицензия сиёсати ўзаоро боғлиқ ҳолда атрофлича таҳлил қилинди ва шу асосда уларни такомиллаштиришнинг илмий асослари ҳамда бу борадаги амалий таклифлар ишлаб чиқилди.

Бир сўз билан айтганда, ушбу китобнинг умумий мантиғи республика мустақиллиги йилларида соҳада амалга оширилган таркибий, иқтисодий ҳамда ташкилий ўзгаришларнинг мазмунини очиб бериш, уларнинг натижаларини баҳолаш, соҳа ме-нежментидаги ютуқлар, камчиликлар ва муаммоларни аниқлаш ва бу борада асосли таклифлар киритиш билан боғлиқ.

Китоб республикамизнинг ахборот-коммуникация соҳаси ривожини билан бевосита алоқадор ва бу йўналиш билан қизиқувчи барча фуқаролар учун аҳамиятли деб ҳисоблаймиз. Бинобарин, у кенг китобхонлар оммаси учун мўлжалланган. Унда кўтарилган муаммоли масалалар, илмий-амалий хулоса ва тавсиялар соҳа мутахассислари, илмий ходимлар, ўқув юртлари педагог ва талабалари учун айниқса, қизиқарлидир.

Ушбу монографияни тайёрлашда Ўзбекистон Алоқа ва ахборотлаштириш агентлигининг «Фан-техника ва маркетинг тадқиқотлари маркази» ҳамда Тошкент ахборот технологиялари университетида олиб борилган илмий тадқиқотлар натижаларидан, ахборот-коммуникация соҳаси корхоналари

материалларидан кенг фойдаланилди. Муаллифлар китоб ёзилишида амалий ёрдам кўрсатган ЎзААнинг марказий аппарати, Ўзбекистон-Россия қўшма корхонаси «ALSKOM» сугурта компанияси, «Ўзбектелеком» акционерлик компанияси, Тошкент ахборот технологиялари университети ва ФТМТМда фаолият кўрсатаётган ҳамкасбларига, мутахассисларга ўзларининг чуқур миннатдорчилигини билдиришади.

I ҚИСМ

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҶАСИ МЕНЕЖМЕНТИНИНГ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ МАСАЛАЛАРИ

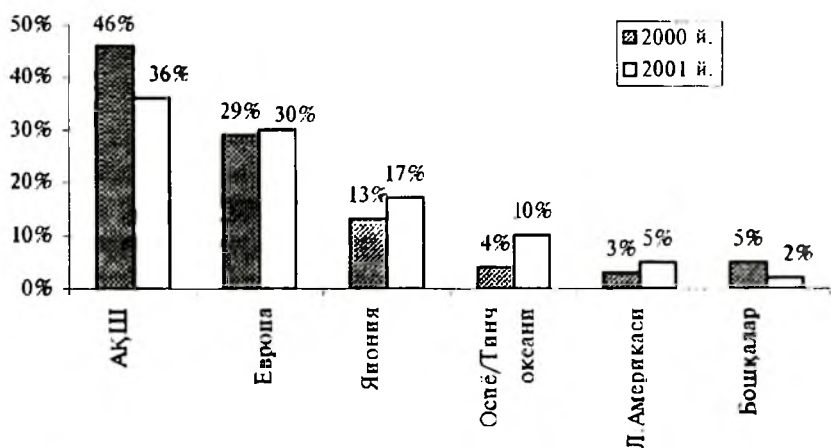
I БЎЛИМ

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҶАСИДА ЗАМОНАВИЙ БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

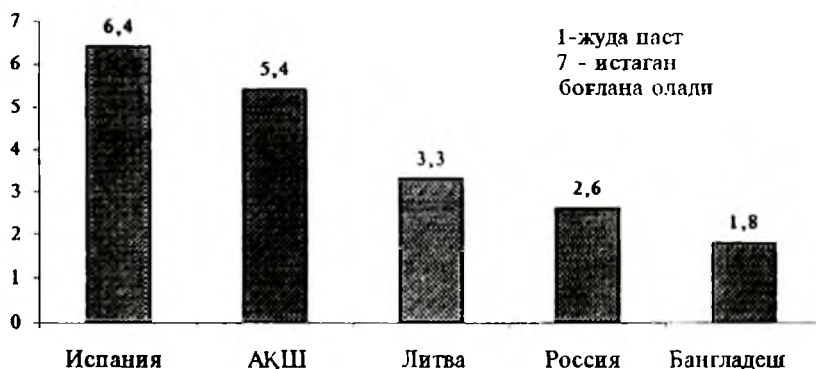
1.1. Ахборот-коммуникация соҳаси ривожининг муҳим хусусиятлари

XX асрнинг охиригى ўн йиллигида ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) инсонлар ҳаёт тарзи ва жамият ривожига таъсир қилувчи асосий омиллардан бири бўлиб қолди. Бугунги кунда кишилиқ жамиятида ахборот-коммуникация технологияларини жадал ривожланиши натижасида инсонлар ҳаётининг барча йўналишларида чуқур ўзгаришлар рўй бермоқда. Ахборот-коммуникация технологиялари инсон ҳаётининг барча жабҳаларини, яъни иш фаолиятини ҳам, мулоқотини ҳам, маиший ва маданий соҳаларини ҳам қамраб олмақда. Улар ҳар бир одамга ҳаёт кечириш даражасини ривожлантириш ва яхшилаш учун катта имкониятларни очиб бермоқда ҳамда инсонни ёлғизликдан чиқариб, жаҳон ахборот жамиятига қўшилишига имконият яратмоқда.

Кўпгина мамлакатлар ахборот-коммуникация технологияларини тезлик билан татбиқ қилиш ва такомиллаштиришнинг улкан афзалликларини англаб етди. Шу билан бирга жаҳонда ахборот-коммуникация технологиялари бозорининг ривожланиши бирдай эмас ва бу бозорнинг келгусида кенгайиши учун талай имкониятлар мавжуд. Буни 1- ва 2-диаграммада келтирилган маълумотлардан ҳам кузатиш мумкин.

1-диаграмма. Жаҳон минтақаларида ахборот-коммуникация технологиялари бозорини ривожланиш даражаси.

2-диаграмма. Айрим давлатларда инсонларнинг Интернетга боғланиш имкониятнинг даражаси.

Билимлар ва маълумотларни етказиш, улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган иқтисодий фаолият ушбу мамлакатларнинг барқарор иқтисодий ривожланишига сабаб бўлди. Яъни билимларга асосланган янги иқтисодиёт асри бошланди. Бундай иқтисодиётнинг узига хос энг муҳим хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- ахборот-коммуникация кўринишидаги билимларга асосланган иқтисодий кучли технологик қувватга эга. Ҳар уч-тўрт йилда ахборот-коммуникацияларнинг янги авлоди юзага келмоқда. Бугунги кунда, ахборот-коммуникация компаниялари бутун дунёда энг йирик корпорациялар билан бир қаторда туради. Ахборот-коммуникация сектори иқтисодийнинг энг тез ривожланаётган секторларидан бири ҳисобланади;

- АКТ тараққиёти билан узвий боғлиқ бўлган ахборот-коммуникация соҳаси инсон фаолиятнинг барча жабҳаларига кириб бормоқда ҳамда уларни янги шароит ва усулларга мослашишга мажбур қилмоқда;

- ахборотга асосланган ҳамда маданий-маънавий қадриятлар билан мувофиқликда бўлган билимлар мустақил кучга айланиб, ижтимоий, иқтисодий, технологик ва маданий ўзгаришларнинг ҳал қилувчи омили бўлиб қолди;

- глобал ахборотлашган жамият шаклланимоқда. Билимларга асосланган иқтисодий ўтиш даври иқтисодийида бўлган мамлакатларнинг улкан интеллектуал ресурслари тобора ривожланишига туртки бўлган ҳолда уларнинг бутун дунё интеллектуал салоҳиятига тезроқ қўшилишини таъминламоқда;

- билимларга асосланган иқтисодий инсон ресурслари ривожига ва жамият ҳаётининг бошқа жабҳаларига, шу жумладан, институционал ва инновация тизимларига ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Хулоса шуки, инсониятнинг глобал масштабдаги ноёб захираси ҳисобланган ҳамда инсон капитали ва технологияларни ўз ичига оладиган билимлар, яъни интеллектуал капитал замонавий такрор ишлаб чиқариш жараёнида асосий омил даражасига кўтарилмоқда. Инсоният тараққиёти шундай паллага кириб келмоқдаки, унинг келгуси ривож учун билимларни қай даражада ишлата олиш билан боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Янги билимлар яратиш билан бир қаторда уларни масофага узатиш, трансформациялаш ва улардан оқилона фойдаланиш муҳим аҳамият касб этмоқда, бошқача айтганда, мамлакатлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишида билимлар ва ахборотлаштиришнинг ўзаро уйғунлашувини таъминлаш аҳамияти кескин ортмоқда, яъни билимлар ижтимоий ишлаб

чиқаришнинг муҳим факторига айланиб бормоқда. Бунинг натижасида маҳсулот ва хизматлар қиймати ҳамда уларнинг таннархи таркиби ўзгариши табиий. Шу сабабли бизнинг фикримизча, маҳсулот ва хизматлар таннархи таркибида билимлар ва янги технологиялар харажатларига оид янги элементнинг жорий қилиниши мақсадга мувофиқ. Бу, албатта, чуқур методик ва методологик изланишларни тақозо этади.

Шундай қилиб, миллий иқтисоднинг билимларни абсорбция қилиш ва оқилона ишлата билиш қобилияти яқин келажакда миллатнинг иқтисодий қувватини ва фаровонлигини белгиловчи асосий факторига айланади. Ҳозирги кунда кам ривожланган давлатларнинг ривожланган давлатлардан фарқи ҳам биринчи навбатда билимлар ва янги технологияларнинг камлиги билан белгиланмоқда, капиталнинг камлиги эса иккинчи даражали бўлиб қолмоқда.

Билимларга асосланган иқтисодиётнинг ана шу ўзига хос хусусиятлари, барча мамлакатларда, айниқса, ўтиш даври иқтисодиётида бўлган мамлакатларда АКТ ютуқларидан энг кўп даражада фойдаланилган ҳолда иқтисодий тараққиётнинг оқилона стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадидаги чуқур мушоҳада юритиш мавзуи ҳисобланади. Фақат шундай сиёсатгина таълимнинг муҳим устунликларини — унинг фундаменталлигини ва изчиллигини сақлаб қолиш имконини беради, мамлакатни жаҳон иқтисодиётининг олдинги ўринларига чиқиб олишини таъминлайди³.

Шу билан бирга, ахборот-коммуникация бозорига нисбатан экспертларнинг бир-бирини инкор этадиган ёндашувлари мавжуд: баъзи муаллифлар иқтисодиётдаги ва соҳадаги давлат бошқарувини чеклашни ёқлаб чиқмоқдалар ҳамда айтиш чоғда, алоқа хизматлари учун тарифларни кесишган субсидиялаш тизимини турли даражадаги бюджетлардан тўғридан-тўғри субсидиялашга алмаштириш зарурлигини айтмоқдалар.

Айни пайтда бошқалари ахборот-коммуникациялари, таълим, интеллектуал хизматлар бозори ривожини бошқа соҳаларнинг зарари ҳисобига абсолютлаштириш умуман мамла-

³ Беляков И.А. Прогноз экономики на завтра. «Российская газета», 18 март 2003 й.

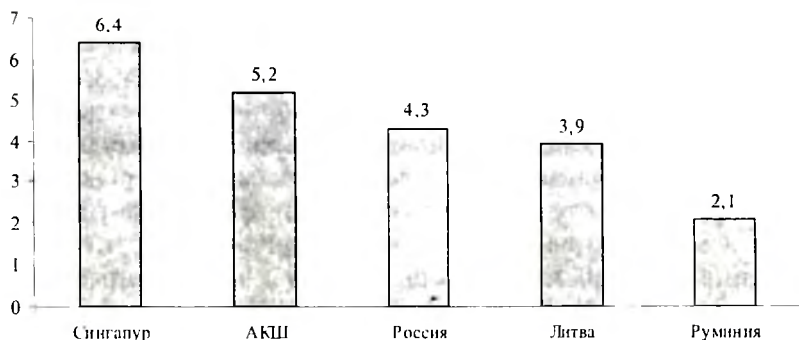
кат иқтисодий тизимини барқарорлаштиришга путур етказиши ва мазкур соҳалар келажагини хавф остида қолдириши мумкин деб ҳисоблайдилар. Улар бундай фикрни АҚШ иқтисодиётининг жиддий инқирозга олиб келиш эҳтимолини уйғотган ва юқори технологиялар билан боғлиқликдаги соҳалар узиш суръатларининг пасайишига сабаб булган «янги иқтисодиётни» оммавий равишда татбиқ этишдан иборат салбий тажриба билан изоҳлайдилар.

Буларнинг барчаси ахборот-коммуникация бозорини ривожлантириш баробарида иқтисодиётнинг мазкур бозорнинг эҳтимол тутилган қатнашчилари ҳисобланувчи бошқа соҳаларини ҳам уйғун равишда ривожлантириш зарурлигидан далолат беради. Акс ҳолда, ахборот-коммуникация бозорининг ҳаддан ташқари илдамлаб кетиши ахборот-коммуникация хизматларига булган талабнинг таклифга нисбатан орқада қолишига, мазкур хизматларни таклиф қилувчилар ва истемолчиларнинг иқтисодий имкониятларида тафовут пайдо булишига, улар орасида дебиторлик ва кредиторлик қарзлари миқдори асоссиз ошиб кетишига олиб келади.

Демак, хўжаликлараро алоқалар кенгайиб бораётган ҳозирги шароитда истиқболли ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш ҳисобига жамият тараққиётини ахборотлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу алоқаларнинг халқаро хусусиятга эгаллиги телекоммуникацияларни ривожлантиришда ва уни инвестициялар билан таъминлашда турли мамлакатларнинг куч-ғайратларини бирлаштиришни тезлаштириш зарурлигини тақозо этади. Дунёнинг юксак ривожланган етакчи мамлакатлари телекоммуникациялари миллий хўжаликнинг иқтисодий конъюнктура таъсири остида бўлмаган энг динамик соҳаси ҳисобланади. Уларнинг ривожланиш тенденциялари шунда яққол кўринадики, ахборот оқимларининг ўсиш суръатлари ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатларидан камида икки баробар юқоридир. Ахборот-коммуникацияларининг ривожланиш даражаси—миллий иқтисодиёт соғломлигининг муҳим кўрсаткичларидан биридир. Буни 3-диаграммада келтирилган мамлакатлар тажрибасидан ҳам кузатиш мумкин. Масалан, Сингапур давлати иқтисодининг сунгги йилларда кескин ривожланиши ва бу мамлакатнинг Осиёнинг жуда

тез ривожланаётган давлатларидан бири сифатида тан олин-ши энг аввало, бевосита АКТ ривож билан боғлиқдир. Худди шундай ҳолни Осиёнинг «кичик аждаҳолари» ёки «Осиё йулбарслари» деб ном олган Жанубий Корея, Тайван, Малазия каби давлатлар мисолида ҳам кузатиш мумкин.

Илғор мамлакатларнинг давлат органлари ахборотлашган жамият шаклланиши борасида аллақачон фаол позицияни эгаллаган. Бунинг натижасида шу кунда барча ривожланган давлатларда бундай жамият шаклланиши ва такомиллашуви борасида махсус ахборотлаштириш сиёсати қарор топган, мамлакатни ахборотлаштириш дастурлари ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда. Масалан, АҚШда 1993 йил Б.Клинтон маъмурияти ташаббуси билан Миллий ахборот инфратузилмаси (The National Information infrastructure: Agenda for action) борасидаги дастур ишлаб чиқилган. Бу дастур мамлакат ўша даврдаги ҳукуматининг энг сезиларли ишларидан бири, деб тан олинган.

3-диаграмма. Ахборот-коммуникация технологияларининг иқтисодиёт фаолиятидаги устуворлик даражаси.

Худди шунингдек, Европа иттифоқи Комиссияси томонидан 1994 йил «Ахборотлашган жамият қуришнинг Европача йули» ҳаракат дастури, 1995 йил «Ахборотлашган жамият сари Финляндия йули», 1996 йил «Германиянинг ахборотлашган жамият сари ривожланиши» дастурлари ишлаб чиқилган. 90-йилларда жуда кўплаб давлатлар бу каби дастурларни тузиб ҳаётга татбиқ этишни бошладилар. Худди шунингдек, собиқ со-

ветлар ҳудудидаги Россияда «2002-2010 йилларда Электрон Россия» ва Белоруссияда 2010 йилгача мўлжалланган «Электрон Беларус» давлат дастурлари қабул қилинган⁴.

Ахборотлаштириш борасидаги бундай фаол ҳаракатлар натижаси умумжаҳон ахборотлашган ҳамжамиятини шакллантиришга кўмаклашувчи қатор халқаро ташкилотлар тузилишига олиб келди ва улар фаолиятининг умумий натижаси сифатида 2000 йил Глобал ахборотлашган ҳамжамияти Хартияси қабул қилинди.

Айтиш жоизки, бу борада Ўзбекистонда ҳам мустақиллик йилларида жиддий ишлар қилинди, мамлакатда ахборот-коммуникацияларни ривожлантиришга қаратилган қатор давлат дастурлари ишлаб чиқилди ва амалга оширилмоқда. Бу дастурлар ҳақида кейинги бўлимларда батафсил фикр юритилади.

Ахборот-коммуникация соҳаси бутун иқтисодиёт учун муҳим аҳамиятга эга. Рақобатбардош, самарали ва қиймати нуқтаи назаридан афзал бўлган ахборот-коммуникация тармоқлари ишлаб чиқаришнинг умумий самарадорлигини оширишга, иш ўринларини кўпайтиришга, экспорт салмоғи ва солиқ тушумларини ўсишига, яъни иқтисодий тараққиётни орқага тортувчи монопол хизмат кўрсатишдан тубдан фарқ қиладиган ижобий тенденцияларни шакллантиришга олиб келади. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, буларнинг барчаси ўз навбатида соҳани янада жадалроқ ривожлантиришни тақозо этади. Масалан, Россия экспертлари таъкидлаганидек, бугунги кунда ушбу мамлакатнинг 1% иқтисодий ўсишини таъминлаш учун ахборот-коммуникация саноатининг 3% ўсишига эришиш зарур бўлади⁵. Яъни ахборот-коммуникация тармоқлари нафақат жамият тараққиётини ва мамлакат хавфсизлигини таъминлашнинг, балки мамлакат иқтисодиёти барқарор ўсиб боришининг муҳим омили бўлиб қолишининг асосий шартларидан биридир. Бу эса соҳанинг ривожига бўлган алоҳида эътиборни талаб этади.

⁴ Гринберг А.С., Король И.А. Информационный менеджмент. М., ЮНИТИ. 2003 й., 10-11- бетлар.

Мильчакова Н. Телекоммуникации в России: Структурные реформы и проблемы повышения рыночной стоимости акций. «Вопросы экономики», 7- сон, 2001 й.

Яъни амалий баҳолашлардан келиб чиққан ҳолда шуни айтиш мумкинки, ахборот-коммуникация соҳаси Ўзбекистонда иқтисодий ривожланишнинг ғоят муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Шу билан бирга, юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистонда рақобат шароитларида фаолият курсатувчи ахборот-коммуникация хизматлари бозорини жадал шакллантириш ҳамда ахборотни яратиш ва уни узатиш билан боғлиқ бўлган соҳаларини шундай интеграциясини таъминлаш вазифаси пайдо бўлмоқдаки, токи бундай вертикал интеграция коммуникацияларнинг критик тизими доирасидан ташқарида монополия муаммоларини вужудга келтирмасин. Бу вазифаларни ҳал этиш соҳада жадал хусусийлаштиришни амалга оширишни, унинг бошқарувини эркинлаштиришни ва соҳада эркин рақобатни ривожлантиришни тақозо этади. Бунда иқтисодий ислоҳотлар ўтказилгани сари дунё бозорига йул кенгайиб, халқаро савдо ҳажми ва ахборот-коммуникация воситаларидан фойдаланиш даражаси узлуксиз ошиб боришини алоҳида ҳисобга олиш зарур.

Ахборот-коммуникация соҳасидаги хусусийлаштиришнинг, рақобат ва туғридан-туғри чет эл инвестицияларининг афзалликларини тушуниб, улардан фойдаланаётган мамлакатлар сони тобора ортиб боргани сайин, соҳанинг ўсиш динамикаси, ривожланиши ва халқаро тус олиши кенгайиб бормоқда. Майда миллий бозорлар борган сари бошқа мамлакатларнинг бозорлари билан алоқаларини ривожлантирмоқда, бу эса технологиялар тезкорлик билан алмашиниши ва рақобат ривожланишига шарт-шароит яратмоқда. Телекоммуникация компаниялари ўртасида тегишли келишувлар сони кўпайгани сайин, тармоқларга уланганлик учун анъанавий халқаро тарифлар тобора камроқ қўлланилмоқда. Бундан ташқари, чет эл компанияларининг ўз тармоқларини ривожлантиришга қаратилган инвестициялари олдинги бошқариладиган иқтисодиётда иложи бўлмаган ривожланиш вариантларини танлаш имконини бермоқда.

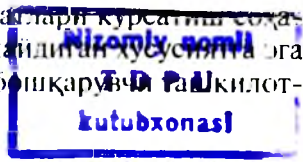
Ахборот-коммуникация тармоқлари соҳа умумий инфратузилмасининг муҳим таркибий қисми ва истеъмолчилар (фирмалар ва алоҳида хусусий мулкдорлар) билан алоқанинг кучли базаси ҳисобланади. Бу тармоқлар тараққиёти истеъ-

молчиларнинг бир-бирларига уланишларини ҳам, маълумотларни узатиш жараёнини ҳам тезлаштиради.

Собиқ иттифоқ даврида маъмурий-буйруқбозлик тизими дунё ҳамжамиятидан ўзини-ўзи яқкалаб олганлиги туфайли мамлакатда, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам, юз берган ахборот-коммуникация соҳасидаги корхоналарнинг жиддий техник ва технологик қолоқлиги ҳозирги кунда инновация соҳасида ҳам жадал ривожланишнинг янги шакллари талаб қилмоқда. Шуни ҳисобга олиб, республика мустақиллигининг дастлабки куниданоқ чет эл инвестицияларини фаол жалб қилишга, хорижнинг энг илғор техника ва технологияларини жорий этишга катта аҳамият берилди. Мазкур жараён асосан инвестицияларни рағбатлантириш ва қўшма корхоналар ташкил этиш орқали амалга оширилмоқда.

Мустақиллик йилларида соҳада ўтказилаётган ислохотлар нодавлат инвесторлар учун соҳанинг жозибadorлигини таъминламоқда ва минтақавий телефон абонентларининг ташаббускорлигини оширмоқда. Нафақат тижорат тузилмаларининг, балки абонент ва оператор ўртасида турли битимлар тузиш йўли билан аҳолининг маблағлари ҳам муомалага киритилмоқда. Кейинги тўрт йил ичида кўпгина корхоналар кичик ва ўрта фирмалар имкониятларидан деярли фойдаланмасдан товар ишлаб чиқарувчиларнинг катта кредитлари билан ишлаб, йирик инвесторлар томон оғдилар. “Ўзбектелеком” АК акцияларининг бир қисмини чет эллик инвесторларга сотиш учун белгиланган чора-тадбирлар айнан инвестиция жозибadorлигини оширишга қаратилгандир.

Хусусийлаштиришда мамлакатимиз корхоналари қатори чет эл компанияларининг ҳам иштирок этиши муҳим омил ҳисобланади. Амалиётда исботланганки, қайд этилган алоқа соҳасида ўртача сутка даврида камида учта компания рақобат ҳолатида бўлиши керак. Бироқ маҳаллий алоқа соҳасида узоқ масофаларга телефон алоқаси ва халқаро телефон алоқаси учун хос бўлган рақобат даражасига эришиш қийин. Устун мавқеда турган компания учун нархларнинг юқори даражасини белгилайдиган ва телекоммуникация хизматлари курсатини соҳасида нарх белгилашнинг чеклаб қўйилмайдиган хусусиятига эга бўлишини кафолатлайдиган мустақил бошқарувчи ширкат-

ни тузиш тартибга солиб туриладиган иқтисодиёт учун муҳим вазифа ҳисобланади.

Телекоммуникациялар соҳасини ривожлантиришда чет эл инвестициялари ва компанияларнинг халқаро бирлашмалари катта урин тутади. Кейинги пайтларда амалга оширилаётган симсиз алоқа технологияларига ўтиш рақобатни ривожлантиришга ҳамда иқтисодиётни ислоҳ қилиш даврида телекоммуникациялар соҳасига мамлакатимиз ва чет эл фирмаларини жалб этишга кўмаклашади.

Шу ўринда уяли алоқа тизими ривожига тухталиб ўтиш жоиз. Зеро, алоқанинг ушбу тури «болалик» ва «усмирлик» давридан ўтиб, ўзининг етуклик даврига кутарилди ва жаҳон телекоммуникация тизимида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб турибди. АҚШнинг Worldwatch Institute мустақил тадқиқот ташкилоти мутахассислари ҳисоботиغا кўра, 2003 йил жаҳон аҳолисининг ҳар бештадан бири уяли алоқа воситасидан фойдаланган, ҳолбуки, 1992 йил ҳар 227 яшовчидан бири бундай имкониятга эга эди. Бунинг натижасида 2003 йили уяли алоқадан фойдаланувчилар сони (1,15 млрд.) симли алоқа абонентлари сонидан (1,05 млрд.) ортиб кетди. Бу ҳол, энг аввало, уяли алоқанинг симли алоқага нисбатан кам харажат талаб этиши, унга сарфланган маблағнинг қисқа муддатларда қопланиши ва шу сабаб унинг юқори рентабеллилиги ҳамда рақобатбардошлиги билан боғлиқ. Қолаверса, алоқанинг бу тури симли алоқа етиши қийин бўлган ҳудудларга телефон алоқаси кириб боришига, айниқса, кам тараққий этган давлатларда ахборот-коммуникация тизими ривожланишига қулай шароит яратади. Масалан, шу кунда Африка қитъасининг 30 дан ортиқ давлатида уяли алоқа абонентлари сони симли алоқа абонентлари сонидан ортиб кетган.

Уяли алоқанинг ривожланиши, симсиз алоқа воситасида Интернет тармоғига боғланиш имконининг пайдо бўлиши ўз навбатида бу тармоқдан фойдаланувчилар сонининг кескин ортишига ҳам имконият яратди. 1992 йил ўша Worldwatch Institute маълумотларига кўра планета аҳолисининг 778 тадан бири Интернет тизимига кириш имконига эга бўлган бўлса, бу рақам 2003 йили ўнтадан бирга кутарилди.

Айтиш жоизки, бу кўрсаткичларга эришиш учун Ўзбекистонда катта тайёргарлик ишлари талаб этилади. Республикада

ахборот-коммуникация соҳасининг ривожланиш жараёнларига унинг алоқа воситалари билан таъминланганлиги ва янги технологиялар билан жиҳозланганлиги катта таъсир кўрсатади. Ҳозирча мамлакатимизда ахборот-коммуникация воситалари саноати ривожланган мамлакатлар даражасидаги технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш имкониятини бермайди. Шу сабабли эксплуатация қилувчи корхоналар асосан чет эл технологиялари ва техникасини афзал кўришмоқда. Бунинг натижасида кейинги йилларда мамлакатимизга хорижий алоқа воситалари оқиб кела бошлади. Ахборот-коммуникация соҳасини замонавийлаштириш бўйича барча йирик лойиҳалар чет эл технологиялари негизида амалга оширилди. Мамлакатимизнинг ҳали шаклланиб улгурмаган ахборот-коммуникация воситалари бозорининг дунё рақобатига дош бериши қийинлиги табиий. Шу сабабли ҳам мамлакатимиз ахборот-коммуникациялар воситалари саноати давлат томонидан кучли ҳимоялаш ёрдамига муҳтождир.

1.2. Соҳа бошқарувининг замонавий тамойиллари

Бошқарув тизими жамият тараққиёти қонунлари асосида шаклланади ва ривожланади. Айтиш жоизки, жамият тараққиёти қонунлари бошқарув жараёнига туғридан-туғри ёки бевосита татбиқ этила олмайди, яъни ҳар қандай қонуннинг **амал қилиш механизми** шакллантирилмоғи лозим. Бошқарув механизми эса мазмунан «**Менежментнинг илғор ютуқлари асосида ишлаб чиқаришни ёки меҳнат жамоасини бошқаришнинг тамойиллари, элементлари, услулари ҳамда турлари мажмуини англатади**⁶». Бинобарин, бошқарувни такомиллаштириш, ўз навбатида, бошқарув механизмнинг иқтисодий тараққиётнинг янги босқичи талабларига мос бўлган сифат даражасига ўтишни англатади. Бу эса, энг аввало, бошқарувнинг давр талабига мос янги тамойилларини, элементларини ва услуларини асослашни ҳамда уларни ҳаётга қадам-бақадам жорий этиб боришни тақозо этади.

⁶ Современный экономический словарь. М., ИНФРА-М. 1998 й., 195-бет.

Бошқарув механизмида **бошқариш тамойиллари** алоҳида ўрин тутади. Умуман тамойил категориясининг фалсафий мазмуни «ижтимоий ҳаракат ёки фаолиятнинг асосий ғоясини, унинг умумий қоидаларини англатади»⁷. Шу нуқтаи назардан бошқариш тамойиллари мазмунан «жамиятда амал қилаётган иқтисодий муносабатларнинг барча томонидан эътироф этилган ва қабул қилинган қоидаларини ҳамда иқтисодий жараёнларнинг умумий хусусиятларини ўзида ифода этади»⁸. Шунинг учун ҳам бошқарув тамойиллари юқорида кўрилган мажмуадаги бошқа категорияларга нисбатан етакчилик ролини ўтайди.

Ушбу монографияда жамият тараққиёти қонунларининг фалсафий моҳияти, уларнинг турлари, амал қилиш механизмини ва бошқа сифатларини очиб бериш мақсад қилиб олинмаган. Фақат бир фикрни таъкидлаб ўтиш ўринлики, бу қонунлар доимо ривожланишда бўлиб, мамлакат тараққиётининг ҳар босқичида ўзига хос мазмун касб этади, яъни жамият тараққиётининг ҳамма босқичлари учун универсал бўлган бошқарув механизмини шакллантириб булмайди, бу механизм тараққиёт қонунлари ўзгаришига мувофиқ динамик тарзда ривожланиб боради.

Шу нуқтаи назардан Ўзбекистоннинг ахборот-коммуникация соҳасидаги ўзгаришларни, рақобатни ривожлантириш асоси сифатида уни халқаролаштириш жараёнларини таҳлил қилиш, бир томондан, шуни кўрсатадики, иқтисодиётнинг ўтиш даврида соҳа тармоқларини тез ва самарали кенгайтириш халқаро савдо ҳажмини кўпайтириш, инвестициялар жалб қилиш ва миллий ишлаб чиқарувчиларнинг самарадорлигини ошириш учун шарт-шароит яратади. Иккинчи томондан, иқтисодиётда, айниқса, кўрилаётган соҳада бозор муносабатларига тезлик билан ўтиш юз бермоқда. Ушбу ўзига хос хусусиятлар соҳани бошқаришда янгича ёндашувларни, янгича усуллар ва элементларни жорий этишни талаб қилмоқда.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимининг тамойилларини аниқлаб олиш уни макроиқтисодий бошқариш жараёнларини амалга оширишнинг, ушбу объектни ри-

⁷ Философский словарь. М., Политиздат. 1975 й., 329-бет.

⁸ Современный экономический словарь. М., ИНФРА М. 1998 й., 264-бет.

вожлантиришнинг ва унинг экспорт салоҳиятини ўстиришнинг у ёки бу сценарийсини ишлаб чиқиш ҳамда уни вариант-ли башорат қилишнинг энг муҳим шarti ҳисобланади. Буларни ишлаб чиқишда ахборот-коммуникация соҳаси локал тузилмадан иборат эмаслигини назарда тутиш лозим. У жамиятнинг аниқ бир иқтисодий тузилмасида, муайян иқтисодий шароитда иш олиб боради. Шу сабабли фақат ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув тизиминигина белгиловчи тамойиллар йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас. Уларнинг алоқадорлиги ва бир-бирига боғлиқлигидаги **якка ҳолдалик, ўзига хослик ва умумийлик**нинг ўзаро алоқадорлигини акс эттирувчи тамойилларнинг қандайдир мажмуи бўлиши зарур.

Ўзбекистоннинг бозор муносабатлари асосларига ўтиши аввало, хўжаликни ривожлантиришдаги собиқ маъмурий-буйруқ-бозлик тизимидан мерос бўлиб қолган жиддий номутаносибликларни бартараф этиш зарурлиги билан боғлиқ. Табиийки, бу техника ва технологияларни ривожлантиришда йўл қўйилган қолоқлик энг сезиларли бўлган ахборот-коммуникация соҳасини тараққий эттириш жараёнларига ҳам таъсир этмаслиги мумкин эмасди. Бундай шароитда соҳа ривожланишини бошқаришнинг моҳияти ва асосий йўналишларини белгиловчи умумий тамойилларни аниқлаб олиш, уларнинг давр талабларига мос янги-янги турларини бошқарувга татбиқ қилиш ўта муҳимдир.

Мазкур умумий тамойилларни таърифлаш, агар ахборот-коммуникация соҳаси берк алоҳида тизим сифатида тасаввур этиладиган бўлса, ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан жуда мураккаб вазифа ҳисобланади. Лекин, ахборот-коммуникация соҳаси мамлакат умумий хўжалик тузилмасининг бир қисмидир, холос ва шу сабабли ушбу соҳани бошқариш тизимини ривожлантириш бутун давлат иқтисодиётини ислоҳ қилиш доирасидан ташқарида кўрилиши мумкин эмас. Бу борада ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш жараёнларини белгиловчи энг умумий тамойиллар бутун давлат иқтисодиёти умумий тамойилларига тула мувофиқдир.

Бу эса масалани кўп жиҳатдан енгиллаштиради. Чунки кўрилатган бошқарув тамойиллари асосида Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов асарларида таърифлаб берилган, жамулжам ҳолда иқтисодий ислоҳотларнинг энг умумий

концепциясини, мантиғи ва йўналишини, республика иқтисодиётини ва унинг таркибий элементларини ривож топишни ифодаловчи беш тамойил турганлиги равшан бўлади. Бутун иқтисодиётда бўлгани сингари ўтиш даврида ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимини ривожлантириш асосида чуқур сифат ўзгаришлари, иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш, марказлаштирилган-тақсимлаш, маъмурий-буйруқбозлик тизимидан бозор муносабатлари тизимига изчил ўтиш ётганлигидан келиб чиқадиган бўлсак, қуйидагилар бу объектни, шунингдек, умуман бутун иқтисодиётни ҳам ривожлантиришнинг умумий тамойиллари ҳисобланади:

биринчидан, иқтисодиётни бутунлай мафкурадан ҳоли қилиш. Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги;

иккинчидан, давлат бош ислохотчи, у бутун халқ иродасига мувофиқ ҳолда иқтисодиёт ривожининг асосий устуворликларини аниқлайди;

учинчидан, барча янгиланиш жараёни ҳуқуқий асосда, амалий кучга эга бўлган қонунлар асосида бўлиши керак;

тўртинчидан, бозор муносабатларига ўтиш инсонларни ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича кучли тадбирлар билан бирга амалга оширилиши керак;

бешинчидан, янги иқтисодий муносабатларга қадам-бақаддам, эволюцион тарзда ўтиш лозим.⁹

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан таърифланган, ўтиш даври иқтисодиёти учун умумий бўлган айнан ана шу тамойиллар ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизими учун ҳам умумий тамойиллар сифатида қўлланилмоғи зарур.

Ўзига хос тамойиллар эса, бошқа масала. Бунда гап умумий тамойиллар билан ўзаро боғлиқликда соҳанинг ўзини ривожлантиришнинг асосий қоидалари ҳақида бориши керак. Шу нарсага эътибор бериш керакки, ўзига хос тамойилларни яқка ҳолдаги, бирорта алоҳида объектга ёки ахборот-коммуникация соҳасининг қисмларига хос бўлган тамойиллар билан адаштирмаслик лозим. Ўзига хос тамойиллар ахборот-

⁹ И. А. Каримов Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йулида. Т., “Ўзбекистон”, 1995 й., 10-11-бетлар.

коммуникация соҳасининг умумий тузилиши ва ишлаши бўйича энг муҳим масалаларни акс эттириши керак. Шу билан бирга, ўзига хос тамойиллар фақат ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимига хос бўлади, деб уйламаслик лозим. Мантиқан улар умумий тамойилларнинг ойдинлик киритилган давомидир ва шу боис бошқа йирик объектлар бошқарув тизимига нисбатан ҳам у ёки бу даражада қўлланилиши мумкин. Бу ўринда аниқ объектга нисбатан ўзига хос амални қидириш жоиз эмас. У фақат умумий ва ўзига хос тамойилларни якка ҳолда учрайдиган тамойилларга айланиши натижасидагина намоён бўлади. Ушбу диалектик ўтишнинг хусусияти мазкур ишнинг кейинги бўлимларида ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимини такомиллаштиришнинг аниқ механизмларини ишлаб чиқишда кўрилади.

Шунга қарамай, умумий тамойиллардан якка ҳолдаги тамойилларга түгридан-түгри ўтишни амалга оширишга эришиб бўлмайди. Шу сабабли биз умумий тамойиллар ҳозирги босқичда ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимини такомиллаштиришга қаратилган алоҳида (ўзига хос) тамойилларга табиий равишда ўтадиган бир бутун тизимни ишлаб чиқишга уриниб кўрдик. Табиийки, уларнинг барчаси умумий тамойиллардан келиб чиқади. Лекин, республика умумий иқтисодий тизими чегараларида фаолият кўрсатадиган бир бутун объект сифатидаги ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантиришнинг ўзига хос томонларини ҳисобга олади. Бунда биз бирон-бир янги тамойилларни топиб, уларни асослаб беришни ўз олдимизга вазифа қилиб қўймадик, чунки халқаро иқтисодий тафаккур ушбу тамойиллар мажмуини етарли даражада ишлаб чиққан. Тамойилларнинг бир бутун тизимини ишлаб чиқишдаги асосий вазифа уларнинг табиий ўзаро боғлиқ кетма-кетлигини шундай тузишдан иборат бўлганки, макроиқтисодий бошқарувнинг ҳар бир ўзига хос тамойили умумий тамойиллардан келиб чиқсин. Шу билан бирга якка ҳолдаги тамойиллар келиб чиқишига асос бўлсин.

Бунда мазкур тамойилларнинг ўзаро нисбати ҳақида жуда аниқ тасаввурга эга бўлиш керак. Агар умумий тамойиллар Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан таърифланган иқтисодиётни ислоҳ қилиш миллий моделидан

келиб чиқадиган бўлса, ўзига хос тамойиллар ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш мақсадларини сезиларли даражада қамраб олади. Улар энди кенг миқёсда глобал ҳамда минтақавий ахборотлашган жамиятни вужудга келтириш мақсадларига, барча учун ахборот-коммуникация технологияларига баробар йўл очиб беришга, ахборот-коммуникация тармоқларидан иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш воситаси сифатида фойдаланишга, бу технологияларни ишлатишда махфийлик ва хавфсизликни таъминлашга қаратилгандир.

Бизнинг фикримизча, алоҳида ёки ўзига хос тамойиллар қуйидагича мазмунда бўлиши керак:

– «барчанинг ахборот ва билимлардан фойдалана олишини таъминлаш» – хусусий шахслар ва ташкилотлар йўл очиб берилган ахборот, билимлар ва гоёлардан фойдаланишдан наф олишлари кераклигини назарда тутати. Қолаверса, ахборотдан ҳамда ахборот-коммуникация хизматларидан кенг аҳоли қатламлари фойдалана олишини таъминлаш лозим.

– «аҳолининг ахборот-коммуникация соҳаси хизматларидан қурби етадиган нархларда кенг фойдалана олишига қўмаклашиш» – ривожланган ахборот-коммуникация инфратузилмаси хизматларидан барча фуқаролар хавфсиз ва ишончли фойдалана олишлари – бу хизматларни замонавийлаштиришнинг гарови эканлигидан далолат беради. Алоқа сифатини яхшилаш истиқболлари, айниқса, муҳимдир ва уни амалга оширишда кенг аҳоли қатламлари, шунингдек, хусусий сектор иштирок этмоғи лозим. Жамиятнинг ривожланиши ахборот ва билимларга кенг йўл очиб берилишининг муҳим элементи ҳисобланади.

– «лингвистик хилма-хилликка ва миллий рамзийликка қўмаклашиш» – кўпмиллатли ва кўпдинли республика бўлмиш Ўзбекистонда, айниқса, муҳимдир. Мамлакатда босқичма-босқич лотин алифбосига ўтиш дастури қабул қилинган. Бу ўз ўрнида ахборот-коммуникация жиҳозлари ва дастурий воситаларини янги иш шароитига мослаштириш бўйича жиддий иш олиб боришни талаб қилади.

– «таълим бериш ва ўқитиш орқали инсон имкониятларини ўстириш» – ахборот-коммуникация соҳаси янги электрон ўқитиш, шу жумладан, масофадан ўқитишда мутлақо янги имкониятларни очиб беради.

— «юридик, ҳуқуқий ва ҳукумат доираларида ахборот-коммуникацияга мувофиқ муҳитни яратиш» — тушунарлидир, негаки, ахборотлашган жамиятни яратиш механизмлари тўлақонли ишлаши учун жамиятни ахборотлаштириш сиёсати самарали олиб борилишини таъминлайдиган тегишли юридик, ҳуқуқий ва ташкилий муҳит яратилиши лозим.

— «ахборот-коммуникация соҳасида махфийлик ва хавфсизликни таъминлаш» деганда, ахборот оқимларининг махфийлиги таъминланиши зарурлиги, фуқароларнинг шахсий ҳаётига аралашмаслик ва асосийси, ахборот манбалари ва технологияларидан давлат манфаатларига қарши жиноий ва террорчилик ҳамда саноат жосуслиги мақсадларида фойдаланиш имкониятини йўқотиш тушунилади.

— «ахборотлашган жамиятнинг одоб тамойилларига риоя қилиш» деганда, ахборотлашган жамиятнинг одоб меъёрларини шакллантириш, ривожлантириш ва уларга риоя этиш англонади.

Ушбу ўзига хос тамойиллар тизимини кўриб чиқар эканмиз, аввало, улар глобал хусусиятга эгаллигига эътибор беремиз. Улар бир қарашда умумий тамойилларга мувофиқ эмасдай кўринса-да, аслида мамлакат иқтисодиётини ва ахборот-коммуникация соҳасини ислоҳ қилиш йўлида умумий тамойилларига боғланувчи яна бир оралиқ тамойиллар қўшилиши биз учун муҳимдир. Бу тамойиллар ишлаб чиқилишида ушбу рисола муаллифларидан бири бевосита иштирок этган. Улар Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 2003 йил 13 декабрда қабул қилинган «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги¹⁰ Қонуннинг янги таҳририда таърифлаб берилган. Қонунда қуйидаги тамойиллар ўз аксини топган:

- ҳар кимнинг ахборотни эркин олиш ва тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш, ахборот ресурсларидан эркин фойдаланишини таъминлаш;

- давлат органларининг, тармоқ ва ҳудудий ахборот тизимлари, шунингдек, жисмоний ҳамда юридик шахсларнинг ахборот тизимлари асосида республиканинг ягона ахборот майдонини яратиш;

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонуни, 2003 й.

- халқаро ахборот тармоқлари ва Интернет жаҳон ахборот тармоғидан эркин фойдаланиш учун шароит яратиш;
- давлат ахборот ресурсларини шакллантириш, ахборот тизимларини яратиш ҳамда ривожлантириш, уларнинг бири-бирига мослигини ва ўзаро алоқада ишлашини таъминлаш;
- ахборот технологияларининг замонавий воситаларини ишлаб чиқаришни ташкил этиш;
- ахборот ресурслари, хизматлари ва ахборот технологиялари бозорини шакллантиришга кўмаклашиш;
- дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқариш ривожлантирилишини рағбатлантириш;
- соҳа йўналишида тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, инвестицияларни жалб этиш учун қулай шароит яратиш;
- кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, илмий тадқиқотларни рағбатлантириш.

Барча ўзига хос тамойиллар умумий тамойиллардан кели чиқиб, улар билан чамбарчас боғлиқдир.

Ахборот-коммуникация соҳасининг аниқ тармоқлари ва объектлари шароитида ушбу умумий ва ўзига хос тамойиллардан ташқари объектларни бошқаришнинг талай тармоқ учун хос бўлган ҳамда яқка ҳолдаги тамойиллари амал қилмоқдаки, бу аниқ таҳлилий ва услубий ишланмаларда намоён бўлмоқда. Кейинги гуруҳлар бевосита соҳанинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда унинг жамият ҳаётидаги ўрни билан бевосита боғлиқдир. Улар қуйида батафсил кўриб чиқилади.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқарув тизимини бозор иқтисоди талаблари асосида ривожлантириш тамойилларининг бир бутун тизими 1-шаклда ифодаланган.

Келтирилган тамойиллар асосида Ўзбекистондаги ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув тизимини кейинги эркинлаштириш ва ислоҳ қилишнинг устувор тадбирлари ва бошқарувнинг замонавий элементлари ҳамда усуллари шакллантирилади.

1.3. Бошқариш тизимининг замонавий элементлари таснифи

Иқтисодий адабиётларда бошқарув элементлари тўғрисида аниқ бир фикрни ифодалайдиган таърифни учратиш қийин. Бизнингча, бу категория мазмунан бошқариш субъекти (бош-

Умумий тамойиллар	Ўзига хос тамойиллар		Тармоқ хусусиятлари билан боғлиқ бўлган тамойиллар
	Глобал хусусиятдаги	Маҳаллий хусусиятдаги	
Иқтисодиётнинг мафкурадан ҳоли бўлиши. Давлатнинг бош ислоҳатчи ҳисобланishi. Қонунларнинг Фуқароларнинг ижтимоий муҳофазаси. Бозор муносабатларига аста-секин, босқичма-босқич ўтиш.	Билим ва ахборот олиш имконини таъминлаш. Аҳоли учун ахборот-коммуникация соҳаси хизматларидан арзон нархларда кенг фойдаланишга шaroит яратиш. Лингвистик хилма-хиллик ва миллий раманзйлик амал қилиши. Таълим ва билм берish асосида инсон имкониятларини ривожлантириши. Юридик, ҳуқуқий ва ҳуқумат доираларида ахборот-коммуникация муҳитини шакллантириши. Ахборот-коммуникация соҳасида махфийлик ва хавфсизликни таъминлаш. Ахборотлашган жамиятнинг одоб (этик) тамойилларига амал қилиш.	Ахборотни эркин олиш ва тарқатиш борасида ҳар бир фуқоронинг конституциявий ҳуқуқини рўйга чиқариш, ахборот ресурсларидан эркин фойдаланишни таъминлаш. Давлат органлари ахборот тизимини ҳамда юридик ва ижтимоий шакллантириш соҳавий ва ҳудудий ахборот тизимларини шакллантириш асосида Республикада ягона ахборот маконини яратиш. Халқаро ахборот тармоқлари ва бутунжаҳон Интернет тармоғига эркин кириш учун шарoит яратиш. Давлат ахборот ресурсларини шакллантириш, ахборот тизимларини яратиш ва ривожлантириш, уларнинг узаро мослиги ва ҳамкорлигини таъминлаш. Замонавий алоқа воситалари ва ахборот технологияларини ишлаб чиқаришни ташкил этиш. Ахборот ресурслари хизматлари ва ахборот технологиялари бозорини шакллантиришга ёрдам бериш. Дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг рағбатлантириши. Табиркорликни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, инвестицияларни жалб қилиш учун қўлай шарoитлар яратиш. Ахборот-коммуникация соҳаси учун кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш ҳамда илмий тадқиқотларни рағбатлантириш.	Мулк шаклидан қатъи назар алоқа корхонаси давлатнинг ахборот-коммуникация сисемаси доирасида фаолият юритиши. Мавжуд чеklangан миллий ресурслардан (трафик, частота, орбитал ресурслари) самарали фойдаланиш. Соҳада ягона техникавий сисемат олиб бoрилишини таъминлаш. Соҳани давлат томонидан тартибга солишининг давр талабларига мос тизимнинг амал қилиши. Айрим корхоналар, ҳукумат турлари ҳамда регионларга ҳос бўлган яққа тартибдаги тамойиллар.

1-шакл. Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув тизимининг бозор ислоҳотлари даврига хос тамойиллари тизими.

қарувчи) ҳамда бошқариш объектини (бошқарилувчи) ифодалайди. Бунда субъект бошқарув тамойиллари ва усуллари га таяниб ҳамда уларни оқилона қўллаш асосида объектни бошқаради, яъни бошқарув жараёнида субъект актив ва объект пассив ролни ижро этади. Бошқариш самарадорлиги кўп жиҳатдан бошқарув элементларининг оқилона фаолиятига боғлиқ булади. Зеро, улар бошқариш жараёнининг ҳақиқий иштирокчиларидир, бошқариш механизмнинг бошқа ташкиллаштирувчилари (тамойиллари, усуллари, турлари ва ҳ.к.) эса, бу жараён амалга ошиши учун услубий ёки ғоявий восита ролини ўйнайди.

Ахборот-коммуникация соҳасининг бошқариш тизими самарадорлиги кўп жиҳатдан бошқариш элементлари «вертикал» ва «горизонтал» мажмуаларининг ҳам ички, ҳам ўзаро жиҳатдан давр талабларига мос равишда оқилона (рационал) бўлишига боғлиқ. Биринчи ҳолатда, бошқаришнинг республика ҳукуматидан бошлаб, то энг қуйи алоқа шахобчасигача бўлган бошқариш элементлари тушунилади. Телекоммуникация соҳасининг ўзига хос техникавий ва фаолият кўрсатиш хусусиятлари ушбу вертикал тизимни сақлаб туришни тақозо этади. Иккинчи ҳолатда гап соҳанинг ҳар бир ҳудудий ёки корхона даражасидаги бошқарув элементлари ҳақида боради.

Ҳар қандай бошқарув тизими ўзаро боғлиқликда ва алоқада бўлган бошқарув элементлари мажмуаси бўлиб, бу мажмуа ягона бутунликни ташкил этади. Яъни бошқарув элементлари мажмуасини тўлиқ тизим (целостная система) сифатида таърифлаш мумкин. Ўз навбатида бу тизимни бошқарилувчи ва бошқарувчидан иборат кичик тизимчаларга (подсистемы) ажратиш мумкин. Биринчи ҳолатда, бошқариш ҳаракатини ўзига қабул қилувчи ҳамда унга жавобан акс алоқа кўрсатувчи объектлар мажмуаси тушунилади. Бунда «акс алоқа» сифатида ушбу бошқарилувчи объектнинг ҳолати ва фаолият кўрсатиши ҳақидаги маълумотларни шакллантириш ҳамда уларни ҳисоботлар тарзида бошқарувчига етказиб бериш тушунилади. Иккинчи ҳолатда, бошқарилувчи кичик тизимнинг маълумотларини ўзида жамлаш, уларни турли механизм ва усуллар асосида коррекция қилиш йули билан бошқарилувчига таъсир ўтказувчи бошқарув субъекти тушунилади.

Шундай қилиб, бошқарувга тизимли ёндашув нуқтаи назаридан ахборот-коммуникация соҳасининг барча бўлинмаларини, уларнинг бажарадиган вазифасидан қатъи назар, бошқарувчи ҳамда бошқарилувчини қуйи тизимлар сифатида кўриш лозим. Масалан, «Ўзбектелеком» АК филиалларининг алоқа бўлимлари унинг филиалларига нисбатан, филиаллар эса, ўз ўрнида компаниянинг ижро аппаратиغا нисбатан бошқарилувчи қуйи тизимлар, ҳар бир юқори турувчи бўғин эса бошқарувчи қуйи тизим ҳисобланади. Айни чоғда “Ўзбектелеком” АК ЎзАААга нисбатан бошқарилувчи қуйи тизим сифатида ўрин тутлади.

Бошқарув пиллапоясининг бундай аниқ белгиланиши ҳар бир қуйи тизим учун вазифалар, функциялар ва жавобгарликни аниқлаштириш имконини беради. Буларнинг ҳаммаси технологик ва ишлаб чиқариш хусусиятларига асосан ахборот-коммуникация соҳасида бошқарувни ташкил этишнинг вертикал тамойили устунлик қилиши, яъни ушбу жараённинг марказлаштирилганлиги сақланиб қолиши билан боғлиқ. Гап шундаки, ахборот-коммуникация соҳасида, айниқса, унинг телекоммуникация тармоғида бутун мамлакатда, шу жумладан, халқаро сўзлашувларни қўшганда ягона технологик тизим мавжуд ва унинг бир маромда ишлаши ҳар бир бўлими ва бўлинмалари фаолиятини марказдан қаттиқ назорат қилишни ҳамда тартибга солишни тақозо этади.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизими — бу қонуниятлар ва тамойиллар асосида тузилган шундай умумийликки, ундаги барча элементлар бир-бири билан узвий боғлиқ бўлганлиги сабабли атрофдаги шарт-шароит ва бошқа тизимларга нисбатан бир бутунлик сифатида намоён бўлади. Ахборот-коммуникацияларни бошқариш тизимининг элементи мантиқан муайян фаолиятни амалга оширувчи бир бутунлик таркибидаги минимал birlikдир. Ахборот-коммуникацияларни бошқариш тизимини оддий ва мураккаб тизим сифатида кўриш мумкин. Агар биз тизимнинг ҳар бир элементига мустақил тизим сифатида, яъни «тизим ичидаги тизим» тамойили бўйича қарайдиган бўлсак, уни мураккаб тизим сифатида кўрган бўламиз. Бу тизим элементлари орасида мавжуд бўлган ўзаро боғлиқликларнинг хусусиятлари унинг ички

тузилмаси тушунчасида белгиланади. Ахборот-коммуникацияларни бошқариш тизимининг ички тузилмаси — бу унинг сифат хусусиятини белгиловчи, тизим таркибидаги элементлар боғлиқлигининг ўзаро шартли мажмуидир.

Бир бутун тузилмадаги ҳар бир бошқарув элементи барча элементларни умумий тизимга жамлаш ҳамда унинг самарали ишлашини таъминлаш мақсадида маълум бир вазифани бажаради. Маълумки, тузилма ва тизимнинг вазифалари бир-бирини тақозо этади. Чунончи, ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш органларининг ички тузилмаси унинг вазифалари билан боғлиқ бўлиб, ички тузилманинг бузилиши, ўзгариши (тугатилиши, қайта ташкил этилиши, такомиллаштирилиши) унинг вазифалари бузилиши ёки ўзгаришига олиб келади. Шу сабабли бошқарув тизимининг янгича фаолият кўрсатиши ва унинг эскича ички тузилмаси орасидаги номувофиқлик ички тузилма ўзгаришлари билан ҳақилинади, яъни бошқаришнинг элементлари, тамойиллари ёки усуллари тизими такомиллаштирилади. Мазкур номувофиқликнинг ечими шакл ва мазмуннинг ўзаро нисбати диалектикасига боғлиқдир. Яъни ахборот-коммуникацияларни бошқариш тизими тушунчалари диалектиканинг анъанавий категорияларига, аввало, умумийлик ва алоҳидалик категорияларига бевосита алоқадордир.

Бошқарув тизимининг ҳар бир элементида, агар статика нуқтаи назаридан кўрилганда, доим унинг тарихи ҳамда динамик ҳолати ҳақида ахборот мавжуд бўлади. Бу ҳолда ахборот-коммуникация бошқаруви тизимининг статик тузилишини мазкур тизим ўз тараққиёти давомида босиб ўтган вақт босқичларининг макондаги проекцияси сифатида кўриб чиқилиши мумкин. Бу маънода ички тузилма нафақат тизим тузилиши қонуни бўлибгина қолмай, балки унинг фаолияти қонуни ҳам бўлиб қолади. Ахборот-коммуникацияларни бошқариш ички тузилмаси тизимлар ва тегишлича вазифалар пиллапояларидан иборат. Бинобарин, ахборот-коммуникацияларни бошқариш тузилмасининг вақт мобайнидаги кўриниши, яъни унинг шаклланиш жараёни иқтисодиётнинг мазкур соҳасини ривожлантириш жараёнининг муҳим хусусиятларидан бири ҳисобланади.

Шундай қилиб, бизнинг фикримизча, **ахборот-коммуникацияларни бошқариш тизими мазкур соҳани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг аниқ мақсадига эришишга қаратилган воситалари, вақт ва макон билан ҳамоҳанг иқтисодий, ижтимоий, ташкилий ва илмий-техникавий тадбирлар мажмуини англатади.**

Ахборот-коммуникация соҳасининг фаолият курсатишидан мақсад эса, унинг жамият талабларини оқилона таъминлаш даражасидаги келгуси ҳолатига эришишдир. Мазкур ҳолда соҳанинг жамият тараққиётининг барча келгуси босқичларида мақбул тарзда ишлаб туришини таъминлаш ҳақида сўз бормоқда. Яъни мақсад аниқ қилиб эмас, балки исталган ҳол сифатида қўйилмоқда ва мазкур объект хусусиятларининг табиий ривожланишини белгилловчи кейинги ҳолати изчил мақсадлари куринишида тасаввур этилмоқда. Шу сабабли объектни узоқ вақт мобайнида, ташқи талаблар билан белгиланган йўналишда жадал ривожлантириш тадбирлари комплекси объектни бошқариш дастури ҳисобланади.

Бундай бошқарув дастурини ишлаб чиқиш учун турли элементларни ухшашликлари ва фарқлари буйича алоҳида гуруҳларга ёки синфлар деб юритилувчи бир қанча тобе гуруҳларга ажратишдан иборат бўлган мантиқий жараённи уз ичига олувчи бошқарув элементлари таснифини (классификациясини) амалга ошириш ута муҳимдир.

Бошқарув элементларини таснифлаш белгиларини аниқлаб олиш дастлабки вазифа ҳисобланади. Таснифлашнинг **биринчи белгиси** сифатида **ахборот-коммуникацияларнинг ташқи ва ички муҳити** тушунчасини киритамиз.

А. Ташқи муҳитнинг мазмуни шуки, ўрганилаётган соҳа мустақил тизим сифатида маълум муҳитда фаолият кўрсатади, у билан ўзаро алоқада бўлади, унинг таъсирида ўзгаради ва ўз навбатида унга фаол таъсир қилади. Ташқи муҳит макродаражада олиб қаралганда иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, технологик ҳамда табиий хусусият касб этиб, микродаражада у ахборот-коммуникация хизматлари истеъмолчилари, соҳа таъминотчилари, шериклар, рақобатчилар, давлат ва маҳаллий бошқарув тузилмаларини ўз ичига олади.

Соҳанинг ташқи муҳит билан алоқаси ўзаро ҳамкорлик ва мослашув тарзида амалга оширилади, яъни бошқарувнинг бу

борадаги вазифаси ташқи муҳитнинг соҳага алоқадор ижобий ва салбий ўзгаришларини ўз вақтида англаб олиш ва стратегик бошқарув усулларини қўллаш асосида ўзгарувчан ташқи муҳитда соҳа барқарорлигини таъминлайдиган чоралар белгилашдан иборатдир.

Ахборот-коммуникация соҳаси ташқи муҳитдан энергия, ахборот, инсон ресурслари, моддий, молиявий ва бошқа ресурсларни олади, уларни маҳсулот ҳамда хизматларга айлантиради ва яна уларни ташқи муҳитга қайтаради. Ташқи муҳитни ахборот-коммуникация фаолиятига таъсир ўтказувчи икки таркибий гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчиси, макро ташқи муҳит, ўз навбатида уни иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий, технологик ва табиий-жўғрофий қисмларга бўлиб қараш мумкин. Иккинчиси, ахборот-коммуникация хизматларининг истеъмолчилари, хизмат кўрсатувчилар, рақобатчилар, шериклар, инфратузилма ташкилотлари, давлат ва муниципал органлар қаторидаги ишбилармонлар муҳити бўлган микро ёки бевосита ташқи муҳит.

Ташқи муҳит сифатида қонун чиқарувчи ҳамда ижро этувчи ҳокимият органларини ўз ичига олувчи маълум давлат бошқаруви органлари тизимига алоҳида эътибор қаратиш керак бўлади. Ушбу тузилма барчага маълум ва уни ёритишга эҳтиёж йўқ. Фақат шуни айтиб ўтиш жоизки, айнан шу соҳада республика мустақиллиги йилларида катта ўзгаришлар бўлди ва ҳануз давом этмоқда. Нафақат органларнинг номлари, балки уларнинг тузилиши, вазифалари ва функциялари ҳам ўзгармоқда. Уларнинг умумий ривожланиш йўналишини эркинлаштириш, мулкчиликнинг турли шаклидаги корхоналарнинг ҳўжалик соҳасига аралаштириш механизmlарини йўқотиш жараёнларини янада чуқурлаштиришга қаратилгандир. Буларнинг барчаси ахборот-коммуникациялар соҳасини бошқариш тизимини ана шу ўзгаришларга ҳамоҳанг равишда изчил такомиллаштиришни талаб қилади.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимига кучли таъсир кўрсатадиган кейинги ташқи объектлар гуруҳига миллий ва чет эл рақобат қилувчи тузилмалари киради. Бу Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизими учун умуман янги элементдир. У фақат бозор муносабатларига хос

булиб, ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимининг ташқи муҳит талабларига мослашиши ва узини-узи ташкил этиш хусусиятининг такомиллашувини таъминлайди.

Ташқи муҳитнинг учинчи тур элементлари жумласига ички тузилмаларнинг жаҳон бозорларига чиқишида макроиқтисодий бошқарувнинг энг умумлашган қоидаларини шакллантирувчи халқаро иқтисодий ташкилотлар киради. Улар савдо ва молия тузилмалари қўйи синфларини уз ичига олади. Бундан ташқари, ушбу синфда ахборот-коммуникация хизматлари олди-сотдиси амалга ошириладиган ахборот ва телекоммуникация хизматларини курсатувчи халқаро бозорларнинг катта гуруҳи мавжуд. Мазкур тадқиқот доирасида ушбу синфнинг энг диққатга сазовор элементлари — булар ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш буйича Ўзбекистон Республикаси давлат дастурларига инвестиция қилиш кўринишидаги ёрдамни амалга оширувчи ҳамда ушбу сектор ривожига давлат органларида ҳам, илмий-тадқиқот институтларида, таълим муассасаларида, нодавлат жамоат ташкилотларида, кичик ва урта бизнес секторида ҳам катта ҳисса қўшаётган Буюк Британия, Германия, АҚШ, Швейцария ва Япония каби давлатлар органларидир. Бундан ташқари, ахборот-коммуникация тараққиётини туғридан-туғри қўллаб-қувватловчи БМТ Тараққиёт дастури, Жаҳон Банки, ЕТРБ, ОРБ, Европа Иттифоқи, USAID фонди тузилмаларини ва бошқа халқаро донорлик ташкилотларини айтиб ўтиш керак булади. Жумладан, НАТОнинг илмий дастури миллий академик муассасаларда ахборот-коммуникация тармоқлари ривож топишини, кутубхоналар ва халқ таълими тизимларида Интернетдан жамоавий фойдаланиш пунктлари ташкил қилинишини қўллаб-қувватламоқда. БМТ Тараққиёт дастурининг махсус йўналишлари давлат органларида ахборотлаштиришнинг ривожлантирилишини таъминламоқда. Шу билан бирга ушбу лойиҳалар жамоат ва хусусий секторларда ҳам ахборот-коммуникация тармоқлари ривожланишини таъминлашга қаратилган.

Б. Соҳа бошқаруви ички элементлари классификацияси Ўзбекистонда ахборот-коммуникация тизими ривожига бевосита алоқадор бошқарув элементларини қамраб олади. Бу классификация асосан Алоқа ва ахборотлаштириш мажму-

ида фаолият кўрсатаётган ҳамда Республика ҳукумати қаро-
рига кўра ҳар бир вазирликда, йирик соҳавий бирлашма-
ларда ташкил этилган ва ахборотлаштириш ҳамда ахборот
технологияларини ривожлантиришга жавобгар бўлган тар-
кибий бўлинмаларни ўз ичига олади.

Ушбу таснифда соҳа бошқарув элементларининг ҳозирги кунда
шакланган икки гуруҳини ажратиб кўрсатиш мумкин, булар:

- ахборот-коммуникация тизимини ривожлантириш бўйича Миллий стратегия ва ҳаракатлар режасини амалга оширувчи ташкилотлар;

- соҳанинг ички тузилмалари.

Биринчи гуруҳга қуйидагилар мансуб:

1. Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари томонидан бошқариладиган Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича мувофиқлаштириш кенгаши. Бу кенгаш компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологиялари ривожини мувофиқлаштирувчи юқори орган ҳисобланади. Мазкур органнинг асосий вазифалари қуйидагилардир:

- ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш;

- ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш дастурлари амалга оширилишини назорат қилиш;

- соҳада инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш, шу жумладан, ахборот-коммуникация соҳасида йирик инвестиция лойиҳаларини бошлаш ҳақида қарор қабул қилиш;

- соҳани ривожлантириш учун мувофиқ шароитни яратиш сиёсатини белгилаб бериш.

2. Ахборот-коммуникация соҳасида давлат бошқарувини амалга оширувчи махсус ваколатли орган Ўзбекистон Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги (ЎзААА) ҳисобланади. Ушбу органнинг асосий вазифалари қуйидагилардир:

- ахборот-коммуникация соҳасида қонунлар ва ҳукумат қарорлари, лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

- ахборот-коммуникацияларни ривожлантириш дастурлари бажарилишини ташкил этиш;

- ахборот-коммуникация соҳасидаги фаолиятни лицензиялаш ва сертификатлаш;

- телекоммуникация ва ахборот технологияларига замонавий стандартлар ва талабларни ишлаб чиқиш ва татбиқ қилиш;

- вазириликлар ва идораларнинг ахборот маълумотлар базаларини, тармоқларини, электрон ҳукуматни вужудга келтириш ва улардан фойдаланиш бўйича амалий фаолиятини мувофиқлаштириш;

- вужудга келтириладиган электрон ахборот тармоқларини экспертиза қилиш.

Агентлик Мувофиқлаштириш кенгашининг ишчи органи ҳисобланади.

3. Компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш ва татбиқ этиш маркази – Ўзинфоком бўлиб, у ЎзААА ҳузурида тузилган. Марказ қуйидаги вазифаларни бажаради:

- ЎзААА буюртмасига биноан ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш соҳасида дастурлар лойиҳалари ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш;

- реал иқтисодиёт секторлари, бошқарув соҳалари, бизнес, соғлиқни сақлаш, фан ва таълим соҳалари, шунингдек, электрон тижорат дастурларини амалга ошириш учун амалий ва мослаштирилган дастурий воситаларни, маълумотлар базаларини, вэб-сайтларни ва бошқа дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқиш бўйича тендерларда иштирок этиш;

- бошқарув органларига, бюджет ташкилотларига ва хусусий тадбиркорликка компьютерлаштириш ҳамда ахборот-коммуникация технологияларининг жорий этиш бўйича кенг ахборот, сервис ва консалтинг хизматларини кўрсатиш;

- миллий ва жаҳон ахборот-коммуникация технологияларини ривожланиш жараёнлари, соҳадаги замонавий халқаро стандартлар ҳақида йилнинг ҳар чорагида маърузалар ва шарҳлар тайёрлаш.

4. Рақамли ривожланиш ташаббуси дастури (DDI дастури) мамлакатнинг ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб, БМТнинг Ўзбекистондаги Доимий ваколатхонаси ташаббуси билан уюштирилган. DDI дастурининг стратегик шериги Ўзбекистон Республикаси ҳукумати номидан ЎзАААдир. DDI дастурининг мақсади Ўзбекистон томонидан ахборот инқилоби устунликларидан энг кўп

даражада фойдаланишини таъминлаш. Ушбу дастурда қуйидаги асосий вазифаларни бажариш кузда тутилган:

- ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш муаммолари бўйича миллий мулоқот жараёнларини кучайтириш;

- Интернетни ривожлантиришга ва ахборот-коммуникация ютуқларини республика иқтисодиёти ва бошқарувининг турли соҳаларга татбиқ этишга кумаклашиш;

- ахборот-коммуникация бўйича давлат хизматчилари, жамоат ташкилотлари ҳамда кичик ва ўрта бизнес вакиллари учун тренинглар уюштириш;

- масофадан ўқитиш ва таълимнинг бошқа услубларини амалга оширишда ёрдам кўрсатиш;

- ахборотлашган жамиятга ўтиш учун Ўзбекистоннинг тараққиёти ҳолати ва эҳтиёжини баҳолаш.

Ички элементлар жумласига юқоридагилардан ташқари, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати қарорларига мувофиқ ҳар бир вазирлик ва йирик тармоқ уюшмаларида ташкил қилинган ахборот тармоқлари ҳамда маълумотлар базаларини вужудга келтириш ва улардан фойдаланишга, ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантиришга жавобгар алоҳида таркибий бўлимлар ҳамда ахборот-коммуникация соҳасидаги корхоналарни бошқариш ташкилий тузилмалари субъектлари ҳам киради. Бундай субъектларнинг Республика Вазирлар Маҳкамасининг тегишли мажмуи таркибига кирадиганларининг жами сони 68 та. Улар орасида ишловчилар сони ва хизматлар ҳажми бўйича энг йириклари ҳамда республиканинг барча вилоятлари ва туманларида ўз ҳудудий бўлинмаларига эга бўлганлари «Ўзбектелеком» АК ва «Ўзбекистон почтаси» ДАК ҳисобланади.

Аммо, ташкилий тузилмаларнинг бошқарув элементлари бу бошқарув статикасигина холос. Бошқарув тизими ишлаб кетиши учун эса, у доимо тараққиётда бўлмоғи керак. Бошқача айтганда, бошқарув жараёни оқилона шаклланиши учун ушбу тизимда унинг ривожланиши динамикасини акс эттирувчи элементларнинг катта гуруҳини жам қилган бўлиши керак. Ушбу элементлар маълум иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий гуруҳларга бўлинади. Баъзи ҳолларда шу гуруҳга сиёсий усулларни ҳам қўшадилар. Мазкур ҳолда, бизнинг нуқтаи назаримиз бўйича, ахборот-коммуникация соҳаси, бу, авваламбор, ҳужалик,

иқтисодий мажмуа эканлигини ҳисобга олиш даркор ва шу сабабли, у сиёсий фаолият майдони сифатида хизмат қилиши мумкин эмас. Лекин сиёсат ҳам соф ҳўжалик жараёнларига таъсир кўрсатиши маълум. Аммо, сиёсий ва иқтисодий бошқарув шаклларининг бу таъсири ва ўзаро алоқаси барчага маълум бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг иқтисоднинг сиёсатдан устуворлиги ҳақидаги илгари сурган тамойили орқали аниқ акс эттирилган диалектик мантиққа бўйсунди.

Барча иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий бошқарув элементлари мажмуини тўла-тўқис ёритишнинг зарурати йўқ деб биламиз. Улар барчага маълумдир. Фақат шуни айтиб ўтиш даркорки, республикада мустақиллик эълон қилингандан буён ушбу элементларнинг бутун мажмуини жадал қайта қуриш жараёни бормоқда ҳамда бу бозор муносабатларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилгандир. Бунда фақат мулкчилик муносабатларини эркинлаштиришни амалга ошириш, давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, рақобат муҳитини яратиш, ишлаб чиқарилган маҳсулотни тақсимлаш муносабатларини ўзгартириш, корпоратив бошқарув тизимларини шакллантириш билан боғлиқ бўлган янги муҳим элементларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Бироқ, ана шу барча янги ва бошқа бошқарув элементларини мазкур талқиқот иши доирасида кўриб чиқиш қийин вазифадир. Бунда, табиийки, фақат ҳозирги босқичда асосий, етакчи ўринда бўлганларинигина ажратиб кўрсатамиз. Масалан, эндиликда бироз илгари бўлиб ўтган ва асосан яқунланган акциялаштириш жараёнлари ҳақида сўз юритиш шарт эмас. Тараққиётнинг иқтисодий жараёнларини бошқаришда, нарх, тариф, маркетинг ва инвестиция сиёсатини такомиллаштиришда давлатнинг тутган ўрни сингари муаммолар бугунги куннинг ҳамда яқин ва узоқ истиқболнинг жуда долзарб масалалари ҳисобланади. Шу сабабли уларни бирма-бир ишнинг кейинги бўлимларида батафсил кўриб чиқамиз.

1.4. Бошқариш тизими элементларининг ислоҳотлар давридаги шаклланиш қонуниятлари

Объектив тавсифга эга бўлган иқтисодий қонунлар таъсири остида рўй берадиган ахборот-коммуникация соҳаси-

ни бошқариш жараёни алоҳида хусусиятларга ва ўзига хос томонларга ҳам эгадир. Ушбу ўзига хос томонларни ўрганиш энг кўп такрорланадиган, ўзаро боғлиқ ҳодисаларнинг барқарор алоқадорликларини, бошқарув қонуниятларини аниқлаш имконини беради. Фақат қонуниятларни билган ҳолдагина илмий асосда, етарлича ҳолисона равишда соҳанинг ривож топишини бошқариш бўйича аниқ йўналишлар ва ҳаракатларни белгилаш мумкин.

Бошқарув элементларини шакллантириш қонуниятлари барча соҳалар учун умумий ва айрим, шу жумладан, ахборот-коммуникация соҳаси учун алоҳида бўлиши мумкин. Улар бутун бошқарув тизимини ҳам, унинг айрим қисмларини, элементларини ҳам шакллантириш жараёнига мос бўлиши мумкин.

Бунда **умумий қонуниятлар** ҳал қилувчи ҳисобланади. Бу ерда *энг муҳим қонуният ва ўзига хос хусусият – ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш элементларининг мақсадли вазифаларини белгилаш ва уларнинг бажарилишини таъминлаш билан боғлиқдир*. Бунда, бошқарув элементларини шакллантириш соҳа олдида турган йирик халқ хўжалиги вазифаларининг (ижтимоий-иқтисодий, техникавий, илмий ва ҳ.к.) ечимларига бўйсундирилиши кераклиги тушунилади. Бошқарув элементларини шакллантиришнинг халқ хўжалиги, тармоқ вазифалари ва мақсадларининг айнан мана шундай ўзаро узвий боғлиқлиги билан ахборот-коммуникация соҳасини бошқаришни такомиллаштириш бутун жараёнининг комплекслиги таъминланади.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш элементларини шакллантириш тамойилларининг бирлиги ҳам умумий қонуниятлар жумласига киради. Бундай бирликнинг муҳим шarti – мулк шакллариининг тенглиги, ривожланган рақобат муҳити мавжудлиги, иқтисодий муносабатларнинг барча соҳалари эркинлаштирилишидир. Ахборот-коммуникация соҳасининг иқтисодий моҳияти унинг бошқарув элементлари ички соҳавий ёки соҳалараро жараёнларни бошқариш шакли бўлиши-булмаслигидан қатъи назар ўзгармайди. Аксинча, уларнинг халқ хўжалигининг турли соҳаларидаги шаклланиши тамойилларининг бирлиги бошқарув элементлари шакллари, шаклланиш усуллари ва жараёнлари хилма-

хиллигини англатади. Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш элеменрининг шаклланиш тамойилларининг бирлиги унинг тизимлилиги, яъни бир вақтда бошқарув шакллари ва ишлаб чиқаришнинг ташкил этилиши уйғунлаштирилиши билан боғлиқ бўлади.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқаришнинг мақбул ишлаб чиқариш ва ташкилий бошқариш тузилмасини танлаш ва таъминлаш зарурлиги ҳам қонуният ҳисобланади. Маълумки, ҳар қандай иқтисодий тизим элементлар ва қуйи тизимлардан иборат бўлади, лекин, ҳар қандай элемент ҳам тизимнинг бир қисми бўла олмайди. Бошқарув элементларининг бир тизим сифатида шаклланиши учун уларнинг таркибий қисмларида уйғунлашиш, бирлашиш хусусияти бўлиши керак.

Лекин, бошқарувнинг ишлаб чиқариш ва ташкилий тузилмаларини аниқлаш самарали фаолият кўрсатувчи бошқарув элементларини шакллантиришнинг барча вазифаларини тўла ҳал қилмайди. Чунки ахборот-коммуникация соҳаси динамик ривожланишдаги тизим бўлгани сабаб, бу соҳа унинг корхоналари билан соҳа хизматлари истеъмолчилари ўртасида доимий ўзаро алоқа бўлгандагина етарли даражада шаклланади ва фаолият кўрсатади. Ушбу ўзаро алоқанинг бузилиши тизимнинг издан чиқишига ва унинг мустақил объектларнинг оддий тўпламига айланиб қолишига олиб келади. Бундан яна бир қонуният келиб чиқади – бу *ахборот-коммуникация соҳаси таркибига кирувчи корхоналар ва унинг хизматлари истеъмолчилари бўлган субъектлар ўртасидаги барқарор ўзаро алоқаларга эришиш ва уни сақлаб туришдир.*

Ушбу ўзаро алоқа асосида соҳадаги корхоналарнинг қуйидаги умумий вазифаларни (ишлаб чиқариш-техникавий, иқтисодий, ташкилий, ижтимоий) ечишдаги бирлиги ётади: бу вазифалар у ёки бу маҳсулот (хизмат) ишлаб чиқарилишини кўпайтириш, унинг сифатини ошириш, соҳада инновация тараққий этишига эришиш ва ҳ.к. Ўзаро муносабатлар шакли эса, бутун ахборот-коммуникация соҳаси бирлиги мустақамланган сари барқарорлашиб борувчи ҳар хил турдаги алоқалардир (иқтисодий, ахборотга оид ва бошқалар).

Соҳага мансуб бўлган барча объектлар комплекси ахборот-коммуникация хизматларини кўрсатгани сари ягона

организмга айланиб боради. Бу бирликнинг мустақкамланиб бориши жараёнида ташқи алоқалар тобора кенг аҳамият касб этади. Бу авваламбор, ташқи бозорга чиқиш ва глобал ахборот тармоғига уланиш жараёнида намоён бўлмоқда. Ахборот-коммуникация соҳасида бирлик бўлмаслиги унинг яққаланиб қолишига, ташқи алоқаларни йўқотишига олиб келиши мумкин. Тизимдаги ўзаро таъсирнинг аҳамияти улкандир — у нафақат тизимни бирлаштириб мустақкамлайди, балки унинг олдида қўйилган вазифаларнинг бажарилишини таъминлайди. Ушбу қонуниятнинг ҳозирги замон шароитидаги аҳамияти ўта муҳимдир, чунки узоқ йиллар давомидаги маъмурий-буйруқбозлик тизими ҳукмронлиги даврида дунё ҳамжамиятидан ва унинг илмий-техникавий ютуқларидан ажралиб қолган ахборот-коммуникация соҳасининг ўнлаб йиллар орқада қолишига олиб келди. Мустақиллик эълон қилингунга қадар Ўзбекистоннинг алоқа тизими ибтидоий аҳволда бўлганлигини фақат мамлакат жаҳон иқтисодий ҳамжамияти сари дастлабки қадамларини қўйгандагина барча англаб етди.

Соҳани бошқариш элементларини шакллантиришнинг асосий, умумий қонуниятлари ана шулардан иборат бўлиб, уларнинг аниқланиши ўтиш даври шароитида соҳанинг самарали бошқарилишини ва унинг динамик ривожланишини таъминлаш имкониятини беради.

Энди ахборот-коммуникация соҳасини бошқаришнинг замонавий услубларини тавсифлашга ўтамиз.

1.5. Ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув усуллари ривожланишининг илмий асослари

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тамойиллари ва қонуниятлари мувофиқ бошқарув усуллари орқали олиб борилади, яъни бошқариш субъекти ўз фаолиятини маълум усуллар орқалигина амалга ошира олади. Мазкур соҳадаги корхоналар фаолиятининг сифати ва самарадорлиги нафақат унинг техникавий таъминланганлиги билан, балки биринчи ўринда ходимларнинг билим даражаси ҳамда интеллектуал қобилиятлари ва авваламбор, уларнинг меҳнатини

ташкил этиш даражаси билан боғлиқдир. Яъни ахборот-коммуникация соҳасини бошқаришни мазкур соҳа фаолиятидан катта самара олиш мақсадида аввало, одамлар иш фаолиятини, улар ўртасидаги ишлаб чиқариш муносабатларини бошқариш сифатида кўриш лозим бўлади.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш турли усуллар билан амалга оширилади ва уларнинг ҳар бири бошқарувчи тизимнинг бошқарилувчи тизимга бўлган муайян таъсири билан тавсифланади. Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг ўзига хос хусусиятини ва уни бошқариш пиллапоясини ҳисобга олган ҳолда кўриб чиқиладиган бошқариш усуллари икки катта гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Соҳа ичида мувофиқ муҳитни таъминлайдиган, соҳанинг ўз доирасида қўлланиладиган усуллар.

2. Ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан бошқариш усуллари (сўнгги пайтларда «давлат томонидан тартибга солиш» деб ҳам талқин қилинади).

Биринчи гуруҳ усуллари иқтисодий адабиётда уч кичик гуруҳга бўлиб ўрганилади: иқтисодий, ижтимоий-психологик ва ҳуқуқий бошқарув усуллари. Ушбу усулларнинг барчага маълумлигига қарамасдан шуни айтиб ўтиш керакки, улар Ўзбекистон шароитида иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий муҳит юқори даражада динамиклиги натижасида тез ўзгарувчан хусусиятга эга. Буларнинг ҳаммаси ахборот-коммуникация соҳаси менежменти томонидан унинг ҳар кунги фаолиятида ҳисобга олинган бўлиши керак.

Биринчи гуруҳ усулларидан фарқли равишда **иккинчи гуруҳ** усуллари республикага хос хусусиятларни ва ахборот-коммуникация соҳаси бозори шаклланиши динамикасини ҳисобга олган ҳолда ҳали етарли даражада илмий жиҳатдан таҳлил қилинмаган. Бизнинг фикримизча, бунга сабаб республиканинг дунё иқтисодий майдонига жадал кириб бориши ҳамда Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларнинг мустақилликнинг жуда қисқа муддатларида юқори суръатлар билан ривожланишига нисбатан бу жараёнларни илмий таҳлил қилишнинг ортда қоладиганлигидир. МДХ доирасида эса, соҳадаги кўриладиган муаммо бўйича ушбу рисола

муаллифлари томонидан фақат айрим махсус ишларни аниқлашга муваффақ бўлинди¹¹.

Давлат томонидан тартибга солишнинг моҳиятини кўриб чиқишда шуни эсда тутиш лозимки, бозор иқтисодиёти тамойилларига амал қилиш кучайиб боргани сайин, аста-секин «давлатнинг бизнестан ажратилиши» юз беради. Лекин, ахборот-коммуникация соҳасида техник стандартларга риоя этилишини қаттиқ назорат қилиш, техника тараққиётини қўллаб-қувватлашда давлат кўмаги кераклиги ва унга мамлакат хавфсизлиги кенг маънода (ҳам ҳарбий, ҳам ҳўжалик маъносида) боғлиқ бўлганлиги сабабли давлатнинг ундаги тутган ўрни юқорилигича қолаверади ва бошқарувни эркинлаштириш бошқа соҳаларга нисбатан ўзига ҳос тарзда рўй беради.

Ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш усулларининг маъноси шундайки, бозор иқтисодиётининг янги сифат даражасига тезлик билан ўтиш стихияли бозор жараёнларини бутун жамият фойдасини кўзлаган ҳолда ягона иқтисодий марказдан иқтисодни онгли тартибга солиш билан бирга уйғунлаштириш кераклигини тақозо этади. Бозор муносабатларига ўтаётган мамлакатлар «режа ва бозорни» мақбул уйғунлаштиришнинг ҳар бир мамлакат учун алоҳида бўлган аниқ-тарихий вариантларини қидиришга мажбур қилаётган ушбу оламшумул жараёндан четда қолмасликлари зарурдир. Яъни ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш бўйича қўйилган вазифаларни амалга ошириш учун давлат энг самарали ва очиқ тартибга солиш усулларидан фойдаланиши лозим.

Давлат томонидан тартибга солиш усулларининг турли таснифлари мавжуд. Масалан, объектга таъсир кўрсатиш ху-

¹¹ Васильченко Р.П. Исследование и регулирование рынка информационных услуг в трансформируемой экономике. СПб. 2001., Пинчук В. Н. Реформа отрасли связи России как условие интеграции в мировое информационное пространство. М., 2002., Малахов С. А. Лицензирование деятельности в механизме государственного регулирования. Волгоград, 1997., Рейман Л. Д., Совершенствование системы государственного регулирования отрасли телекоммуникаций. С. Петербург, 2000., Шибаршова Л. И. Развитие сферы почты и телекоммуникаций Республики Узбекистан в период рыночных преобразований (макроэкономические аспекты). Т., 2000 ва бошқалар.

сусиятига кўра адабиётларда бу усулларнинг қуйидаги уч гуруҳи келтирилади: кузатувчи, дастурли тартибга солиш ва барқарорлаштириш. Биринчи ҳолда (кузатиш орқали тартибга солиш) тизим фаолияти ва атроф-муҳит ҳолати олдиндан маълум эмас. Иккинчи ҳолда (дастурли тартибга солиш) ушбу хусусиятлар олдиндан маълум ва тизим белгиланган дастурга мувофиқ тартибга солинади. Учинчи ҳолда бошқарувдан мақсад тизим фаолияти натижаларининг доимий кўрсаткичларини таъминлашдан иборатдир. Ислоҳотлар энди кучайиб бораётган ва шу боис давлат бош ислоҳотчи бўлган Ўзбекистон шароитида учинчи ҳол устунликка эга, яъни бошқарув тизими ҳозирда асосан муайян ривожланиш кўрсаткичлари мажмуига таянади. Ушбу усул адабиётларда «индикатив бошқарув» деб ҳам номланади.

Давлат томонидан тартибга солишнинг ахборот-коммуникация соҳаси хўжалик юритувчи субъектларининг фаолиятидаги мазмуни барча қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлар даражасида қабул қилинадиган қонунлар ва қонун ости ҳужжатлари билан белгиланади. Давлат томонидан тартибга солиш шакли давлат талабларини хўжалик юритувчи субъектларга етказиш, уларнинг бажарилишини назорат қилиш ва тартиб бузувчиларга нисбатан чоралар кўриш механизмлари ёрдамида белгиланади.

Давлат томонидан тартибга солиш **билвосита ёки бевосита** хусусиятли бўлиши мумкин. Билвосита давлат томонидан тартибга солиш деганда давлат институтларининг бозор иштирокчилари сифатида бозорга чиқиб унинг қатнашчиси сифатида бозорнинг бошқа субъектлари фаолиятига таъсир этиши тушунилади. Тартибга солишнинг бу тури асосан ривожланган рақобат муҳити шароитида амал қилади. Ўтиш даври иқтисодиёти шароитидаги Ўзбекистон учун эса, ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш асосан, бевосита хусусият касб этади. Шу сабаб бошқаришнинг бу турини батафсилроқ кўриб чиқамиз.

Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан бевосита тартибга солишнинг икки турини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Хўжалик юритувчи субъектларга тартибга солинадиган нархларда битимлар тузиш талабини қўювчи **нарх белгилаш орқали тартибга солиш**. Бу усул тўғридан-тўғри нархларни (тарифларни) ўрнатиш, нарх белгилаш формулалари ва қоидаларини белгилаш, тузиладиган битимлар, муайян харидорлар гуруҳлари ёки сотувчилар гуруҳлари учун энг юқори ва паст нархларни белгилаш кўринишида бўлиши мумкин. Сотиладиган ёки харид қилинадиган маҳсулотлар (хизматлар) нархларини (маҳаллий монополиялар нархлари, энг кам иш ҳақи ва ҳ.к.) тартибга солиш нарх белгилаш орқали тартибга солиш жумласига киради.

2. **Нарх белгиламасдан тартибга солиш**. У хўжалик юритувчи субъектлар учун фаолиятларини ташкил этиш ёки амалга ошириш, ишлатиладиган анжомларга бўлган техник талаблар, фаолиятни амалга ошириш жойи ва вақти, ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ёки кўрсатиладиган хизматлар ҳажми ҳамда бошқа шу сингарилар билан боғлиқ бўлган мажбурий талабларни белгилашни ўз ичига олади. Текшириш ва назорат қилиш ваколатлари ҳам нарх белгиламасдан тартибга солишнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Нархи бўлмайдиган усуллар жумласига лицензиялаш, шу жумладан, техникавий тартибга солиш, стандартлаш, сертификациялаш, мажбурий суғурталаш кабилар киради.

Ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг яна бир таснифи бошқарув субъекти, яъни тартибга солиш усулларининг белгилари бўйича бошқарувнинг турли вазифаларига мувофиқ ҳолда амалга оширилиши мумкин. Ахборот-коммуникация соҳасига нисбатан қўлланиладиган мазкур тасниф 2-шаклда берилган.

Ушбу таснифга биноан ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш усуллари иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий усулларга бўлинади. Бунда тартибга солиш объекти сифатида ахборот-коммуникация соҳалари бир бутунликда кўриб чиқилишини айтиб ўтиш керак. Агар гап алоҳида компания ёки акциядорлик жамиятини бошқариш ҳақида борадиган бўлса, ушбу усуллар қаторига ундаги муайян бўлинмалар ва ишловчиларга таъсир кўрсатиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий-психологик бошқарув усулларини ҳам киритиш лозим бўлар эди.

Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасини давлат томондан тартибга солиш усуллари	
Иқтисодий усуллар	
Инвестицияларни қўллаб-қувватлаш	Талабни қўллаб-қувватлаш
<p>Давлат инвестицияларини йўналтириш.</p> <p>Хусусий ҳамда чет эл инвестицияларини қўллашни рағбатлантириш.</p> <p>Янги инвестицион механизмларни ишлаб чиқиш.</p>	<p>Тарифларни оптимallasштириш ва рационал баҳо сисмасини олиб бориш.</p> <p>Эркин савдо зоналарини очиш.</p> <p>Узаро асос-китобни такомиллаштириш.</p> <p>Илмий-техникавий сисмасини такомиллаштириш асосида янги технологиялар ва хизмат турларини қўллаш учун шароит яратиш.</p>
	<p>Бозор муҳитини такомиллаштириш</p>
	<p>Давлат улushi бўлган корхоналарни реструктуризациялаш.</p> <p>Активлаштириш ва хусусийлаштириш буйича чора-тадбирлар.</p> <p>Кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қўзиш.</p> <p>Тадбиркорлик муҳитини ривожлантириш.</p> <p>Антимонополь чора-тадбирлар.</p> <p>Соҳа ривожини таъминловчи солиқ ва пул-кредит сисмасини олиб бориш.</p>
Ташкилий-ҳуқуқий усуллар	
<p>Лицензиялаш.</p> <p>Радио частоталар ажратиш.</p> <p>Сертификация ва стандартлаштириш.</p> <p>Давлат назорати меъёрларини жорий қилиш, уларнинг қатъий амаи қилиш-ини таъминлаш.</p> <p>Хизмат кўрсатиш қондалари ва жараёнларини ишлаб ёнларини ишлаб чиқиш.</p> <p>Мажбурий сугурталаш, техникавий, ахборот орқали тартибга солиш каби бошқару-нинг альтернатив усулларини жорий қилиб бориш.</p>	<p>Маълумот эркин-лигига булган ҳуқуқ-ни таъминлаш.</p> <p>Тадбиркорликни янги турларини тартибга солиш.</p> <p>Ахборот хавфсизлигини таъминлаш.</p> <p>Мулкчилик ҳуқуқини ва анти-монополь қонун-ларни таъминлаш.</p> <p>Соҳавий бошқару-нинг қонуний-меърий асосини яратиш.</p>
	<p>Соҳани ривож-лантириш йуна-лишлари ва дастур-ларини ишлаб чиқиш.</p> <p>Давлат назорати тадбирларини амалга ошириш.</p> <p>Қаврлар таъмирлаш ва таълим бериш сисмаси.</p> <p>Чет эл ҳамкор-лигини ривожлан-тириш.</p> <p>Бошқарув ти-зимини такомил-лаштириш</p>

2-шакл. Функционал кўрсаткичга биноан давлат бошқаруви усулларини таснифлаш

Келтирилган таснифда катакларда ажратиб кўрсатилган усуллардан Ўзбекистондаги ахборот-коммуникация соҳаси учун асосий бўлганлари давлат томонидан тартибга солишнинг қўйидаги беш умумлаштирилган усуллариدير:

1. Нарх сиёсати, бунда ахборот-коммуникация соҳасининг пировард хизматлари учун тарифларни шакллантириш тушунилади. Нарх сиёсатини такомиллаштириш ва самарали ишловчи ахборот-коммуникация тармоқларини яратиш жараёнини тезлаштириш бўйича кенг имкониятлар очиб бериши мумкин бўлган оқилона тарифларни белгилаш уларни ислоҳ қилиш муаммоларини ечишда устувор аҳамиятга эгадир.

Юзага келган вазиятда туғри нарх сиёсатини ишлаб чиқиш нафақат алоқа хизматлари кўрсатувчиларнинг молиявий барқарорлиги ҳамда истеъмолчилар ва уларнинг тўловга қобилиятларини ҳисобга олиш учун, балки тармоқни ривожлантириш, алоқа хизматларига бўлган талабни янада тўлароқ қондириш мақсадида эҳтимол тутилган инвестицияларни баҳолаш ва ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантиришга қўшилган ҳисса сифатидаги сармоялари хавф (риск) остида бўлган ташқи инвесторлар учун ҳам ўта муҳимдир.

Ўзбекистонда ахборот-коммуникация соҳасининг бозор шароитларига ўн уч йиллик ўтиш давридан сўнг ҳам тарифлар белгилаш ва ўзаро ҳисоб-китобларнинг ислоҳотларгача бўлган даврдаги тизими деярли сақланиб қолди. Ушбу тизим соҳанинг янги таркибий тузилишига, хусусийлаштирилган компанияларнинг янгича ташкилий-ҳуқуқий мақомига, янги хизматлар тузилмасига монанд эмас. Анъанавий операторларнинг аксарияти сақланиб қолган тариф сиёсати доирасида инвестиция ресурслари тақчиллигини ҳис этмоқдалар, шу сабабли Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг бир қатор корхоналарида тўловга қобилиятсизлик белгилари мавжуддир. Ушбу тариф муаммолари ечимини топмай туриб инвестицияларни жалб қилиш, талабни кенгайтириш ва умуман ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш масаласини ҳал қилиб бўлмайди.

Шуларни ҳисобга олиб, рисоланинг кейинги бўлимларида нарх сиёсати масалалари алоҳида кўриб чиқилади.

2. Лицензиялаш. Лицензиялаш муаммосининг ҳам техникавий, ҳам иқтисодий хусусияти бор. Лицензиялашнинг асос-

ли, холисона тартиб-таомили операторларга телекоммуникация хизматлари бозорига чиқишларида ва унда адолатли рақобат шароитида фаолият кўрсатишларида барқарор шарт-шароит яратади. Лицензиялашнинг аҳамияти яна шундаки, лицензиялар ҳар бир лицензиатнинг жамият манфаатларини кўзлаган ҳолда, умумтармоқ маконини юзага келтириш бўйича ва ундан тенг ҳуқуқлар асосида фойдаланилишини таъминлаш бўйича мажбуриятини мустаҳкамлайди.

3. Ахборот-коммуникация соҳасидаги корхоналарни реструктуризациялаш (таркибий жиҳатдан қайта тузиш). Корхона ёки соҳани реструктуризациялаш моҳиятан кенг маънода бўлиб, ташкилий-иқтисодий ҳамда меъёрий-ҳуқуқий тусга эга ва ўзгариб бораётган бозор шароитига мослашиш усули сифатида мулкдорнинг, капиталнинг тузилмаси ва ўзаро алоқадаги хўжалик юритувчи субъектларнинг эгалик қилиш шакли ёки бошқарув тузилмаси ўзгартирилишини англатади.

Бундай реструктуризациянинг асосий мақсадлари қуйидагилардир:

- ахборот-коммуникациялар бозорида ўзаро рақобатда бўлган компаниялар сонини кўпайтириш;
- компанияларни капиталлаштиришни ўстириш ва давлат улушини қисқартириш асосида стратегик инвесторларни жалб қилиш;
- реструктуризация қилинган компаниялар ишининг самарадорлигини ошириш.

4. Техникавий тартибга солиш. Бу усул бажарилиши мажбур бўлган техник регламентлар ва талабларнинг жорий қилиниши асосида амалга оширилади. Ўз моҳиятига кўра бу усул лицензиялаш, стандартлаштириш, сертификациялаш каби йўналишларда амалга оширилиши мумкин.

Таъкидлаш лозимки, давлат томонидан тартибга солишнинг юқорида кўриб ўтилган усуллари чеклаш хусусиятига ва қолаверса, қатор камчиликларга ҳам эга:

- бизнес кўп ҳолларда керагидан ортиқча тартибга солинади, унинг имкониятлари чекланади;
- бу усуллар реал юзага келиши мумкин бўлган қалтислик (риск)лардан ҳимояланишнинг молиявий механизмини шакллантирмайди;

- инновациялар учун тормоз булади ва инвестициявий хатоликлар юзага келиши эҳтимолини кучайтиради;
- коррупция ривожини учун шароитни кенгайтиради.

Мамлакатда бозор иқтисодиёти ривожланиши, давлат бошқарувининг эркинлашуви ва рақобат муҳити тўлароқ шакллана бориши билан давлат томонидан тартибга солишнинг юқорида келтирилган бевосита усуллари ўз ўрнини билвосита усулларга бўшата боради. Яъни ахборот-коммуникацияларни давлат томонидан тартибга солишнинг юқоридагилардан ташқари жаҳоннинг бошқа ривожланган давлатларида қўлланилаётган қатор муқобил усуллари мавжуддир. Юқорида айтиб ўтилган камчиликлар давлат томонидан тартибга солишнинг билвосита ёки муқобил усуллари жорий қилина боргач тугатилади. Улар асосан бошқарув эркинлашиши ҳамда рақобат муҳити ривожининг юқори даражаларига хос бўлиб, Ўзбекистон иқтисодиёти ривожининг кейинги босқичларида бу усулларга албатта, муурожаат қилинади.

Бу усуллар ичида Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг яқин истиқболида қўллаш мумкин бўлган энг мақбулларидан бири ривожланган давлатларда кенг қўлланилаётган мажбурий суғурталаш усулидир.

5. Мажбурий суғурталаш. Бу усулнинг моҳияти шундаки, суғурталовчилар томонидан суғурталанувчи (бу ерда бизнес қатнашчиси) фаолиятига талаб ва шартлар суғурта шартлари сингари қўлланилади ҳамда суғурталовчи суғурталанувчига нисбатан назорат қилиш ва мажбурлаш имкониятларини қўлга киритади, яъни давлат томонидан бизнесга белгилаб қўйилиши мумкин бўлган техникавий, иқтисодий регламентларга амал қилишлик суғурта қилинади. Суғурта полисининг лицензия сингари мажбурийлиги эса, бизнес вакилларининг бозорга кириш рухсатини таъминлайди. Бунда суғурта бошқарув усули сифатида ўрнатилган регламентлардан чиқиб кетилган ҳолда кўрилган зарарни бартараф этишга (масалан, техник талабларга жавоб бермайдиган ускунани қўллаб, учинчи шахсларга зарар етказилганда) ва етказилган зиённи қоплашга қаратилган чора-тадбирлар уртасидаги мувофиқликни таъминлаш имконини беради. Суғурталаш давлат томонидан тартибга солишнинг муқобил усули сифатида юқоридаги бундай тартибга со-

лишнинг бевосита усулларига хос бўлган кўплаб камчиликлардан холи. Чунки бу усул тартибга солиш оқибатида пайдо бўладиган харажатни (сугурта бадали сифатида) ҳамда сугурта ҳодисаси рўй берганда юзага келадиган зарарни (сугурта суммаси) пул сифатида ўлчаш имконини беради. Усулнинг яна бир сифати шуки, рақобатли сугурта бозорида бу миқдорларни минимал даражага тушириш имкони пайдо бўлади.

Шу билан бирга рақобатли сугурта бозори мавжудлиги бизнес фаолиятнинг шаклланаётган талаблари ва шартларининг мувофиқлигини таъминлайди. Сугурталовчиларнинг рақобатлашиши доирасида уларнинг хусусий стандартлари (сугурта тарифлари ва бошқ.) ўзаро рақобатлашади ва бу ўз навбатида стандартларнинг такомиллашиб ҳамда бозор талабларига мослашиб боришига олиб келади. Стандартларни ташкил этишнинг ҳар бир сугурталовчига хос хусусий механизмлари мавжудлиги технологиялар ўзгаришини ҳамда илмий ютуқларни сугурта бозорида тезроқ ўзлаштиришга ва уларнинг таъсирида стандартларни бозор талабларига оз фурсатда мослаб олишга имкон беради. Шунинг учун ҳам қалтисликларни камайтиришга қаратилган ихтиролар давлат лицензиялаш шартларидан фарқли ўлароқ сугурталашда тезроқ амалда қўлланилиб боради.

Рақобатли сугурта бозори бизнесни тартибга солувчиларнинг ҳаддидан ошишини ҳамда коррупциянинг вужудга келиши хавфларини чеклайди. Қалтисликларни таҳлил этиш ва бошқарув харажатлари давлат бюджетидан сугурталовчилар елкасига ўтади.

Муаллифлар фикрига биноан, давлат томонидан тартибга солишнинг юқорида баён қилинган усуллари Ўзбекистонда ахборот-коммуникацияларни ривожлантиришда ҳозирги кундаги энг муҳим усуллар ҳисобланади. Айнан шу усулларни такомиллаштириш соҳани ривожлантиришнинг янги вазифалари ва соҳа ишининг эски ташкилий-иқтисодий шакллари ўртасидаги асосий номувофиқликларни ҳал қилиши мумкин.

Келтирилган бобда ахборот-коммуникация соҳасини бошқаришнинг асосий тамойиллари, элементлари ва усуллари тавсиф беришга ҳаракат қилинди. Уларни Ўзбекистон шароитида амалга ошириш масалалари кейинги бобларда ёритилади.

II БЎЛИМ

ЎЗБЕКИСТОН АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҲАСИ БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

2.1. Ахборот-коммуникация соҳасининг республика иқтисодиётидаги ўрни ва аҳамияти

Ахборот-коммуникация соҳасининг ўрни ва аҳамиятини таърифлашда унинг камида икки таркибий қисмини - телекоммуникация (алоқа) ва ахборот яратиш соҳаларини ажратиб қараб кўриш лозим. Шунда ушбу икки элементни ахборотлаштириш соҳасидаги кўпгина адабиётларда келтирилган тавсифи барчага равшан бўлади¹². Яъни кўплаб адабиётларда бу икки тушунча ҳанузгача айри ҳолда ўрганиб келинди. Лекин, замонавий шароитда бундай ёндашув фақат у ёки бу алоҳида олинган соҳани яқка ҳолда тавсифлашга мосдир. Масала шундаки, бугунги кунда ахборот-коммуникациянинг ушбу икки муҳим элементини амалда ажратиб бўлмайди, чунки ахборот-коммуникациялари алоҳида элементлар йигиндиси тариқасида кўриб чиқилмайди. Шу сабабли у бир бутун узаро боғлиқ организм сифатида кўриб чиқилади ва албатта, шундай бўлиши лозим.

Узоқ вақт давомида Ўзбекистонда алоқа ва ахборотлаштириш технологиялари бир-биридан айри ҳолда ривожланиб борди. Алоқа соҳаси ўз хизмат турларининг фойдаланилиш белгисига қараб сунъий равишда ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш шаклларга ажратилиб қаралди, бутун ахборотни яратиш соҳаси эса, алоқа соҳасидан алоҳида ҳолда шаклланди. Уларни бошқаришнинг ташкилий тизими ҳам айнан шундай тарзда тузилган эди: алоқа ва телекоммуникация соҳаси

¹² Масалан: Основы экономики телекоммуникаций (связи). Под. ред. М.А. Горелика и Е.А. Голубицкая. М., «Радио и связь». 1997 й., 6-14-бетлар. Информационные технологии управления. Под. ред. Г.А. Титоренко. М., ЮНИТИ, 2002 й., 6-12-бетлар.

Алоқа вазирлигига (кейинчалик Почта ва телекоммуникациялар агентлигига) буйсундирилган эди, компьютерлаштириш ва ахборот технологиялари ривожига эса, Фан ва техника давлат қумитаси (ФТДҚ) томонидан бошқариларди.

Техника ва технологияларнинг мукамал бўлмаганлиги натижасида ахборот ишланиши корхоналар ва тармоқларнинг йирик ҳисоблаш марказларида амалга оширилган ва у ерга эса, электрон ҳисоблаш машиналарида тайёрланган маълумот олдиндан юборилган. У ерда маълумотлар қайта ишланиб, ҳужжат қурилишида истеъмолчиларга етказилган. Ахборотларнинг бундай тарзда ишланишига сабаб, ҳисоблаш марказлари асосан фақат бухгалтерия ва статистикага оид оммавий ахборотларни қайта ишлаган. Электрон алоқа эса фақат ёрдамчи вазифани бажарган. Шу тарзда республикада улкан, аммо, фойдаланиш учун айниқса, тезкор вазифаларни бажаришда ўта ноқулай бўлган улкан ҳисоблаш марказлари пайдо бўлди.

Лекин, шахсий компьютерларнинг пайдо бўлиши маълумотларни ишлаш соҳасида ҳақиқий инқилоб ясади. Энди ҳар бир ахборот ишлаб чиқарувчи ўзи уни машинага киритиб, қайта ишлай бошлади. Ҳисоблаш марказларига булган эҳтиёж умуман йўқолди. Ривожланган мамлакатларда бунини аллақачон тушуниб етдилар, шу пайтда эса, улкан ва қовушимсиз маъмурий-буйруқбозлик тизими одат бўлиб қолган ташкилий тузилмалардан — ҳисоблаш марказларидан, яъни иш жойлари, бюджет ва маошдан воз кечишни хоҳламаган.

Ўзбекистон мустақиллиги эълон қилиниши ва чет эл илмий-техника ахборотларига кенг йўл очилиши билан республикадаги ҳисоблаш марказлари тез суръатларда йўқола бошлагани бежиз эмас. Шахсий компьютер ҳар бир иш жойида, ҳар қандай идорада, бошқарув тизимида одатий ҳолга айланди. Табиийки, аввалига компьютер матн териш машинасининг электрон турини эслатарди. Лекин, аста-секин компьютерларнинг дастурлари такомиллашиб борди ва энг асосийси, компьютерларда катта ҳажмдаги маълумотларни жуда кичик ахборот тўпловчи қурилмаларда сақлаш имконияти туғилди. Ушбу ахборотларни алмашилиши масаласи пайдо бўлди. Бир корхона доирасида бир неча компьютернинг ўзаро алоқасини таъминловчи маҳаллий (локал) ахборот тармоқлари юзага келди.

Кейинчалик бутун инсоният маълумотлар базасини узаро боғловчи халқаро Интернет тармоғига уланиш эҳтиёжи туғилди. Табиийки, бунга фақат республиканинг электрон алоқа соҳасидаги технологик ютуқлари ҳисобига эришилди. Шундан сўнг соҳанинг ўзи, мазмунан янги алоқа тури бўлганлиги сабабли телекоммуникация деган янги номни олди.

Шу тариқа, ахборот ва телекоммуникация технологиялари соҳаси такомиллашуви ҳамда кенгайиши натижасида ўтган асрнинг 90-йиллари охирига келиб, ушбу соҳаларда қўлланиладиган усуллар ва воситаларнинг боғланиб кетиш жараёни бошланди. Ушбу жараён «ахборотлаштириш ва телекоммуникация конвергенцияси» номини олди. Алоқа ва ахборот технологияларининг узвий қўшилиши бутун дунёда ахборот-коммуникация номини олди. Биз ушбу тизимнинг ўзидан махсус фойдаланган ҳолда, Интернет орқали турли мамлакатларнинг замонавий оммавий қомуслари даражасида ушбу тушунчанинг таърифини топишга уриндик. Лекин, биз уни энг машҳур бўлган ва даврий равишда янгиланиб турадиган юз томлик олмон «Duden» қомусида ҳам, Россиянинг энг янги «Кирилл и Мефодий» қомусида ҳам топа олмадик. Ваҳоланки, уларнинг иккови ҳам замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан ўз маълумотларини, шу қаторда аудио ва видео маълумотларни жойлаштиришда кенг фойдаланадилар. Биз ушбу тушунчани турли мамлакатларнинг биз кўришимиз мумкин бўлган бошқа қомусларида ҳам учратмадик. Бу тушунчани учратмаганлигимиз унинг умуман йўқлигидан далолат бермайди, балки унинг яқиндагина юзага келганидан, энг асосийси, мазкур йўналишнинг ривожланиши шунчалар шиддат билан амалга ошганлигидан, ҳатто илмий тафаккур уни назарий талқин қилишнинг ягона йўналишини ҳали ишлаб чиқмаганлигидан далолат беради.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда кейинги йилларда адабиётларда ушбу тушунчани талқин қилишга уринишлар пайдо бўла бошлади. Бизнинг нуқтаи назаримизда, ахборот-коммуникация талқинининг энг мос келадигани Л.Рейман раҳбарлигидаги муаллифлар жамоаси томонидан келтирилган: «Ахборот-коммуникация — бу ташкилотлар ва аҳолига ахборот-коммуникация маҳсулотлари ва хизматларни тақдим этиш-

га мулжалланган замонавий ахборот, компьютер ҳамда телекоммуникация технологияларини, уларни рўёбга чиқарувчи тизимлари ва воситаларини узвий равишда бирлаштирувчи мажмуадир»¹³. Ушбу таъриф «2010 йилгача булган даврда Россияда ахборотлаштиришни ривожлантириш» Федерал дастури концепциясига ҳам киритилган.

Шунга қарамасдан, бизнингча, бу таъриф ҳам ахборот-коммуникация мазмунини тулиқ очиб бермайди. Шу сабабли биз ҳам ахборот-коммуникацияга тулиқ қамровли таъриф беришга ҳозирча уринмаган ҳолда, ушбу янги тушунчага тесқари усулда, яъни унинг иқтисодиёт ва жамият ҳаётида намоён бўлаган энг муҳим ва асосий йўналишларини очиб бериш йўли билан ёндашишга ҳаракат қиламиз. Бу ҳам етарли булмаслигини тушунсакда, ушбу соҳадаги инқилобий портлаш хусусияти шундай эканлигини эсда тутишимиз даркор. Ахборот-коммуникация бундан кейин ҳам ривожланибгина қолмай, балки замонавий жамиятда улкан қадамлар билан такомиллашиб бораверади. Бу айниқса, мустақиллиги эълон қилинган пайтида алоқа ва ахборот технологиялари ривожланган мамлакатлардан камида 20-25 йилга орқада қолган Ўзбекистон учун ҳам хосдир. Энди эса, бу йўлни тезроқ босиб ўтишга тўғри келади.

Алоқа воситалари ва компьютерлар ҳақида сўз юритилганида ахборот-коммуникациялар фақат шу билан белгиланади деган нотўғри тасаввур тўғилиши мумкин. Аслида бундай эмас. Булар фақат янги йўналиш таъминланишига сабаб бўлувчи бошланғич техник элементлар ёки тузилмалардир ҳолос. Аслида масала кенг қамровлидир, чунки ахборот-коммуникациялар янада кенгроқ фалсафий – «**ахборотлашган жамият**» тушунчасининг шартли бўлагидир. Саноати ривожланган мамлакатлар айна шундай жамият қурмоқда ва Ўзбекистон ҳам айнан шу йўналишда қадам босмоқда. Булар қуруқ гап ёки йўналишни чиройли тавсифлаш эмас. Ахборот-коммуникация технологиялари негизда ахборотлашган жамият барпо қилиш Ўзбекистон иқтисодий ва ижтимоий сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бири эканлигига Ўзбекистон Республикаси

¹³ Инфокоммуникации в деловом мире: Учебное пособие . Под. общ. ред. Рейман Л.Д. М., ФИОРД-ИНФО, 2001. 31-бет.

қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари, ҳукумат қарорлари мазмунидан ҳам ишонч ҳосил қилиш мумкин. Энг асосийси шундаки, ахборот-коммуникация технологиялари ҳозир нафақат идораларда ва бошқарув девонларида ишламоқда, балки улар республикамиз оддий фуқароларининг уйларига кириб борди ва ҳаётларининг ажралмас қисми булиб қолди. Ахборот-коммуникацияларнинг жамият ва ҳар бир кишининг ижтимоий камол топишга таъсири унинг мамлакат ҳаётида тутган ўрни катта эканлигининг муҳим белгисидир. Шунини қўшимча қилиш мумкинки, ахборот-коммуникациялар бизнинг турмушимизга кириб келар экан, уни тубдан ўзгартиради, шу билан бирга инсоннинг ўзи ҳам ўзгаради.

Зотан, ахборотлашган жамият тушунчаси ҳам ҳали қомуслардан ўз ўрнини топмаганлиги яна бир бор ҳаёт кўпинча назария ва қомуслардан илдамроқ олға босишидан дарак беради. Биз олмон давлат матбуот хизматининг ахборот сайтига мурожаат қилишимиз мумкин, унда бир рўзнома муҳбирининг ГФР Канслери Герхард Шредерга ахборотлар чет элга чиқиб кетишининг олдини қандай қилиб олмоқчи эканлиги ҳақида берган саволига жавоб келтирилган. Олмон тилидан таржима қилинган Канслернинг жавоби шундай: “Бизда ахборотлашган жамият. Бу тараққиёт асоси, бу бизнинг иқтисодийимиз асоси. Агарда ахборотни ёпиб қўйсақ ёки уларни беркитсак биз купроқ нарсани йўқотамиз”¹⁴.

Ўзбекистон учун иқтисодий ривожланиш даражаси, миллий урф-одатлари, бошқарув тизими жуда яқин бўлган Ҳиндистонда ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши тажрибаси жуда қўл келиши мумкин.

Соҳа ушбу мамлакатда 80-йилларнинг ўрталаридан бошлаб кескин ривожлана бошлади. 90-йилларнинг бошларига келиб ҳукумат соҳани миллий давлат даражасидаги устувор йўналиш сифатида белгилади. Аммо, 90-йилларнинг ўрталарида мамлакат соҳа инфратузилмаси талаб даражасида эмаслиги муаммоси билан тўқнашди. Бу камчиликни тугатиш мақсадида ҳукумат қатъий чоралар белгилади ва соҳада олиб борилган собитқадам ислоҳотлар натижасида ушбу соҳа янада

¹⁴ <http://www.regierungspress.de>

шидатлироқ ривожлана бошлади. 1995-2000 йиллар унинг уртача усиш сурати 42%ни ташкил этди¹⁵. Ҳозирда мамлакатнинг бу соҳасида 300 мингдан ортиқ турли касбдаги юқори малакали мутахассислар мавжуд бўлиб, бу кўрсаткич бўйича Ҳиндистон жаҳонда АҚШдан кейин иккинчи ўринда туради. Бу соҳа мамлакат иқтисодининг етакчи тармоқларидан бирига айланди. Натижада ахборот-коммуникация соҳасининг йиллик экспорт кўрсаткичи 2003 йилда 10 млрд. АҚШ долларини ташкил этди, бундан келган фойда эса, 3,4 млрд. долларга етган. Халқаро экспертларнинг тахминларига кўра бу кўрсаткич 2008 йилга бориб 50 млрд. АҚШ долларига етади¹⁶. (Таққослаш учун Россияда бу кўрсаткич 2003 йил 1 млрд. доллардан ошмаган.) Соҳа экспорт миқдорининг мамлакат умумий экспортидаги улуши 20,4 %ни ташкил этган. Бундай юқори кўрсаткич жаҳоннинг бирорта давлатида кузатилмайди. Масаланинг муҳим томони шундаки, бу экспортнинг 90 фоизи АҚШ, Европа давлатлари ва Японияга тугри келади.

Бу соҳанинг ривожини мамлакат иқтисодиёти бошқа тармоқларининг ривожига ҳам катта туртки бўлди, АКТни ривожлантириш учун тегишли инфратузилма яратилди ва катта миқдордаги чет эл портфель инвестициялари жалб этилди, 200 дан ортиқ Хайтек компаниялар мамлакатда уз филиалларини очди, 40 фоиздан ортиқ маҳсулотларнинг нодавлат секторида, махсус ҳудудларда ишлаб чиқарилишига эришилди.

Ҳиндистонда соҳа ривожининг узига хос хусусиятларидан бири шуки, мамлакатда дастурий таъминот индустрияси ташкил этишга алоҳида эътибор берилди, натижада соҳа умумий ишлаб чиқариш ҳажмининг 50 фоиздан зиёдини дастурий маҳсулотлар ташкил этади. Яна бир хусусият – мамлакатда фундаментал аниқ фанларнинг тараққий этганлигидир. Бу ҳол ривожланган давлатларнинг соҳага оид марказларига кўплаб иқтидорли ёшларни ишга ва ўқишга жўнатишнинг имконини

¹⁵ Рогожин А. Индия на мировом рынке информационно-коммуникационных технологий. Ж.. «Мировая экономика и международные отношения», 2004. 7-сон, 75- бет.

¹⁶ Манбалар: Statistics on Indian Software Exports. IDPM, University of Manchester. Manchester, 2001; Hindystan Times.09.09.2003.

берди, шу сабаб хорижда ишлайдиган малакали ҳинд мутахассислари соҳа даромадига катта ҳисса қўшадилар.

Таъкидлаш лозимки, Ҳиндистонда соҳа ривожланишининг узига хос мезонлари мавжуд. Булар: фундаментал математиканинг тараққий этганлиги; соҳада дунё мамлакатлари орасида энг куп инглиз тилини билувчи мутахассисларнинг концентрациялашганлиги; ҳукумат соҳанинг ривожланиши учун қулай солиқ имтиёзлари, жозибадор иқтисодий ва сармоявий шароитлари мавжуд бўлган махсус ҳудудлар, технопарклар яратганлиги билан изоҳланади.

Албатта, Ҳиндистон ёки бошқа давлатларнинг АТК ривож буйича тажрибасини Ўзбекистонга айнан кўчириб бўлмайди, зеро, мамлакатимизнинг ислохотлар ва ривожланиш бобида ўз йўли бор. Аммо, бу жаҳоннинг илғор тажрибасини четлаб ўтиш дегани эмас. Бу тажрибадан мамлакат иқтисодий, миллий, ҳудудий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда кенг фойдаланиш лозим.

Шуларни ҳисобга олган ҳолда, 2004 йил октябр ойида Ўзбекистон ва Ҳиндистон ҳукуматларининг «Ахборот технологиялари буйича Ўзбек-Ҳинд маркази»ни ташкил этиш ҳақида меморандуми имзоланди.

Ўзбекистон айнан мана шундай тажрибаларга асосланиб, ахборотлашган жамият қурмоқда. Шу билан бирга жамиятда туб сифат ўзгаришлари юз бермоқда. Бугунги кунда Ўзбекистоннинг ҳатто энг узоқ чўл ёки тоғли ҳудудларидаги ҳар бир фуқароси нафақат оламшумул жараёнлардан хабардор, балки ўзини уларнинг тўлақонли иштирокчиси деб ҳис этмоқда. У дунёнинг нариги чеккасидаги дўстларини фақат кўриш ва эшитиш ёки мулоқотда бўлиш билан чекланиб қолмай, у ҳам минтақавий, ҳам дунё миқёсида содир бўлаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий жараёнларга ўз таъсирини кўрсатишга муваффақ бўлмоқда. У энди шунчаки ахборот истеъмолчисигина эмас, уни (ахборотни) яратувчи, фан, техника ва жамиятдаги барча янгиликлар ҳосил қилинишида иштирокчи ҳамдир.

Ахборот-коммуникация ривожланган сари инсон ҳам ўзгариб боради. У сусткаш ахборот истеъмолчисидан уни ҳосил қилувчига айланади. Асосийси, у ахборот ҳосил қилиш жараёнининг фаол ҳамда чинакам иштирокчиси бўлиб қолди. Бу

эса, ҳар бир Ўзбекистон фуқаросининг маънавий ва миллий узлигини топишида муҳим элементдир.

Ўзбекистон тараққиётида ахборот-коммуникациянинг тутган ўрни ва аҳамиятининг иккинчи жиҳати иқтисодий соҳага дахлдордир. Гап шундаки, алоқа воситалари орқали узатиладиган ахборот жамият ривожининг энг муҳим шартларидан бири булиб қолди. У ишлаб чиқариш ресурси, инсонлар орасидаги алоқани таъминловчи қудратли восита ҳисобланади. Шу сабабли халқ хужалиги ва жамиятнинг ахборот узатиш тезлиги ҳамда сифатига булган талаблари анча усиб бормоқда. Шу билан бирга кўп сонли фойдаланувчилар учун ахборотнинг очиқлигини таъминлаш бугунги кунда бозорнинг ушбу секторини ривожлантириш, иқтисодиётнинг ушбу соҳаси обрусини ошириш ва инвестициялар жозибадорлигини таъминлаш учун булган ҳаракатда муваффақиятга эришишнинг асосий таркибий қисми ҳисобланади.

Бугунги кунда ахборот-коммуникациялар корхоналари даромадлари дунё ялпи маҳсулотининг уч фоизини, соҳа учун моддий-техникавий ҳамда дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўшиб ҳисоблаганда эса, беш фоиздан кўп миқдорни ташкил этмоқда (*226-бетдаги 17-диаграммага қаранг*). Яқин йилларда эса ушбу кўрсаткич янада ўсиши кутилади. Бу борда янги ахборот технологияларининг салмоғи тезкор ортиб бормоқда. Масалан, ҳозирда симли телефон алоқаси телекоммуникация хизматлари бозори ҳажмининг 60 фоизини ташкил этиб, унинг дунёдаги йиллик ўсиш суръати 5-7 фоизни ташкил этмоқда, уяли алоқанинг эса, телекоммуникация бозоридаги умумий салмоғи 20 фоиз бўлиб, ўсиш суръатлари 80-90 фоиз. Интернет хизматлари улуши 10 фоиз, лекин яқин йилларда бу кўрсаткич 30-33 фоизга ўсиши кутилади. Халқаро статистикага биноан ҳар йили Интернет тармоғига 150 миллион янги фойдаланувчи уланмоқда. Шуниси ҳам борки, бу кўрсаткич тобора ўсиб бормоқда.

Замонавий глобаллашув дунё иқтисодий тизими динамикасидаги сезиларли ўзгаришлар билан тавсифланади. Айниқса, охириги ун йилликларда глобаллашув жараёнлари тобора тезлашиб бормоқда. Агар 1997 йилда оддий телефон алоқасидан фойдаланувчилар сони 800 млн. кишини, уяли теле-

фон алоқасидан фойдаланувчилар тахминан 200 ва Интернетдан фойдаланувчилар сони тахминан 100 млн. кишини ташкил этган булса, 2004 йилдаёқ ушбу кўрсаткичларнинг ҳар бири 1 миллиарддан ортиб кетди¹⁷.

Шуларни ҳисобга олган ҳолда, ҳозирда Ўзбекистонда компьютер ва ахборот технологиялари, телекоммуникация ва маълумот узатиш тармоқларини, Интернет хизматларини ривожлантириш ва замонавийлаштириш олдинги ўринга чиқмоқда. Шу йўналишда уларни дунё стандартларига етказиш мақсадида кенг кўламли чора-тадбирлар кўриломоқда. Ушбу мақсадни амалга ошириш учун республикада зарур меъёрий-ҳуқуқий асос яратилган — «Алоқа тўғрисида»ги, «Радиочастота спектри тўғрисида»ги, «Телекоммуникациялар тўғрисида»ги, «Почта алоқаси тўғрисида»ги Қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармонлари, ҳукумат қарорлари қабул қилинди ва ҳозирда амалда қўлланилмоқда. Узғариб бораётган бозор муносабатлари шароитида ушбу меъёрий-ҳуқуқий асос тўхтовсиз ривожланиб ва такомиллашиб бормоқда.

Чет эллик шериклар ва ҳамкорлар кўмаги билан республикада телекоммуникациялар соҳасини техникавий қайта жиҳозлаш бўйича талай ишлар амалга оширилмоқда ва бугунги кунда мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда, аҳолига хизмат кўрсатишда буларнинг ўсиб бораётган аҳамияти намоён бўлмоқда. Корхоналарнинг ишлаб чиқариш салоҳияти ўсиб бормоқда, замонавий техника ва технологиялар татбиқ қилинмоқда, тармоқларни ривожлантириш ва замонавийлаштириш бўйича катта ишлар, чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Айни пайтда республика телекоммуникацияларининг маҳаллий тармоғи икки мингдан ортиқ АТС ва 1,9 миллиондан зиёд абонент рақамларини ўз ичига олади ва улардан 86 фоизи аҳолига тегишли. Станциялар қувватининг 86 фоизи ишлатилмоқда. Тармоқда 1,65 млн. дан ортиқ телефон линиялари хизмат кўрсатмоқда. Мамлакат ичидаги асосий йўналишларда оптик толали алоқа линиялари, кабелли ва радиорелели коммуникациялар хизмат кўрсатмоқда. Шу сабабли шаҳарлардаги абонен-

¹⁷ Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Стратегическое управление. М., Омега-Л, 2004. 112-бет.

тларнинг 98 фоизи ва қишлоқ жойлардаги абонентларнинг 32 фоизи халқаро ҳамда шаҳарлараро автомат алоқа тизимларига уланган. Барча вилоят марказларида шаҳарлараро ва халқаро электрон алоқа воситалари мавжуд. Аҳоли ва ҳудудларнинг 98 фоиздан зиёди давлат телевидениеси ва радиоси дастурларини қабул қилиш имкониятига эга. Шаҳарлараро тармоқлар каналларининг 60 фоиздан зиёди ва халқаро тармоқлар каналларининг 83 фоизи рақамлидир. Маълумот узатиш, шу қаторда Интернет тармоқлари ҳам ривожланиб бормоқда.

Уяли алоқа ва шахсий радиочақирув тармоқлари жадаллик билан ривожланмоқда. Уяли алоқа абонентлари сони 2005 йил бошида 544 мингга етди ва сўнгги 5 йилда 8,1 мартага ўсди. Икки ер усти станциясида сунъий йўлдош орқали алоқа каналлари ишга туширилган, Интелсат ва Горизонт тизимлари ишлатилмоқда, компьютер ва ахборот технологияларини татбиқ қилиш дастурларини амалга ошириш жараёни тобора жадаллашиб бормоқда.

Ўзбекистон телекоммуникация тизимининг 28 та йўналиш бўйича дунёнинг 180 та мамлакатига чиқадиган тўғридан-тўғри халқаро каналлари мавжуд. Буларда оптик толали ва сунъий йўлдошли тизимлардан фойдаланилмоқда. Ушбу каналларнинг 83 фоиздан зиёди рақамлидир, бутун тармоқ нафақат ҳозирги пайтда, балки кейинчалик ҳам ҳозиргидан кўпроқ ахборот ўтказиш қувватига эга. Республиканинг барча вилоят марказларида электрон коммутация воситалари мавжуд. Республикада улкан муаммо ечилди — рақамли магистрал тармоқ юзага келтирилди, шу жумладан, оптик толали кабеллар, рақамли радиорелели алоқа тармоқлари қўлланилди. Айтиб ўтилган замонавий узатиш тармоғи 70 фоиз ҳажмда ишлаб турибди, республикада эса айни пайтда янги, айланма ва захира алоқа тармоқлари яратилмоқда. Ички ҳудудий ва станциялараро тармоқларда тобора кўпроқ оптик толали кабеллардан фойдаланилмоқда. Абонентларнинг тармоққа уланиши енгиллашиб бормоқда, шу жумладан, интеллектуал хизматлар ва симсиз алоқа техника воситаларини жорий этиш ҳисобига қулайликлар яратилмоқда.

Маълумот узатиш хизматини кўрсатувчи операторлардан 44 нафари Интернет хизматларини тақдим этади. Ушбу тармоқда 7500 та абонентлик портлари ишга туширилган. Интернет тармоғи

халқаро каналларининг маълумот утказиш қуввати ошириб берилмоқда, 2001 йил бошларига нисбатан 2003 йил 1 июлдаги ҳолатга кура у 3,5 барабар оширилди ва 9 Мб секундига етказилди. Интернет тармоғига корхоналар, ташкилотлар, уқув юртлари, олий уқув юртлари, мактаблар, коллежлар ва лицейлар уланиб бормоқда. Улар тармоққа уланишни электрон почтадан фойдаланиш, ахборот хизматларининг маълумотлар банклари тизимларига кириш, виртуал хизматлардан фойдаланиш, турли ахборотлар алмашилиши кўринишида амалга оширилмоқдалар.

Бир сўз билан айтганда, бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг ахборот-коммуникация тармоқлари ва воситалари — бу мамлакат иқтисодиётида алоҳида муҳим аҳамиятга молик, такомиллашиб бораётган комплексдир. Лекин, юқорида таъкидлаб утилганидек, бу ҳали республиканинг ривожланиб бораётган иқтисодиёти эҳтиёжларига, бошқарув соҳасининг, хужалик юритувчи субъектларнинг, хусусий шахсларнинг ушиб бораётган талабларига тула жавоб бермайди. Бунинг сабаби битта — соҳанинг жушқин ривожланиши ҳам, чет эллик инвесторларнинг ёрдамлари ҳам республикага маъмурий-буйруқбозлик тизимидан мерос бўлиб қолган чорак асрлик орқада қолишнинг урни тезлик билан тулдир олмайди. Ҳал қилиниши керак булган муаммолар куп. Вақт тақозоси билан мамлакатда олиб борилаётган ислохотлар, телекоммуникация соҳасининг, компьютер ва ахборот технологияларининг жадалликда янгиланаётганлиги билан боғлиқ бўлган вазифалар юзага келмоқда. Ушбу вазифалар уларни кўриб чиқиш ва ечимини топиш учун янгича ёндашувларни талаб қилмоқда.

Булардан ташқари, Ўзбекистонда компьютер ва ахборот технологияларининг техник имкониятлари, гарчи замонавий техника ва технологияларни узлаштириш асосида жушқин ривожланиш босқичида бўлса ҳам, уларни янгилаш ва замонавийлаштириш эҳтиёжи мавжуд, соҳанинг ташкилий тузилмасини ва бошқарув тизимини тухтовсиз такомиллаштириб бориш талаб қилинади. Тармоқда стационар телефонлар сони камлиги, телефон рақамларининг 100 киши ҳисобига олганда паст зичлиги сабабли республика ҳали дунё курсаткичларидан, айниқса, бозор иқтисодиёти, саноати ривожланган мамлакатлар-

дан орқада қолмоқда. Уяли алоқа ва Интернет тармоғидан фойдаланувчилар сони бўйича ҳам тахминан худди шундай аҳвол.

Давлат муассасалари ва идоралари даражасида амалга ошириладиган тадбирлар Ўзбекистонда ушбу кўрсаткичлар яқин бир неча йил ичида реал ўсажагини тасаввур қилиш имкониятини беради. Бу эса, ўз навбатида телекоммуникация, компьютер ва ахборот технологиялари мамлакат иқтисодиёти самарадорлигини оширишда, одамлар фаолияти ва турмушини энг замонавий техник воситалар ва хизматлар билан таъминлашда янада кўпроқ ўрин тутишини билдиради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майдаги «Компьютерлаштиришни ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги Фармони бу борада катта аҳамият касб этди. Унда замонавий коммуникация технологиялари тизимини ривожлантириш ва жорий этишнинг биринчи галдаги вазифалари таърифланган, бу соҳани бошқаришни такомиллаштириш юзасидан аниқ чора-тадбирлар белгиланган. Бу борада иқтисодиёт, бошқарув, бизнес, фан ва таълим соҳаларида замонавий, мустаҳкам ва хавфсиз миллий ахборот технологияларини яратиш, аҳолининг турли табақалари учун замонавий компьютер ҳамда ахборот тизимларига кенг йўл очиб берилишини таъминлаш биринчи галдаги вазифа қилиб қўйилган.

Мактаблар, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар, олий ўқув юртлари ўқув жараёнига замонавий компьютер ва ахборот технологияларини эгаллашга асосланган илғор таълим тизимларини киритишга ҳамда АТК соҳасида ишлаш учун юқори малакали кадрлар тайёрлашни ташкил этишга алоҳида эътибор берилади. Мазкур муаммони ечишда Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»га киритилган кўрсаткичлар асос бўлиб хизмат қилади.

Юқорида айтилганлар асосида ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишнинг қуйидаги кутиладиган натижаларини умумлаштириш мумкин:

а) давлат бошқарувида татбиқ этилганда: давлат ва жамият ўртасидаги ўзаро маълумотлар алмашинувида очиқлик ва ойдинлик киритади; очиқ фуқаролик жамияти қуришга кўмаклашади; давлат бошқаруви самарадорлигини оширади; жамият

ва иқтисодиётда булаётган узгаришларни кузатиш учун мутлақо янги имкониятлар яратади; давлат ҳокимияти ва ҳужалик юритувчи субъектлар уртасидаги бошқарув жараёнини яхшилайди; давлат бошқарувида харажатларни кескин камайтиради;

б) иқтисодий жараёнларга татбиқ этилганда: маҳсулот ва хизматлар таннархини камайтиришга кумаклашади; маҳсулот ва хизматлар рақобатбардошлигини оширади; ишлаб-чиқариш самарадорлигини ва хизматлар ҳажмини кўпайтиради; электрон савдоларни йулга қўйиш ва ривожлантиришга имконият яратади; маълумотлар олиш ва уларни жўнатишга кетадиган молиявий харажатларни камайтиради; маълумотларни қисқа муддатларда ва сифатли олинishi натижасида ҳужалик фаолиятининг самарадорлиги кўтарилади;

в) ижтимоий ҳаётда: аҳолини фуқаролик жамияти сифатида шаклланишига ёрдам беради; билим олиш учун янги имкониятлар яратади; тиббиёт хизмати сифатини кўтареди; маданий-маънавий меросни сақлаш имкониятини юксалтиради; аҳоли бандлигини ошириш ва қўшимча даромадлар олиши учун қўлайликлар яратилади; инсонларга табиий офатлар ва узгаришларни олдиндан аниқлаш ҳамда уларнинг олдини олишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, ахборот-коммуникация соҳасининг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ривожининг ҳозирги босқичидаги роли ва аҳамиятини умумиқтисодий нуқтаи назардан таҳлил қилиб шундай хулосага келиндикки, бу **соҳанинг бугунги кундаги бош вазифаси республикада ахборотлашган жамият шаклланиши учун зарур шарт-шароит яратишдан иборатдир**. Соҳанинг яқин истиқболдаги ривожини мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар ҳамда ахборот-телекоммуникацияларнинг жаҳон ҳужалик тузилмисига уйғунлашуви умумий қонуниятларининг амал қилиш тенденциялари билан асосланади. Яъни яқин истиқболда ахборот-телекоммуникация соҳасини ривожлантиришнинг умумий йўналишлари иқтисодиётни янада эркинлаштириш ҳамда иқтисодий ислохотларни амалга оширишда ва ахборот-коммуникация соҳасининг жаҳон ҳужалик тузилмаларига уйғунлашувида юзага келаётган қонуниятларни инобатга олган ҳолда истиқболли тузилмавий узгаришларни таъминлаш учун қўлай шарт-шароитни шакллантириш жараёнларига асосланади. Бунда замонавий технологияларга ўтиш,

ахборот-коммуникация хизматларининг рақобатга қодирлиги юқори даражада бўлишини таъминлаш асосий вазифа ҳисобланади. Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тузилмасини такомиллаштириш республикамизнинг ҳаётий муҳим муаммоси, унинг иқтисодий хавфсизлиги масаласи бўлиб олдинга чиқади. Мазкур ҳолда гап жамиятни ахборотлаштириш ва телекоммуникация воситалари билан таъминлашнинг шундай даражасига эришиш ҳақида бормоқдаки, токи у республикамиз иқтисодиётининг самарали ривожланишини ва унинг жаҳон ҳужалик тизимига уйғунлашувини таъминласин.

2.2. Соҳанинг ривожланиш бошқичлари ва истиқболли йўналишлари

1. Ривожланиш бошқичлари. Ўзаро хабар алмашинувининг юзага келиши ижтимоий ҳаётнинг, жамият шаклланишининг энг муҳим белгиларидан биридир. Шу сабаб ҳам Марказий Осиё ҳудудида турли давлатлар ҳамда одамлар ўртасида узоқ масофали ёзма ва оғзаки алоқанинг таркиб топиши, ривож қадимий ўтмишга, бу ҳудудда кишилиқ жамияти ривожининг бизга маълум бўлган дастлабки тарихий бошқичларига бориб тақалади. Бу борадаги дастлабки ёзма маълумотлар Аристотел асарларида келтирилган. У қадимда «буюк тракт» деб аталган ва кейинчалик «буюк ипак йули» номини олган трасса бўйлаб ёзма ва оғзаки номалар ва хабарлар йўллаш жуда қадимдан мавжуд бўлганлигини эслатиб ўтган.

Тарихий манбалардан қадимги Сўғдиёнанинг Миср фиръавинлари билан олиб борган ёзишмаларини махсус чопарлар икки томонга етказиб тургани, араблар халифалиги даврида ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида почта хизмати прототиби бўлган махсус хизматлар ташкил этилганлиги ва уларни халифалик томонидан тайинланадиган «соҳиб берид»лар, яъни почта раҳбарлари бошқарганлиги маълум. Аббосийлар ва сомонийлар даврида давлат идоралари махсус «девонлар» шаклини олган ва уларнинг ичида «девон-берид», яъни почта хизмати алоҳида урин тутган. Бу хизматнинг ихтиёрида барча шаҳарларда номаларни ўз эгасига етказиб беришни таъминловчи махсус почта хизматчилари, чопарлар, отлар ва араблар бўлган.

Араб халифалиги даврида жорий этилган почта хизмати тизими XIII асргача жиддий ўзгаришларсиз сақланиб турган. Ўз даврида алоқа хизмати ривожда прогрессив рол уйнаган бу тизим жиддий камчиликларга ҳам эга эди. Бу даврдаги почта хизматининг ўзига хос хусусияти шу эдики, хабарлар «қўлдан-қўлга» тамойили асосида етказилар, яъни хабар узатувчи ва олувчи ўртасидаги алоқани одатда бир киши таъминлар, хабар етиш тезлиги масаласига айтарли аҳамият берилмас эди. Бу эса, хабарнинг етиб бориш муддатини узайтирар, унинг сақланиш кафолатини камайтирарди.

Чингизхонийлар давлатида ва улар эгаллаган барча ҳудудларда хабарни етказиш хизматида тезлик ва хавфсизлик масаласи биринчи даражага кўтарилди. Умуман олганда, мўғуллар салтанати даврида жаҳон почта хизмати тарихида кескин бурилиш юз берди, деса бўлади. Почта хизмати биринчи бор бутун хонлик ҳудудида эстафета тамойили асосида ташки этилиб, ҳар 15-20 километрда тегишли даражада жиҳозланган ва кучли қўриқланган «ямлар» - почта хизматлари ташкил этилиб, хабар «ямдан-ямгача» тарзида ташкил этилган. Бу эса, хабар етказилишининг ўз даври учун юқори тезлигини ҳамда хавфсизлигини таъминлаган. Чопарлар - ямчиларга хонлик томонидан махсус ёрликлар - пайзалар берилган, бундай ёрлиғи бор шахс эса, хонлик ҳудудида тўсиқсиз ҳаракат қилиш, жойлардаги хонлик вакилларида озик-овқат, тунаш учун жой ҳамда отлар олиш ҳуқуқига эга бўлган. Туб аҳоли учун эса, пайзалик шахснинг ҳар қандай буйруғи мажбурий ҳисобланган. Чингизий хонликлар даврида алоқанинг карвонлар эстафетаси, овоз ёки нур сигналлари, шунингдек кабуларлар орқали хабарлар етказиш турлари ҳам ривож топган.

Умуман олганда, мўғул хонликлари замонида таркиб топган алоқа тизими Темурийлар ҳамда кейинги хонлик ва амирликлар даврида замон талабларига мослашиш асосида янада ривожланди. Аммо, унинг амал қилиш механизмида жиддий ўзгаришлар содир бўлмади - хабар беришнинг ёзма ва оғзаки шакли сақланиб қолди, мўғуллар жорий этган почта хизматининг эстафета усули ривож топди. Айниқса, хабарни нур ёки олов ёқиш орқали етказиш оммавийлашди. Бу усулларни амалга ошириш воситаси сифатида маълум масофалар ва йўналишларда бунёд этилган ба-

ландлиги 30-40 метрдан ортган тупроқ тепаликлар республика-мизнинг купгина ҳудудларида ҳозиргача ҳам сақланиб қолган.

Туркистонда алоқа тизими ривожининг узига хос босқичи ҳудудга Россия империясининг босқини билан боғлиқ. Босқинчилар билан бирга ҳудудга почта ва электр алоқасининг замонавий турлари кириб келди. Зеро, бу энг аввало, мустамлакачилик тузумини мустаҳкамлаш, ҳудудда ҳарбий ҳаракатларни бошқариш, янги иқтисодий, айниқса, хом ашё ресурсларини узлаштириш учун ута муҳим эди. Шу сабаб ҳам чор ҳукумати Туркистон иқтисоди ривожига ва замонавий алоқа тизимини шакллантиришга эътибор беришга мажбур эди. Энг аввало, муҳим шаҳарлар ва аҳоли пунктлари ўртасида почта трактлари қурилди, уларнинг жиҳозланиши ва қуриқланиши таъминланди, бу трактларда ўрнатилган жадвал асосида почта алоқаси йўлга қўйилди.

Албатта, почта алоқасининг ривожининг унинг бошқарув тизимини шакллантиришни тақозо этди. Шу мақсадда йирик аҳоли марказларида почта идоралари ташкил этилди ва 1868 йил Тошкентда Сирдарё ва Самарқанд вилоятлари почта идораларининг бирлашган бошқармаси таъсис қилинди. Бу бошқарма бевосита Россия ички ишлар вазирлигининг почта ва телеграф бош бошқармасига бўйсундирилган эди. 1873 йилга қадар бундай идоралар Каттакўрғон, Қарши, Китоб, Хива ва Бухоро каби шаҳарларда ҳам очилди.

XIX аср охири ва XX аср бошларига келиб саноат ривожланиши, айниқса, темир йўлнинг кириб келиши Туркистонда почта алоқаси ривожига катта тurtки бўлди, унинг кўлами кенгайди, қимматбаҳо хатлар, бандероллар ҳамда почта орқали пул юбориш каби янги-янги хизмат турлари пайдо бўлди.

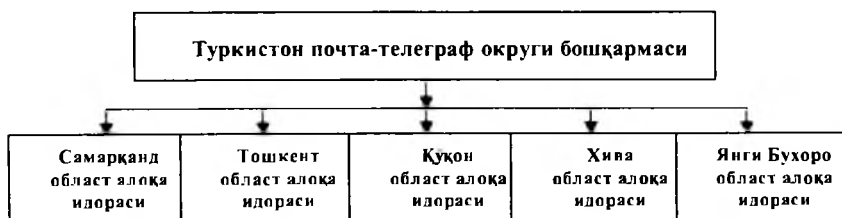
Ҳудудда почта алоқаси билан бирга электр алоқаси ҳам ривожлана бошлади. Биринчи бор телеграф алоқаси 1873 йилда Тошкент ва Оренбург шаҳарлари ўртасида ўрнатилди. 1876 йил эса электр телеграф Самарқандда, Каттакўрғонда, Янги Маргилонда ва кейинги йилларда Бухоро амирлигида, Хива хонлигида, Андижонда ҳамда Наманганда пайдо бўлди. Хулласи калом, XX аср бошига келиб ўлканинг барча йирик шаҳарлари алоқанинг бу тури билан таъминланган эди. Почта ва телеграф алоқасининг бундай ривожининг унинг бошқарув тизимини янада

такомиллаштиришни тақозо этди. Шу мақсадда 1886 йили Туркистонда ягона бошқарма тарзида почта ва телеграф округи ташкил этилди ва унга ўлкадаги барча алоқа корхоналари бўйсундирилди. Бошқарма доирасида эса 5 та вилоят алоқа идоралари ташкил этилди. Бошқарувнинг бундай тузилмаси собиқ советлар ҳокимияти давригача сақланиб қолди.

Ўлкада саноат ва банк-молия тизимининг ривожланиши, мустамлака тизимини ҳимоялаш мақсадида катта ҳарбий кучларнинг мавжудлиги тезкор электр алоқасининг яна бир тури - телефон тармоғининг шаклланишига олиб келди. Албатта, биринчи навбатда ҳарбий телефон алоқаси пайдо бўлди. 1887 йил Туркистон почта-телеграф округи бошлиғи уйи билан Тошкент почта-телеграф идораси уртасида телефон алоқаси ўрнатилди, бу ўлкада биринчи телефон алоқаси эди. 1891 йил эса Тошкентда биринчи бор кўпчилик абонентга мўлжалланган телефон тармоғи ўрнатилди ва ундан фойдаланувчилар сони 1901 йил 55 тага этди.

Биринчи хусусий телефон станциясини 1895 йил Хива хони Муҳаммад Раҳимхон ўрнаттирди. Бу Швециянинг «Л. М. Эрикссон» фирмаси ишлаб чиқарган 20 номерли қўл телефон станцияси эди. 1904 йил Тошкентда биринчи давлат телефон станцияси ишлай бошлади.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда электр алоқа XIX аср охирида шакллана бошлаган. XX асрнинг 20-йилларига келиб Туркистон ўлкасининг барча вилоят марказларига алоқанинг бу тури етиб борган эди. Тармоқда ахборот узатиш теника-технологиясининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, соҳа бошқарувини бутун ҳудуд бўйича яхлит ҳолда ташкил этиш мақсадида ўша даврларданоқ чор ҳукуматининг бу ўлкасида ягона бошқарма шакллантирилган эди (3-шакл).

3-шакл. Ўзбекистонда алоқа тармоғининг 1922 йилдаги тузилмаси.

Республикада алоқа тизими бошқаруви алоҳида тармоқ ва- зирлиги сифатида 1955 йил шаклланди. Шу сабабли соҳа бошқ- аруви ривожини буйича бу пайтгача булган архив маълумотлари- ни топиш ва ушбу таҳлилга жалб қилиш имкони булмади.

Республикада 1955 йил ҳолагига телефон тармоқлари асо- сан шаҳарларда шаклланган булиб, жами 37060 абонентга эга булган 169 станция фаолият кўрсатган. Улардан фақат 7 таси автомат туридаги булиб, уларнинг абонентлари сони 10720 та булган. Қолган станциялар қўл билан бошқарилган. Квартира телефонлари салмоғи абонентлар умумий сонининг фақат 15 фоизини ташкил этган, агар бу кўрсаткич 2003 йилда 87 фоиз- дан ортиқни ташкил этгани эътиборга олинса, бу борда қанча- лар сифат узгаришлари рўй берганини тасаввур этиш мумкин.

Вазирликнинг ташкил этилиши телефон тармоғи усишига жиддий туртки булди. 1955-1970 йилларни телефон станция- лари ва абонентлари сони тезкор ўсган ҳамда телефон алоқа- сининг тез суръатлар билан автоматлаштирилган даври деб баҳолаш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистонда телефон тармоғининг ривожланиш динамикаси

	1955	1960	1970	1975	1985	1990	2000	2003
Телефон станциялари сони, дона	169	153	190	296	338	388	2063	2043
Улардан АТС, дона	7	23	116	255	338	388	2063	2043
Станцияларнинг урнатилган сифими, мингта	37,1	58,6	188,8	350,2	832,3	1219,5	1869	1907

1955 йилда қишлоқ жойларда телефон алоқаси қўл билан бошқариладиган, кўп ҳолларда икки-уч абонентга хизмат қилувчи коммутаторлардан иборат булган. Қишлоқ жойларда электр алоқа ривожини 60-йилларнинг бошларидан тез суръат ола бошлади. Бу пайтга келиб хужаликлар учун ички ишлаб чиқариш тармоқлари (ИИТ) қурила бошланди. Агар 1960 йилда республика хужаликларининг 3 фоизи ИИТ билан қопланган бўлса, 1965 йилга келиб бу кўрсаткич 30 фоизга ортган.

70-80-йиллар тармоқ моддий-техника базасининг янада ривожланиш даври булди, марказлашган ресурслар ҳамда

банк кредитлари асосида кенг қуламда қишлоқ телефон станцияларини қуриш ва туман (район) марказларида алоқа узеллари реконструкцияси бошланди. 1970-1975 йиллар қишлоқ телефон тармоғида қўл билан бошқариладиган МБ ва ЦБ русумидаги станциялар автоматларга тула алмаштирилди ҳамда уларнинг ўрнатилган сифими 1,5 баробар ортди. Шаҳар тармоғида эса, АТСлар сони икки баробар ортди, натижада республика телефон тармоғи ҳажми 1,9 мартага ўсди, эски типдаги телефон станциялари янги координат тизимли станцияларга кенг қуламда алмаштирила бошланди. Совет даврининг охириги ўн йиллиги ҳам республика телефон тармоғини сон ва сифат жиҳатдан ривожлантириш учун бўлган ҳаракатлар билан тавсифланади.

Аммо, республика мустақиллиги арафасигача бу йўналишда бўлган ҳаракатлар етарли натижа берди, деб бўлмайди. Чунки мустақилликнинг биринчи йилидаёқ республика алоқа тармоғининг ҳолати илғор техника ва технология талабларига, айниқса, мустақил давлатнинг халқаро алоқаларини таъминлашга бўлган талабларга жавоб бермаслиги маълум бўлди. Бошқача қилиб айтганда, республика алоқа тизимида мустақилликнинг биринчи йилларида бир қатор муаммолар мавжудлиги кўриниб қолди. Албатта, бу муаммолар республика халқаро алоқаларни мустақил ўрната бошлагач ҳамда тизим ҳолатини ривожланган давлатлар билан таққослаш имконияти туғилгач намоён бўлди. Бу муаммоларни тўрт гуруҳга бўлиш мумкин;

1. Алоқа соҳаси ривожининг миқдор жиҳатдан етарли ривожланмаганлиги муаммолари. Телефон зичлиги, ҳудудларнинг телефон алоқаси билан қамраб олинганлиги каби миқдорий кўрсаткичлар бўйича Ўзбекистон нафақат ривожланган давлатлардан қолиб кетган, балки собиқ иттифоқдош республикалар ичида ҳам охириги ўринлардан бирида эди.

2. Кўрсатилаётган алоқа хизматлари сифатининг паст даражаси билан боғлиқ муаммолар. Бунинг асосий сабаби алоқа тизими фақат собиқ иттифоқда ишлаб чиқарилган техника билан жиҳозланган бўлиб, бу техника ривожланиш даражаси бўйича жаҳон стандартларидан анчагина ортда қолиб кетган эди.

3. Халқаро электр алоқасининг ўта марказлаштирилганлиги ва фақат Москва орқали ташкил этилганлиги муаммоси. Бу

ҳол республиканинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллиги таъминланишига бутунлай зид эди.

4. Алоқа соҳаси бошқарув тизимининг ривожланган давлатларда таркиб топган бошқарув тизимига бутунлай мос эмаслиги. Бу эса республика алоқа соҳаси субъектларини тармоқни ривожлантириш борасида чет эл фирма ва компаниялари билан муносиб равишда алоқа ўрнатишига имкон бермас эди.

Бу муаммоларни тугатишга қаратилган чора-тадбирлар мустақилликнинг дастлабки йилларида давлат ахборот-коммуникация сиёсатининг асосий мазмунини ташкил этди.

Мустақилликнинг биринчи кунлариданоқ соҳанинг олдида турган бош вазифа собиқ иттифоқ марказига ўта боғлиқ бўлган алоқа тизимининг, айниқса, халқаро алоқанинг бир маромда ишлашини таъминлаш эди. Шу мақсадда биринчи навбатда республика ҳудудидаги барча алоқа объектлари ва субъектларини мамлакат мулки деб эълон қилинди ҳамда уларнинг амал қилиш чегаралари белгиланди, ички ва халқаро сўзлашувларнинг узлуксизлигини таъминлаш чоралари кўрилди.

Бу вазифалар ичида энг муҳими халқаро операторлар билан мустақил, ҳеч бир давлатнинг алоқа йўлидаги аралашуви (ёки филтрига) боғлиқ бўлмаган алоқа каналлари ўрнатиш эди. Бу борада 1991 йил республика ҳукумати томонидан йўлдош алоқасининг NEAX-61 русумидаги 810 каналли халқаро коммутацияли станцияси сотиб олинди ва мустақилликнинг биринчи кунларидаёқ Япония орқали биринчи 20 халқаро алоқа канали йўлга қўйилди. Бундан кейинроқ, 1992 йили Туркия ҳукумати йўлдош алоқасининг IBS русумидаги халқаро коммутацияли станциясини тақдим этди ва у орқали яна 30 канал очилди. Шу йўл билан республиканинг халқаро телекоммуникация тармоғига тўғридан-тўғри қўшилиш имконияти туғилди. Бу республиканинг алоқа соҳасидаги мустақиллигини таъминлашдаги дастлабки қадамлардан бири бўлиб, катта сиёсий аҳамиятга эга бўлган ҳодиса эди.

Бу қадамларни янада мустаҳкамлаш, республиканинг барқарор алоқа мустақиллигини таъминлаш, соҳанинг янги давр талабларига мос ҳолда ривожига эришиш мақсадида муста-

қилликнинг биринчи кунлариданоқ **ахборот-коммуникация тизимини ислоҳ қилишнинг қуйидаги биринчи навбатдаги вазифалари** белгилаб олинди:

- соҳа субъектларининг барқарор ривожини ҳамда тармоқнинг бозор иқтисодига босқичма-босқич утишини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий-меъёрий асосни яратиш;

- соҳада турли мулк шакллари ривожлантириш ҳамда тармоқ ривожини учун чет эл инвестицияларини кенг қўламда жалб қилиш мақсадида давлат алоқа корхоналарини хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқаришга тайёрлаш;

- алоқа тармоқларини мустақил ҳамда тула-тўқис бошқаришни таъминловчи қўшимча элементларни шакллантириш, чет эл алоқа операторлари ва администрациялари билан курсатилган халқаро хизматлар учун ўзаро тўловларни ташкиллаштириш;

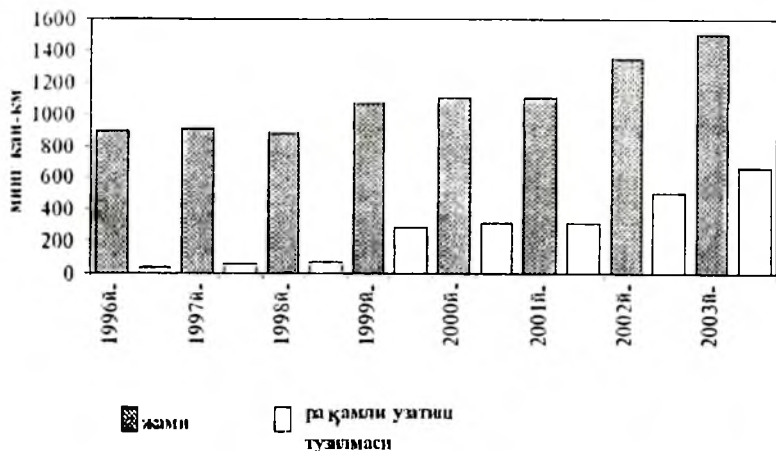
- телекоммуникация соҳасини замонавий рақамли технология асосида модернизациялаш ва ривожлантиришни бошлаш, шу мақсадга хизмат қилувчи чет эллардаги алоқа операторлари, администрациялари, замонавий телекоммуникация жиҳозлари ишлаб чиқарувчи фирма ва компания ҳамда молия институтлари ва ташкилотлари билан барқарор алоқаларни тиклаш;

- соҳага кенг ҳажмларда инвестициялар, шу жумладан, чет эл инвесторларини жалб қилиш ҳамда улардан самарали фойда-ланиш механизминини яратиш;

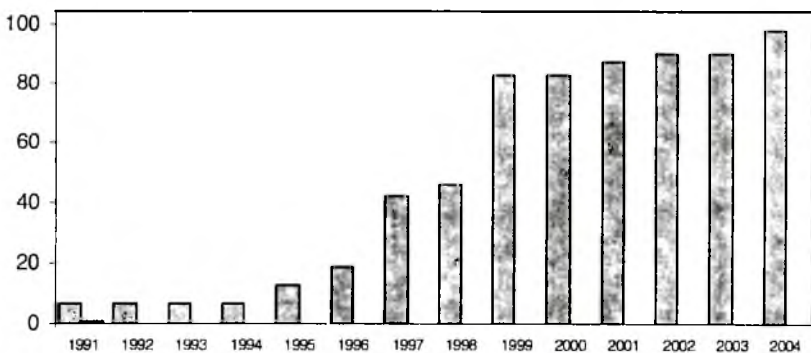
- янги талабларга мос келувчи кадрларни тайёрлашни ташкил этиш, мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини шакллантириш.

Мустақилликнинг ўтган даври мобайнида бу биринчи навбатдаги вазифаларни бажариш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Бу ишларнинг мазмуни кейинги бўлимларда батафсил очиб берилади. Шу сабабли ушбу бобда бу борадаги ишларнинг умумий натижаларини қуйида келтирилган 4-8 диаграммалар орқали кўрсатиб ўтмоқчимиз.

II. Истиқболли йўналишлар. Мамлакатнинг барча ҳудудларида ахборот-коммуникация технологияларининг техникавий инфратузилмасини, шу жумладан, барча замонавий те-

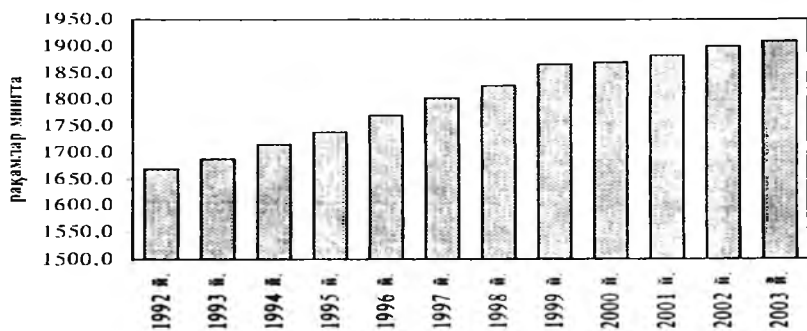
4 - диаграмма. Ички ҳудудий тармоқларнинг узунлиги.

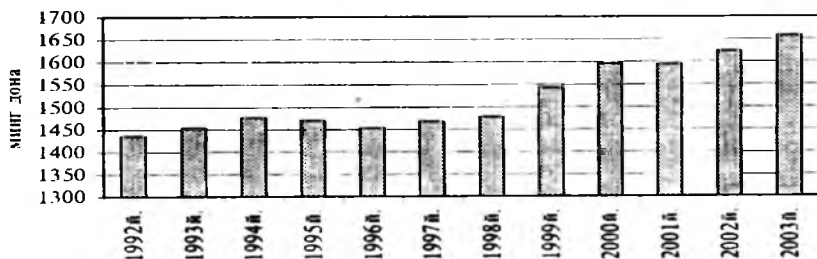
5-диаграмма. Ўзбекистон Республикаси телекоммуникация тармоқларининг рақамлаштириш даражаси.

6-диаграмма. Магистрал тармоқларнинг узунлиги

7-диаграмма. АТСларнинг ўрнатилган сифми

8-диаграмма. Асосий телефон аппаратлари

лекоммуникация ва маълумот узатиш воситаларини ахборот-коммуникация тармоқлари ва хизматлари конвергенциясини ҳисобга олган ҳолда жадал ривожлантириш, яқин йилларда миллий ва халқаро ахборот тармоқларидан катта тезликда маълумот олиш имкониятини яратиш ва унга барча аҳоли пунктларидан кириш имкониятини таъминлаш зарур. Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг ушбу ривожланиш йўлларини миқдорий баҳолаш 2-жадвалда келтирилган. Ушбу жадвал мазкур монография иши муаллифларидан бири иштирокида ишлаб чиқиладиган ва амалдаги соҳани ривожлантириш дастурлари кўрсаткичлари асосида тузилган. Шу ўринда бу дастурларда кўзда тутилган мақсадларни тўлароқ 1-ва 2-иловалар орқали ифодалашни лозим деб топдик.

Шунингдек, ушбу дастурлар ҳақида эслатиб ўтиш ҳам ўринли. Ўзбекистонда ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантиришнинг ҳозирда қуйидаги давлат дастурлари амалга оширилмоқда:

- «2002-2010 йилларда компьютерлаштириш ва ахборот технологияларини ривожлантириш дастури»;
- «2003-2010 йиллар электрон технологияларни давлат бошқарувида татбиқ этиш дастури»;
- «2003-2010 йиллар мобайнида миллий телекоммуникация ва ахборот узатиш тармоғини ривожлантириш дастури»;
- «2010 йилгача электрон тижоратни ривожлантириш дастури».

Айтиш ўринлики, бу ҳужжатлар нафақат ахборот-коммуникация соҳаси ривожини учун аҳамиятли, уларнинг қабул қилиниши мамлакатда амалга ошириладиган ислохотларнинг янги сифат даражасига кўтарилганидан, бу борада янги босқич бошланганидан дарак беради. Гап шундаки, 90-йиллар бошидаги собиқ советлар тузуми тугатилиши билан боғлиқ бўлган кризис ёш мустақил мамлакат ҳукуматини биринчи галда иқтисодий ҳолатни барқарорлаштириш билан боғлиқ чоралар кўришга мажбур этган эди. Шунинг учун бу даврда қабул қилинган дастурий ҳужжатларнинг қисқа муддатларга мўлжалланганини кузатиш мумкин. Ҳатто мақсадли илмий-техник дастурлар ҳам уч-тўрт йилгача бўлган муддатларга тузилган. Кейинги йиллардаги барқарорлаштириш

2003-2010 йилларда ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш истиқболининг (прогнозининг) асосий кўрсаткичлари¹

Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	2003 й.	2005 й.	2010 й.	2010 й., %	
					2003 й.	2005 й.
Шаҳарлар ва халқаро станциялар сифими	минг. кан.	63,86	63,4	77,6	121	122
шу жумладан рақамли	минг. кан.	57,7	63,4	77,6	134	122
Шаҳарлараро каналлар сони	минг. кан.	64,9	84,0	113,0	174	134
шу жумладан рақамли	минг. кан.	29,50	70,00	113	383	161
Халқаро каналлар сони	минг. кан.	2,45	4,20	11	440	257
шу жумладан рақамли	минг. кан.	1,80	3,90	11	600	276
Асосий телефон аппаратлари сони, жами	минг. дона	1658	1725	1904	115	110

¹ **Ҳисоб-китоблар қуйдаги ҳужжатлар лойиҳаларига асос қилиб олинган:** «2003-2010 йилларда электрон технологияларни давлат бошқарувида татбиқ этиш дастури», «2003-2010 йиллар мобайнида миллий телекоммуникация ва ахборот узатиш тармоғини ривожлантириш дастури», «2010 йилгача электрон тижоратни ривожлантириш дастури».

Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	2003 й.	2005 й.	2010 й.	2010 й., %	
					2003 й.	2005 й.
100 киши ҳисобига телефон зичлиги, жами	%	6,79	6,90	7,20		
шў жумладан: шаҳар	%	15,94	16,24	17,1		
қишлоқ	%	1,62	1,64	1,69		
1000 киши учун таксофонлар сони	дона	0,3	0,4	1	355	247
Стационар ўрнатилган АТС жами	Минг. рақ	1911	1948	2082	109	107
шў жумладан рақамли АТС	Минг. рақ	820	1024	1851	226	181
Рақамлаштириш даражаси	%	42,9	52,6	88,9		
Интернет фойдаланувчилари сони	Минг	450	800	3500	778	437
Халқаро ахборот тармоқларига уланиш тезлиги	Мбит.с	32	128	512	1600	400
Интернет тармоғига жамоат уланиш жойлари	дона	170	330	750	441	227
Уяли алоқа абонентлари сони	Минг. аб.	300	550	1600	533	291
Персонал радиочақирув абонентлари сони	Минг. аб.	8,4	8,8	10,0	119	114

Кўрсаткич номи	Ўлчов бirlиги	2003 й.	2005 й.	2010 й.	2010 й., %	
					2003 й.	2005 й.
Амал қилиш кeчилиги:						
ЎзТВ-1 телевизион канали	%	98,6	98,8	100		
ЎзТВ-2 телевизион канали	%	98,2	98,8	100		
ЎзТВ-3 телевизион канали	%	23,8	23,8	23,8		
ЎзТВ-4 телевизион канали	%	42,0	61,0	82,0		
ЎзРВ-1 радио канали	%	99	100	100		
ЎзРВ-2 радио канали	%	90	98	100		
ЎзРВ-3 радио канали	%	88,0	88,0	88,0		
Идоравий тarmoқларнинг ривожланиши						
Шаҳарлараро ва халқаро станциялар СИЕИМИ	минг. кан.	2,4	6,5	9,42	392	145
шу жумладан рақамли	минг. кан.	2,4	7,4	11,4	476	154
Шаҳарлараро каналлар сони	минг. кан	6,7	7,5	8,7	130	116
шу жумладан рақамли	минг. кан	2,7	4,5	6,3	237	140

борасида эришилган ютуқлар ривожланишнинг узоқ муддатларга мулжалланган дастурларини ишлаб чиқишга имкон бермоқда. Бу борадаги биринчи қадам 1998 йили узоқ муддатли кадрлар тайёрлаш буйича миллий дастурнинг қабул қилиниши билан қуйилган эди. АКТ ривожини буйича сунгги йилларда қабул қилинган дастурий ҳужжатлар бу борада тупланган тажрибанинг ҳамда методологик база ривожининг натижаси деб қурилиши мумкин.

Албатта, компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш билан боглиқ муаммоларни самарали ҳал қилиш республикада сифатли миллий дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ва уларнинг экспортини рағбатлантирувчи самарали механизм яратилишига, шунингдек, миллий компьютер техникасини, унинг бутловчи қисмларини ҳамда ахборот технологияларини ишлаш ва ишлаб чиқариш буйича туғри йулга солинган тизим ташкил қилинишига шароит яратади.

Республика ахборот-коммуникация соҳасининг кейинги ривожланиши бир неча йуналишда амалга оширилмоқда. Бу йуналишларнинг асосийлари халқаро, шаҳарлараро ва ҳудудий тармоқларда юқори тезликдаги рақамли каналлардан самарали фойдаланишни таъминлаш, туғри рақамли оқимлар учун имкониятларни кенгайтириш, мукамал бошқарув тизимларини яратиш, янги участкаларда линиялар қурилишини амалга ошириш, синхронлаш ва сигнал бериш ягона тизимларини йулга қуйиш, шаҳарлараро телефон алоқасини бутунлай автоматлаштириш, тармоқларнинг чидамлилиги ва хавфсизлигини таъминлашдир. Бутун мамлакат тармогининг асоси сифатида резервланган рақамли телекоммуникация инфратузилмасини вужудга келтириш буйича кўплаб муаммолар япон JVIC кредити асосидаги йирик лойиҳани рўёбга чиқариш орқали ҳал қилинмоқда. Лойиҳанинг II босқич кредити 2003 йилда амалга оширила бошланди.

Келгусида маҳаллий тармоқларда рақамли тизимларга ўтишни яқунлаш, симсиз радиоалоқани, оптик толали алоқа тармоқларини кенг татбиқ этиш, интеллектуал ва бошқа қўшимча турдаги хизматлар кўрсатишни ўзлаштириш, янги абонент линияларини қуриш зарур бўлади.

Қуйилган вазифа ва белгиланган дастурлар муваффақиятли амалга оширилишига эришиш учун кўплаб объектлар замона-

вий техника ва илгор технологиялар негизда қурилишига эришиш муҳимдир. Умумий узунлиги минглаб километрлар булган оптик толали алоқа линиялари, 500 километргача булган рақамли радиорелели алоқа линиялари, Тошкент ва бир қатор шаҳарлардаги шаҳарлараро автомат телефон станцияларининг янги қувватлари, республика минтақаларини бирлаштирадиган узига хос «ҳалқалар»ни бунёд қилиш, қишлоқларда янги алоқа тизимларини ишга тушириш шулар жумласидандир.

Натижада 2005 йилда шаҳарлараро алоқа каналларининг умумий узунлиги 1,5-2 баравар ошади, ҳудудлар ичидаги тармоқларни рақамли тармоқларга айлантириш 75 фоизга етади. Маҳаллий телефон тармоқларида деярли 250 минг линияли янги рақамли АТС қувватлари ишга туширилади. Кучли ривожланиш ва сифатли янгиланиш Тошкент шаҳар телефон тармоғида амалга оширилади. Бу ҳозирги кундаги ҳақиқий реал имкониятлардир, 2010 йилга бориб эса бир қатор кўрсаткичлар буйича республика дунё стандартларига яқинлашиши керак (2-иловага қаранг).

Аҳолининг Интернетдан фойдаланиш имкониятини кенгайтиришга тармоқни ривожлантириш, жамоат фойдаланиш пунктларини, Интернет-кафелар, клублар, магазинларни, шу жумладан, қишлоқ алоқа бўлимларида очиш ҳисобига эришилади.

Муқобил-уяли, транкинг алоқа тармоқлари, шу жумладан, маълумотлар узатиш тармоқлари ҳам ривожланиб боради. Табиийки, Интернет-кафеларнинг ҳозирги машҳурлиги, бошқа, тижорат асосида жамоат ахборот тармоқларига уланиш шакллари каби вақт ўтиши билан ўтмишда қолади. Ривожланган мамлакатларда бўлгани каби уй шароитида фойдаланиладиган ахборот-коммуникация комплексини яратиш йўналишининг келажаги порлоқдир. Вақтинчалик чора сифатида, уй шароитида, ҳозирги кабел телевидениеси каби, Интернет ва электрон почта тармоғидан жамоат фойдаланиши тизимини яратиш даври келди. Бу каби тармоқлар сунъий йўлдош алоқа тизимларидан фойдаланиш мумкинлиги сабабли жуда арзон ва сифат кўрсаткичлари жиҳатидан мақбул бўлиши мумкин.

Умуммиллий ахборот узатиш (АУ) тармоғини вужудга келтириш вазифаси етилди. Бу тармоқни замонавийлаштириш ва

қайта қуриш, замонавий технологияларни татбиқ этиш, Интернет хизматларини ҳисобга олган ҳолда, хизматлар турини кўпайтириш, ушбу хизмат кўрсатиш турларини республиканинг барча вилоятларида ривожлантириш йўналишида амалга оширилади. Замонавий технологияларни татбиқ этиш, тармоқларнинг мустақамлиги ва маълумот ўтказиш қувватини ошириш, хизматлар сифатини яхшилаш, янги хизмат турларини жорий этиш, электрон ҳужжатлар айланишини ўзлаштириш, сунъий йўлдош технологияларини қўллаган ҳолда халқаро тармоқларга уланишни кенгайтириш вазифалари ҳал қилинади.

ЎзПАК корхонасининг моддий-техника базаси янада мустақамланиши лозим. Республикада нафақат электрон почта, Интернет, алоҳида уланиш ва коммутация, корпоратив тармоқларнинг уланиши каби хизмат турларини кенгайтириш, балки телеконференциялар, телемедицина, телетаълим, телеканаллар орқали овоз бериш кабиларни ҳам йўлга қўйиш даркор.

Телевидение, радиоалоқа ва радиоэшиттиришларнинг моддий-техника базасини бойитиш ва такомиллаштиришга берилаётган эътиборни алоҳида айтиб ўтиш ўринлидир. Фақатгина Япониянинг JBIC фондининг II босқич кредити асосида яқин кунларда 63 та янги телевизион узатгич, 63 комплект FM-узатгичи ишга туширилади. Бир қатор муҳим йўналишларда радиорелели алоқа линиялари қурилади ва такомиллаштирилади, 4250 та линияда симсиз радиоалоқа объектлари барпо қилинади.

Республиканинг ахборот-коммуникация соҳасидаги институциявий ислоҳотларни давом эттириш муҳимдир. Тез ўзгарувчан бозор ислоҳотлари шароити ахборот тизимлари соҳасидаги бошқарув ва телекоммуникация воситалари орқали бошқарувни қайта ташкил этиш ва такомиллаштириш бўйича янги чора-тадбирларни кўришни талаб қилади.

Амалий тадбирларда маълумотларнинг бутунлиги ва махфийлигини таъминлаш бўйича истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоялаш ҳамда давлат ва фуқароларнинг шахсий манфаатларини муҳофаза қилиш мақсадида ахборот хавфсизлиги масалалари муҳим ўрин эгаллайди.

Ахборот узатиш ва Интернет хизматларини кўрсатиш соҳасида эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш бўйича

ишларга янада жушқинлик бахш этилади. Амалда бу лицензиялаш фаолияти ва тариф сиёсатини такомиллаш-тиришни, тельекоммуникация бозори қатнашчилари ўртасидаги муносабатлар мувофиқлаштирилишини, ягона техникавий сиёсат кучайтирилишини, инвестициялар жалб қилинишини англади. Бунда ахборот узатиш бозорининг барча қатнашчилари учун шароит яратиб беришга баъзи тузатишлар киритиш, вилоятларда тармоқларни кенгайтириш кераклигини, халқаро ахборот тармоқларига уланиш жараёнини аниқлаш, ушбу тадбирларда кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг иштироки бўлиши зарурлигини ёдда тутиш лозим.

Сертификатлаш, стандартлаштириш, меъёрий базани юзага келтириш, метрологик таъминотни ривожлантириш каби масалаларни ҳам ечиш вақти келди. Имтиёзли тарифлар асосида Интернет орқали ахборот узатиш хизматларини рағбатлантириш, унинг ёрдамида муаллифлик ҳуқуқини ва тадбиркорлик фаолияти ҳимоясини таъминлаш лозим.

Электрон тижорат, электрон ҳужжат айланиши тартибини, ахборот ресурсларидан фойдаланиш ҳамда компьютер ахборот технологиялари ва тизимлари ҳимоясини тартибга солишнинг қонунчилик асоси яратилди, бу борада тегишли қонунлар қабул қилинди. Аммо, бу йўналишлар ҳаётга секинлик билан кириб келмоқда, бунга сабаб қонунларни татбиқ қилиш механизмининг етарли шаклланмаганлиги ҳамда иқтисодий субъектларнинг бу борада етарли тайёргарлик кўрмаганлигидир. Бу масалаларни ечиш ҳам ўта долзарб ҳисобланади.

Юқорида санаб ўтилган улкан янги ишларни молиялаш-тириш масаласи ҳам долзарблигича қолмоқда. Шу мақсадга аҳоли ва алоқа корхоналари сармояларини, чет эл инвестициялари ва кредитларини кенг жалб қилиш талаб этилади.

Натижада 2010 йилга бориб Ўзбекистон Республикасида янги техник ва технологик база асосида хизмат истеъмолчиларининг барча қатламлари талабларига ва жадаллик билан ривожланиб бораётган замонавий компьютер ҳамда ахборот технологиялари талабларига мос тушадиган, тубдан янгиланган телекоммуникация тармоқлари вужудга келтирилади. Мамлакат иқтисодиётини мустаҳкамлаш ва инсонларнинг яшаш шароитларини яхшилаш учун кафолатли қўшимча имкониятларга эга бўлади.

Шундай қилиб Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳаси уз ривожланишида энг янги алоқа воситаларини ахборот технологиялари билан уйғунлаштириш ва бу соҳага узаро боғланишдаги тармоқларни узвий равишда жалб этиш ҳисобига узининг таркибий тузилишини тобора кучайтириш хусусияти туфайли ажралиб турувчи бир неча узаро боғлиқ босқичлардан утмоқда. Ҳозирги давр ахборот-коммуникация соҳасининг сифат жиҳатидан янги босқичга чиқа бошлаши хусусиятига эга бўлиб, бу босқич шароитида унинг дунё ҳужалик алоқалари доирасига тадрижий равишда кириб бориши, жаҳон ҳужалик тизимига уйғунлашуви жараёнлари юз бермоқда. Замонавий оптик толали ва рақамли алоқа тизимларининг ривожланиши, бутун ер курсини қамраб олган Интернет тармоғига уланиш ўтказилаётган инвестиция сийёсатининг муҳим йўналиши ҳисобланади.

2.3. Бошқарув тизимининг самарадорлигини баҳолаш

Бошқарув жараёни муайян харажатлар ва куч-ғайратни талаб қилади. Бу жараённинг натижалари албатта, ё ижобий ёки салбий баҳоланиши мумкин. Мазкур ҳолда «натижа» ва «харажат» атамаларини «самара» сўзи билан алмаштирамиз, бу суз ушбу ҳолатда натижавий ҳолатни англатади. Ушбу алмаштиришнинг асосий сабаби натижавий ҳолатни натижа ва харажатларга таснифлаш тамойилидан келиб чиқади: агар натижавий ҳолат ижобий баҳоланса, уни иқтисодий адабиётларда натижа (самара) деб, салбийларини – зарар (издержки) деб юритиш қабул қилинган. Курсатилган алмаштиришни мазкур таснифнинг баҳолаш мулоҳазалари билан боғлиқлиги тақозо этади.

Бошқарув тамойиллари, элементлари ва усуллари пилла-поясида пешқадамлик ҳар бир узидан олдингисига тааллуқли ҳисобланади. Шунга қарамасдан, бошқарув тамойиллари ва элементлари аниқ усуллар орқали амалга оширилади, шу сабаб ҳам аниқ бошқарув усуллари натижалари бўйича пировард натижани ва бошқарув самарадорлигини баҳолаш мумкин бўлади. Яъни бошқарув тизими самарадорлигини унга мувофиқ усулларнинг самарадорлиги орқали таҳлил қилиш лозим.

Шунга мувофиқ, 1.5-мавзуда бошқарув усулларини икки гуруҳга бўлиб, куриб чиқилгани каби, бошқарув самарадорлигини ҳам шартли равишда икки жиҳатга бўлиш мумкин. Булар:

- соҳанинг оқилона ички муҳитини таъминлаш мақсадидаги бошқарув самарадорлиги;
- ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш самарадорлиги.

Аввал биринчи жиҳатни куриб чиқамиз.

Иқтисодий адабиётларда режали иқтисодиётни бошқариш тамойиллари ва усулларини ҳисобга олган ҳолда бошқарув самарадорлигини баҳолашнинг назарий асослари 60-йилларнинг охири, 70-йиллар бошларида бошқарув буйича бир қатор илмий ишлар ва дарсликлар чиқиши муносабати билан кўп мунозараларга сабаб бўлди¹⁸. Бу даврда харажатлар ва натижаларни солиштириш йўли билан бошқарув самарадорлигини баҳолашга бир неча бор уринишлар қилинган. Энг содда кўринишда бу ҳисоб-китоблар бошқарувни ривожлантиришдан тушган фойда билан бошқарувга сарфланадиган харажатлар уртасидаги фарқ коэффициентини чиқаришда уз аксини топган. Лекин аста-секин иқтисодий назария ва амалиёт бошқарув самарадорлиги бошқарилувчи объект ишининг пировард натижалари билан белгиланишини аниқлаб берди, яъни бозор усуллари амалда қўлланган шароитларда бошқарув тизимининг самарадорлиги бир кўрсаткич билан эмас, балки ташкилотнинг уз фаолиятини тавсифловчи кўрсаткичлар ёки индикаторлар тизими билан баҳоланиши мақсадга мувофиқдир¹⁹. Бу кўринишдаги ёндашувлардан ҳамда АТК соҳаси элементларининг ички ва ташқи алоқалари таҳлилидан келиб чиқиб, ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш самарадорлиги қуйидаги кўрсаткичлар гуруҳлари билан баҳоланиши мумкин деган хулосага келдик:

- соҳанинг ривожланиш динамикасини тавсифловчи кенг қамровли ҳажмий кўрсаткичлар;
- ахборот-коммуникация тизими учун ниҳоятда муҳим булган ва ушбу соҳа самарадорлигини баҳолашда асосий булган инновация кўрсаткичлари;

¹⁸ Масалан: Ўзбекистон саноати бирлашмаларининг самарадорлиги.. Т.. «Фан», 1975 й.

¹⁹ Бу ҳақда тулиқ маълумот «Менежмент» ишида - М. М. Максимцев ва М.А. Комарова таҳрири остида, М.. «Единство». 2002 й.. 299-305- бетлар.

- бошқарилувчи объект ишининг иқтисодий барқарорлиги ва пировард натижавий ҳолатини тавсифловчи молиявий кўрсаткичлар.

Самарадорликни баҳолашнинг ҳар бир курсакичи яхши маълум, лекин уларнинг мажмуи барча ишда турлича намоён бўлади. Шу сабабли биз мавжуд булган ёндашувларни умумлаштиришга ва уларни ягона тизимга киритишга уринамиз.

Шу тариқа, ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш самарадорлиги 4-шаклда келтирилган кўрсаткичлар тизими ёрдамида баҳолашни мумкин деб айта оламиз. Мазкур ҳолда, биз самарадорликни баҳолаш учун унинг мезонлари, умумий ҳамда яқка тартибдаги кўрсаткичлари тизимидан фойдаланишни таклиф қилаётган олимларнинг фикрларини қўллаб-қувватлаймиз²⁰.

Ушбу кўрсаткичлар тизимини келтириш билан бирга биз унинг амал қилиш йўналишига алоҳида аҳамият беришимиз керак. Тақдим этилаётган курунишда у бошқарув самарадорлиги мониторингинг воситаси ва базаси сифатида урин тутуди. У худди катта кўрсаткичлар тизими ёрдамида баҳолаш фаолиятининг барча параметрларини бирма-бир куриб чиқади. Лекин шуни ёдда тутиш керакки, бошқариш фаолияти ҳам тактик, ҳам стратегик вазифаларни ҳал этишни уз ичига олади. Бундан ташқари, хужалик фаолиятининг ҳар бир муайян босқичида бошқарув жараёнида албатта, асосий буғинлар намоён бўлади, заиф жойлар юзага келади ва уларнинг ҳал қилиниши бошқарув фаолиятида муайян устуворликларга таъриф берилишини талаб қилади.

Ахборот-коммуникация соҳасини такомиллаштиришнинг биринчи кенг қамровли параметрлар блоки алоқа соҳасидаги минтақавий ҳамдустлик статистикаси томонидан тақдим этиладиган кўрсаткичлар тизими²¹ ёрдамида ифодаланиши мумкин.

²⁰ Черняк Ю.И. Анализ и синтез в экономике. М., Экономика, 1970 й., 15- бет. Райзберг И.И. Народнохозяйственная и хозрасчетная эффективность. Кишинев. «Штица», 1985 й., 66- бет. Иминов Т.К., Рыночная экономика и обновление основных фондов. Санкт-Петербург, 1992 й., 150- бет. Белоконов А.В. и др. Менеджмент организации: современные технологии, Ростов на Дону, «Феникс», 2002 й., 328- бет ва бошқ.

²¹ Статистический сборник о деятельности администраций связи в 2002 г. Исполнительный комитет Регионального сотрудничества в области связи. М., 2003 й.

Ҳажмий курсаткичлар	Инновацион курсаткичлар	Мотивий наптоқа ва иқтисодий барқарорлик курсаткичлари
<p>Асосий телефон аппаратлари сони.</p> <p>Аҳолига урнатилган асосий телефон аппаратлари</p> <p>Телефон станцияларининг рақамли ҳажми</p> <p>Стационар урнатилган аппаратлардан фойдаланиш коэффициенти</p> <p>100 кишига асосий телефон аппаратлари сони</p> <p>100 кишига асосий хонадон телефон аппаратлари сони</p> <p>Йил охирига шаҳарларо алоқа линияларидаги телефон каналларининг узунлиги</p> <p>Алоқа тизими охириги аппаратурасидан ташкил топган четки телефон каналлари сони</p> <p>Шаҳарларо телефон сузлашувлари</p> <p>Халқаро телефон сузлашувлари</p> <p>Алоқа ходимларининг уртача йиллик сони</p> <p>Капитал куйилмалар</p> <p>Хориж инвестициялари</p> <p>Асосий ишлаб чиқариш фондлари</p> <p>Бошқарувнинг барча бўлимларидаги раҳбар ходимлар уртача бир йиллик сони</p>	<p>Сузлашув қийматини вақтбай ҳисобга олиш аппаратураси</p> <p>Рақамли алоқа тизими асосида юзага келган шаҳарларо алоқа линияларидаги телефон каналлари узунлиги шунинг ўзи, телефон каналларининг умумий узунлигига нисбатан фоиз ҳисобида</p> <p>Телефон каналларининг умумий узунлигидан радиорелели линиялари буйича</p> <p>Телефон каналларининг умумий узунлигидан сунъий йўлдош линиялари буйича</p> <p>Рақамли алоқа тизими асосида юзага келган охириги (оконечный) телефон каналлари сони</p> <p>Телефон каналларининг умумий сонидан рақамли алоқа тизими асосида юзага келган яқуний телефон каналларининг солиштирма салмоғи.</p> <p>Шаҳарларо телефон алоқасини автоматлаштириш даражаси</p> <p>Электрон почта хизматлари</p> <p>Комфакс, Телефакс хизматлари</p> <p>Интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда маълумот узатиш ва телематик хизматлар, фойдаланувчиларнинг қурилмалари сони</p> <p>Уяли алоқа абонентлари сони</p>	<p>Мулкнинг қиймати</p> <p>Узоқ муддатли активлар улуши</p> <p>Айланма активлар улуши</p> <p>Корхоналарнинг уз маблағлари</p> <p>Қарз маблағлари</p> <p>Айланма маблағлар нормативи</p> <p>Нормаланадиган айланма маблағларнинг айланувчанлиги</p> <p>Айланма маблағларнинг юқланганлик коэффициенти</p> <p>Ўзининг ва қарз маблағларининг узаро нисбати коэффициенти</p> <p>Тулов қобилиятиги коэффициенти (умумий қоплаш коэффициенти)</p> <p>Ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффициенти</p> <p>Фойда ёки зарар</p> <p>Ишлаб чиқариш харажатлари</p> <p>Давр харажатлари</p> <p>Солиқ солинувчи база</p>

4-шақл. Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари тизими

Ушбу ҳамдустлик таркибига 19 та мамлакат киради, у Халқаро электр алоқа иттифоқи ва Бутунжаҳон почта иттифоқида кузатувчи мавқеига эга. 3-жадвалда ахборот-коммуникация соҳаси ривожининг энг муҳим ҳажмий кўрсаткичлари қайд этилган.

3-жадвал

2001-2002 йилларда Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантиришнинг кенг қамровли (ҳажмий) кўрсаткичлари*

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2001 й.	2003 й.	Ўсиш суръати (фоиз)
Асосий телефон аппаратлари	минг.дона	1654,4	1682,2	100,1
Аҳолига урнатилган асосий телефон аппаратлари	минг.дона	1396,2	1421,9	101,8
Телефон станцияларининг рақамли ҳажми	минг.ном.	1894,8	1916,7	101,1
Стационар урнатилган аппаратлардан фойдаланиш коэффициенти	фоиз	85,4	86,2	100,9
100 кишига асосий телефон аппаратлари сони	дона	6,65	6,68	101,8
Йил охирига шаҳарлараро алоқа линияларидаги телефон каналларининг узунлиги	минг. канал-км	11856,3	12327,8	104,0
Шаҳарлараро ва халқаро телефон с узлашувлари	млн.дона	155,5	161,5	104,2
Капитал қуйилмалар	млн.сум	10833	18460	170,4
Хориж инвестициялари	млн.долл.	0,39	44,3	113 марта
Асосий ишлаб чиқариш фондлари	млн.сум	126097,6	203613	168,2
Алоқа ходимларининг уртача бир йиллик сони	минг.киши	42,6	40,8	95,7
Бошқарувнинг барча бугинларидаги раҳбар ходимларнинг уртача йиллик сони	минг.киши	5,99	5,3	88,5

*ЎзААА ҳисоботлари асосида тайёрланган.

Келтирилган кўрсаткичларнинг ҳатто оддий юзаки таҳлили ҳам Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг кенг қамровли кўрсаткичлари жадал ўсиш динамикасига эгалигидан далолат беради. Шунини айтиб ўтиш лозимки, ушбу ўсиш бошқарув ходимлари сони қисқариб бораётган бир пайтда содир булмоқда. Бу эса табиийки, бошқарув самарадорлиги

ўсиб бораётганидан далолат беради. Аммо, айтиб ўтганимиздек, ҳажмий кўрсаткичлар самарали бошқарув параметрларини баҳолаш учун етарли эмас. Улар, аввало, инновация кўрсаткичлари билан тўлдирилиши лозим.

Бунда, агар ҳажмий кўрсаткичлар вақт нуқтаи назаридан барқарор ва самарадорликни баҳолаш усули таркибига кирадиган бўлса, инновация кўрсаткичлари доимий ўзгаришда ва ахборот-коммуникация соҳаси ривожининг у ёки бу йўналиши устунлигига боғлиқ бўлади. Бу ерда дунё фан-техника тараққиёти жараёнларини аниқ кузатиб ва ахборот-коммуникация соҳасининг ўзгарувчан илмий-техника шароитларига мослашувчанлиги даражасини қайд этиб бориш муҳимдир. Шунингдек, бунда биз алоқа соҳасидаги Минтақавий ҳамдўстлик иттифоқи тавсия этадиган статистика кўрсаткичларига таянишимиз мумкин. Улар томонидан келтирилган параметрларга биноан инновация кўрсаткичларга 4-жадвалда келтирилган кўрсаткичларни киритиш керак бўлади.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқаришнинг инновациявий хусусиятларини тавсифловчи кўрсаткичларнинг киритилиши бошқарув тизими фан-техника ютуқларига қанчалик ҳозиржавоблигини ва уларни қанчалик тез ишлаб чиқаришга татбиқ этаётганлигини аниқлаш имкониятини беради.

Жадвалга мувофиқ Ўзбекистонда энг янги техника ва технологиялар юқори тезликда татбиқ этилаётганини кузатиш мумкин. Бу ўз ўрнида ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимини ижобий тавсифлашга имкон беради. Яна бир бор айтиб ўтиш жоизки, бу бошқарув тизимини баҳолаш кўрсаткичлари блоки энг ўзгарувчан бўлиб, доимо ушбу соҳадаги фан-техника тараққиёти даражаси ва йўналишларига мослашиши лозим.

Ва ниҳоят, ахборот-коммуникация соҳасининг якуний молиявий натижаларини ва молиявий тизимининг барқарорлигини тавсифловчи учинчи кўрсаткичлар блоки. Ушбу кўрсаткичлар блоки самарадорликни аниқлаш мезони даромад кўрсаткичи билан чегараланадиган халқаро статистикада келтирилмайди. Бундай баҳолашнинг етарли эмаслигига шубҳа йўқ, лекин хал-

2001-2002 йилларда Ўзбекистондаги ахборот-коммуникация соҳаси тараққиётининг инновация кўрсаткичлари*

	2001 й.	2003 й.	фоиз
Сузлашувларни вақт буйича ҳисобга олиш жиҳозлари, минг номер	647,7	749,1	115,7
Рақамли узатиш тизимлари орқали ташкил этилган шаҳарлараро алоқа линияларидаги телефон каналларининг узунлиги. минг канал-км	8320,1	12248,4	147,2
Телефон каналларининг умумий узунлигида радиореле орқали ташкил этилган қисми, фоиз	9	28,3	314
Телефон каналларининг умумий узунлигида йулдош алоқаси орқали ташкил этилган қисми. фоиз	16,9	15,3	90,5
Рақамли узатиш тизимлари орқали ташкил этилган яқунловчи телефон каналлари сони	26347	35241	133,8
Рақамли узатиш тизимлари орқали ташкил этилган яқунловчи телефон каналларининг умумий телефон каналларидаги миқдори. фоиз	41,8	50,9	121,8
Шаҳарлараро телефон алоқасини автоматлаштириш даражаси, фоиз	82,5	89,9	108,9
Электрон почта хизмати	1392	23804	17 марта
Комфакс, Телефакс хизматлари	3325	4187	126,9
Маълумотларни узатиш ва интернет тармоғини қулловчи телематика хизмати қурилмаларидан фойдаланувчилар сони	1151	30722	27 марта
Кўчма мобил алоқа абонентлари сони	128012	325190	254,1

**ЎЗААА ҳисоботлари асосида тайёрланган.*

қаро статистика бундан ортиғини бермайди. Аммо, таъкидлаш лозимки, молиявий барқарорликка берилган баҳо бутун ахборот-коммуникация соҳасининг рақобатбардошлилигини, объект акциялар пакетининг реал қийматини, инвестициялар киритиш жиҳатидан жозибадорлигини тавсифловчи асосий мезонлардан бири ҳисобланади. Одатда ушбу параметрлар ҳар бир мамлакат учун ички баҳолаш кўрсаткичлари бўлиб қолмоқда. Лекин, ай-

нан улар ахборот-коммуникация соҳасининг бошқарув аппарати фаолияти самарадорлигини баҳолашда ҳал қилувчи ўринни эгаллаш хусусиятига эга. Масалан, инновация ривожига катта маблағ киритиш ва натижада банкрот булиб қолиш ҳам мумкин. Бунда биров сиз нечта уяли телефон ва компьютерларни ўрнатганингиз билан қизиқмайди. Бундай ҳол, мисол учун, яқин ўтмишда дунё ахборот-коммуникация соҳаси гигантларидан бўлган «Дойче Телеком»да кузатилди. 2000 йилларнинг бошида айнан молиявий барқарорлик параметрларининг аҳамиятини тўғри баҳолай билмаганлик компаниянинг бутун бошқарув тизимини бузилишига олиб келди. Яъни молиявий натижа бу бошқарув тизими фаолиятининг пировард натижасидир.

Корхоналарнинг молиявий барқарорлигини баҳолашга бўлган ёндашувлар турлича. Иқтисодий адабиётларда мазкур масалани очиб берувчи купгина манбаларга дуч келамиз. Лекин, мазкур ҳолда, биз ахборот-коммуникация соҳасининг замонавий тизимларидан фойдаландик ва Н.В.Ивонина ва бошқалар томонидан бажарилган молиявий таҳлил усулини²² қўлладик. Айтиб ўтиш жоизки, на ўзимизнинг ва на хорижий адабиётларда биз корхоналар молиявий ҳолати таҳлилининг бундан тулиқ мажмуини учратмадик. Шунингдек, бу ишнинг таҳлилий муаммоларини автоматик тарзда ечишга имкон берувчи электрон варианти ҳам мавжуддир. У Ўзбекистон Республикасининг бухгалтерия ҳисоби соҳасидаги қонунчилик базасига мослаштирилган. Бошқарув самарадорлигини баҳолаш учун биз бу усулнинг қисқартирилган вариантдан фойдаландик, чунки унинг тулиқ талқини жуда кенг саволларга жавоб бўлади ва фақат бошқарув самарадорлигини баҳолаш учунгина эмас, балки ҳўжалик фаолиятининг кўпгина масалаларини ечишда қўлланилиши лозим. ЎЗААА маълумотлари асосида биз томондан компьютер дастурида бажарилган ҳисобнинг умумий натижалари 5-жадвалда келтирилган.

²² Н.В. Ивонина и др. Методические рекомендации по проведению маркетинговых исследований и разработки программ развития, повышения технического уровня и перепрофилирования производства на выпуск конкурентоспособной продукции (работ, услуг) на предприятии. Финансовое законодательство Республики Узбекистан. Приложение 6. Ташкент, 1996 г. стр. 99-112.

**ЎзААА корхоналари фаолиятини тавсифловчи асосий
молиявий кўрсаткичлар***

	1999	2000	2001	2002	2003
Айланма маблағларнинг етишмовчилиги ёки ортиқчаллиги (+,-), (млн.сум)	3885	12463	62878	60261	73917
Абсолют ликвидлилик коэффициенти (минимал меъёр - 0.2-0.25)	0,56	0,44	0,56	0,82	0,55
Соф фойда, (млн.сум)	1589	2981	2598	3783	3716
Ўзлик ва қарз маблағлари нисбати (2 дан юқори булиши керак)	1,18	1,59	7,66	16,34	13,8
Ўз айланма маблағлари билан таъминланганлик даражаси (0.1 дан юқори булиши керак)	0,55	0,62	0,88	0,94	0,67
Сотув рентабеллиги (умум.фойда: сотувдан тушум), фоиз	24,5	23,7	18,1	10,5	8,6
Активлар рентабеллиги курсаткичи (0 дан кам булмаслиги лозим), фоиз	11	14	5	4	4
Ўзлик капитал қайтими, фоиз	23,6	8,7	27,0	18,9	25
Асосий воситаларнинг яроқлилик курсаткичи	0,82	0,79	0,61	0,55	0,46
Фондлар қайтими (сотувдан тушум: асосий фондлар)	0,97	1,67	1,20	1,61	1,45

*ЎзААА ҳисоботлари асосида тайёрланган.

Бу маълумотлардан кўриниб турибдики, ахборот-коммуникация соҳаси (ЎзААА тимсолида) мол-мулкининг қиймати 1.01.03 йилда 266,6 млрд. сўмни ташкил қилди ёки 4 йил мобайнида 4,8 баравар ортди ёки асосий фондларни қайта баҳолаш ҳисобига 211,6 млрд. сўмни ташкил қилди. 2002 йил баланс ҳисоби маълумотларидан кўринадики, 1999 йил билан қиёслаганда ЎзААА мулкидаги асосий фондлари 70 фоизни ташкил қиладиган узоқ муддатли активларнинг улуши 75 дан 29 фоизгача тушиб кетган. Айланма активлар улуши бир йилда барча мол-мулкнинг 25 дан 71 фоизгача ўсди. Ўз маблағлари ҳисобига мулк фақат 27 фоизга, қарз маблағлари ҳисобига эса 73 фоизга

шакллантирилган. Бунда ўз маблағлари улуши 1999 йилга (67 фоиз) нисбатан қарийб 63 фоизга тушиб кетган.

Айланма маблағларни шакллантирувчи манбалар кўп жihatдан улардан фойдаланиш самарадорлигини белгилайди. Корхоналарнинг ўз маблағлари айланма маблағларни шакллантирувчи асосий манбалар булиши керак. Лекин, таҳлил қилинган даврда ушбу манба улуши 1999 йилга нисбатан 15 фоизлик бандга тушиб кетди ва атиги 38 фоизни ташкил қилди. Бошқа айланма маблағларнинг (62 фоиз атрофида) манбалари эса, мувофиқ равишда улуши кўпайган қарз маблағлари ҳисобланади. Соҳага мансуб корхоналар учун айланма маблағлар меъёри Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 25 февралдаги 108-сонли қарори билан 60 кун ҳисобида белгиланган. Айланма маблағлар ҳолатини ҳисоб-китоб қилишнинг амалдаги услубиётдан келиб чиққан ҳолда, қилинган таҳлил натижаларига кўра, ЎзААА бўйича уларнинг миқдори номинал даражада эканлиги кузатилди. Бунда меъёрланадиган айланма маблағлар барча айланма маблағларнинг 2003 йилда фақат салкам 4 фоизини ташкил қилади (1999 йилда деярли 11 фоиз). Яъни айланма маблағлар меъёрийлиги атиги 32 фоизга тўлдирилган, 1999 йилда эса бу кўрсаткич 48 фоиз бўлган.

Бошқарув самарадорлигини кўрсатувчи энг муҳим кўрсаткич сифатида айланма маблағлардан фойдаланишнинг интенсивлик даражаси кўрсаткичларидан қуйидаги кўринишда фойдаланилади:

- меъёрланадиган айланма маблағларнинг айланувчанлиги — бу маблағларнинг бир марта тўлиқ айланиб чиқиш муддати. Таҳлил қилинаётган даврда айланиб чиқиш муддати 1999 йилдаги 21 кундан 2003 йилда 19,2 кунгача қисқарди. Бу дегани, айланувчанлик қисқариши натижасида актив айланмадан 0,5 млрд. сўм миқдордаги айланма маблағлар чиқарилиб юборилган;

- айланма маблағларнинг ишга солинганлик коэффициенти — бу айланувчанлик коэффициентига тескари кўрсаткич. У сотилган маҳсулотнинг 1 сўмлик ишлаб чиқариш таннархига бўлган айланма маблағлар қийматини ифодалайди. Ўтган даврда 1 сўмлик ишлаб чиқариш сарфларига барча айланма маблағларнинг (дебиторлик қарзларини ҳам ҳисобга олган ҳолда) 4 сўми тўғри келади, 1999 йилда эса бу кўрсаткич 1,2 сўмни ташкил этган.

Бошқарув самарадорлигини баҳолашда ахборот-коммуникация соҳасининг молиявий барқарорлиги, тўлов қобилияти, ишбилармонлик ва бозордаги фаоллиги курсаткичлари муҳим ўринни эгаллайди. Бозор муносабатлари шароитида соҳадаги корхоналарнинг ташқи қарз берадиган манбалардан молиявий жиҳатдан мустақиллиги муҳим аҳамият касб этади. Ўз маблағлари манбаларининг захираси — ўз маблағлари қарз маблағларидан устун бўлгани тақдирда корхонанинг молиявий барқарорлиги захирасидир. Молиявий барқарорлик корхона активларидаги ўзининг ва қарз маблағларининг ўзаро нисбати, хўжалик фаолияти натижасида маблағларининг тўпланиш суръатлари, моддий айланма маблағлар тегишли манбалар билан етарлича таъминланганлиги асосида баҳоланади. Таҳлил мақсадлари учун бир қатор коэффицентлардан фойдаланилди. Улар орасида ўзининг ва қарз маблағларининг солиштирма коэффиценти жалб қилинган қарз маблағининг бирлигига қанча ўз маблағи тўғри келишини кўрсатади. Ушбу кўрсаткич корхонанинг тўлов қобилиятини аниқлаш мезонларидан бири ҳисобланади. Ушбу коэффицент даражаси 2дан паст бўлиши корхона учун хавfli ҳисобланади. Таҳлил қилинаётган 2003 йилда ЎзААА бўлинмалари бўйича бу кўрсаткич 13,8ни ташкил қилди, 1999 йилда эса унинг миқдори 1,2 эди.

Корхонанинг тўлов қобилияти айланма активларнинг ликвидлигини, яъни уларни нақд пулга айлантиришга сарфланадиган вақтни ифодалайди. Корхонанинг тўлов қобилиятини кўрсатувчи энг умумлашган кўрсаткич бу тўлов қобилияти коэффицентидир (умумий қоплаш коэффиценти). Яна ушбу кўрсаткич корхонанинг бойлик даражасини белгиловчи мезонлардан бири ҳисобланади. Бу кўрсаткич даражаси 1 дан паст бўлиши хавfli ҳисобланади. Таҳлил қилинаётган даврда бу кўрсаткич ЎзААА бўйича 17,3 ни ташкил қилди, 1999 йил эса, 2,2 ни ташкил қилган.

Корхонанинг тўловга қодирлигини кўрсатувчи асосий мезонлардан бири — 1 сўмлик айланма активга йуналтирилган ўз маблағи ҳисобини кўрсатувчи корхонанинг айланма маблағлари билан таъминланганлик коэффицентидир. Бу ерда 0,1 сўмдан паст қиймат хавfli ҳисобланади. ЎзААА бўлинмалари бўйича айланма маблағнинг 1 сумига ўртача 0,67 сум ўз маблағлари манбаи тўғри келади. Агар юқорида кўрсатиб утилган уч коэффици-

ент буйича йиғинди (сумма) 3,1 дан паст булса, бундай корхона “иқтисодий хавф ёқасида” деб аталувчи гуруҳга киради, яъни банкротлик ёқасида турган булади. 2003 йил якунлари буйича УЗААА булинмаларининг ушбу коэффициент йиғиндиси корхона туловга қодир эканлигини кўрсатувчи даражададир.

Ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш самарадорлигини баҳолаш учун корхона фаолиятининг молиявий натижалари ва корхоналар даромади ҳосил бўлишининг омилли таҳлили ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Корхоналар ҳужалик фаолиятининг турли томонларига молиявий натижалар кўрсаткичлари тизимида тугал пул баҳо-си берилади. Фаолиятнинг сўнгги молиявий натижаси — бу фойда солиғи туланишидан олдинги умумий молиявий натижадир (фойда ёки зарар). УЗААА булинмалари олган даромад 2003 йилда 9.4 млрд. сўмни ташкил этди, 1999 йилда эса, бу кўрсаткич 5,9 млрд. сўмни ташкил қилган ёки 3,5 млрд. сўмга ошган, яъни хизматларни реализация қилишдан тушган фойданинг ўсиши ҳисобига 1,5 мартага ошган.

Реализация қилинган хизматларга сарфланган ишлаб чиқариш харажатларининг таҳлили шуни кўрсатадики, ўтган даврга нисбатан харажатларнинг мутлақ қимматлашуви 37,1 млрд. сўмни ташкил қилди. УЗААА корхоналари харажатларининг 69 фоизи ишлаб чиқариш харажатларидан иборат ва 40 фоизи давр харажатлари ҳамда бошқа молиявий фаолият харажатларидир (1999 йил — 56 фоиз). Шу сабабли охиригисининг қимматлашуви умумий молиявий натижалар шаклланишига ҳал қилувчи таъсир кўрсатади. Ноишлаб чиқариш харажатлари улуши 1999 йилдаги даражада сақланиб қолганда фойда 3 млрд. сўмга ошиши мумкин эди. Таҳлил шуни кўрсатадики, солиқ солинадиган база шаклланишининг мавжуд тизими ҳисобига фойдадан туланадиган туловлар олинган фойданинг 58 фоиздан зиёдини ташкил этади.

2.4. Ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг самарадорлиги

Ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг самарадорлигини баҳолашнинг илмий усуллари аниқлик киритилишини талаб қилади. Мазкур ҳолда, биз дав-

лат томонидан тартибга солиш чегаралари ҳақида батафсил тухталиб ўтмоқчи эмасмиз, бу масала алоҳида гадқиқотни талаб қилади. Фақат айтиб ўтиш жоизки, ушбу муаммо барча ривожланган мамлакатларда тортишувларга сабаб бўлмоқда ва нуқтаи назарларнинг кўплиги боис ижобий натижага эришилмаяпти. Масалан, Россияда деярли 20 йилдан буён ушбу масала буйича либерал ва социалистик йўналишдаги ҳаракатларнинг вакиллари ўртасида тортишувлар давом этиб келмоқда. Биринчи томон бозорга хос узини-узи бошқариш, хусусий бизнес ишларига давлат аралашувини камайтириш тарафдори бўлса, иккинчи томон амалда тўғридан-тўғри режалаштиришнинг совет моделига қайтишни таклиф қилмоқда.

Албатта, турли мамлакатларда вақт ўтиши билан давлат томонидан тартибга солиш чегаралари ҳокимият тепасига ўки бу сиёсий партиянинг келиши билан ўзгариши мумкин. Лекин, чамаси, Л.Д.Рейман тўғри таъкидлаганидек, сиёсий майдондаги етакчилик қилаётган партияларнинг ўзгариши жамият иқтисодий ривожининг ҳар бир муайян босқичида давлат бошқаруви усулларини ўзгартиришга бўлган эҳтиёжини акс эттиради²³. Бунда шуни таъкидлаш керакки, чет эл мамлакатларида кузатилаётган давлат томонидан тартибга солишдаги бундай ўзгаришларнинг асосий тенденцияси рақобатни кенгайтириш мақсадида телекоммуникация бозорига давлат аралашувини камайтириш ва бу соҳа мулкнинг айрим йирик монополистлар қўлида тўпланиб қолиши устидан назоратни кучайтиришдан иборатдир.

Юқорида айтилганларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда, ахборот-коммуникация соҳасининг давлат томонидан тартибга солинишининг мақсадини таърифлаш билан чекланамиз. Зеро, ушбу мақсаднинг амалга оширилиши даражаси орқали, умумий тарзда, кўриб чиқиладиган жараён умумлаштирилган унинг мезонининг амалга оширилиши даражасини кузатиш мумкин.

Умумий шаклда ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг **мақсади** жамият эҳтиёжлари

²³ Рейман Л.Д. Совершенствование государственного регулирования отрасли телекоммуникаций. Санкт-Петербург, 2000 й., 60-бет.

ҳамда юзага келган давлат ахборотлаштириш сиёсати билан белгиланадиган асосий йуналишлар, усуллар ва вазифаларни акс эттиради. Бу сиёсат иқтисодий адабиётларда турлича талқин қилинади ва бизнингча, уларнинг ичида энг муносиб талқин қуйидагича: “**Давлат ахборот сиёсати** — бу нафақат телеком-муникациялар, ахборот тизимлари ёки оммавий ахборот воситаларини, балки ахборотни унинг барча — бизнес, кўнгилочар, илмий-таълим, янгиликлар ва ҳ.к. кўринишида юзага келтириш, сақлаш, ишлаш, намойиш этиш, узатиш билан боғлиқ муносабатлар ва ишлаб чиқаришлар мажмуасини уз ичига оладиган, жамиятнинг ахборот соҳасини ривожлантиришга қаратилган, давлат органларининг тартибга солиш фаолиятидир”²⁴. Яъни ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг мақсади, аслини олганда, ҳар қандай ҳукумат ахборот сиёсатининг жамланган ифодасидир.

Айнан мана шу нуқтаи назардан “Электрон Россия (2002—2010 йиллар)” Федерал дастурининг мақсади қуйидагича таърифланган: - “Ахборот ва коммуникация технологияларини татбиқ қилиш ва оммавий тарқатиш, ахборотни эркин қидириш, олиш, утказиш, чиқариш, тарқатиш ҳуқуқини таъминлаш, ахборот ва коммуникация технологиялари бўйича мутахассисларни ҳамда малакали фойдаланувчиларни тайёрлашни кенгайтириш ҳисобига иқтисодиётнинг, давлат бошқарувининг ва маҳаллий узини-узи бошқаришнинг фаолияти самарадорлигини оширишдан иборатдир.”²⁵. Бу дастур, аслида, Россия ҳукуматининг ахборот-коммуникацияларни ривожлантириш бўйича асосий ҳужжати бўлиб, унинг буюртмачиси Иқтисодий ривожланиш ва савдо вазирликлари, Таълим, Саноат, Фан ва технологиялар вазирликлари, Россия авиация-космос, Россия Федерацияси Президенти ҳузуридаги Федерал ҳукумат алоқаси ҳамда Россия бошқарув тизимлари бўйича агентликлари ва бошқа федерал идоралардир.

Россия ва бошқа илғор мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиб, шунингдек, Ўзбекистонда юзага келган давлат бош-

²⁴ Рейман Л.Д. Уша жойда, 61-бет.

²⁵ Федеральная программа «Электронная Россия (2002-2010 годы)». РФ ҳукуматининг 28.01.2002 й. қарори билан тасдиқланган.

қаруви ҳолатини, бу борада амалдаги республика қонунлари, ҳукумат қарорларини ҳисобга олган ҳолда, ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йуналишларини таърифлашга уриниб курамир:

- ахборот ва коммуникация технологиялари татбиқ қилинишини кучайтириш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳисобига давлат бошқаруви самарадорлигини ошириш ва иқтисодиётни ривожлантириш;

- ахборот ва коммуникация технологиялари соҳасида ички ҳамда ташқи бозорларда рақобатбардош булган маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқаришни жадал ривожлантириш учун шарт-шароит яратиш, операторлар орасида рақобат муҳитини юзага келтириш ва соҳадаги монополияга қарши қарорлар қабул қилиш;

- аҳоли, барча хужалик юритувчи субъектлар ахборот олиши учун тенг ҳуқуқ ва техник имкониятларни яратиб бериш, алоқа хизматлари тарифларини пасайтириш ҳисобига уларни ахборот ва коммуникация технологияларидан фойдаланишга фаол жалб этиш ва оммабоп ахборот тизимларига улаш;

- давлат ҳокимияти ва маҳаллий узини-узи бошқариш органларининг ахборот беришда очиқлигини, уларнинг фуқаролар ва ташкилотлар билан узаро алоқалари самарадорлигини, курсатилаётган хизматлар сифатини ошириш;

- маҳаллий, шаҳарлараро, халқаро телефон-телеграф ва почта алоқаси хизматларини, матбуотни тарқатиш, маълумотлар узатиш, Интернетни ҳисобга олган ҳолда, радиоалоқа, радиоэшиттириш ва телевидение тармоқларини бунёд қилиш, ишлатиш ва хизматлар курсатиш соҳасида стратегик устуворликларни амалга ошириш;

- ахборот тизимлари, телекоммуникациялар ва маълумотлар узатиш тармоқларини ривожлантириш ва такомиллаштиришга чет эл инвестицияларини жалб қилиш учун шарт-шароит яратиш;

- замонавий халқаро стандартларни татбиқ қилиш, миллий стандартларни, ахборот ва телекоммуникация технологияларига булган техник шартлар ва талабларни ишлаб чиқиш, тасдиқлаш, фаолиятнинг тегишли турларини лицензиялаш;

- глобал компьютер тармоқларида компьютер қароқчилигига ҳамда жиноятларига қарши курашни ҳисобга олган ҳолда

ахборотга оид, маданий ва иқтисодий хавфсизликни, интеллектуал мулкни муҳофаза қилишни таъминлаш;

- ахборот ва коммуникация технологияларини татбиқ қилиш орқали мустақил оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш;

- ахборот ресурслари бозорини ривожлантирилишини ташкил қилиш, давлат бошқаруви, бизнес, соғлиқни сақлаш, фан ва таълим ҳамда жамият ҳаётининг бошқа жабҳаларида электрон шаклдаги ахборот алмашинувига ўтиш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Баён қилинган йўналишлар, аслини олганда, Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш мақсадини акс эттиради ва бу давлатнинг ахборот сиёсати кўринишида тегишли қонунларда, Президент фармонлари ва республика ҳукумати қарорларида ўз аксини топган. Мазкур сиёсат ушбу соҳа ривожининг умумжаҳон йўналишларини акс эттиради. Шунингдек, бу сиёсатни ишлаб чиқишда унинг мазмунига Ўзбекистондаги ўтиш даври, унинг иқтисодий ва ахборот хавфсизлигини шакллантириш, соҳадаги қолоқликни бартараф қилиш зарурати билан боғлиқ ўзига хос вазифалар ва муаммолар сингдирилган²⁶.

Республика Президентининг “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш туғрисида”ги 2002 йил 30 майдаги 3080-сонли Фармони ҳамда Республика ҳукуматининг ушбу фармонга мувофиқ қабул қилган бир қатор қарорлари (айниқса, “Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида бошқарувнинг ташкил қилинишини такомиллаштириш туғрисида”ги 2002 йил 23 сентябрдаги 328-сонли қарори), меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистоннинг ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш ва давлат ахборот сиёсатини амалга оширишда энг муҳим босқичлардан бири сифатида хизмат қилади.

Ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг, демак, давлат ахборот сиёсатининг ҳам

²⁶ Мазкур монография иши муаллифларидан бири ўз хизмат вазифаси юзасидан курсатиб утилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш, синондан ўтказиш ва амалга оширишда бевосита иштирок этган.

айтиб утилган ҳужжатларда ифода этилган вазифалари қуйидагилардан иборат: ахборот-коммуникация технологиялари ролини мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг стратегик устуворлиги ва аҳоли фаровонлигини оширишнинг муҳим омили сифатида белгилаб қуйиш; ахборот айирбошлаш даражасини ошириш; ахборотлаштириш миллий тизимини шакллантириш; замонавий ахборот технологияларини иқтисодиётнинг ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида жорий этиш ҳамда қулланиш жараёнларини тартибга солиш; фуқароларнинг ахборотга ўсиб бораётган эҳтиёжларини тулароқ қондириш учун шароит яратиш; дунё ахборот ресурсларидан фойдаланишни кенгайтириш; алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги фаолиятни ташкил этиш ҳамда такомиллаштириш.

Юқорида курсатиб ўтилган ҳужжатларда ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш мақсадини амалга оширишнинг энг муҳим вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- компьютер ва ахборот технологияларини реал иқтисодиёт тармоқларига, бошқарув, бизнес, фан ва таълим соҳасига кенг жорий этиш;

- аҳоли турли табақалари замонавий компьютер ва ахборот тизимларидан кенг фойдаланиши учун шарт-шароит яратиб бериш;

- ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида юксак малакали кадрлар тайёрлашни ташкил этиш;

- бутун мамлакат ҳудудида ахборот-коммуникация технологиялари техник инфратузилмасини ривожлантириш;

- мамлакатимизда дастурий маҳсулотлар ва ахборот-коммуникация техника воситалари ҳамда ахборот технологияларини ишлаб чиқишни ривожлантиришни рағбатлантириш.

Ўзбекистоннинг ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг умумий самарадорлигини унинг икки ташкил қилувчисини таҳлил этиш орқали баҳолашга уриниб кўрамиз, булар: давлат томонидан тартибга солишнинг институционал асосини шакллантириш; ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий негизини яратиш ва такомиллаштириш.

Республикада АТК соҳасининг институционал асосини шакллантириш мақсадида сўнгги тўрт йил давомида қуйидаги ишлар амалга оширилди:

1. Мақсадли компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланишини мувофиқлаштириш, унга кўмак бериш, соҳанинг давлат томонидан тартибга солинишини ташкил этишдан иборат бўлган Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича мувофиқлаштирувчи Кенгаш тузилди.

2. Ўзбекистон почта ва телекоммуникациялар агентлиги Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигига айлантирилди ҳамда Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш бўйича мувофиқлаштирувчи Кенгашнинг ишчи органи этиб белгиланди.

3. Компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш ҳамда жорий этиш маркази («УзИнфоКом» маркази. Аъзолари ЎзАСИ, Олий ва ўрта махсус таълими вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси, Фан ва технологиялар маркази, Халқаро Вестминстер университети, ахборот-коммуникация соҳасидаги миллий компаниялар, шунингдек, БМТ Тараққиёт Дастури, USAID, JICA, NEC компанияси, Siemens, Hwaewi, Alcatel каби халқаро ташкилотлар бўлган очиқ ҳомийлик Кенгаши билан) ташкил қилинган. Марказнинг мақсади компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологиялари масалаларида бошқарув органларига, бюджет ташкилотларига ва хусусий бизнесга кенг қўламдаги ахборот, сервис ва консалтинг хизматларини кўрсатишдан иборатдир.

Давлат томонидан тартибга солиш самарадорлигини ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш меъёрий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш натижалари билан ҳам баҳолаш мумкин. Мамлакатнинг ахборотлаштирилишини ривожлантириш жараёнидаги муносабатларни тартибга солишнинг ҳуқуқий асосларини шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин бўлган 14 тадан зиёд Республика қонунлари билан таъминланмоқда, булар:

- алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги фаолиятни тартибга солувчи;
- интеллектуал мулк ҳуқуқий муҳофаза қилинишини таъминловчи;

- ахборот истеъмолчиларининг ҳуқуқларини кафолатловчи қонунлар.

Бу йуналишда Ўзбекистон Республикасининг охири гуруҳдаги қонунлари (“Электрон рақамли имзо туғрисида”ги, “Электрон ҳужжат айланиши туғрисида”ги, “Электрон тижорат туғрисида”ги ва Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш туғрисида”ги Қонунининг янги таҳрири) Республика Олий Мажлисининг 2003 йил декабр ойидаги сессиясида қабул қилинган. Ушбу қонунларнинг лойиҳалари ҳам компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш буйича мувофиқлаштирувчи Кенгаш томонидан тасдиқланган ишчи гуруҳ билан ҳамкорликда ЎзААА томонидан ишлаб чиқилган. Уларнинг амалга оширилиши ахборот-коммуникация хизматларининг янги турларини янада ривожлантиришга ва соҳани давлат томонидан тартибга солишнинг ҳуқуқий асосларини эркинлаштиришга ҳамда кенгайтиришга кумаклашади.

Ахборот-коммуникация технологияларини янада ривожлантириш мақсадида Ҳукумат томонидан Миллий телекоммуникация ва маълумотлар узатиш тармоғини ривожлантириш, электрон технологияларни давлат бошқарувига жорий этиш, 2010 йилгача булган даврда электрон тижоратни ривожлантириш дастури ишлаб чиқилди ва уни қабул қилиш буйича ишлар олиб борилмоқда. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги фаолиятни ташкил этиш ва такомиллаштириш буйича, шунингдек, ахборот хавфсизлигини таъминлаш масалалари буйича бир қатор ҳукумат қарорлари қабул қилинди. Тизимли таҳлилий ишларни амалга ошириш мақсадида мавжуд ҳисобот шаклларига ўзгартишлар киритиш ва 2003 йилдан амалга киритилган Интернет операторлари ва провайдерлари учун қўшимча статистика ҳисоботи шаклини жорий этиш йўли билан ахборот-коммуникация соҳасидаги статистик ҳисоботдорликни такомиллаштириш чора-тадбирлари кўрилди.

Шу тариқа, Ўзбекистонда ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг институционал асосларини ва меъёрий-ҳуқуқий негизини яратиш ва такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирлар бозор ислоҳотларининг ҳозирги талабларига жавоб беради, дейиш мумкин ва бу йуналишда муайян самарадорликка эришилди деб ҳисобласа бўлади.

Шу билан бирга, таъкидлаш лозимки, мазкур соҳа олди-га қўйилган мақсадларга эришиш учун давлат томонидан тартибга солишнинг бир қатор масалалари ҳал қилинишини таъминлаш даркор, улар ушбу ишда қўйидаги 4 гуруҳга ажратилиб ўрганилди:

1. Бутун Ўзбекистон ҳудудида соҳанинг бир маромда ривожланишини таъминлайдиган инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш, шу жумладан, миллий ва хорижий инвестицияларни рағбатлантириш; давлат инвестицияларини амалга ошириш; миллий ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш сиёсатини ишлаб чиқиш, чунончи чет эллик инвесторлар иштирокида.

2. Соҳада янги технологиялар ва хизматларнинг тезкор татбиқ қилинишини таъминловчи ягона инновация ва техника сиёсатини ишлаб чиқиш. Техника сиёсатини ишлаб чиқишда қўйидагилар ҳисобга олиниши ута муҳим: пакетли коммутация негизида тўла сервисли тармоқларга ўтилиши; кенг полосали уланиш хизматлари жорий этилиши; фойдаланувчиларга тезкор, самарали ва тежамкор хизматлар кўрсатиш учун оммавий хизмат курсатиш интеллектуал тармоқларининг шакллантирилиши; уяли алоқа тизимларини, шу жумладан, учинчи авлод тизимлари жорий этилишининг жадаллаштирилиши; рақамли телевидение ва радиоэшиттириш оммавий татбиқ этилиши; электрон тижорат тизимини ривожлантириш (шу жумладан, мультимедиа хизматларига ўтилиши).

3. Ахборот-коммуникация хизматлари бозорини эркинлаштириш бўйича ягона сиёсатни шакллантириш.

4. Соҳада самарали реструктуризация стратегиясини белгилаш.

Ушбу вазифаларнинг муваффақиятли ҳал қилиниши ўз ўрнида соҳанинг давлат томонидан тартибга солиниши янада такомиллашувини таъминлайди. Бу ўринда, гап асосан, ахборот-коммуникация соҳаси бошқарувини эркинлаштириш жараёнини поёнига етказган ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатганидек, соҳани ва ахборот-коммуникация хизматлари бозорини давлат томонидан тартибга солиниши динамик хусусиятга эгаллиги ва эркинлаштириш даврида давлат бошқаруви аҳамияти кучайиши ҳақида бормоқда. Чунки давлат ахборот сиёсатини амалга ошириш учун айниқса, ахбо-

рот-коммуникация соҳасини эркинлаштириш борасида ушбу соҳани бошқарувчи мавжуд давлат органларини аста-секинлик билан уларнинг асосий функцияларини янги давлат органи — ЎзАААга ўтказишларини таъминлаш лозим. Гап шундаки, асосий йўналишларни белгилаш, масалан, нарх сиёсатининг Молия вазирлиги томонидан, инвестиция сиёсатининг — Иқтисодиёт вазирлиги томонидан белгиланиши соҳанинг ривожланиши йўлида тўсиқ бўлиб қолди.

Буларнинг барчаси ислохотларнинг ҳозирги босқичида ЎзААА ролини кучайтиришни, у томондан бошқарув функцияларини амалга ошириш механизмларини такомиллаштиришни талаб қилади. Дунё тажрибаси кўрсатганидек, айнан шундай тартибга солувчилар самарали бошқарув механизмлари ишлаб чиқилишини таъминлайди ва уларни барча операторлар манфаатларига мос равишда одил, тенг ва очиқ ишлатилишини кафолатлай олади.

2.5. Соҳа ривожини давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг юқорида айтиб ўтилган Фармони, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинганидан сўнг ўтган давр мобайнида ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида уни ривожлантиришга қаратилган бир қатор чора-тадбирлар амалга оширилди ва уларнинг натижалари бўйича давлат томонидан тартибга солишнинг амалий йўналишлари самарадорлиги, унинг камчиликлари ва муаммолари ҳақида фикр юритиш мумкин. Бунда босиб ўтилган йўлнинг тажрибаси ушбу жараённинг кейинги устувор йўналишларини белгилаб берди. Бу йўналишларни қуйидагича таърифлаш мумкин:

1. Алоқа инфратузилмасини шакллантириш. Ҳозирги пайтда Ўзбекистон Республикасининг телекоммуникация тармоқлари халқаро, шаҳарлараро, ҳудудий телефон тармоқларини, маълумотларни узатиш, телерадиодастурларни тарқатиш, умумий фойдаланишдаги уяли ва транк радиоалоқа тармоқларини, персонал радиочақирув тармоқларини уз ичига олади. Республика мустақиллиги йилларида бу тармоқларни замонавийлаштириш

лойиҳасининг биринчи босқичини амалга ошириш давомида оптик толали алоқа линиялари, радиорелели рақамли алоқа линиялари ва рақамли узатиш тизимлари (SDH) базасида рақамли магистрал тармоқ вужудга келтирилди. Бунинг натижасида рақамли каналлар Қорақалпоғистон Республикаси ҳамда 12 та вилоятга ва мавжуд 164 туман марказларининг 47 тасига етказилди. Оптик толали алоқа линияларидан фойдаланган ҳолда, шаҳарлараро алоқанинг шохланган транспорт тармоғи ташкил қилинди, уларнинг умумий улуши барча алоқа линияларининг 55,3 фоизини, радиорелели линиялар улуши 11,4 фоизни, мис кабелни қўлланган ҳолда ташкил қилинган алоқа линиялари — 32,7 фоизни ташкил қилади. Энг кам улушни эса, (0,62 фоизни) ҳаво алоқа линиялари ташкил этади. Рақамли халқаро телефон каналлари улуши — 84,7 фоизни ташкил этади. Шаҳарлараро ва халқаро телефон алоқасининг стационар коммутация ускуналари улуши 81 минг портдан зиёд бўлиб, улардан 90 фоизи рақамли коммутация тизимларининг портларидир.

Одатдаги телекоммуникация хизматлари қаторида уяли радиоалоқа республикада кенг тарқалди. 2005 йил якунига кўра телекоммуникациялар бозорида 8 уяли алоқа операторлари хизмат кўрсатмоқда, уларнинг абонентлари сони 544 мингдан ошади, уяли алоқа тармоғи Тошкент шаҳри, вилоятлар ва маъмурий марказларни ҳамда асосий саноат марказлари ва йирик автомагистралларни ҳисобга олган ҳолда, республиканинг 700 дан зиёд аҳоли пунктини ўз ичига бирлаштиради. Уяли алоқани амалга ошириш учун AMPS (DAMPS), GSM, IS-95 (CDMA) стандартлари ва CDMA-450 технологияларидан фойдаланилмоқда. Халқаро роуминг дунёнинг 40 дан зиёд мамлакати операторлари билан амалга оширилмоқда.

Ахборот ва телекоммуникация технологияларини жорий этиш, ривожлантириш лойиҳалари доирасида Мицуи, НЕК, Алкатель Сель АГ, Сименс АГ, Хуавей Текноложиз ва бошқа шу сингари телекоммуникация, ахборот-коммуникация тизимлари ҳамда технологияларини ишлаб чиқарувчи ва етказиб берувчи етакчи чет эл фирмалари билан ҳамкорлик қилинмоқда.

Юқорида келтирилган ютуқларга қарамай соҳа замонавий техник инфратузилмаси мамлакатнинг ўсиб бораётган талабларига етарли жавоб бермайди, бу тузилма билан республиканинг барча

худудлари тула қамраб олинган эмас, мактаблар, лицей ва коллежлар, соғлиқни сақлаш объектларининг катта қисми, кўплаб хўжалик субъектлари Интернетга уланмаган. Жамиятни компьютерлаштириш даражаси паст, бу эса, ахборот тизимларига кириб боришни кенгайтиришга тўсиқ бўлмоқда. Шу сабаб яқин келгусида телекоммуникациялар соҳасида оптик-толали ва радиорелели алоқа линияларини қуриш, радиобогланиш воситаларидан ҳамда бошқа замонавий технологиялардан кенг фойдаланишни бундан буён ҳам давом эттириш назарда тутилмоғи лозим.

Шу йўналишда республиканинг «2002-2010 йилларда компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш дастури»га мувофиқ халқаро ҳамда шаҳарлараро телекоммуникациялар тармоқлари соҳасида 1019 км узунликдаги магистрал оптик-толали алоқа линиялари (ОТАЛ) ва 375 км узунликдаги рақамли радиореле линияларини қуриш, Тошкент шаҳридаги АТСларни қувватини кенгайтириш, Фарғона ва Қарши шаҳарларидаги АТСларни қуввати 5,7 минг коммутация тармоқлисига алмаштириш, Фарғона водийси вилоятлари алоқа линияларини, Тошкент ва Самарқанд вилоятлари телекоммуникация тармоқларини ягона ҳалқага бирлаштириш, халқаро ва шаҳарлараро телекоммуникация тармоқларини бошқаришнинг автоматлаштирилган тизимларини қуришни тугаллаш назарда тутилади. 2005 йил охиригача ОТАЛ асосан, туман марказларигача етказилади, бу хизматлар, шу жумладан, Интернет хизматлари сифатини ошириш учун шароит яратди.

Маҳаллий телекоммуникация тармоқларини ривожлантириш ва реконструкция қилиш соҳасида эса умумий қуввати 128,3 минг номердан иборат рақамли АТСларни ишга тушириш ҳамда республиканинг барча шаҳарлари ва туман марказларини рақамли телекоммуникация тармоқлари билан тўлиқ қамраб олиш, қишлоқ аҳоли пунктларини қамраб олиш даражасини эса 50,8 фоизгача, йиғилган қувватлардан фойдаланиш даражасини 92,2 фоизгача етказиш, кўчма концентраторлар қуриш, шунингдек, замонавийлаштирилаётган АТСларнинг қувватларини кенгайтириш асосида Тошкент шаҳар телефон тармоқларини рақамли ускуналар негизида янада ривожлантириш ва замонавийлаштириш, Тошкент шаҳридаги барча туманларда, вилоят марказларидаги маҳаллий теле-

коммуникация тармоқларида SDH ускуналари негизидаги икки томонлама йўналтирилган ўз-ўзидан тикланадиган оптик-толлари ҳалқалар тармоқларини ташкил этиш назарда тутилган.

2. Интернетнинг миллий сегментини ривожлантириш. Маълумотлар узатиш тармоқларини замонавийлаштириш ва реконструкция қилиш ҳамда замонавий компьютер ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, шунингдек, республика минтақаларида Интернет тармоғига уланишни кенгайтириш – маълумотлар узатиш ва Интернет тармоғини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ҳисобланади.

2003 йил якунига кўра республикада Интернет фойдаланувчиларининг сони 353 минг кишидан зиёдни ташкил этмоқда. Бу республика аҳолисининг 1,4 фоиздан кўпроғини ташкил этади (2002 йил бошида фойдаланувчилар сони 150 минг киши атрофида булган) ва бу кўрсаткич юқори суръатда ушиб бормоқда (6- ва 7-жадваллар).

6-жадвал

Ўзбекистон Республикасида Интернетдан фойдаланувчилар сони
(минг фойдаланувчи)

Минтақалар	01.01.03	01.07.03	Фарқ
Республика буйича жами	274,93	353,1	78,71
шу жумладан:			
Қорақалпоғистон Республикаси	3,4	5,5	2,1
Андижон вилояти	5,97	6,06	0,09
Бухоро вилояти	5,6	5,9	0,3
Жиззах вилояти	4,42	4,53	0,11
Қашқадарё вилояти	4,54	10,19	5,65
Навоий вилояти	5,4	6,05	0,65
Наманган вилояти	6,63	7,61	0,98
Самарқанд вилояти	8,7	13,3	4,6
Сурхондарё вилояти	2,3	4,3	2
Сирдарё вилояти	4,6	4,52	- 0,08
Тошкент вилояти	11,54	12,71	1,17
Фарғона вилояти	6,73	8,4	1,67
Хоразм вилояти	4,54	5,27	0,73
Тошкент шаҳри	200,48	258,76	58,28

**Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг Интернет тармоғига
уланганлик кўрсаткичи**
(1000 киши ҳисобига фойдаланувчилар)

Минтақалар	01.01.03	01.07.03	Фарқ
Республика буйича жами	10,74	13,97	3,23
шу жумладан:			
Қорақалпоғистон Республикаси	2,18	3,55	1,37
Андижон вилояти	2,59	2,67	0,08
Бухоро вилояти	3,77	4,02	0,25
Жиззах вилояти	4,32	4,47	0,15
Қашқадарё вилояти	1,96	4,48	2,52
Навоий вилояти	6,7	7,58	0,88
Наманган вилояти	3,27	3,8	0,53
Самарқанд вилояти	3,11	4,8	1,69
Сурхондарё вилояти	1,25	2,36	1,11
Сирдарё вилояти	6,95	6,84	-0,11
Тошкент вилояти	4,74	5,29	0,55
Фарғона вилояти	2,42	3,05	0,63
Хоразм вилояти	3,24	3,81	0,57
Тошкент шаҳри	93,03	121,03	28

Республика хўжалик юритувчи субъектларининг интернет тармоғига уланганлиги кўрсаткичлари таҳлили 8-жадвалда келтирилган.

2003 йил якунига кўра, Интернет тармоғига уланиш хизматларини 4800 га яқин хўжалик юритувчи субъектлар кўрсатган, улардан 240 таси бевосита Интернет хизматларини кўрсатувчиларидир. Шу ўринда гуруҳли асосда Интернетдан фойдаланиш пунктлари — Интернет-кафелар, Интернет-клублар ва бошқалар сонининг улуксиз ортиб бораётганлиги аҳамиятга моликдир (9-диаграмма).

Рақобат муҳитини яратиш, маълумот узатиш тармоқлари операторлари ва провайдерлари учун тенг шароитни таъминлаш, дунё ахборот тармоқларига, шу жумладан, Интернетга

**Ўзбекистон Республикаси хўжалик юритувчи субъектларининг интернет тармоғига
уланганлиги кўрсаткичлари**

	Хўжалик субъект-лари сони, жами	Интернет тармоғига уланган хўжалик субъект-лари сони	Интернет тармоғига уланмаган хўжалик субъектлари сони	Хўжалик субъект-лари сони, жами	Интернет тармоғига уланган хўжалик субъект-лари сони	Интернет тармоғига уланмаган хўжалик субъектлари сони	Интернет тармоғига уланган хўжалик субъектлари сони
Республика бўйича жами	260500	5123	255377	260500	6092	254408	969
Шу жумладан:							
Қорақалпоғистон Респ-си	13200	91	13109	13200	92	13108	1
Андижон вилояти	24600	139	24461	24600	135	24465	-4
Бухоро вилояти	17500	86	17414	17500	88	17412	2
Жиззах вилояти	16700	34	16666	16700	36	16664	2
Қашқадарё вилояти	25300	51	25249	25300	74	25226	23
Навоий вилояти	10700	89	10611	10700	118	10582	29
Наманган вилояти	17100	65	17035	17100	110	16990	45
Самарқанд вилояти	26600	163	26437	26600	228	26372	65
Сурхондарё вилояти	13800	27	13773	13800	38	13762	11
Сирдарё вилояти	9100	52	9048	9100	28	9072	-24
Тошкент вилояти	20100	39	20061	20100	119	19981	80
Фарғона вилояти	23300	216	23084	23300	178	23122	-38
Тошкент шаҳри	42500	4071	38429	42500	4848	37652	777

уланишни кенгайтириш ҳамда мазкур соҳадаги кичик ва ўрта бизнесни янада ривожлантиришни рағбатлантириш мақсадида 2002 йил 10 октябрда Республика Вазирлар Маҳкамасининг халқаро компьютер тармоқларига уланишни қулайлаштиришга қаратилган махсус қарори қабул қилинди, ахборот-коммуникациялар соҳасида лицензиялаш тартибини енгиллаштириш бўйича тадбирлар амалга оширилмоқда.

9-диаграмма. Ўзбекистонда маълумотлар узатиш тармоқлари операторлари ва Интернетга жамоа бўлиб уланиш пунктлари сонининг ўсиш динамикаси.

Миллий Интернет сегментини ривожлантиришда ахборот ресурсларини ривож топтириш муҳим аҳамиятга эга, бу эса, «UZ» доменини бошқариш ва идора қилиш кимнинг қўлида бўлишига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Гап шундаки, бугунги кунда мамлакатлар рамзи бўлмиш “жўрофий доменлар”ни ёки юқори даража доменларини бошқариш ҳамма давлатларнинг ҳам ихтиёрида эмас.

Мақсадга йўналтирилган ишлар натижасида «UZ» доменини идора қилиш ҳуқуқини қайтариш бўйича ишлар якунланди. Номларни рўйхатдан ўтказиш ва (ICANN) рақамлаш бўйича Интернет Корпорацияси ҳамда Internet манзиллар кенглигини идора қилиш маъмурияти (IANA)нинг қарорига мувофиқ равишда “UZ” доменини бошқариш ҳуқуқи ЎзААА қошидаги Компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш ва жорий этиш Марказига ўтказилди, бу эса, республиканинг мазкур йўналишдаги салоҳияти тан олинганлигидан далолат беради. 2003 йил 1 сентябрдаги ҳолатга кўра, умуман олганда, «UZ» домени зонасида 2500 дан зиёд веб-

сайтлар рўйхатдан ўтказилган, улардан 700 дан ортиғи Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва резидентларидир (01.09.02 йилда бу кўрсаткич 578 тани ташкил қилган эди).

Аммо, бу ўсиш кўрсаткичлари ва суръатлари мамлакат талаб даражасидан анча кам. Кўрилаётган соҳада олға ривожланиш томон кескин силжишлар талаб этилади, акс ҳолда жаҳон тараққиёти суръатларига етиб бўлмайди. Шуни эътиборга олиб, ушбу соҳада халқаро ахборот тармоқларига уланиш тезлигини, аҳоли ўртасида Интернет тармоғидан фойдаланувчилар зичлигини, давлат бошқарув органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг Интернет тармоғига уланиш кўрсаткичларини, аҳоли пунктларини ахборот-коммуникация технологиялари хизматлари билан қамраб олиш даражасини кескин оширишга эришиш мақсадли йўналиш бўлиб ҳисобланиши лозим.

Аҳолининг Интернет тармоғидан кенг фойдаланишини таъминлаш учун алоқа булимлари, корхоналари, Интернет-қаҳвахоналар, Интернет-дўконлар, Интернет-клубларда жамoa тартибида фойдаланиш шохобчаларини ташкил этиш назарда тутилиши керак.

Маълумотлар узатиш миллий тармоғини 2010 йилгача бўлган даврда янада ривожлантириш ва замонавийлаштириш чора-тадбирлари «2003–2010 йилларда телекоммуникация тармоқларини ва маълумотлар узатиш миллий тармоғини ривожлантириш Дастури»да ишлаб чиқилди. 2-иловада шу Дастурда ҳисобга олинган асосий кўрсаткичлар келтирилган.

Интернетда ўзбек тилидаги миллий ахборот ресурсларини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилмоғи керак. Бунинг учун:

- давлат ҳокимияти органлари ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзбек тилидаги ахборот ресурсларига бўлган эҳтиёжи қондирилиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш;

- ҳуқуқий, статистика, банк ахборотига оид миллий маълумот базаларини барпо этиш ҳамда уларга ҳар қандай тоифадаги фойдаланувчиларнинг турли босқичларда киришини таъминлаш;

- давлат тилидаги идоравий ва идоралараро маълумот базаларини, шунингдек, идоравий ва идоралараро электрон ҳужжатнинг айланиш тизимини яратиш керак бўлади.

3. Ахборот-коммуникация технологияларининг давлат бошқаруви ва хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига жорий этилиши. Бу йўналиш иқтисодиётни жадал ривожлантиришга, иш самарадорлигини оширишга, давлат бошқарувида меҳнат унумдорлигини устиришга ва давлат ҳокимияти ҳамда бошқаруви органларининг фуқаролар ва хўжалик юритувчи субъектлар билан ўзаро алоқалари яхшиланишига олиб келади. Охириги йилларда ахборот хизматлари ва маҳсулотлари бозорининг сезиларли кенгайганлигига қарамай, давлат ҳокимияти ҳамда бошқаруви органлари, хўжалик юритувчи субъектлар ва фуқароларни ахборотлар билан таъминлаш паст даражада эди. Ахборот олиш имконияти унинг идорага тааллуқлилиги билан чекланганди.

Қурилган чора-тадбирлар натижасида 2002 йил май ойидан 2003 йил май ойигача бўлган даврда ўз веб-сайтларига эга бўлган давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, вазирликлар, муассасалар ва хўжалик юритувчи бирлашмалар сони 27,3 фоиздан 79,8 фоизгача ортди, шу жумладан вазирликлар веб-сайтлари 31 фоиздан 92 фоизгача, давлат қўмиталарининг веб-сайтлари 27 фоиздан 91 фоизгача, агентликларники 63 фоиздан 100 фоизгача, маҳаллий давлат ҳокимияти идоралариники 14 фоиздан 86 фоизгача, корпорациялар ва концернларники 25 фоиздан 75 фоизгача ва компанияларнинг веб-сайтлари 29 фоиздан 83 фоизгача ошди. Лекин, барча хўжалик юритувчи субъектлар ҳам ахборотлаштиришни муваффақиятли жорий эта олмаяптилар. Масалан, ўз веб-сайтлари бўлган республика ассоциацияларининг солиштирма салмоғи 39 фоизни ташкил қилади.

Gov.uz. давлат ахборотлаштириш ресурсларининг ягона портали ишланиши поёнига етиб бормоқда. Бугунги кунда вазирликлар, идоралар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларида, хўжалик юритувчи бирлашмаларда 90 мингтадан зиёд компьютер техникаси мавжуд, буларнинг 70 фоизи бошқарув аппаратларида маҳаллий (локал) компьютер тармоқларида ва 60 фоизи тузилмавий корхоналарда фойдаланилмоқда, уларнинг 90 фоизи Интернет тармоғига уланган. Республиканинг 60 фоиз вазирликлари, идоралари, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, хўжалик юритувчи бирлашмалари тасдиқ-

ланган ва ўз ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш ҳамда татбиқ қилиш дастурларини амалга оширмакда, шунингдек, 50 фоиздан зиёд ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш ва татбиқ этиш масалалари билан шуғулланувчи махсус бўлимлар (департаментлар, хизматлар) ташкил қилинган.

Электрон технологияларни вазирликлар, идоралар, давлат ҳокимияти органлари томонидан давлат бошқарувига муваффақиятли жорий этиш учун жойларда уларнинг ходимларини босқичма-босқич ўқитиш тадбирлари ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда. Вазирликлар ва идоралар марказий бошқарув аппаратидаги иш тажрибасига эга бўлган ва замонавий компьютер техникасида ишлаш бўйича тайёрларликдан ўтган ходимларнинг солиштирма салмоғи ўрта ҳисобда бутун бошқарув аппаратининг ярмидан кўпрогини ташкил этади.

4. Ахборот-коммуникация технологияларини таълим, илмий, тиббиёт ва бошқа ижтимоий соҳа муассасаларига жорий этиш, уларнинг ахборот тармоқларига, шу жумладан, Интернет тармоғига уланишини кенгайтириш Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майдаги фармони билан белгиланган компьютерлаштириш, АТКни ривожлантириш ва уларнинг замонавий тизимларини жорий этишнинг биринчи галдаги вазифаларидан бири ҳисобланади.

Бугунги кунга келиб республиканинг барча 63 та олий таълим муассасаси (100 фоиз) Интернет тармоғига уланган (2002 йил бошида эса олий таълим муассасаларининг атиги 28 фоизи бундай имкониятга эга эди), 42 тасида ахборот технологиялари марказлари тузилган. Олий ўқув юртларининг компьютерлар билан таъминланганлик коэффициенти 100 нафар талаба ҳисобига 2002 йил бошидаги 2,18 тадан 5,1 та компьютерга ортди. Академик лицейларда компьютерлар билан таъминланганлик даражаси 100 нафар ўқувчига 6,5 тадан 6,9 тага кўпайди. Лекин, Интернет тармоғига уланган академик лицейларнинг солиштирма салмоғи ҳозирча 2,4 фоизни ташкил этади холос. Касб-ҳунар коллежларида компьютерлар сони 2002 йил бошидаги 5,4 мингтадан 2003 йил май ойига келиб 7,3 мингтага кўпайганига қарамай, компьютерлар билан таъминланганлик коэффициенти таълимнинг бу турида талабалар

сони кескин ортаётганлиги сабаб 3,2 дан 2,5 га пасайди. Интернет тармоғига уланган касб-ҳунар коллежларининг солиштирма салмоғи атиги 1,2 фоизни ташкил этади. Умумтаълим мактабларида 8-11-синф ўқувчиларининг сони ортганлиги сабабли 2002 йилда компьютерлар билан таъминланганлик коэффициенти 2001 йилдаги 100 ўқувчига 0,64 дан 0,57 компьютерга камайди. Интернет тармоғига уланган мактабларнинг солиштирма салмоғи секинлик билан ортмоқда.

Ахборот тармоқларига уланишни янада кенгайтириш учун Ўзбекистон Республикасининг илмий, таълим, тиббиёт муассасаларига Интернет тармоғидан бепул фойдаланиш имкониятини бериш, ахборот технологиялари соҳасида мутахассислар тайёрлаш ва таълим бериш даражасини ошириш мақсадида UzSciNet илмий-таълим тармоғи “ЎзИнфоКом” Марказига ўтказилди. Шунингдек, таълим муассасаларининг ахборот ресурсларини ривожлантириш учун БМТ Тараққиёт Дастурининг “Рақамли ривожланиш ташаббуси” дастури доирасида www.ge.uz илмий-таълим портали тузилди.

5. Кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, ходимларнинг компьютер ва ахборот саводхонлигини ошириш.

Кундалик ҳаётга компьютер ва ахборот технологияларининг жадал кириб келаётганлигини ҳисобга олиб, юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш муаммосини ҳал этишга эҳтиёж ортади. Ушбу йуналишда соҳа бошқаруви томонидан кадрлар потенциалини яратишга асосий эътибор қаратилиши лозим. Бунинг учун ихтисослашган Марказий Осиёдаги ягона ўқув юрти Тошкент ахборот технологиялари университетининг имкониятларини ошириш, ихтисослашган касб-ҳунар коллежлари ва академик лицейлар, университетларда ва техника олий ўқув юртларида ихтисослашган факультетлар очиш, кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тармоқларини мукамаллаштириш назарда тутилиши керак.

Айниқса, олий ўқув юртларида дастурий таъминот, мультимедиа, тармоқларга хизмат курсатиш, маълумот базалари, электрон тижорат, кучма радиотелефон алоқаси тизимлари, ахборот хавфсизлиги, электрон ҳисоблаш машиналари, комплекслар, тизим ва тармоқлар, ахборотни автоматик тарзда бошқариш ва ишлаш тизими, ҳисоблаш машиналарининг,

комплексларнинг, тизимларнинг математик ва дастурий таъминоти каби янги ихтисосликлар буйича кадрлар тайёрлашни ташкил этиш ҳамда шу йуналишларда илмий тадқиқотлар утказиш назарда тутилмоғи лозим.

Албатта, бу йуналишда республикада сезиларли ишлар қилинди. АКТ соҳасида юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш учун мазкур соҳадаги таянч олий ўқув юрти сифатида Тошкент ахборот технологиялари университети ташкил этилди. Ҳозирги кунда университетда S-12 ва EWSД русумли рақамли коммутация тизимларини татбиқ этиш кенг йўлга қўйилмоқда, шулардан бири ТАТУ лабораториясида телекоммуникация соҳасидаги йирик «Шанхай Белл» компанияси ёрдамида ўрнатилган булиб, унда талабалар рақамли коммутация станцияларидан фойдаланиш ва техник хизмат курсатиш буйича амалий ишларни бажариши мумкин. Шунингдек, телекоммуникация асбоб-ускуналари ва жиҳозларини ишлаб чиқариш ҳамда сотиш буйича Осиёдаги йирик корхона - «Huawei Technologies» компанияси ёрдамида рақамли станция ва телекоммуникация қурилмалари университет лабораторияларига ўрнатилмоқда ҳамда бу ишлар телекоммуникация соҳасида таълим олаётган талабалар ва малакасини ошириш учун келган мутахассисларга амалиёт курслари утиш учун ёрдам беради.

2003-2004 ўқув йилидан бошлаб университет дунёда нуфузли олий ўқув юртлари ҳисобланган Пекин, Шанхай, Йонгнам (Жанубий Корея) ва Миср университетлари билан алоқа ва телекоммуникация соҳасида кадрлар тайёрлаш, илмий-техник ва иқтисодий ҳамкорликни ўрнатиш тўғрисида ўзаро келишув Меморандумларини расмийлаштирган. АҚШ савдо ва тараққиёт агентлиги гранти асосида университет қошида «Ахборот технологиялари соҳасида аёлларни ўқитиш маркази» ташкил этилган, ўқув синфларини SUN Microsystems компанияси томонидан дастурий таъминот ва асбоб-ускунлар билан таъминлаш белгиланган.

Дунёнинг етакчи таълим муассасаларидан бири ҳисобланган АҚШнинг Cisco Systems компаниясининг «Тармоқ академияси» дастури асосида ва ушбу компаниянинг ёрдамида университет қошида ўқув маркази ташкил этилган.

Ҳозирги кунда ТАТУда «Ахборот хавфсизлиги», «Ахборотни автоматлашган тузилмаларда қайта ишлашни бошқариш», «Уяли алоқа тизимлари» каби янги мутахассисликлар очилди. Ўзбекистон Миллий университети, Тошкент давлат техника университети, Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Тошкент давлат педагогика университети ва Самарқанд давлат университети каби бошқа етакчи олий ўқув юртлари ҳам ахборот-коммуникация технологиялари бўйича мутахассисларни тайёрловчи таянч олий ўқув юртлари ҳисобланади. Кўпгина идоралар махсус бўлинмалар асосида тизимли ўқитишни амалга оширомоқда. Масалан, Молия вазирлигида АТМ, Ташқи иқтисодий алоқалар агентлигида махсус жиҳозланган компьютер синфи, НКЖИС «Ўзбекинвести»да Суғурталашда ахборот технологиялари департаменти, ЎЗААда Марказий Осиё телекоммуникациялар ўқув маркази, Давлат статистика қўмитасида кадрларни қайта тайёрлаш ва статистика тадқиқотлари маркази, «Ўзбекэнерго» ДАКда Интернет синфи ва ҳ.к. БМТ Тараққиёт Дастури билан ҳамкорликда Ўзбекистон Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги томонидан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари раҳбарларининг уринбосарларини замонавий ахборот-коммуникация воситаларида ишлашга ўқитиш ташкил қилинган.

Лекин, ҳамма давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларида ҳам ахборот-коммуникация технологиялари бўйича кадрлар малакасини ошириш, уларни тайёрлаш ва қайта тайёрлашга етарлича эътибор берилмаяпти. Ҳозирча бу турдаги фаолият ҳамма жойларда ҳам устувор хусусият касб этгани йўқ, ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш сифати, ўқув дастурлари ҳамда таълим муассасаларининг жиҳозланганлик даражаси талабга жавоб бермайди.

6. Компьютер техникаси билан таъминлаш ва компьютер тармоқларини ривожлантириш. Экспертлар баҳосига кўра республика аҳолисининг компьютерлар билан таъминланганлик даражаси ҳар 100 киши ҳисобига 0,3 тани, шу жумладан, Тошкент шаҳри бўйича 2,5 тани ташкил этади, бу ниҳоятда паст кўрсаткич ҳисобланади. Компьютер техникаси билан таъминланганликнинг мавжуд аҳволи жамият эҳтиёжларини

қондирмайди. Мактаблар, коллежлар, лицейлар ва олий ўқув юртларида компьютер техникаси мутлақо етишмайди.

Шу муносабат билан республика бошқарув тизимининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат ҳисобланади:

- республикага компьютер асбоб-ускуналари ва унинг учун бутловчи буюмлар келтириш, шу жумладан, компьютер техникасини мамлакатимизда йиғишни ташкил этиш;

- олий ўқув юртлари, академик лицейлар, касб-ҳунар коллежларини, шунингдек, мактабларни компьютер асбоб-ускуналари билан жиҳозлашга бюджет маблағлари ажратиш, хорижий грантлар ва имтиёзли кредитларни жалб этиш;

- академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари ва мактабларда, шунингдек, барча олий ўқув юртларида босқичма-босқич Интернет-синфлар ташкил этиш;

- компьютер техникасини йиғиш, улар учун бутловчи буюмлар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш бўйича корхоналар ташкил этиш;

- компьютер техникасига хизмат кўрсатиш, уларни созлаш ва турли тармоқларда фойдаланиш бўйича ихтисослашган корхоналар ташкил қилиш.

7. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш. Бу борада энг аввало, ахборот хавфсизлигининг асосий мақсадларига аниқлик киритиш лозим. Булар қуйидагилардир:

- ахборотни сақлаш, ишлаш ва узатиш вақтида унинг яхлитлигига эришиш, фойдаланувчилар уни ўз ваколатлари доирасида олишларини таъминлаш;

- ахборотни рухсатсиз йўқотиш, ўзгартириш, бузиш, кўчириб олиш, тўсиб қўйиш ва ахборот ресурсларига ноқонуний аралашувга доир бошқа хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш;

- қонунчиликка мувофиқ равишда ҳужжатлаштирилган ва электрон тусдаги давлат сирини, ахборотнинг махфийлигини сақлаш;

- фуқароларнинг ахборот тизимларига киритилган шахсий сир ва хусусий маълумотларининг махфий сақланишини таъминлаш;

- ахборот ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш ҳолларининг олдини олиш.

Муайян маълумот узатиш тармоғида ахборот хавфсизлигини таъминлаш вазифасини ҳар бир оператор амалдаги норматив ҳужжатларга таяниб, тавсия этилган чоралар ва воситалардан фойдаланиб ўзи ҳал қилиши зарур.

Маълумот узатиш ва Интернет соҳасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш вазифасини ҳал этиш учун Ўзбекистонда қуйидаги тадбирларни амалга ошириши лозим:

- барча маълумот узатиш тармоқлари учун ҳимоя шахобчасини барпо этиш;

- республиканинг АКТ соҳасидаги ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизимини ташкил қилиш ва ахборот хавфсизлигини таъминловчи хизматларни шакллантириш;

- маълумот узатиш тармоқларига ҳимоя воситаларини жорий этиш самарадорлигини баҳолаш, лойиҳаларни ахборот хавфсизлигини таъминлаш талабларига жавоб бериши нуқтаи назаридан экспертизадан ўтказиш учун доимий ишлайдиган (идоралараро) эксперт гуруҳини тузиш;

- мамлакатда ахборотни криптографик ҳимоялаш воситаларини ишлаб чиқишни ташкиллаштириш;

- ахборотни ҳимоя қилиш тизимлари ва воситаларини маълумот узатиш ва Интернетга уланиш тармоқларида жорий этиш;

- калитларнинг сақланиши, генерацияси, тақсмоти ва мустаҳкамлиги белгиланишини, шунингдек, сертификатлар, рақамли электрон имзоларнинг берилиши ҳамда тасдиқланишини таъминловчи ишонч ва сертификатлар бериш марказини барпо этиш;

- хорижий органлар билан компьютер ва ахборот технологиялари соҳасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш масалалари бўйича ўзаро ҳамкорлик қилувчи тузилма ташкил этиш;

- ахборот хавфсизлигини таъминлаш воситаларини сертификатлаш тизимини барпо этиш;

- ахборот – коммуникация тизимида ҳос қалтисликларни бошқаришни такомиллаштириш ва энг аввало, уларни суғурталаш механизмини яратиш ва амалиётга киритиш;

- ахборот хавфсизлигини таъминлаш бўйича мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини жорий этиш.

Юқорида биз Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш бўйича ахборот сиёсатининг ҳозирги кундаги энг муҳим йўналишларини кўриб чиқдик.

Аммо, соҳани бошқариш бу йўналишлар билан чекланмайди. Жамиятни ахборотлаштиришни чуқурлаштириш самарали ахборот тарқатиш тизимини яратиш ва такомиллаштиришни талаб қилади. Буларнинг ҳаммасини ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистоннинг хўжалик юритувчи субъектларини, жамоатчилик қатламларини ахборот-коммуникация ривожимасалаларига кенг қамраб олиш, компьютер ва ахборот саводхонлигини ўзлаштиришнинг самарали усулларини ишлаб чиқиш, ахборот-коммуникация соҳасидаги ривожланиш жараёнларини оммавий ахборот воситалари орқали ёритиб бориш, жамиятни ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги фаолият билан Интернет орқали таништириш йўли асосида жалб қилиш бўйича Республика комплекс дастури ишлаб чиқилиши ва амалга оширилиши керак. Махсус «InfoCOM.Uz» журналининг Интернет версиясини чиқариш ҳам долзарб масала ҳисобланади.

Ҳақиқатан ҳам, оммавий ахборот воситалари орқали ахборот-коммуникация ривожига жараёнларини кенг ёритиш ва аҳоли кенг қатламларининг компьютер ва ахборот саводхонлигини босқичма-босқич ошириш масалалари республика ҳамда минтақалар миқёсида амалга оширилаётган бир қатор дастурларда ўз аксини топди. Лекин, бу дастурлар асосан компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологиялари ривожининг умумий масалаларига бағишланган, компьютер ва ахборот саводхонлигини ошириш муаммолари эса, бир бутуннинг бир қисми бўлганлиги ҳолда иккиламчи масала сифатида қўрилади.

III БЎЛИМ

СОҲАДА БОШҚАРУВНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ВА БОЗОР ИСЛОҲОТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

1999 йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов республикадаги иқтисодий ислоҳотларнинг учинчи босқичи бошланганлигини эълон қилди ҳамда иқтисодиёт ва жамиятни ислоҳ қилиш, мустақил, эркин давлат, демократик жамият қурилиши янги босқичининг дастурини баён этиб берди. Мазкур дастур устуворликларидан бири сифатида иқтисодий соҳа бошқарувини эркинлаштириш белгиланди. Бунда қуйидагилар тушунилади: «...авваламбор, давлатнинг бошқарувчилик ролини чеклаш, иқтисодиётнинг барча соҳаларида хўжалик субъектларининг иқтисодий эркинликларини ва хусусий мулк миқёсини кенгайтириш, мулкдорнинг роли ва ҳуқуқларини мустаҳкамлаш»²⁷. Бу борада И.А.Каримов иқтисодиёт соҳасида эркинлаштиришнинг қуйидаги асосий йўналишларини ажратиб кўрсатди – мулкчилик масаласини ечиш ва унинг асосида мулкдорлар синфини шакллантириш, ҳақиқий рақобат муҳитини яратиш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш, ташқи иқтисодий фаолиятни ва валюта бозорини эркинлаштириш, чет эл инвестицияларини жалб қилиш бўйича кафолатлар ва имтиёзларни кенгайтириш, корхоналарнинг хўжалик фаолиятига давлатнинг, турли текширувчи ва назорат органларининг аралашувини чеклаш.

Ушбу устуворликлар иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг асосий тамойилларига асосланади ва АТК соҳасига нисбатан ҳам умумий устуворликлар сифатида белгиланади. Буларни ҳисоб-

²⁷ И. А. Каримов. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг 1999 йил 14 апрелдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси биринчи чақириқ XIV сессиясидаги нутқи. Т., "Ўзбекистон", 1999 й. 16-бет.

га олган ҳолда, АТК соҳасини эркинлаштириш ҳамда ислоҳ қилишда ушбу умумий устуворликларнинг хусусиятлари ва амалга оширилиш жараёнларини кўриб чиқамиз.

3.1. Соҳада хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш

Бу жараён, республика иқтисодиётининг барча бошқа соҳаларида бўлгани каби Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов томонидан таклиф қилинган хусусийлаштиришнинг инвестициявий модели доирасида босқичма-босқич амалга оширилмоқда, бу модел ўзининг ҳаётийлигини исботлади²⁸. Хусусийлаштиришнинг ушбу модели бошқа давлатларда қўлланилган, гўё давлат мулкани тақсимлашда ижтимоий адолатни таъминлаган ваучер тизимидан тубдан фарқ қилади. Инвестициявий модел асосида эса хусусийлаштириш жараёнида ишлаб чиқариш соҳасини инвестициялаш учун аҳолининг ва хўжалик юритувчи субъектларнинг пул маблағларини фаол жалб қилиш тамойили ётади. Шу мақсадда давлат мулкани сотиб олиш шакли амалга оширилди.

Ўзбекистоннинг алоқа соҳасидаги корхоналарининг босқичма-босқич хусусийлаштирилиши 1992 йилда бошланган эди. Биринчи босқичда ўзининг асосий фаолиятига дахлдор бўлмаган корхоналар — таъминотчи, транспорт, қурилиш каби ташкилотлар бошқа турдаги мулкларга айлантирилди. Бу босқичда электр алоқа почта алоқасидан ажратилди, вилоят алоқа бошқармалари негизида мустақил давлат электр алоқа корхоналари ташкил қилинди.

1995 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «Айрим корхоналар ва мол-мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг баъзи масалалари туғрисида»ги Қарори чиққанидан сўнг республикада соҳани давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнининг иккинчи босқичи бошланди. Бу босқич хусусийлаштириш сурь-

²⁸ В.А. Ивонин, И. Ходжаев. Инвестиционная модель приватизации. Ретроспектива, проблемы и достижения. Ж., Центральная Азия и Кавказ. 1-сон. 1999 й. Швеция.

атларининг кескин оширилиши ва давлат корхоналарининг асосан акциядорлик жамиятларига айлантирилиши билан тавсифланади. Шу сабабли алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида хусусийлаштиришни амалга оширишнинг асосий усули бутун иқтисодиётда бўлгани каби давлат мулкани акциялар чиқариш орқали сотиб олиш кўринишида бўлди.

Бу босқич Ўзбекистон АТК соҳасининг энг йирик қисми бўлмиш телекоммуникация соҳасини ҳам тула қамраб олди. Давлат корхоналари негизда «Тошкент таксофони» ва «Сирдарётелеком» акциядорлик жамиятлари ташкил этилди, Сурхондарё, Қашқадарё, Самарқанд ва Жиззах вилоят электр алоқа корхоналари негизда «Ўзбектелеком Интернешнл АЖ» Ўзбекистон-Индонезия қўшма корхонаси, Чирчиқда эса— «Чирком» Ўзбекистон-Германия қўшма корхонаси тузилди. Тошкент шаҳри, Тошкент, Андижон, Фарғона ва Наманган вилоятлари электр алоқа корхоналари акциядорлик жамиятларига айлантирилди.

Шунингдек, Агентлик таркибида почта алоқаси корхоналарини ўз ичига олган «Ўзбекистон почтаси» давлат-акциядорлик компанияси ҳамда даврий нашрларни тарқатувчи корхоналарни ўз ичига олган «Матбуот тарқатувчи» акциядорлик компанияси тузилди. Давлат почта ва телекоммуникация корхоналари негизда меҳнат жамоаси акцияларни хусусий имтиёзлар асосида сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлган акциядорлик жамиятлари тузилди. Давлат мулки шакли махсус алоқа корхоналарида, ўқув юртларида, радиоалоқа, радио эшиттириш ва телевидение корхоналарида сақланиб қолди. 1998-2000 йилларда меҳнат жамоалари ва эркин сотувдаги акциялар улуши сотилиши якунига етди.

Бу ерда қисқача изоҳ бериб ўтиш керак булади. Республика телекоммуникацияларида ислохотлар ўтказишда «Маҳаллий телеком» ва «Халқаро телеком» (биринчиси — маҳаллий тармоқлар буйича, иккинчиси — шаҳарлараро ва халқаро тармоқлар буйича) каби акциядорлик компанияларини тузиш босқичидан ҳам ўтилган. Иккала компания ҳам ўз олдига қўйилган вазифаларни бажаришга қаттиқ киришган, катта ривожлантириш ва замонавийлаштириш лойиҳалари амалга оширилган. Лекин бу компаниялар орасида шаҳарлараро ва

халқаро алоқалардан тушган даромадларни тақсимлаш борасида юзага келган муаммолар ҳамда маҳаллий операторларда шаҳарлараро ва халқаро йўналишларга чиқиш шароити мавжуд эмаслиги чет эл инвесторларининг уларга бўлган қизиқишларини пасайтирди. Яъни уларни бирлаштириш зарурати туғилди. Буни ҳисобга олиб, халқаро тажрибага ва халқаро экспертларнинг хулосаларига таянган ҳолда, 2000 йилда Республика ҳукумати томонидан бу акциядорлик компанияларини «Ўзбектелеком» акциядорлик компаниясига бирлаштириш тўғрисида қарор қабул қилинди. Компания таркибига барча маҳаллий, шаҳарлараро электр алоқа корхоналари, шу жумладан давлат улушига эга бўлган қўшма корхоналар ҳам кирди. Мазкур соҳани ислоҳ қилиш доирасида устав фондига акциядорлик жамиятларининг давлат акция пакетларини туплаш йўли билан «Ўзбектелеком» холдинг компаниясини тузиш назарда тутилган эди. Бу акциядорлик компаниясига катта вазифалар, жумладан, маҳаллий, шаҳарлараро, халқаро электр алоқа хизматлари бозори талабларини қондириш вазифаси юклатилган эди.

Ахборот тизимлари соҳасида бошқарувни қайта ташкил этиш ва такомиллаштириш бўйича тадбирлар, телекоммуникация воситаларини бошқариш тузилмаларини қайта ташкил этиш ишлари, шубҳасиз, уз пайтида амалга оширилди ва ижобий натижаларга олиб келди. Аммо, тез ўзгарувчан бозор шароитлари хусусийлаштириш жараёнида янги қадамлар қўйилишини талаб қиларди. Шу сабабли 2001 йил охири ва 2002 йил бошларида янги муҳим ўзгаришлар бўлди ҳамда шу аснода соҳадаги давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг учинчи босқичи бошланди. «Ўзбектелеком» АКни индивидуал лойиҳа бўйича компания акцияларининг 51 фоиздан кам бўлмаган қисмини чет эллик инвесторга сотиш ва 30 фоиздан ошиқ бўлмаган қисмини давлат тасарруфида қолдириш йўли билан хусусийлаштиришни кўзда тутувчи ҳукуматнинг махсус қарори қабул қилинди. Акцияларни сотиш натижасида компаниянинг чет элдан олган кредит қарзлари ёпилиши кўзда тутилди. Бу қарорни амалга ошириш йўллари ҳамда хусусийлаштириш бўйича таклифлар ва мақсадларни ҳамкорликда ишлаб чиқиш учун халқаро

молиявий маслаҳатчи жалб қилинди, таркибида «Артур Андерсен» аудиторлик компанияси ва «ЛеБоф, Ламб, Грин энд МакРэ» юридик фирмалари булган Коммерсбанк бошчилигида халқаро консорциум таъсис этилди.

«Ўзбектелеком» АКни индивидуал лойиҳа буйича хусусийлаштириш ҳақидаги қарор қабул қилинишига сабаб шуки, бу йўналишдаги асосий стратегик мақсадларни белгилаш ҳамда стратегик чет эл инвесторини жалб қилиш жараёнида энг аввало, телекоммуникация соҳасида бошқарувни такомиллаштиришнинг қуйидаги йўналишларини таъминлаш лозимлиги кўриниб қолди:

- республика телекоммуникация тармоғининг ташкилий-техникавий жиҳатдан бирлигини таъминлаш;

- «Ўзбектелеком» АКни хусусийлаштириш ва стратегик чет эл инвесторига компаниянинг акция улушини сотиш йўли билан телекоммуникация соҳасига инвестициялар жалб қилиш;

- жалб қилинган инвестициялар ҳисобига бир текис ва мутаносиб равишда минтақавий ҳамда шаҳарлараро тармоқларни ривожлантириш, янги турдаги телекоммуникация (IP-телефония, маълумотлар узатиш, Интернет, уяли алоқа) хизматларини вужудга келтириш ва жорий этиш;

- абонентларга хизмат кўрсатишнинг замонавий усуллари жорий этиш ва хизматлар сифатини яхшилаш;

- рақобатни татбиқ қилиш ва телекоммуникацияни эркинлаштириш учун замин яратиш.

Маҳаллий телефон тармоқлари чет эл инвесторлари учун етарли даражада жозибали эмаслигини ҳамда халқаро молиявий маслаҳатчининг тавсияларини ҳисобга олган ҳолда барча минтақавий операторларни ягона оператор таркибига филиаллар сифатида бирлаштириш тўғрисида қарор қабул қилинди. Буларнинг барчаси таркибий тузилма бўлинмалари орасидаги ҳисоб-китоблар тизимини содалаштиришга, компания ичида ягона технологик жараёнларни шакллантиришга, молиявий ва моддий-техникавий ресурсларни жамлашга, ягона техникавий сиёсатни юритишга ёрдам беради ва ҳ.к. Операторларни бир компанияга бирлаштириш ҳақида қарор қабул қилишда Туркия, Германия ва бошқа мамлакатларнинг тажрибаси ҳисобга олинди.

Европа Тикланиш ва Ривожланиш Банки, Осиё Ривожланиш Банки, Халқаро молия корпорацияси каби бир қатор халқаро молия институтлари «Ўзбектелеком» АКни хусусийлаштириш масаласида амалга оширилаётган ишларни ижобий баҳоламоқдалар. Молиявий маслаҳатчининг фикрича, «Ўзбектелеком»ни хусусийлаштиришга тайёрлашда, дунё тажрибасига мувофиқ ҳолда тартибга солувчи қонун ҳужжатларини шакллантиришда ва тартибга солувчи орган – ЎзАААни ташкил этишда сезиларли самарага эришилди. Шунингдек, маслаҳатчи томонидан компаниянинг юқори даражадаги менежментига ижобий баҳо берилди. Молиявий маслаҳатчи ахборот меморандумини тайёрлаб, уни «Ўзбектелеком» АКни хусусийлаштириш жараёнига қизиқиш билдирган ЕТРБ, ОРБ ва бошқа ташкилотларга тақдим этди. 2002 йилнинг август ойида компаниянинг тақдимот маросими бўлиб ўтди. Унда чет эл дипломатик корпуси, чет эл компаниялари, банклар, оммавий ахборот воситалари вакиллари иштирокида «Ўзбектелеком» АКнинг молиявий ҳисоботлари, бухгалтерия амалиёти, бизнес-режаси муҳокама қилинди. Тақдимот натижалари бўйича «давра суҳбати» ташкил этилди. «Ўзбектелеком» АКнинг янги бошқарув тизими, регулятив базаси ишлаб чиқилмоқда; бизнес-режага, компания филиаллари ва бошқа операторлар билан ўзаро муносабатлар механизмига тузатишлар киритилмоқда. «Прайс Ватерхаус Куперс» компанияси томонидан халқаро стандартларга мувофиқ молиявий кўрсаткичлар аудитини ўтказиш ишлари якунланди.

Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш бўйича қабул қилинган чора-тадбирлар, Ўзбекистон Республикасидаги қулай инвестициявий муҳит «Ўзбектелеком» АКни муваффақиятли хусусийлаштиришга, Телекоммуникация тармоқларини ривожлантириш ва реконструкция қилиш Миллий дастурини амалга ошириш учун телекоммуникация секторига қўшимча инвестициялар жалб қилинишига ҳамда Ўзбекистоннинг жаҳон ахборот ҳамжамиятига уйғунлашувига имкон яратади.

Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг сезиларли натижалари сифатида турли мулк шаклларига эга бўлган корхоналарнинг пайдо бўлганлигини айтиб ўтиш жоиздир (9-жадвал).

Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, соҳада давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг асосий мақсадларидан бири рақобат муҳитини ривожлантиришдан иборатдир. Бу ўринда эришилган натижаларни ривожлантириш борасида келгусида қуйидаги тадбирлар кўзда тутилмоғи лозим:

- АКТ соҳасида фаолият кўрсатувчи барча хўжалик юритувчи субъектларга мулк шаклидан қатъи назар тенг шарт-шароитлар яратиб бериш;

9-жадвал

Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни динамикаси

Мулк тури	1995	1997	1999	2001	2003
Давлат корхоналари	55	23	22	15	13
Акциядорлик жамиятлари	4	36	38	43	28
Қушма корхоналар	4	12	12	11	10
Хусусий корхоналар	20	80	64	224	419
Маъсулияти чекланган жамиятлар	-	1	13	13	11
Мулкчиликнинг бошқа шакллари	-	-	-	-	4
Жами корхоналар	83	152	149	306	487

- дастурий воситалар, маълумот базаларини ишлаб чиқиш, мультимедиа, сервис хизматлари кўрсатишни, компьютер, телекоммуникация техникасини ва тармоқли ускуналар етказиб беришни ташкил этишга оид давлат буюртмалари ва хусусий буюртмаларни мамлакатимиз компаниялари ўртасида жойлаштиришнинг тендер (танловли) усуллари ривожлантириш;

- маълумот узатиш ахборот тармоқларидан фойдаланиш, Интернетга жамоат тартибида уланиш шаохобчаларини ташкил этиш соҳасида лицензиялаш тизимини соддалаштириш;

- маълумот узатувчи операторлар, провайдерлар ва телекоммуникациялар бозоридаги етакчи оператор ўртасидаги тармоқлараро боғланишга оид тарифларни тартибга солиш;

- маълумот узатувчи операторлар ва провайдерларни қишлоқ жойлардаги Интернетдан фойдаланувчиларга, бюджет таъминотидаги давлат бошқарув органлари ва ўқув юртларига кўрсатиладиган хизматларга имтиёзли тарифлар белгилашга рағбатлантирувчи шарт-шароитларни вужудга келтириш.

Давлат тасарруфидан чиқариш ва соҳадаги хусусийлаштириш бўйича босиб утилган босқичларнинг мантиқий якуни қуйидагича бўлиши лозим: телекоммуникация секторида — стратегик инвесторнинг жалб қилиниши; почта алоқаси секторида — ривожланиш ва чет эл инвесторларини жалб қилиш дастурининг ишлаб чиқилиши. Умуман олганда, алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини қониқарли баҳолаш мумкин, унинг жараёнида катта муаммолар, умумдавлат дастурларидан четланишлар кузатилмайди.

3.2. Кичик ва хусусий тадбиркорликнинг ривожини

Бу йўналиш асосан телекоммуникация соҳасида кичик (хусусий) тадбиркорлик субъектларини қишлоқ телефон станциялари ва радиоллаштириш объектларини ижарага бериш орқали хизмат кўрсатиш учун жалб қилиш йули билан амалга оширилмоқда. Аммо, ахборот-коммуникация соҳасининг бошқа тармоқларида кичик ва хусусий бизнес ривожини ҳали бошланғич босқичда ёки бир қатор сабабларга биноан деярли ривожланмаган. Шу сабабли ушбу масалани асосан телекоммуникациялар мисолида кўриб чиқамиз.

Бу йўналиш ривожининг миқёси қуйидаги параметрлар билан тавсифланади. 01.10.2004 йилдаги ҳолатга кўра, «Ўзбек-телеком» АК филиаллари томонидан кичик ва хусусий бизнес субъектларига 24 та қишлоқ телефон станциялари (ҚТС) объекти ва 5046 та ишга туширилмаган АТС рақамлари сўзлашув пунктларини очиш учун ижарага берилди, фаолиятга 4047 нафар тадбиркор жалб этилди. Бунинг ҳисобига 2004 йилнинг утган уч чорагида 1521,3 млн. сўм қўшимча даромад олинди, бу эса, 2003 йилнинг шу давридагидан 2,7 баравар ортиқдир.

Республикада кичик ва хусусий тадбиркорликнинг энг истиқболли йўналишлари қуйидагилардир:

- телефон алоқаси хизматини кўрсатиш учун сўзлашув пунктларини ташкил қилиш;

- қишлоқ хўжалиги кооперативлари ва фермер хўжаликларига улар томонидан ижарага олинадиган АТС ёрдамида ички ишлаб чиқариш технологик алоқа (ИИТА) хизматларини кўрсатиш;

- телекоммуникациялардан жамоат фойдаланиши, шу жумладан, Интернетга уланиш пунктларини ташкил қилиш;

- телекоммуникация хизматларини кўрсатиш учун микрооператорлар, хусусий микрофирмалар, кичик корхоналар тузиш;

- замонавий ҳамда истиқболли хизматлар кўрсатиш учун объектлар ва ускуналарни лизинг асосида сотиш ва ҳ.к.

Ижобий натижаларга қарамай, жамоат телефон тармоғидан фойдаланиш асосидаги тадбиркорлик фаолиятини жорий қилиш даражаси ҳозирча жуда паст бўлиб қолмоқда. Тадбиркорлик асосан паст рентабелли ва зарар кўриб ишлайдиган ҚТС базасида ривожланмоқда. Уларнинг жозибадорлигини таъминлаш учун телекоммуникация соҳасидаги фаолиятни эркинлаштиришга, рақобат муҳитини кенгайтиришга ҳамда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга қаратилган катта тайёргарлик ишларини амалга ошириш талаб қилинади. Одатда, жамоат телефонлари даромадлилиги шахсийлариникидан кўра юқоридир. Шунга қарамасдан, жамоат телефонларидан хизматлар кўрсатиш бўйича тадбиркорларнинг фаолияти самарадорлиги, улар одатда ўз хизматларини фақат бир (кам ҳолларда икки) ажратилган рақам орқали амалга ошириши туфайли, паст бўлиб қолмоқда. Жойларда тадбиркорлар ишининг самарадорлигини сезиларли даражада оширувчи кенг турдаги хизматлар (телефон алоқаси, факс юбориш ва қабул қилиш, почта жўнатиш, газеталар, журналлар сотиш ва бошқалар) кўрсатиш учун кўп функцияли сервис модуллар (павильонлар)ни ташкил қилиш имкониятдан етарлича фойдаланилмапти.

Кичик ва хусусий бизнес (КХБ) субъектларига молия, банк, консалтинг ва сервис хизматларини кўрсатиш масалалари деярли ҳал қилинмаган. Уларни ривожлантириш учун кредит ресурслари ажратилмапти. «Алоқабанк» АТБ ва Ах-

борот-коммуникация технологияларини ривожлантириш жамғармаси (АКТРЖ) ушбу субъектларнинг молиявий ва кредит муаммоларини ечишда қатнашмайди. ҚТС ва радиолаштириш объектларини ижарага олиш йўли билан хизмат кўрса тиш учун КХБ субъектларини жалб қилиш ҳозирги шароитда ушбу объектларнинг молиявий жихатдан зарарли бўлганлиги, лицензия олиш учун тўланадиган давлат божи миқдори юқори эканлиги ва уни олишда дуч келинадиган қийинчиликлар сабабли тўхтаб қолмоқда. ҚТС объектларини ижарага олган тадбиркорлар ўз фаолиятларини лицензиясиз амалга ошираётганликлари ҳисобга олинса, исталган вақтда лицензияловчи ёки бошқарувчи орган талабига биноан уларнинг фаолияти тўхтатилиб қўйилмаслигига ҳеч қандай кафолат йўқ.

Ахборот-коммуникация соҳасида тадбиркорликни тезкор ривожлантириш, КХБ субъектлари учун унинг объектлари жозибадорлигини таъминлаш мақсадида қуйидаги йўналишларни ўз ичига олувчи катта тайёргарлик ишларини амалга ошириш талаб қилинади:

- микрооператорлар, хизматлар провайдерлари ҳамда бошқа кичик ва хусусий бизнес субъектларининг ривожланишини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш механизми ни вужудга келтириш;

- молиявий, моддий-техникавий ва ахборот ресурсларидан фойдаланишга кўмаклашиш;

- чекланган ресурслардан (радиочастота спектри, нумерация) эркин фойдаланишни таъминлаш, тармоқлараро ула нишларда адолатли шарт-шароит яратиш;

- КХБ корхоналари томонидан паст рентабелли телекоммуникация объектларини ижарага олиш ва телекоммуникация объектлари, ускуналарини «Алоқабанк» АТБ капиталини жалб қилиш йўли билан лизинг асосида сотиш тўғрисидаги Низомни ишлаб чиқиш;

- КХБ субъектлари учун лицензияланадиган фаолият турларини амалга ошириш ҳуқуқини берувчи лицензияларни олиш тартиб-таомилини жиддий равишда соддалаштириш;

- КХБ субъектлари томонидан тўланадиган давлат божи миқдорини белгилашга табақалаштирилган асосда ёндашиш. Маҳаллий тармоқлардан фойдаланиш ҳамда маҳаллий ва ша-

ҳарлараро тармоқлар хизматини кўрсатиш мақсадида лицензия олиш учун тадбиркор ҳар йили 260 минимал ойлик миқдорида давлат божи тўлаши лозим, бу эса, 100-500 та рақамли тармоқдан олиниши мумкин бўлган йиллик даромаддан анча юқори;

- операторлар билан лицензия битимлари тузиш, операторлар КХБ субъектларига кўрсатишлари шарт бўлган хизматлар рўйхатини жорий этиш, хизмат кўрсатиш тартибини бошқариш (тармоқларга улаш, шаҳарлараро ва халқаро трафик ўтказилиши учун каналлардан фойдаланиш, тарифлар, ўзаро ҳисоб-китоб шартлари ва бошқалар);

- КХБ субъектлари хизматларига талаб ва таклифга асосланган эркин нарх белгиланишини таъминлашни ҳисобга олган ҳолда тариф сиёсатини такомиллаштириш;

- КХБни ташкил қилиш нуқтаи назаридан жозибали бўлиши мумкин бўлган шаҳарлараро ва халқаро трафикнинг керакли ҳажмини ва бизнес олиб бориш шартларини қондира диган мувофиқ даромадни таъминлай оладиган объектларни – объект зонасида тўловга қобил мижозларнинг, аҳоли йиғиладиган жойлар (бозорлар, вокзаллар, аэропортлар), мувофиқ инфратузилмали гавжум автомагистраллар (умумий овқатланиш жойлари, кемпинглар ва бошқалар) мавжудлигини аниқлаш бўйича маркетинг тадқиқотларини ташкил этиш;

- объектларни кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектларига узоқ муддатли ижарага беришга (сотишга) тайёрлаш бўйича ишларни кучайтириш (уларни телефон рақамини автоматик аниқлаш ҳамда қўшилишлар вақтини ҳисоблаш аппаратуралари блан жиҳозлаш, қўшилиш линиялари ҳажмини кенгайтириш ҳамда шаҳарлараро ва халқаро тармоққа кенг кўламда чиқишини таъминлаш);

- объектларни КХБ субъектларига ўтказишга тайёрлаш бўйича ишларни молиялаштириш учун, маблағларининг қайтарилиши тадбиркорлик фаолияти ҳисобига амалга ошириладиган АКТРЖ маблағларини жалб қилиш масаласини ҳал қилиш;

- «Алоқабанк» АТБ ва АКТРЖ тузилмасида кичик ва ўрта бизнесни молиялаштириш бўйича бўлинмани шакллантириш ва унга маслаҳат ёрдамини кўрсатиш.

3.3. Бозор молиявий инфратузилмасини ривожлантириш

Бу йўналишда кўпгина ишлар амалга ошириб бўлинган, АТК соҳасидаги корхоналар ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида бозор алоқаларини таъминловчи кенг тармоқли воситачи корхоналар фаолият кўрсатмоқда.

АКТРЖ (илгари Почта ва телекоммуникация ривожини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш фонди), «Алоқабанк» АТБ, «Ўзимпексалоқа» ОТАЖ ва «Алском» сугурта компаниyasi соҳа корхоналарига хизмат кўрсатувчи бозор инфратузилмасининг йирик вакиллари ҳисобланади.

«Алоқабанк» АТБ ушбу секторнинг энг муҳим элементи-дир. У 1994 йил ташкил этилган бўлиб, бугунги кунда республиканинг ўнта энг йирик банклари қаторига киради. Банк ахборот-коммуникация ривожига дахлдор муҳим лойиҳаларни кредитлаш жараёнида фаол иштирок этмоқда ва шу билан бирга ўз иқтисодини мустаҳкамламоқда (10-жадвал).

10-жадвал

2001-2003 йилларда «Алоқабанк» АТБ фаолиятининг асосий кўрсаткичлари, (млн. сўм)

Кўрсаткичлар	1.01.02	1.01.03	1.10.03	1.01.02 1.01.03 (март)	1.01.02 1.10.03 (март)
Банк капитали	2512,3	3144,9	3702,5	1,3	1,5
Банк активлари	8638,5	14315,7	12886,3	1,7	1,5
Кредит қўйилмалар, шу жумладан:	2600,3	4438	6310,3	1,7	2,4
ривожлантириш жамғармасидан ажратилган кредитлар	0	23,5	51,0	0,0	0,0
Кичик ва урта бизнесга ажратилган кредитлар	733,2	1462	2902,6	2,0	4,0
Банк активларига қўйилган кредит қўйилмалар нисбати, фоиз	30,1	31,0	49,0	1,0	1,6
Чет эл валютасида берилган кредитлар	178,9	250	265,9	1,4	1,5
Умумий кредитларнинг чет эл валютасида берилган улуши	6,9	5,6	4,2	0,8	0,6
Банк инвестициялари	335,1	356	354,4	1,1	1,1
	2173,6	3571,8	2824,0	1,6	1,3
	1640,5	2861,3	2140,0	1,7	1,3
Банк фойдаси	533,1	710,5	684	1,3	1,3

АКТРЖ бюджетдан ташқари жамғарманинг ташкил этилиши ахборот-коммуникация соҳасида босиб утилган эркинлаштириш босқичларининг ижобий натижаларидан бири ҳисобланади. Ушбу жамғарма турли мулкчилик шаклидаги корхоналар, кичик ва урта бизнес субъектлари ривожига уз ҳиссасини қушиши, ахборот-коммуникация соҳасидаги устувор ва ижтимоий муҳим лойиҳаларни, ривожланишга доир илмий-тадқиқот ишларини, техникавий қайта жиҳозлаш ҳамда почта алоқаси тармоқлари, воситалари ҳамда телекоммуникацияларни реконструкциялашни молиявий таъминлаши керак.

Айтиб ўтиш жоизки, жамғарма тузилган вақтдан буён йиғилган маблағларнинг 68,8 фоизи давлат божига, 15 фоизи хусусийлаштиришдан тушган даромадларга, 7,7 фоизи давлат акциялар улуши бўйича дивидендларга туғри келади. Шу билан бирга инвестиция лойиҳаларига 4404,5 млн.сум ажратилган, бу эса, барча йиғилган маблағларнинг 97,2 фоизини ташкил қилади.

Ахборот-коммуникация соҳаси молиявий секторининг бошқа элементи «Ўзимпексалоқа» ОТАЖ 1993 йилда ташкил этилган. Унинг асосий вазифалари ва функцияларига қуйидагилар киради: чет эл фирмалари билан туғридан-туғри ҳамкорлик алоқалари ва бошқа турдаги ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш масалалари бўйича битимларни тайёрлаш ва тузиш; чет эл фирмалари билан тузилган шартномаларни ва битимларга мувофиқ ҳолда корхоналарга товар етказиб беришни амалга ошириш; Ўзбекистон Республикасига келтирилган ахборот-коммуникация ускуналари ва жиҳозларига техникавий хизмат курсатиш бўйича тadbирларни ўтказишда кўмак бериш ва ўтказиш; тендерлар, кимошди савдоларида иштирок этиш; телекоммуникация тизимлари ва ҳисоблаш техникаси соҳасида маслаҳат хизматлари ва илмий-тадқиқот туридаги хизматлар курсатиш; божхона брокери фаолиятини амалга ошириш.

Ушбу бўлинма курсаткичларига кура чет эл инвестицияларининг Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасига мамлакатлар – кредиторлар бўйича тақсимланиши, уларнинг динамикаси ва инвестициялар йўналтирилган жабҳаларни куриш мумкин (II-жадвал).

**«Ўзимпэксалоқа» ОТАЖнинг 1993-2004 йиллар давомида
чет элкредитларига тузгаи шартномалари ҳажми
(минг. АҚШ доллари ҳисобида)**

Мамлакат	Ҳами	Фонзда
Германия	125970	29
Япония	174485	40
Россия	58 522	13,4
Жан. Корея	42 973	9,9
Хитой	11271	2,6
Чехия	837	0,2
Хорватия	1 175	0,3
Венгрия	72	0,01
Туркия	3962	0,91
Италия	4 478	1,03
Нидерландия	139	0,03
Исроил	1 275	0,24
Беларусия	1 750	0,41
Украина	78	0,01
Буюк Британия	514	0,11
Малайзия	29	0,01
АҚШ	5 784	1,33
Швейцария	48	0,01
Лихтенштейн	549	0,12
Покистон	35	0,01
Бошқирдистон	103	0,02
Кипр	162	0,04
Инвестиция йуналишлари:		
Ахборот-коммуникация ускуналари хариди	387230	89,2
Эҳтиёт қисмлар, дастурий таъминот	9 247	2,1
Хизматлар, таъмирлаш	37734	8,7
Ҳами:	434211	100

Ахборот-коммуникация соҳасининг умумий менежмент тизимида таваккалчиликни (рисklarни) бошқариш алоҳида урин тутади. Шу сабабли сугурта ишини ташкил қилиш бозор инфратузилмасини шакллантиришнинг муҳим йуналиши бўлиб, унинг мақсади ахборот хавфсизлигини, ахборот-коммуникация воситаларининг ишончлилиги оширилишини, мулкнинг, дастурлар ва аппарат калитларининг, мижоз ва алоқа операторларининг ҳимояланганлигини таъминлаш учун шарт-шароит яратишдан иборатдир. Бошқарув тизимининг бу йуналишини амалга ошириш учун 1996 йилда асосий таъсисчилари республика ахборот-коммуникация соҳасидаги корхоналар ва ташкилотлар бўлган ҳамда асосан соҳа йуналиши буйича ихтисослаштирилган «ALSKOM» АЖ суғурта компаниясига асос солинган эди.

Республика ҳудудида суғурта дастурларини татбиқ этиш ва рўёбга чиқариш, ахборот-коммуникация ҳамда бошқа соҳалардаги корхоналар ва ташкилотларнинг суғурта ҳимоясини амалга ошириш, меҳнат жамоаси аъзоларининг ижтимоий ва иқтисодий манфаатларини қондириш ҳамда суғурталовчилар фойдаси кўзланган бошқа суғурта хизматларини кўрсатиш компания фаолиятининг муҳим йуналишидир.

2002 йилда компания Россия Федерациясининг етакчи “Со-гласие” суғурта компанияси иштирокидаги қўшма корхонага айлантирилди ва тегишли давлат рўйхатидан ўтказилди. Хизматлар доирасини кенгайтириш мақсадида компания республика-мизнинг етакчи суғурта компаниялари билан доимий алоқада бўлмоқда, ўз активларини кўпайтирмоқда ва энг асосийси, ахборотнинг йўқотилиши, ўғирланиши, йўқ қилиниши, ўзгартирилиши, алоқа воситаларининг ва техникавий дастурий воситаларнинг ишдан чиқиши, рухсатсиз тармоққа уланиш каби ахборот-коммуникация соҳасида пайдо бўладиган янги хавфлар билан боғлиқ бўлган янги суғурта дастурлари устида ишламоқда. 2003 йил натижалари буйича ахборот-коммуникация соҳаси корхоналарининг компания томонидан тузилган суғурта шартномалари умумий миқдоридagi улуши 85 фоизни ташкил этади. Бу унинг ихтисослашуви йуналишидан далолат беради.

Бир сўз билан айтганда, Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг «ALSKOM» суғурта компанияси тимсо-

лидаги суғурта бозори операторлар ва корхоналарга жаҳондаги энг яхши суғурта компаниялари даражасида суғурта полисларини таклиф эта олади.

Шунга қарамасдан, чет эл ва республикамиз экспертларининг баҳо беришича, Ўзбекистон Республикасида жавобгарликни суғурта қилиш умуман иқтисодиётнинг узига нисбатан секинроқ ривожланмоқда. Масалан, хужалик юритувчи субъектларнинг суғурта бозорига жалб қилинганлик даражаси саноат соҳасида 15-20 фоизни, қурилишда 10 фоизгачани, транспорт соҳасида 35-40 фоизни, аграр соҳада 10 фоизгачани, ахборот-коммуникация соҳасида 40 фоизгачани ташкил қилади²⁹.

Таҳлил қилинаётган кўрсаткич даражаси буйича ахборот-коммуникация соҳаси энг яхши уринда бўлишига қарамай, бу ижобий ютуқлардан дарак бермайди. Гап шундаки, субъектларнинг суғурта бозорига жалб қилинганлик кўрсаткичи кўпроқ экстенсив хусусиятга эга, яъни бу фақат суғурта бозоридаги иштирокчилар сонини акс эттиради ҳолос. Суғурта буйича статистика имкониятлари чекланганлиги сабабли мазкур тадқиқот ишида суғурта бозорини баҳолашда фақат шу кўрсаткичлар билан чекланилди.

Ушбу бозорга тулақонли баҳо бериш учун бозорнинг ҳам экстенсив, ҳам интенсив параметрларини акс эттирувчи кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш зарур. Интенсив параметрларга барча хавфларни уз ичига олиш даражаси ва асосий суғурта турлари, суғурта ҳодисаларининг қопланиш даражаси, қўлланилаётган тарифларнинг мақсадга мувофиқлиги, ахборот-коммуникация соҳасидаги янги хавфларнинг пайдо бўлиш даврийлиги ва уларни бозорда акс этиш даражаси ва бошқалар киради.

Хатто ахборот-коммуникация соҳасидаги суғурта бозори ҳолатининг эмпирик таҳлили ҳам унинг ривожининг катта захиралари мавжудлигидан, унинг имкониятларининг катта қисми рўёбга чиқмай қолаётганидан далолат беради. Лекин бу юқорида кўрсатилганидек, суғурталовчиларнинг фаолияти билан боғлиқ эмас. Бунга кўпроқ соҳадаги суғурта масала-

²⁹ Муаллифларнинг Республика Давлат суғурта назоратининг ҳисобот маълумотлари асосидаги ҳисоб-китоблари.

ларини яхши тушуниб етмаган, ундаги фойдани кўра билмайдиган, учинчи шахслар олдидаги ўз масъулиятини ҳис этмайдиган раҳбарлар ва мутахассисларнинг сугурта менталитети пастлиги сабаб бўлмоқда. Буларнинг натижасида улар сугурта бозорида мавжуд бўлган салоҳиятдан фойдаланишга унчалик интилмаптилар.

Соҳада сугурта бозорини тезкор ривожлантириш зарурлиги яна шу билан боғлиқки, ахборот-коммуникация хизматлари бозорини янада эркинлаштириш аста-секин лицензиялашни муқобил сугурта билан алмаштиришни талаб қилади. Бу жиҳат б-бўлимда батафсил кўриб чиқилади.

Шу тариқа, молиявий секторнинг самарали фаолият кўрсатиши ахборот-коммуникация соҳасига юклатилган вазифалар муваффақиятли бажарилишининг муҳим шarti ҳисобланади. Шунга қарамасдан, ахборот-коммуникация соҳасининг молиявий сектори ташқи муҳитининг ишлаши билан боғлиқ бир қатор мавжуд шарт-шароитлар унинг самарадорлигини пасайтирмоқда. Масалан, солиқ ва божхона органлари ўзларининг йўл-йўриқ тариқасидаги ҳужжатларини ҳаддан ташқари тез-тез ўзгартирадилар, бунинг натижасида соҳа йўналиши бўйича шартномаларни расмийлаштириш асоссиз чўзилиб кетмоқда.

Шу пайтгача ихтисослашган банкнинг мавжуд марказлаштирилган молиялаштириш тизимига тобелиги йўқотилмаган, банклар эса, банк ички ислоҳотларини амалга оширишга киришганларича йўқ. Уларда кредит ресурслари ҳам етарлича эмас, бу эса, ахборот-коммуникация соҳаси, айниқса, ундаги кичик ва хусусий бизнес ривожини секинлашувига сабаб бўладиган юқори фоиз ставкаларига олиб келмоқда.

Эркинлаштириш жараёнида банкларнинг молиявий воситачилик ролини кучайтириш, уларнинг салоҳиятини мустаҳкамлаш даркор. Шунини ҳисобга олган ҳолда республиканинг барча минтақаларида «Алоқабанк» АТБнинг тўлақонли филиаллари тармоғини шакллантиришни тезлаштириш лозим.

Соҳанинг сугурта бозорини кенгайтириш, унинг мавжуд салоҳиятидан самарали фойдаланиш, ахборот таваккалчилигини сугурталаш борасида янги сугурта дастурларини ўзлаштириш, соҳада сугурта менталитетини шакллантириш бўйича ишларни иложи борида кучайтириш керак бўлади.

3.4. Бошқарувнинг эркинлашуви ва соҳада реструктуризация жараёни

Ахборот-коммуникация соҳасининг иқтисодий, ички тармоқ, ташкилий ва техник-технологик тузилмаларининг динамиклигини ҳамда уларнинг тез ўзгарувчан бозор шароитларига тезлик билан мослашиш имкониятини таъминлаш бошқарув жараёнининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Фақат шу йўл билан ушбу турдаги тузилмаларнинг ахборот-коммуникация хизматлари бозорини эркинлаштириш даражасига монандлигини таъминлаш мумкин, акс ҳолда мавжуд тузилма соҳа ривожини секинлаштириб қўяди. Шу сабабли соҳани ривожлантиришнинг асосий шартларидан бири унинг тузилмасини динамик ривожлантириш, яъни реструктуризация қилишдир. Бу АКТ соҳасини эркинлаштиришнинг ва мазкур соҳада бозор ислохотларини амалга оширишнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Кейинги пайтларда «реструктуризация» (таркибий жиҳатдан қайта тузиш) атамаси кенг қўлланилмоқда, лекин бу жараённинг назарий жиҳатлари, айниқса, Ўзбекистоннинг меъёрий-ҳуқуқий шароитларини ҳисобга олган ҳолда етарлича тадқиқ қилинмаган. Қолаверса иқтисодчи олимлар орасида реструктуризациянинг ягона таърифи мавжуд эмас³⁰.

Эслатиб ўтиш лозимки, ҳар қандай бошқарув тизимининг самарадорлиги бу тизим ички тузилмасининг мавжуд мулк муносабатларига мослиги билан белгиланади. Бошқача айтганда, мулк муносабатлар тизими бошқарув тузилмасининг таркибини белгилайди. Масалан, ягона мулк шаклига асосланган социалистик тузим учун марказлашган маъмурий-буйруқбозлик бошқарув усули самарали ҳисобланган. Аммо, бозор иқтисодиётининг турли мулкчилик шароитида бошқарувнинг бундай шакли бутунлай самарасиз бўлиб қола-

³⁰ Рейман Л. Д. Совершенствование системы государственного регулирования отрасли телекоммуникаций. СПб, 2000, 123-б., Кожакин В. Приватизация и реструктуризация – источники повышения эффективности отрасли связи и информатизации. Ж., «Экономический вестник Узбекистана», 2003 й., 6-сон, 21-бет.

ди, шу сабаб бозор ислохотларига монанд бошқарув тизими ҳам босқичма-босқич реструктуризация қилинади. **Бунда реструктуризация якуний мақсад деб тушунилмаслиги керак, ундан асосий мақсад - рақобатли муҳитни яратишдан иборатдир.** Ушбу жараёнда мулк шакли ўзгара бориши ҳамда бошқарув реструктуризацияси суръатларининг мослигига алоҳида аҳамият бермоқ керак, зеро бу жараёнлардан бирининг илдам кетиши ва иккинчисининг ортда қолиши бошқарув самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Фикримизча реструктуризацияни унинг қуйидаги жиҳатларини фарқлаган ҳолда ўрганиш мақсадга мувофиқ: иқтисодий, ҳуқуқий (юридик шахсни қайта ташкил этиш), ишлаб чиқариш (корхонанинг ишлаб чиқариш - технологик тузилмасини ўзгартириш), бошқарув (бошқарув тизимини қайта ташкил этиш). Бу жиҳатлар ичида бизни энг қизиқтиргани реструктуризациянинг иқтисодий тушунчаси бўлиб, бу мулкдор тузилмасини, хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзгарувчан бозор муҳитига мослашиши усули сифатида уларнинг капитали ва эгаллик қилиш схемалари ўзгартирилишини англатади.

Иқтисодий реструктуризация бир хўжалик субъектига ҳам, бир нечта хўжалик юритувчи субъектга ҳам дахлдор бўлиши, унинг юридик мақоми ўзгаришига олиб келиши ҳам, ташкилий-ҳуқуқий шаклига таъсир қилмаслиги ҳам мумкин. Адабиётларда бозор иқтисодиёти барқарор бўлган мамлакатлар тажрибаси асосида барча турдаги реструктуризациядан келиб чиқадиган асосий натижа манбалари сифатида қуйидагилар келтирилади: солиқ имтиёзлари; бошқарувга сарфланадиган самарасиз харажатларни камайтириш; акциядорларга «бўш турган пулларни» тўлаш; ишлаб чиқариш миқёси ўзгариши натижасидаги тежамлар; фирманинг кредит салоҳиятини кучайтириш; бозор имкониятларини кенгайтириш; банкротлик хавфини камайтириш; капиталлаштиришнинг ўсиши ва бошқалар.

Республика ахборот-коммуникациялари соҳасида мулк шаклларининг ва мулкдорларнинг турли-туманлигига асосланган бозор иқтисодиёти шароитида реструктуризация йўли билан қаттиқ марказлаштирилган бошқарув тизимини тузиш умуман олганда самара бермайди. Бу ҳолат акционерлик жамиятлари типидagi вилоятлар электр алоқа корхоналарини

марказдан туриб бошқариш нақадар ноқулай бўлганлигида кузатилди. Ушбу ҳол вилоятлар операторларининг ягона компанияга қўшиб юборилиши йўли билан амалга оширилган «Ўзбектелеком» АКни сўнгги реструктуризация қилинишида ҳисобга олинди. Бу реструктуризация ҳудудий операторларнинг мулкни бирлаштириш ва стратегик бошқарувни марказлаштириш орқали республика телекоммуникацияларининг ягона технологик занжирини вужудга келтириш хусусиятига эга бўлиб, молия-ҳўжалик фаолиятини оператив бошқариш, мол-мулкни тасарруф этиш ва ундан самарали фойдаланиш ҳамда соф фойдани тақсимлаш ва ундан фойдаланиш ҳуқуқи филиалларда қолдирилган. Бундай реструктуризация ўз самарасини бермоқда, масалан, реструктуризациядан сўнг «Ўзбектелеком» АКнинг кўрсаткичлари ижобий томонга ўзгарди. Яъни оқилона ташкил этилган реструктуризация шунчаки мақсад эмас, балки ҳар қандай ҳўжалик юритувчи субъект фаолияти самарадорлигини ошириш воситасидир.

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, реструктуризациянинг турли-туман вариантлари бўлишига қарамай, уни амалга оширишда қуйидаги тамойилларга риоя қилиниши лозим:

- миллий давлат манфаатларини кўзлаш;
- ахборот-коммуникациянинг барча замонавий хизмат турлари аҳоли ва бизнес учун очиқлигини таъминлаш;
- иқтисодий ривожлантириш учун замонавий АКТ инфратузилмасини вужудга келтириш;
- Ўзбекистонни дунё ахборот-коммуникация маконига уйғунлаштириш.

Ушбу тамойилларнинг амалга оширилиши тармоқни тартибга солишнинг бир шакли сифатида давлатнинг оқилона реструктуризация сиёсати билан таъминланади. Бу борада мазкур жараённи жадаллаштириш ва такомиллаштиришга кучли тurtки берган Вазирлар Маҳкамасининг «2003-2004 йилларда корхона-ларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастури тўғрисида»ги 2003 йил 17 апрелдаги 185-сонли қарори муҳим босқич ҳисобланади. Ушбу қарор билан тасдиқланган дастурга мувофиқ АТК соҳасининг давлат тартибга солувчиси (регулятори) томонидан корхоналарни хусусийлаштириш, акциядорлик жамиятларининг давлат акция-

лари пакетларини инвесторларга сотиш, бошқарув бўғинлари сонини камайтириш ҳамда уларнинг тузилмасини такомиллаштириш ва бошқалар бўйича бир қатор йўналишларни ўз ичига оладиган тадбирлар режаси ишлаб чиқилди.

Бу режа бўйича мўлжалланган тадбирларнинг энг йириклари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

1. Хусусийлаштириш, акциялар пакетларини сотиш, бошқарув бўғини сонини камайтиришга ҳамда қайта ташкил этиш йўналишида қуйидаги чоралар белгиланди. Бундай чоралар кўрилишига сабаб шуки, низом жамғармаси ҳажмини инвентаризация қилиш натижасида ЎзААА таркибидаги жами 31 та акциядорлик жамиятидан 16 тасида амалдаги қонунчилик талабларига риоя этилмаётганлиги аниқланди. Ушбу камчиликни бартараф этиш ҳамда бюджетга пул маблағларни ва тармоққа қўшимча сармояларни жалб этиш мақсадида қуйидагилар мувофиқ деб топилди:

- «UzPAK» маълумотларни узатиш тизими давлат корхонасини хусусийлаштириш;

- «Алоқаинвест», «Автоалоқа», «Саноаталоқа», «Пренос» акциядорлик жамиятларидаги давлат улушларини инвесторларга тулиқ сотиш;

- «Ўзбектелеком» АЖнинг акцияларини бир қисмини сотиш;

- «Ўзимпэксалоқа» АЖдаги давлат улушини 76,44 фоиздан 51 фоизгача қисқартириш ва уни корхоналар ҳамда хорижий мол олиб келувчилараро шартномаларни тузиш ва ижросини таъминлаш бўйича ташқи иқтисодий фаолият билан шуғулланадиган ёпиқ акциядорлик жамияти шаклида қайта ташкил этиш;

- почта алоқаси билан боғлиқ акциядорлик жамиятларини «Ўзбекистон почтаси» компанияси билан бирлаштириш орқали «Ўзбекистон почтаси» Давлат акциядорлик жамиятини (ДАК) реструктуризациялаш. Шу йўл билан компания акцияларидаги давлат улуши миқдорини 75 фоиздан 51 фоизгача қисқартириш ва «Ўзбекистон почтаси» ДАКни «Ўзбекистон почтаси» АЖга қайта шакллантириш. Таклиф этилаётган қайта тузилиш ҳудудий почта корхоналари ва ДАКни ягона тизимга бирлаштиради ҳамда почта тармоғи

фаолиятини назорат қилиш учун давлатда унинг бошқарув улуши (назорат пакети) қолдирилади.

2. Бошқарув ташкилий тузилмасини янада такомиллаштириш ҳамда бошқарувдаги қуйи поғоналар сонини камайтириш мақсадида режада қуйидагилар белгиланган:

- «Узсвязьспутник» ҚҚнинг давлат улушини «Ўзбектелеком» АКга бериш ва бунинг натижасида хусусийлаштирилиш арафасида турган «Ўзбектелеком» АКга халқаро алоқада хизматлар кўрсатиш учун эксклюзив имконият яратиш ҳамда ҚҚни МЧЖ шаклида қайта шакллантириш;

- «Уздунробита» ҚҚнинг давлат улушини тўлиқ сотиш;

- «Ўзбектелеком» АКнинг «Инталтелеком» филиали асосида қўшма корхона тузиш;

- «Тошкент таксафони» ОАЖ асосида пойтахт ҳамда мамлакат ҳудудларида таксафон хизматларини кўрсатадиган қўшма корхона ташкил этиш;

- маълумотлар узатиш хизматини жорий этиш мақсадид, ва тахминан 3 минг почта бўлималаридан иборат бўлган почта алоқаси учун корпоратив тизимни ташкиллаштириш мақсадида UzNET филиалини «Ўзбектелеком» АК таркибидан «Ўзбекистон почтаси» АК таркибига ўтказиш.

Юқоридаги режага мувофиқ ахборот-телекоммуникация соҳасида мўлжалланган реструктуризация:

- таркибий бўлинмаларнинг ишлаб чиқариш - хўжалик фаолиятини бошқариш тизимидаги ортиқча бўғинларни бартараф этиш, барча даражаларда қабул қилинадиган қарорларнинг тезкорлигини ошириш, тармоқ акцияларининг инвесторлар учун очиқлиги ва жозибadorлигини таъминлаш;

- ўз низом жамғармасини ошириш учун ресурслари бўлмаган почта алоқаси акциядорлик жамиятларининг муаммоларини ҳал қилиш имконини беради.

Реструктуризация ва харажатларни қисқартириш ҳисобига тежалган маблағлар бутун мамлакат бўйича тармоқнинг бир маромда ривожланишини таъминлаш учун йўналтирилади. Давлат томонидан қўйилган вазифа ва функцияларнинг амалга оширилиши сифатини пасайтирмаган ҳолда бошқарув аппаратиغا сарфланадиган харажатларни оқилонлаштириш учун корхоналар — юридик шахслар со-

нини 10,5 фоиз, маъмурий-бошқарув ходимларини 9,8 фоиз камайтириш режалаштирилган.

Ўзбекистон Республикаси ахборот-коммуникация соҳаси бошқарувини реструктуризациялаш асосида эркинлаштириш тадбирлари натижасида қуйидагиларга эришиш кутилмоқда:

- ҳозирги вақтда умумий фойдаланишдаги телекоммуникациялар тармоғининг миллий алоқа оператори – «Ўзбектелеком» АК бўлинмалари доирасида амалга оширилаётган молиявий жиҳатдан зарар келтирадиган хизматларни даромадли хизматлар ҳисобига маблағ билан таъминлаш, соғлом рақобат муҳитига мос келмайдиган элементлардан воз кечиш;

- кичик ва хусусий бизнеснинг кенг тармоғини ривожлантириш ҳисобига ҳозирги пайтда зарар келтираётган ахборот-коммуникация хизматларни маҳаллий телекоммуникация тармоқларида ҳамда қишлоқ жойларда кўрсатишга янги операторларни жалб қилиш;

- истеъмолчиларга алоқа операторини танлаш ҳуқуқини таъминлаш;

- ахборот-телекоммуникация соҳасининг инвестициявий жозибадорлигини кучайтириш.

3.5. Соҳа бошқаруви ташкилий тузилмасининг ривожланиш бошқичлари, давлат томонидан бевосита бошқарувдан тартибга солиш тамойилларига ўтиш

Маълумки, иқтисодий қонунлар ҳамда ҳўжаликка (мамлакат иқтисодиёти, маълум бир соҳа ёки корхона ва ташкилот) раҳбарликнинг тамойиллари ва усуллари ҳўжалик фаолияти жараёнида инсонларга бошқарувнинг тегишли ташкилий тузилмаси ва унинг негизида тузилган бошқарув идоралари орқали таъсир этади. Шу сабаб бошқарув жараёнининг, демак, бутун ҳўжалик фаолиятининг самарадорлиги кўп жиҳатдан ана шу **бошқарувнинг ташкилий тузилмаси** ҳолатига, унинг ўзгарувчан бозор ислоҳотлари талабларига мос равишда ривожлана олиш қобилиятига боғлиқ. Яъни соҳа бошқаруви ташкилий тузилмаси республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотлар ҳамда бошқарув тизимининг эркинлаштириш талаблари асосида ўз вақтида реструктуризация қилиниши лозим.

Ахборот-коммуникация соҳаси хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бундай ташкилий тузилмани икки босқичда: соҳа ва унинг ҳар бир корхонаси даражасида таҳлил қилиш мумкин. Ушбу рисолада асосий эътибор биринчи ҳолатга қаратилди.

Бошқарув ташкилий тузилмаси ўзида мамлакатдаги мавжуд тузумнинг сиёсий ҳамда иқтисодий асосини акс эттиради, шу сабаб бу тузилманинг ўзгариб боришида мамлакат иқтисодий-сиёсий ҳаётидаги ўзгаришларни кузатиш мумкин. Шу билан бирга, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, бошқарув тизимининг самарадорлиги бу тизим ички тузилмасининг мавжуд мулк муносабатларига мослиги билан белгиланади. Бошқача айтганда, мулкий муносабатларнинг ўзгариши энг аввало, бошқарув ташкилий тузилмасининг таркибини белгилайди.

Шу нуқтаи назардан қаралганда собиқ совет тузumi даврида Ўзбекистон алоқа тармоғи бошқарувининг ташкилий тузилмасида бўлган даврий ўзгаришлар асосан техникави, ва бошқарувнинг ташкилий талаблари ўзгариши натижасида амалга оширилган ҳамда маъмурий-буйруқбозлик тамойиллари кучая боргач, бошқарув аппарати кенгайиб ва мураккаблашиб борган. Буни қуйида келтирилган республика Алоқа вазирлигининг ташкил этилган 1955 йилдаги тузилмаси билан йирик техникавий ўзгаришлар¹ сабабли бир қадар ривожлантирилган 1977 йилдаги тузилмасини таққослаш орқали кузатиш мумкин (5- ва 6-шакллар). Бу ривожланишда ҳеч қандай институционал ёки мулкий ўзгаришлар амалга оширилмаган.

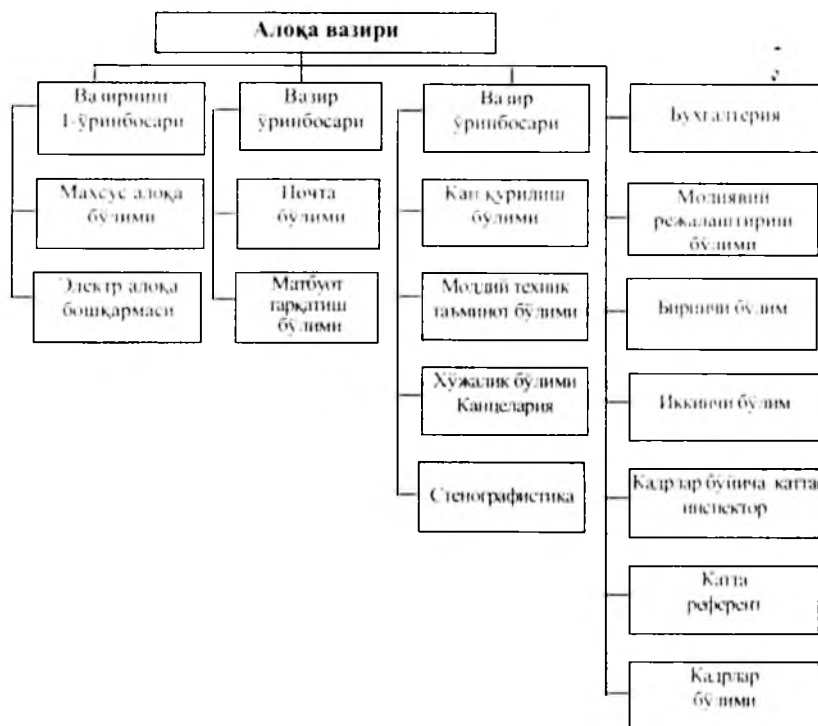
Техника фанлари номзоди Р. Исаевнинг таъкидлашича, республика Алоқа вазирлигининг ташкилий тузилмасидаги 1977 йилдан Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгунигача қадар бўлган даврда амалга оширилган ўзгаришлар ҳақида архив материалларида маълумотлар кузатилмайди. Бу даврдаги айрим ўзгаришлар эса жиддий институционал аҳамият касб этмайди ва асосан техник-ташкилий хусусиятга эга бўлган.

Республика мустақиллигининг биринчи йиллариданоқ ахборот-коммуникация соҳаси бошқаруви олдига сифат ва мазмун жиҳатдан бутунлай янги вазифалар қўйилди. Бу вазифа-

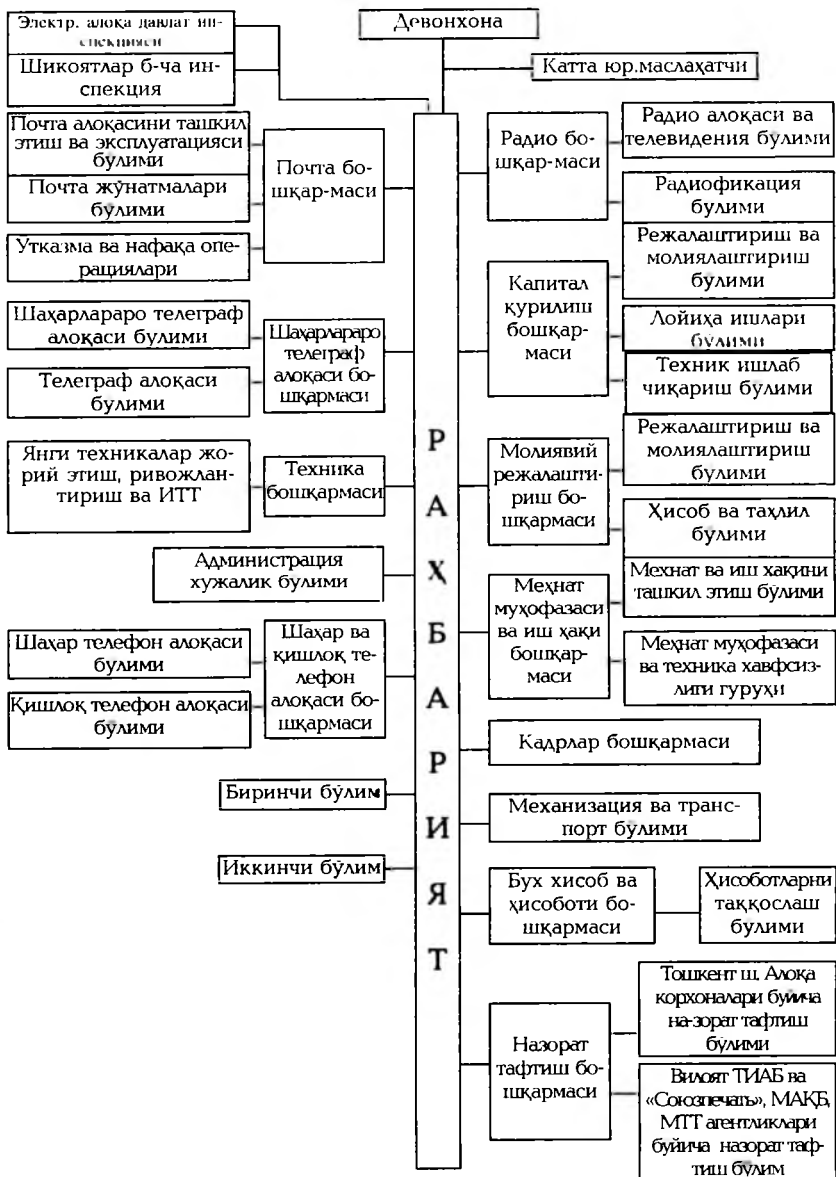
лар 2.2-мавзуда (63-65-бет) таъкидлаб утилган. Шу сабаб ушбу мавзуда мазкур вазифаларни амалга ошира бориш мобайнида соҳа бошқаруви ташкилий тузилмасининг узгариш тенденциялари ҳақида суз юритилади.

Ахборот-коммуникация соҳасидаги ислоҳотларнинг дастлабки қадами 1992 йил январ ойида Ўзбекистон Республикасининг «Алоқа туғрисида»ги Қонунининг қабул қилиниши билан қўйилди. Бу қонун соҳанинг фаолият курсатиши, унда зарур бўлган узгаришларни амалга ошириш ҳамда соҳанинг келгуси ривож борасида республика мустақиллиги билан боғлиқ равишда пайдо бўладиган ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни белгилаб берди.

Шу қонун асосида соҳада биринчи навбатдаги қатор институционал узгаришлар амалга оширилди. Буларнинг энг

5-шакл. Алоқа вазирлигининг 1955 йилдаги ташкилий тузилмаси.

6-шакл. Алоқа вазирлигининг 1977 йилдаги ташкилий тузилмаси.

йириги сифатида алоқа соҳасини икки йирик тармоққа булиниши – почта алоқасининг электр алоқадан ажралишини келтириш мумкин. Шу тариқа, «Ўзбектелеком» ва «Ўзбекистон почтаси» концернлари ташкил бўлди, соҳа бошқаруви таркибида халқаро алоқалар, лицензиялар, мулкый муносабатлар билан шугулланувчи бутунлай янги булимлар таркиб топди. 7-шаклда уз ифодасини топган соҳа бошқаруви ташкилий тузилмаси мустақиллик йилларидаги биринчи узгаришларни узида ифода этган.

Соҳа бошқарувини такомиллаштиришнинг омиллари сифатида 1992-1994 йиллар Халқаро ҳисоб-китоб ва шартномалар маркази, Илмий тадқиқотлар маркази, Шаҳарлараро ва халқаро тармоқларни бошқариш маркази, «Ўзбекистон маркази» нашриёт маркази, чет эл фирмалари билан тўғридан-тўғри ва бошқа турдаги ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш масалалари билан шуғулланувчи «Ўзимпексалоқа» корхонаси ташкил этилди.

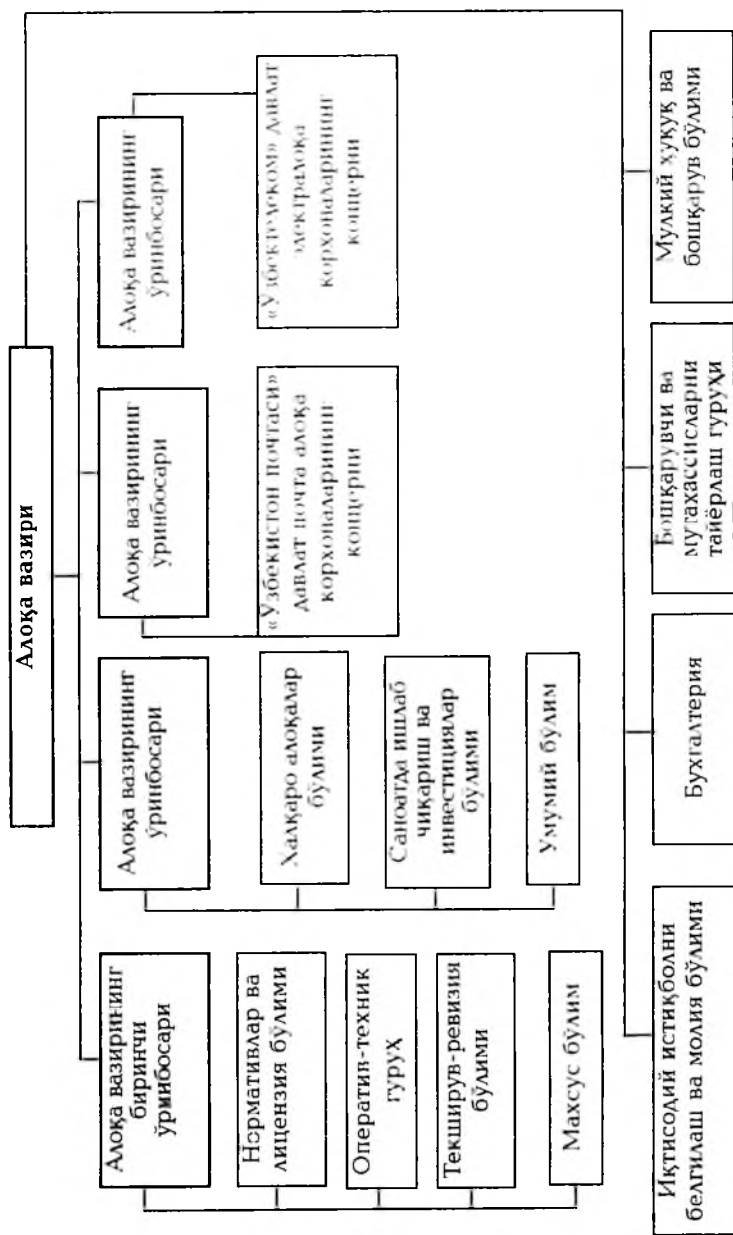
Соҳа бошқарувини такомиллаштиришнинг муҳим йўналишларидан бири **соҳанинг давлат томонидан бошқаруви мазмунини бутунлай ўзгартириш, яъни тўғридан-тўғри маъмурий бошқарув тизимидан давлат томонидан тартибга солиш тизимига ўтишни таъминлаш** бўлиб ҳисобланади. Бу биринчи навбатда собиқ СССР Алоқа вазирлиги тасдиқлаган ҳужжатлар урнига республика мустақиллиги ҳамда амалга оширилаётган бозор ислохотлари тамойиллари билан боғлиқ янги шароитларга мос бўлган меъёрий ҳужжатлар туркумини яратиш ва соҳанинг фаолиятини шунга мувофиқ ташкил этишга боғлиқ эди. Бу асосан уч йўналишда олиб борилди:

- телекоммуникация корхоналари ва янги ташкил бўлган қўшма корхоналар фаолиятини лицензиялаш механизмини яратиш;

- телекоммуникация жиҳозларини сертификациялашни ташкил этиш;

- электр алоқа ва почта хизмати айрим турлари учун давлат томонидан тарифлар белгиланиши ва бошқа турлар учун шартномавий тарифларга ўтишни жорий қилиш.

Соҳа бошқаруви ташкилий тузилмаси бу узгаришларга мувофиқ такомиллашиб борди, унинг таркибида давлат мулк

7-шакл. Ўзбекистон Республикаси алоқа вазирлигининг 1992 йил апрел ойида тасдиқланган тузилмаси.

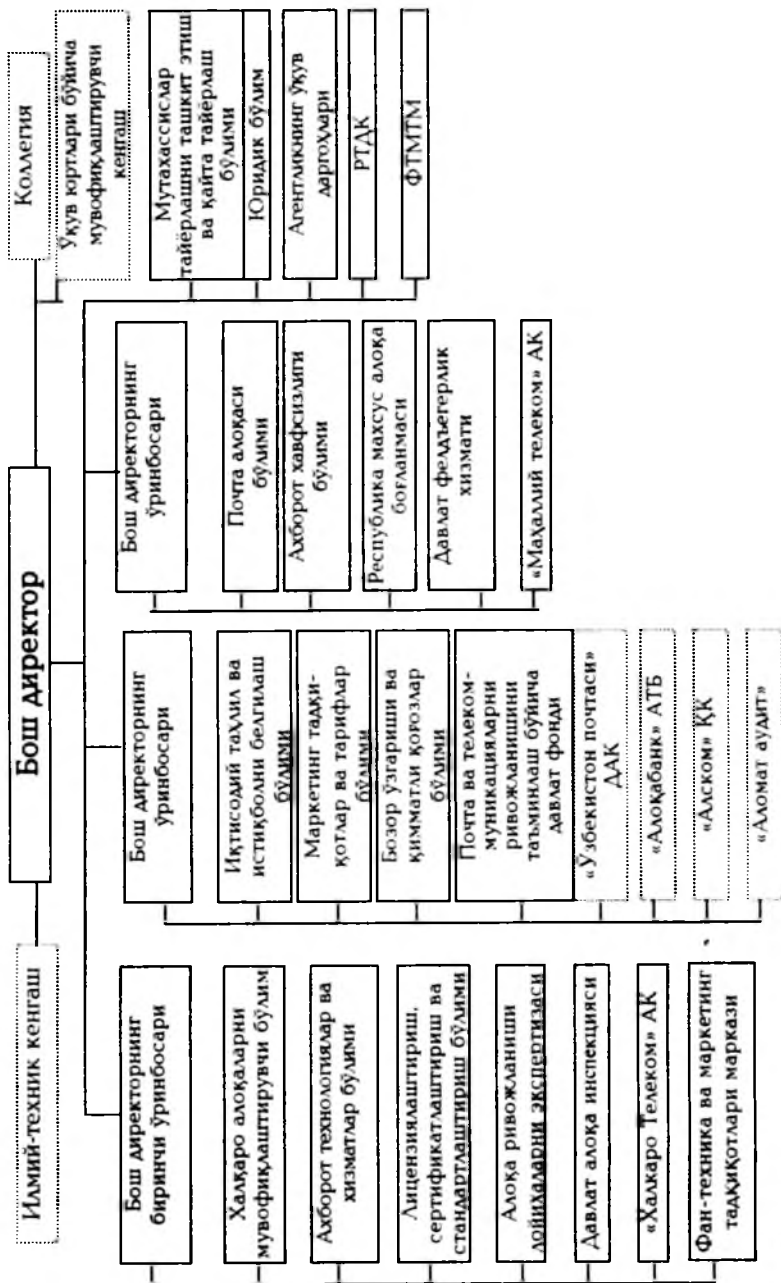
қини бошқариш, тарифлар ва маркетинг, бозорни урганиш ҳамда қимматбаҳо қоғозлар каби булимлар тузилди.

Соҳа бошқарувининг бундай ривожини 1997 йилгача давом этди. Айтиш лозимки, бу даврда соҳа бошқаруви ташкилий тузилмаси ривожланиш билан бирга мураккаблашиб борди, бошқарув аппарати кенгайиб кетди. Энг асосийси, бошқарувда бозор тамойиллари томон сезиларли силжишларга қарамай марказлашган маъмурий бошқарув субъекти бўлган вазирлик тизими ҳамон сақланиб қолмоқда эди. Холбуки, соҳада турли мулк шаклидаги корхоналар тизими шаклланган, бозор иқтисоди тамойиллари бошқарув фаолиятидан етарли урин олган эди. Бир сўз билан айтганда, **соҳа бошқаруви ташкилий тузилмаси бошқарув мазмунига жавоб бермай қўйган эди.**

Бу камчиликларни тугатиш ҳамда соҳада бошқарув тизimini такомиллаштириш бобида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил июн ойидаги фармонига мувофиқ соҳа бошқарувида амалга оширилган таркибий ўзгаришлар муҳим қадам бўлди. Фармонга биноан Алоқа вазирлиги Ўзбекистон почта ва телекоммуникациялар агентлигига айлантирилди, соҳанинг асосий фаолиятига оид телекоммуникация, почта алоқаси ва матбуот тарқатиш корхоналари давлат тасарруфидан чиқарилди ҳамда акционерлик компанияларига айлантирилди. Шу тариқа бошқаришнинг маъмурий усули давлатнинг корхоналар устав фондидаги акциялар пакети орқали бошқариш усули билан алмашди, соҳа бошқаруви янги мазмунга эга бўла бошлади, унинг ташкилий тузилмаси эса янги кўриниш олди (8-шакл).

Соҳа бошқарувидаги навбатдаги жиддий ўзгаришлар мамлакат ҳаётида ахборот-коммуникация технологиялари ролининг тезкорлик билан ортиб бораётгани ва бу борада бир неча қонунлар, Президент фармонлари ҳамда ҳукумат қарорларининг қабул қилиниши билан боғлиқ бўлди.

Маълумки, АКТнинг ривожини ва ахборотлаштириш мамлакат ҳаётида нафақат иқтисодий, балки, жиддий сиёсий аҳамият ҳам касб этади. Зеро, бу факторлар республикани ахборотлашган жамиятга айланишининг энг муҳим воситаси, унинг жаҳонда таркиб топаётган глобал ахборотлашаётган жамиятга тенг ҳуқуқли аъзо бўлиши учун асосий йўлдир.

8-шакл. Ўзбекистон почта телекоммуникациялар агентлигининг 1997 йилда тасдиқланган ташкилий тузилмаси.

Шуларни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 30 майда «Копьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини қўллашни янада ривожлантириш» туғрисидаги Фармони қабул қилинди. Бу фармонга биноан республикада АКТни татбиқ қилиш ва уларни ривожлантиришнинг қуйидаги биринчи галдаги энг муҳим вазифалари белгилаб берилди:

- замонавий ишончли ва хавфсиз миллий маълумотлар ахборот базаларини яратиш, ахборот ресурслари ва хизматларининг бозорини ривожлантириш, ахборот алмашувнинг электрон шакллариغا изчиллик билан босқичма-босқич ўтиш;

- реал иқтисодиёт тармоқларида, бошқарув, бизнес, фан ва таълим соҳаларида компьютар ҳамда ахборот технологияларини кенг жорий этиш, аҳоли турли қатламларининг замонавий компьютар ва ахборот тизимларидан кенг баҳраманд бўлишлари учун шарт-шароитлар яратиш;

- мактаблар, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва олий ўқув юр்தларининг таълим жараёнига замонавий компьютар ва ахборот технологияларини эгаллашга ҳамда уларни фаол қўлланишига асосланган илғор таълим тизимларини киритиш;

- ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида, биринчи навбатда, дастурий воситаларни, маълумотларнинг ахборот базаларини ишлаб чиқиш, республика, тармоқ ва маҳаллий ахборот-коммуникация тармоқларини шакллантириш, компьютар ва телекоммуникация техникасини ишлаб чиқиш соҳаларида ишлаш учун юқори малакали мутахассис кадрлар тайёрлашни ташкил қилиш;

- ахборот-коммуникация тармоқлари ва хизматлари кон-вергенциясини назарда тутган ҳолда, мамлакатнинг барча ҳудудлари ахборот-коммуникация технологияларининг техникавий инфратузилмасини, шу жумладан, кўчма алоқа, IP технологиялари, бошқа замонавий телекоммуникация ва маълумот узатиш воситаларини жадал ривожлантириш;

- миллий ва халқаро ахборот тармоқларига ғоят тезкорлик билан кириб боришни жорий этиш, аҳоли пунктлари, шу жумладан, қишлоқ аҳоли пунктларининг уларга кириб боришини таъминлаш;

- сифатли маҳаллий дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни экспорт қилишни рағбатлантиришнинг самарали механизмини яратиш;

- маҳаллий компьютер техникаси ва унга бутловчи буюмлар ишлаб чиқаришни ташкил этишга кўмаклашиш.

Бу борадаги стратегик устуворликларни амалга ошириш мақсадида Республика Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги «Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини қўллашнинг келгусидаги ривожланиши тўғрисида»ги Қарори билан «Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларининг 2002-2010 йилларда ривожланиш дастури»ни қабул қилди.

Кейинроқ республикада ахборот-коммуникация технологияларини ривожини соҳасида олий мувофиқлаштирувчи орган бўлган «Компьютерлаштириш ва АКТ ривожини бўйича мувофиқлаштирувчи кенгаш» тузилди ҳамда Ўзбекистон почта ва телекоммуникация агентлиги Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлигига айлантирилди.

Мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий ва маъмурий ислохотлар соҳа бошқарувининг ривожини ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Бу борада 2003 йил декабр ойида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Давлат бошқарувининг республика органларини такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармони ва унга мувофиқ Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 7 майда қабул қилинган «Ўзбекистон Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги фаолиятини такомиллаштириш чоралари тўғрисида»ги Қарори муҳим босқич бўлди.

Бу қарорга мувофиқ агентлик республикада алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ҳамда радиочастоталар спектридан фойдаланиш борасида бошқарувни мувофиқлаштирувчи орган этиб тасдиқланди. Шунингдек, бу қарор асосида агентликка қатор қўшимча вазифалар юклатилди. Булар алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги ўта муҳим ва алоҳида объектларнинг узлуксиз ишлашини ва хавфсизлигини таъминлаш, радиочастота спектридан фойдаланишни давлат томонидан бошқариш ва тартибга солиш, дастурий маҳсулотларини ишлаб чиқишни ташкил этиш ва уларни иқтисодиёт тармоқларига жорий қилиш, ахборот ресурслари шаклланишига оид ишларни мувофиқлаштириш ва бошқалар.

Булардан ташқари, агентликнинг вилоятларда алоҳида бошқармалари тузилди ва шу орқали ҳўжалик субъектларининг соҳа йўналишидаги фаолиятини стандартлаштириш, сертификациялаш ва лицензиялаш, ахборот ресурслари бозорларини

ташкил қилиш, алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллаштириш борасидаги функциялари кенгайтирилди. Шулар асосида Агентлик бошқарувининг ташкилий тузилмаси қуйидаги кўринишни олди (9-шакл).

Юқоридагилар асосида хулоса қилиш мумкинки, республика ахборот-коммуникация соҳаси бошқаруви ташкилий тузилмасини такомиллаштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда, бу тузилма доимий ўзгаришда, ривожланишда. Зеро, бусиз мумкин эмас. акс ҳолда бошқарув ривожини соҳа тараққиёти талабларига жавоб бера олмай қолади, улар ўртасида номутаносиблик пайдо бўлади, бу эса, албатта, салбий оқибатларга олиб келади. Бу борада асосий масала – бошқарув ташкилий тузилмасининг ривожини бошқарув мазмуни ривожидан ортада қолиб кетмаслигини таъминлашдадир.

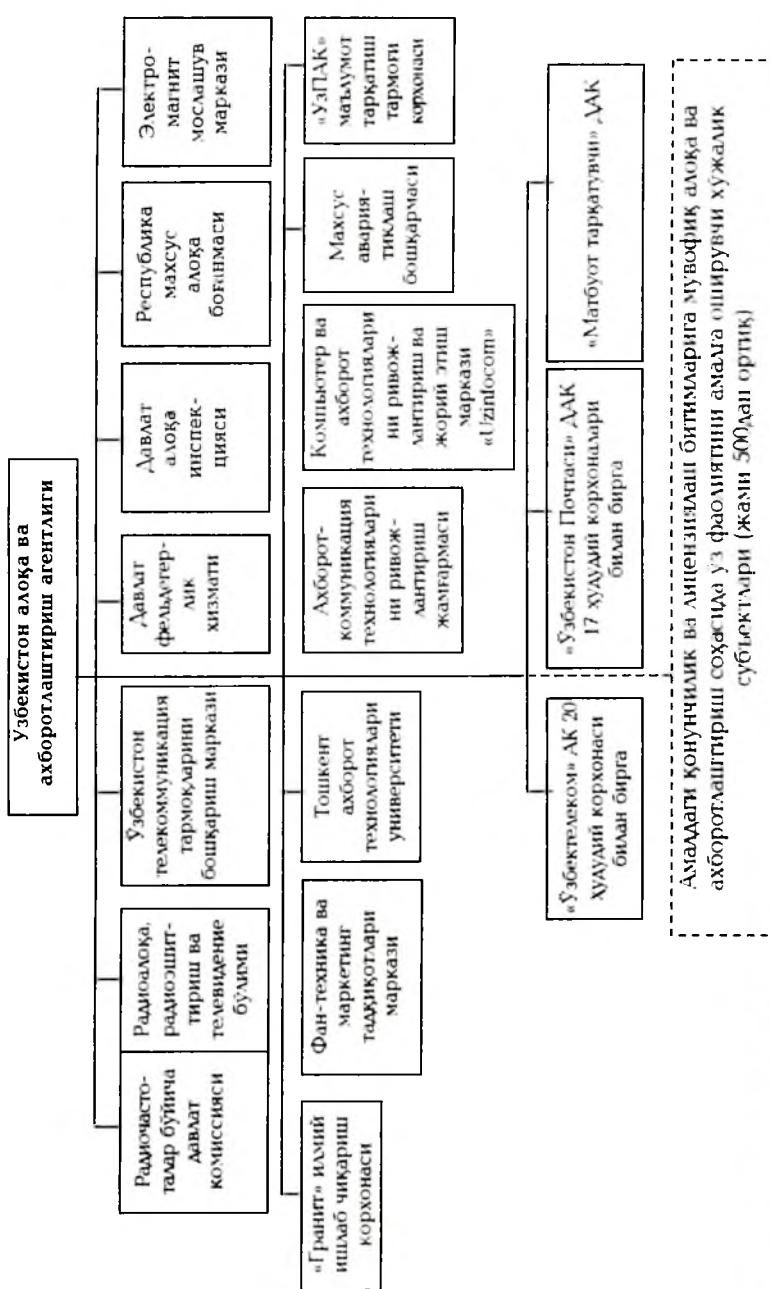
Шу нуқтаи назардан ёндашиб, соҳа бошқаруви ташкилий тузилмасининг сўнгги йилларда такомиллашиб бораётганига қарамай унинг ҳозирга нисбатан мураккаб эканлигини ҳамда ноқулайлигини кузатиш мумкин. Соҳа бошқарувида маъмурий-буйруқбозлик тизимига хос айрим усуллар сақланиб қолган, Агентликка бевосита бўйсунувчи ва ҳисобот берувчи корхоналар сони талайгина, ханузгача соҳа корхоналарига буйруқлар бериш, уларнинг оператив фаолиятига аралashiш ҳоллари мавжуд. Натижада шу кунда ЎзАААнинг тармоқ фаолиятидаги ўта улкан ҳамда мураккаб тизими сақланиб қолмоқда (10-шакл).

Бу камчиликларни тугатишнинг бирдан-бир йўли ахборот-коммуникация хизмати кўрсатувчи компания ва хўжалик субъектларини бошқариш жараёнида **бевосита давлат бошқаруви усуллари**дан **босқичма-босқич** воз кечиб, **далат томонидан тартибга солиш усуллари**га ўтишдир. Бундай тартибга солиш икки йўл билан: ушбу субъектларнинг давлат регулятори тасарруфидаги акциялари пакети ҳамда тартибга солишнинг лицензиялаш, стандартлаш, сертификациялаш, хизматларга тариф белгилаш каби усуллари орқали амалга оширилиши мумкин.

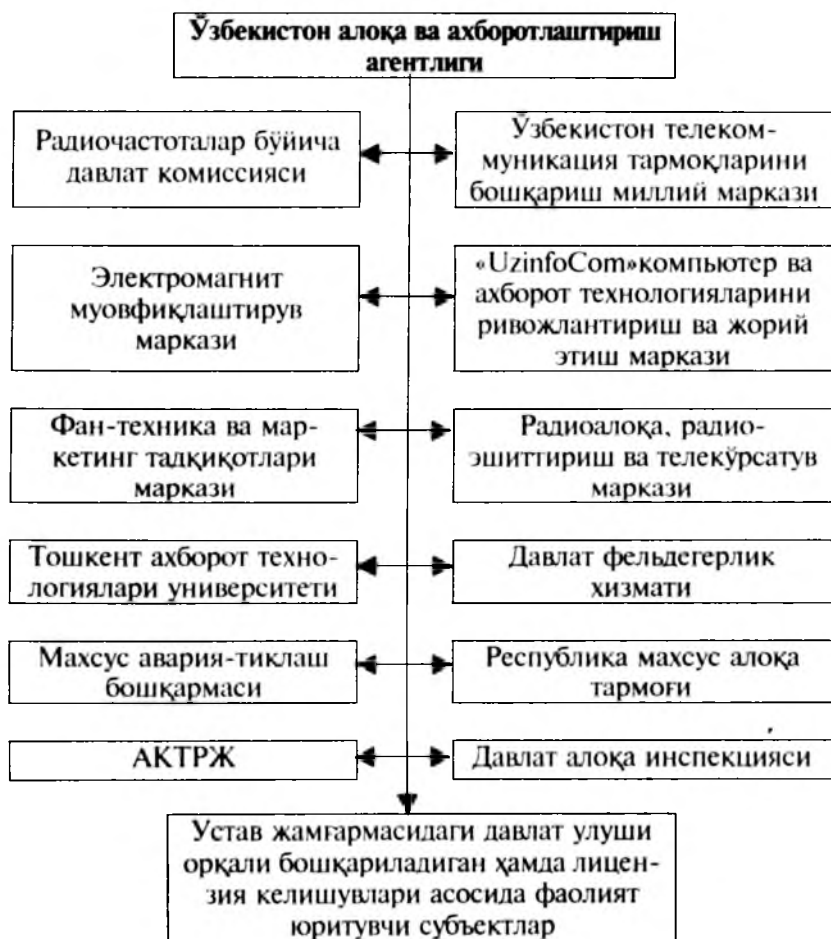
Ушбу талабларни ҳисобга олиб, соҳа бошқаруви ташкилий тузилмасини қуйидаги ҳолга келтириш мақсадга мувофиқ (11-шакл). Таклиф қилинаётган ташкилий тузилма бозор ислохотларининг ҳозирги кундаги талабларига жавоб бериб давлат томонидан тартибга солиш тамойилларига мос келади.

9-шакл. ЎЗААА бошқарувининг 2004 йил май ойида тасдиқланган ташкилий тузилмаси.

10-шакл. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасини бошқаришнинг 2004 йил январдаги ташкилий тузилмаси.

11-шакл. ЎЗААнинг тавсия этилаётган ташкилий тузилмаси.

II ҚИСМ

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҲАСИ БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ, ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ

Олдинги бобларда айтиб ўтилганидек, ахборот-коммуникация соҳасини бошқариш тизимини такомиллаштиришнинг йўналишлари турлича ва уларнинг аҳамият даражаси соҳа тараққиёти ҳамда ислохотлар ривожига монанд ўзгариб боради. Шу сабабли мазкур қисмнинг мазмунини жуда кенг ёритиш мумкин. Шунга қарамасдан, мазкур рисоланинг чекланган ҳажмини ҳисобга олган ҳолда, улардан республика иқтисодиёти ривожининг ҳозирги кундаги босқичида муҳим аҳамиятга эга бўлган энг асосийларини ёритишни лозим деб топдик.

Бунда қисмнинг мазмуни қуйидаги мантиқий кетма-кетликдан келиб чиққан ҳолда белгиланди. Устуворлик тамойилига биноан биринчи даражали эътибор соҳада нарх белгилаш муаммоларига қаратилади. Чунки ўтиш даврида, ахборот-коммуникация тизимларини тезлик билан замонавийлаштириш босқичида корхоналарнинг молиявий ҳолати асосий аҳамиятга эга. Сўнг, ахборот-коммуникация соҳасини оқилона ривожлантириш кенг миқёсли маркетинг тадқиқотлари натижаларига суяниши лозим. Бу соҳада маркетингни бошқаришнинг такомиллашган тизими вужудга келтирилиши зарурияти билан боғлиқдир. Албатта, ушбу тадқиқотлар натижаларини рўёбга чиқариш мувофиқ техникавий ва инвестициявий сиёсатни ишлаб чиқишни назарда тутати. Махсус бўлимда, шунингдек, соҳада лицензиялашни ҳамда техникавий тартибга солишни такомиллаштириш муаммолари кўриб чиқилади. Бу ана шу масала иқтисодий адабиётларда суст ёритилганлиги билан ҳам, лицензиялаш ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим дастакларидан бири ҳисобланиши ҳамда ахборот-коммуникация хизматлари бозорини эркинлаштириш уни такомиллаштириш даражасига бевосита боғлиқлиги билан ҳам изоҳланади.

IV БЎЛИМ

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҲАСИДА НАРХ СИЁСАТИ

4.1. Ахборот-коммуникация хизматлари учун нархлар шаклланишининг хусусиятлари

Ахборот-коммуникация бозори барча субъектларининг иқтисодий муносабатлари бошқа нарх турларида бўлгани каби кўрсатилаётган хизматлар тарифларида ўзаро кесишади, айнан улар корхоналарнинг жорий харажатларини қоплаш учун даромадларини ҳамда жамоат истеъмол фондларини вужудга келтириш учун зарур бўлган фойдани шакллантиришда, жамоани ижтимоий ривожлантириш ва ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш ва ривожлантиришга қаратиладиган маблағларни топишда асос бўлади. Етарли бўлмаган тарифлар даражаси корхоналарни зарар кўриб ишлашга, уларнинг ривожланишидаги мувозанат бузилишига олиб келади, ахборот-коммуникация бозорининг инфратузилмаси шаклланишини секинлаштиради, янги турдаги хизматларни ва ахборот технологияларини ривожлантириш ва ўзлаштириш учун маблағлар етишмовчилигини келтириб чиқаради.

Оқилона нарх сиёсатини ишлаб чиқиш нафақат ахборот-коммуникация хизматларини таклиф қилувчиларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун, балки, эҳтимол тугилган инвестициялар масаласини ҳал қилишда асосий кўрсаткич бўлиб, уларнинг бозор баҳосини аниқлашда ҳам муҳимдир. Зеро, ахборот-коммуникация соҳаси олдида турган алоқа хизматларига бўлган талабни қондириш вазифалари алоқа воситалари ривожига кўшилган ҳиссалари таваккал (риск) остидаги чет эллик инвесторларнинг манфаатларини ҳам ҳисобга олган ҳолда ечилиши лозим.

Умуман олганда, баҳо орқали тартибга солишнинг зарурлиги ахборот-коммуникация хизматлари бозори рақобатли баҳолар даражасига ета олмаган ҳолатида юзага келади. Шу

сабабли методологик жиҳатдан тўғри асосга қўйилган баҳо орқали тартибга солишнинг мақсади самарали рақобат муҳитини шакллантиришни англатади. Аммо, бошқариш бу шаклнинг бошқа вазифалари ҳам мавжудки, унинг мазмунини беками-кўст англаб олишда масалага чуқурроқ ёндашиш талаб этилади. Шуларни эътиборга олиб ушбу бобда қўйилган масала мазмунини баҳо орқали тартибга солишнинг мақсадларига таъриф беришдан бошлаш ўринли.

Бу мақсадларни шартли равишда уч гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин. Булар: молиявий мақсадлар; самарадорликни рағбатлантириш мақсадлари; ўзаро тенгликни таъминлашга қаратилган мақсадлар.

Молиявий мақсадлар. Ахборот-коммуникация соҳасининг молиявий ҳолатини мустақкамлаш жараёни биринчи ўринда нарх белгилаш сиёсатини такомиллаштиришни ўз ичига олади. Оқилона тариф сиёсати айниқса, бозор ислоҳотлари жараёнлари тугалланмаган мамлакатлар учун муҳим ва мураккаб муаммо ҳисобланади. Тўғри, тариф сиёсати соҳа учун қанчалик муҳим бўлса, бутун мамлакат иқтисодиёти учун ҳам шунчалик муҳимдир. Бунга сабаб шуки, ахборот-коммуникация хизматлари учун бўлган оқилона нарх тузилмаси ва даражаси иқтисодиётни барқарорлаштиришга катта ҳисса қўшади, солиққа тортиладиган базани кенгайтиради, корхонага ва бюджетга қўшимча даромадлар келтиради.

Самарадорликни рағбатлантириш мақсадлари. Бу тур мақсадлар асосан ресурсларни тақсимлаш самарадорлиги кўринишида намоён бўлиб улар асосан ресурсларнинг ҳажми chegarаланган бўлганда намоён бўлади. Самарали ҳисобланган ахборот-коммуникация хизматлари бозорида ҳар бир хизмат турига белгиланадиган баҳо унга қилинган харажатлар ва ўртача фойда йигиндисига тенг бўлиши лозим. Аммо, амалиётда ресурслар самарадорлигига ҳар қачон ҳам амал қилинмайди. Масалан, халқаро ва шаҳарлараро сузлашувларга баҳо таннархга нисбатан анча юқори белгиланади, аммо, маҳаллий телефон алоқасига, аксинча, паст баҳолар қўлланилади. Юқори баҳолар қўлланилиши пировард натижада халқаро ва шаҳарлараро сузлашувларга бўлган талабни, демак, бу йўналишдаги ресурслар самарадорлигини пасайтиради.

Ўзаро тенгликни таъминлашга қаратилган мақсадлар. Бу мақсадларни таъминлаш учун ахборот-коммуникация соҳаси давлат регулятори баҳони қуйидаги йўналишларда тартибга солади: Булар алоқа оператори ва хизматлар истеъмолчиси ҳамда истеъмолчилар гуруҳлари ўртасидаги тенгликни таъминлашдир. Соҳадаги нарх сиёсатининг бу муҳим вазифаси ахборот-коммуникация бозорининг барча иштирокчилари учун тенг шароитлар яратишдан иборат. Яъни оммавий хизматлар миллий бозоридаги тариф сиёсатининг асосий мақсадли тамойили – бу абонентлар тоифалари орасидаги фарқ йўқ қилинган ҳолда, бир хил сифатли хизматларга бўлган тарифларнинг тенг бўлишидир.

Юқоридаги мақсадларни ҳисобга олган ҳолда соҳадаги баҳо сиёсати пировард натижада қуйидаги тамойилларга асосланиши лозим:

- корхоналар томонидан хизматлар учун тарифлар қонун ҳужжатларига мувофиқ шартнома асосида белгиланиши, рақобат ривожланишига мувофиқ равишда эса, бу корхоналарнинг эркин бозор нарх шаклланишига ўтиши;

- **универсал хизматлар** учун тарифларни тартибга солиш ва универсал хизматларни кесишган тарзда субсидиялашни босқичма-босқич қисқартириш;

- хизматларга бўлган талабни кучайтириш. Бу ўз ўрнида барча диққат ва маблағларни энг янги технологияларни яратиш ва жорий этишга қаратишга имкон беради.

Телекоммуникация соҳасида хусусийлаштириш амалга оширилган аксари мамлакатларнинг ҳукуматлари электр алоқа хизматларининг “универсал хизматлар” деб номланувчи маълум гуруҳи учун тарифларни давлат томонидан бошқариш зарурлигини эътироф этадилар. Бундай тартибга солиш заруратининг юзага келиши фикримизча қуйидаги асосий омиллар билан боғлиқ:

1. Бозорнинг эркинлаштирилиши ва алоқа ташкилотларининг хусусийлаштирилишига қарамай, бозордаги монополия кўринишлари ва айрим операторларнинг ҳукмронлиги ҳали анча узоқ вақт давом этади.

2. Янги телекоммуникация операторлари қисқа вақт ичида илгариги монополиячилар эга бўлган муқобил бошланғич

алоқа тармоғини юзага келтира олмайдилар. Шу сабабли улар улаш хизматларидан (юкланишни ўтказиш хизматларидан) фойдаланишлари ёки каналлар қувватининг бир қисмини ижарага олишлари лозим. Бундай шароитларда давлат томонидан нархларни тартибга солиш охириги истеъмолчиларга рақобатбардош хизматлар кўрсатишлари учун уланган операторларга имкон яратиб бериш учун зарур.

3. Давлат асосий алоқа хизматларидан кўплаб аҳоли ва ташкилотлар фойдалана олиши имконига эга бўлишига интилади, гарчи бу молиявий жиҳатдан зарар келтирса ҳам.

Шу каби омилларнинг мавжудлиги энг аввало, **универсал хизматлар** мазмунига аниқ таъриф берилишини талаб қилади. Ҳозирда амал қилаётган таърифга биноан бу хизмат турлари: “Фойдаланувчиларнинг маҳаллий, шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари, телеграммалар жўнатиш ва бошқалардан иборат умумий фойдаланиш тармоғига эркин уланишларини таъминлаш”ни англатади. Бундай таърифни методологик жиҳатдан нотўғри деб ҳисоблаймиз.

Универсал хизматлар мазмунига тўғри ёндашиш учун уларни, бизнингча, икки гуруҳга ажратиб ўрганиш лозим:

1. Рентабелли универсал хизматлар.

2. Норентабел ёки оператор учун зарар келтирадиган универсал хизматлар.

Бунга мувофиқ ҳолда тарифларни давлат томонидан тартибга солишда иккита асосий йўналишни белгилаш лозим бўлади:

1. Бозорда монополия элементлари ва айрим операторларнинг ҳукмронлиги мавжуд бўлиши натижасида хизматлар нархи ошиб кетиши эҳтимоли юзага келганда ўта юқори фойда олинишини чеклаш. Бу ҳолда юқорида келтирилган 1- ва 2-омилларни таъминлаш мақсадида иқтисодий жиҳатдан йўл қўйиладиган тарифлар қўлланилади.

2. Ижтимоий ва бюджет сиёсатига амал қилиш ҳамда соҳада рақобатни ривожлантириш билан боғлиқ учинчи омилни рўёбга чиқариш мақсадида операторлар кўрсатиладиган хизматлар таннархидан паст тарифларни қўллаганларида, яъни улар томонидан рентабеллиги бўлмаган универсал хизматлар кўрсатилганда кўрган зарарларини қоплаш.

Айнан шу каби ёндашувлар Ўзбекистон телекоммуникация соҳасида тарифларни тартибга солиш механизми асосига қўйилмоғи лозим. Лекин, амалиётда республикада тарифларни тартибга солишда иккинчи йўналиш қўлланилмайди, у республика қонунчилигида тан олинмаган ва бу борадаги барча амаллар фақат биринчи йўналиш билан боғлиқ. Барча ривожланган мамлакатларда юқорида баён қилинган омиллар ҳақидаги илмий қоидалар асосида ҳамда тарифларни белгилашнинг турли усуллари ва йўлларида фойдаланилган ҳолда тегишли механизм ишлаб чиқилган ва тарифларни давлат томонидан тартибга солиш тартиби белгиланган.

Нарх сиёсатини такомиллаштириш ва Ўзбекистонда тарифларни давлат томонидан тартибга солиш йўлларини ишлаб чиқиш мақсадида бу жиҳатларни алоҳида-алоҳида кўриб ўтатишимиз. Бунинг учун жавоб топиш зарур бўлган қуйидаги асосий саволларни белгилаб оламиз:

1. Ўзбекистон иқтисодиёти ривожининг ҳозирги ҳолати: тарифларни белгилашнинг қандай услубидан фойдаланиш мумкин?

2. Тарифлар белгилаш тартиби қандай шаклда бўлиши керак?

3. Тарифларнинг ҳозирги даражаси Ўзбекистон Республикаси ахборот-коммуникация соҳаси ривожининг иқтисодий талабларига қанчалик мос келади?

Бу саволларга жавоб, аслини олганда, Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасидаги тариф сиёсатини такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини акс эттиради.

4.2. Универсал хизматлар учун тарифларни белгилаш услубидини такомиллаштириш

1991 йилгача амалда бўлган соҳадаги ўртача таннархни ва норматив фойдани ҳисоблашга асосланган ягона барқарор тарифларни марказлашган тарзда тасдиқлаш сиёсати иқтисодий бошқаришнинг умри тугаб бораётган маъмурий-буйруқбозлик усулининг ифодаси эди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда ушбу камчиликларни йўқотиш ва телекоммуникация хизматлари тарифларини

такомиллаштириш бўйича катта ишлар амалга оширилди. Лекин, шунга қарамай, ҳозирги вақтгача мавжуд тўсиқларни тўла бартараф қилишга ва бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар фаолиятининг реал шароитларини тўлиқ акс эттирувчи нарх сиёсатини шакллантиришга эришилмади. Хусусан, республикада бозор механизмини босқичма-босқич ривожлантириш тарифларни белгилашга ва алоқа операторлари ўртасидаги ўзаро таклиф этиладиган хизматлар учун ўзаро ҳисобкитоблар тизимини такомиллаштиришга нисбатан янги услубий ёндашувларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этишни талаб қилади. Бу каби тадбир динамик бозор муҳитида ахборот-коммуникацияларнинг муваффақиятли ишлашини таъминлаган ва хўжалик юритувчи субъектларнинг таклиф қилинадиган хизматларни ишлаб чиқиш самарадорлиги ва сифатини оширишдан манфаатдорлигини оширган бўларди.

Буларни ҳисобга олган ҳолда, нарх сиёсатини ва ахборот-коммуникация хизматлари учун тарифлар тизимини янада такомиллаштириш тадбирлари алоқа хизматларига бўлган бозор талабининг ўзгарувчан шарт-шароитларини ва унинг тўлов қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, кенг қўламда амалга оширилмоғи лозим. Тарифларни белгилашнинг илмий асосланган услубини танлаш бундай такомиллаштиришнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Бунинг учун аввало ахборот-коммуникация соҳаси хизматлари тарифларини давлат томонидан тартибга солиш сиёсатининг мақсад, вазифа ва тамойилларини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқдир.

Фикримизча, монополия шароитларида ахборот-коммуникация соҳаси хизматларининг тарифларини давлат томонидан тартибга солишнинг **мақсади** охириги истеъмолчиларнинг, ахборот-коммуникация корхоналари ва бутун жамиятнинг иқтисодий манфаатларини ўзаро мувофиқлаштириш асосида алоқа хизматларига бўлган халқ хўжалиги эҳтиёжлари тўла қондирилишини таъминлайдиган ҳамда иқтисодий муҳит ўзгаришларига мослашувчан тарифлар тизимини шакллантиришдан иборатдир.

Ушбу мақсаднинг мазмуни табиий равишда тарифларни тартибга солиш тизимини такомиллаштириш тамойилларининг таркиби ва мазмунини белгилайди. Улар орасида Ўзбекистон шароитида энг муҳимлари қуйидагилардир:

- биринчиси — **зарар кўрмасликни таъминлаш тамойили**, яъни тартибга солинадиган тарифлар бўйича ахборот-коммуникация хизматлари курсатувчи корхоналар ишининг рентабеллиги тамойили. Корхоналарнинг хужалик фаолияти олинadиган даромад даражасига туғридан-туғри боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда айтиш мумкинки, хизматлар курсатиш бўйича харажатларни қопламайдиган тарифларни белгилаш бозор шароитида корхонани банкротликка олиб келади. Шу сабабли тариф нафақат ишлаб чиқариш таннархини, балки корхонани янада ривожлантириш учун ўртача меъёрли фойда олишни ҳам ўз ичига олиши керак;

- иккинчиси — **алоқа хизматлари (воситалари)дан фойдаланишга истемолчиларнинг қурби етадиган бўлиши тамойили**, яъни аҳоли ва юридик шахслар тўлов қобилиятининг ҳисобга олинishi. Ушбу тамойилга риоя қилиш учун шундай тарифларни белгилаш керакки, токи кўпчилик аҳоли ва юридик шахсларнинг хизматларга бўлган биринчи даражали, энг муҳим эҳтиёжлар қондирилсин. Ахборот - коммуникациялар хизматлари учун тарифларнинг кескин ўсиши хизматлардан фойдаланувчилар сонининг камайишига олиб келади ва демак, режалаштирилган даромадни олиш имкониятини бермайди;

- учинчиси — **алоқа хизматлари бозорини эркинлаштириш ва унинг инвестициявий жозибadorлигини таъминлаш тамойили**. Мазкур ҳолда гап соҳага инвестициялар оқимини ва бозорда «соғлом» рақобат муҳитини юзага келтиришни таъминлаши мумкин бўлган тарифларни белгилаш мақсадга мувофиқлиги ҳақида бормоқда;

- тўртинчиси — **кесишган тарзда субсидиялашни аста-секин қисқартириш тамойили**.

Жаҳон амалиётида, телекоммуникация бозорини эркинлаштириш, бозор механизмини ривожлантириш даражасига қараб хизматларга тариф белгилашнинг турли усулларидан фойдаланилади. Уларнинг таркибига:

- маъмурий усуллар ёки «декрет» тарифлар;
- харажатларнинг ўртача қиймати бўйича тариф белгилаш;
- фойда миқдорини чегаралаш усули;
- «энг юқори» нархлар усули;
- «келишув» асосидаги ёки «эркин бозор» нархлари усули;

- чегарали харажатлар ёки нархлар буйича тариф белгилаш каби усуллар кирради.

Умумлаштирилган ҳолда ушбу усулларни уч гуруҳга ажратиш ва қуйидагича номлаш мумкин:

1. Тарифларни давлат органлари томонидан туғридан-туғри тартибга солиш.

2. Қўйилган капиталга чегарали даромадлилик даражасини белгилаш орқали тарифларни тартибга солиш (Rate of return regulation).

3. Чегарали нарх белгилаш (Price Cap) усули ёки «энг юқори нархлар» усули.

12-шакл маълумотлари кўриб чиқилган усулларнинг жаҳондаги тарифларни тартибга солиш амалиётида тарқалганлик даражасини кўрсатади.

Давлатлар	Тарифларни тартибга солиш усули
Франция, Германия, Греция, Ирландия, Дания, Швеция ва Европа иттифоқининг бошқа давлатлари	Чегарали нарх белгилаш усули (Price Cap)
Финляндия, Коста-Рика, Эстония, Швейцария	Тарифлар назорат қилинмайди
Португалия	Чегарали нарх белгилаш усули (Price Cap уяли алоқа хизматларини ҳисобга олган ҳолда)
Испания, Таиланд, Россия, Ўзбекистон	Туғридан-туғри давлат томонидан тартибга солиш
Буюк Британия	Чегарали нарх белгилаш усули (Price Cap улаш хизматларини қўшган ҳолда)
Аргентина, Австралия, АҚШ, Мексика, Арманистон, Латвия, Озарбайжон, Жанубий Африка	Чегарали нарх белгилаш усули (Price Cap)
Корея, Сурия	Қўйилган капиталга чегарали даромадлилик даражаси усули (Rate of return)

12-шакл. Дунё мамлакатларида тарифларни тартибга солиш усуллари.

Тарифларни давлат органлари томонидан туғридан-туғри тартибга солиш ёки маъмурий усуллар Ўзбекистоннинг яқин ўтмишидан яхши маълум.

Куйилган капиталга чегарали даромадлилиқ даражасини белгилаш орқали тарифларни тартибга солишнинг мазмуни эса, (Rate of return regulation) алоқа хизматларининг нархлари фоиз ва солиқларни ҳисобга олган ҳолда барча харажатларни қоплаши кераклигини ва операторга оқилона фойдани таъминланишини англатади. Бу ҳолда тарифларни давлат томонидан тартибга солишнинг асосий вазифаси адолатли фойдани аниқлашдан, яъни тартибга солинадиган операторлар учун рентабеллик даражасини белгилашдан иборат. Шу билан бирга, «Rate of return regulation» усули мукамал эмас ва бир қатор камчиликларга эга:

- рентабеллик даражасини белгилаш жараёни нисбатан расмиятчиликка асосланган булиб, куп вақт ва харажатларни талаб қилади;

- рентабеллик даражасини белгилаш жараёни нисбатан расмиятчиликка асосланган булиб, куп вақт ва харажатларни талаб қилади;

- уни қўллаш кесишган субсидиялашдан ва «адолатсиз» тарифлар белгилашдан воз кечилишини таъминламайди;

- бу усул операция (муомала) фаолияти самарадорлигини оширишни рағбатлантирмайди.

Чегарали нарх белгилаш (Price Cap) усули – бу телекоммуникация хизматлари нархларининг (тарифларининг) узиш чегарасини белгилаш усулидир. Чегарали нархлар одатда 3 йилдан 5 йилгача булган даврга белгиланади. У биринчи бора Буюк Британияда British Telecom нархларини тартибга солиш учун қўлланилган. Айни вақтда бу усул Европа иттифоқида ва бошқа ривожланган ҳамда ривожланаётган мамлакатларда нархларни тартибга солишнинг асосий шакли ҳисобланади. Бу усулнинг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- у операторларнинг операция фаолияти самарадорлигини оширишга рағбатлантиради, агар амалдаги самарадорлик тахмин қилинганидан юқори булса, оператор нарх ўсишининг чегарали индекси амалда бўладиган қолган давр давомида қўшимча фойда олади;

- алоқа ташкилотлари харажатлар қисқаришига олиб борадиган, ресурсларни тежайдиган янги технологияларни жорий этишдан манфаатдор булади;

- харажатларни алоқанинг тартибга солинмайдиган хизматларидан тартибга солинадиганларига утказиш механизми амал қилишдан тухтайди;

- алоқа операторининг ҳаддан ташқари инвестицияларни амалга оширишдан, жорий харажатларни ошириб юборишдан манфаатдорлиги барҳам топади;

- чегарали нарх белгилаш усулини амалда қўллаш жуда унғай ва давлат органларидан катта моддий ресурслар сарфлашни ҳамда нархлар чегарали индексини аниқлаш учун вақт талаб қилмайди.

Шу билан бирга, мазкур усулни қўллашда унинг такомиллашмаган рақобат шароитида қўлланилиши монополистлар ёки бозорда ҳукмрон уринни эгаллаган операторлар асоссиз ортиқча фойда олиши имкониятлари туғилишига олиб келиши мумкинлигини ҳам ҳисобга олиш даркор.

Ўзбекистонда ахборот-коммуникация хизматларига тарифлар белгилашда асосий меъёрий ҳужжат булиб, Республика Адлия вазирлиги томонидан 1995 йил 24 майда рўйхатдан утказилган «Ишлаб чиқариш-техника аҳамиятидаги маҳсулотлар халқ истеъмолчи моллари ва хизматларга бўлган келишув асосидаги (эркин) нарх ва тарифларни шакллантириш тартиби ҳақидаги Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Нархлар ва монополияга қарши сиёсат буйича Кенгашининг 19.05.95 йил 4/2-сонли қарори билан тасдиқланган Низомга 1-сонли қўшимча» ҳисобланади. Мазкур ҳужжатда монополист корхоналар монопол маҳсулотга (товарлар, хизматларга) улгуржи нархларни шакллантиришда давр харажатларининг бир қисмини, молиявий фаолият буйича харажатларни ва фойда (даромад) солиғини уз ичига оладиган зарурий фойдани ва таннархни ҳисобга олишлари белгиланган. Зарурий фойда миқдорини аниқлашда фақат мазкур ҳужжатдаги жадвалда келтирилган харажатлар моддалари киритилади.

Республикада ҳозирда амал қилаётган ахборот-коммуникация хизматларига тариф белгилашнинг бу усули халқаро тажрибада «харажатли усул» деб номланади ҳамда юқориде айтиб утилган "харажатларнинг уртача қиймати буйича тариф белгилаш" ва "фойда миқдорини чегаралаш" усулларига мос келади.

Амалдаги бу усулнинг қатор жиддий камчиликлари мавжуд:

1. Бу усулни қўллаш харажатларни камайтиришга чорламайди, чунки базавий харажатлар миқдори қанча кам бўлса, навбатдаги тариф белгилашда уртача фойда миқдори билан уларни қўшиб ҳисоблагандаги тариф базаси шунга кам бўлади. Қолаверса, мазкур усул қўлланилганда, пул маблағлари булмаганлиги сабабли зарур харажатларни амалга ошира олмаган пайтларда корхоналар купинча қийин аҳволга тушиб қолади, бу эса, уз навбатида иқтисодий зарур тариф қийматини асослаш имкониятини бермайди.

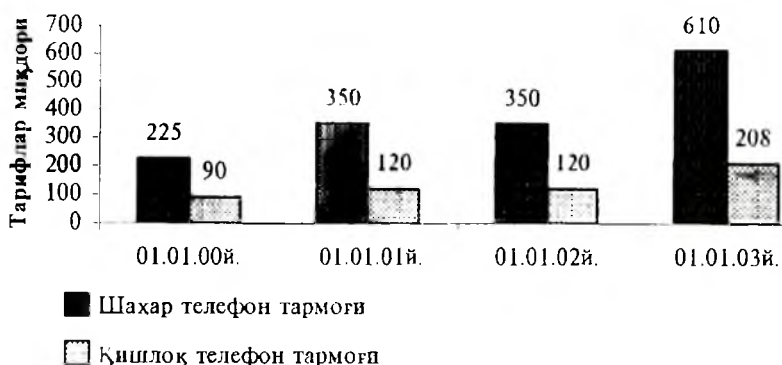
Корхоналарнинг тармоқлар фаолиятини таъминлаш харажатларини амалга оширишга булган ҳақиқий эҳтиёжларини аниқлашга имкон берувчи меъёрий негизнинг яратилиши - бу муаммонинг ечими булиши мумкин эди. Бу ҳолда тахминий харажатлар сифатида, корхоналарнинг зарур даромадни олишга булган ҳақиқий эҳтиёжларини ўрганиш учун алоқа воситалари жорий ва асосли таъмирланишини амалга ошириш моддий харажатларининг сарфланиш меъёрлари қўлланилиши мумкин эди. Аммо, бу нормативларни бозор муҳитининг тез ўзгарувчанлиги сабабли амалда аниқлаб булмайди.

2. Амалдаги тариф белгилаш услубининг яна бир камчилиги шундаки, тарифлар турли даражада тасдиқланганлиги сабабли харажатларни хизматлар бўйича тулалигича тақсимланмаслиги ва ҳисобга олинмаслиги муаммоси пайдо бўлади. Негаки, амалга ошириладиган ҳисоб-китоблар купинча харажатларни тақсимлашга нисбатан субъектив ёндашув натижасидир. Зеро, улар ходимлар сони, ишларни амалга ошириш вақти ҳамда тармоқларнинг банд булиши бўйича зарур бирламчи маълумотларга доир амалдаги меъёрларга таянмайди. Амалдаги услуб бўйича ҳисоб-китоблар натижасида корхонанинг барча харажатлари тақсимланадиган бир нечта хизматларнинг таннархи аниқланади. Бу ҳолда харажатларнинг ишлаб чиқариш таннархи бўйича фақат айрим хизматларга тақсимланиши натижасида барча қолган хизматларнинг тарифлар миқдорини белгилаш учун асос бўлмайдиган вазият юзага келади.

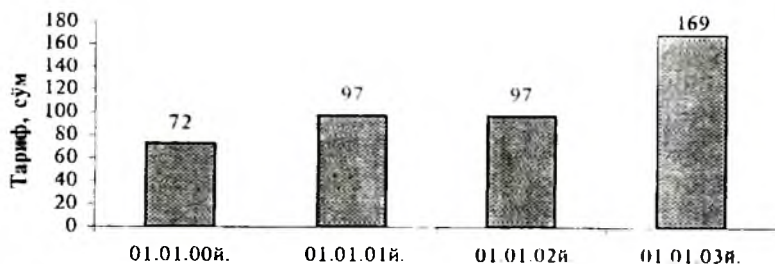
3. Амалдаги тарифларни белгилаш усулининг энг катта камчилиги алоқа операторларида операция фаолияти самарадорлигини оширганлик, яъни абонентларга кўрсатиладиган хиз-

матларнинг таннархини пасайтирганлик учун ҳеч қандай рағбатлантирувчи омил йўқлигидир. Амалда оператор уз фаолияти самарадорлигини ошириши натижасида даромад ҳажмининг пасайганлиги туфайли “жазоланади”.

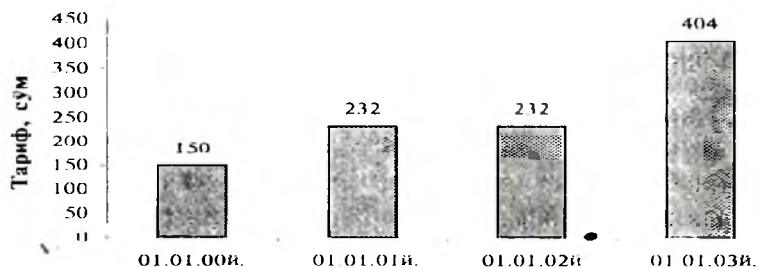
Бу маънода корхоналарга келишиб олишга доир узоқ қузиладиган тартиб-таомилларсиз мослашувчан тарифларни шакллантириш ва татбиқ қилиш имкониятини бериш тарифлар кўтарилишини тухтатиб туришга ёрдам беради. Мисол тариқасида оддий (фиксированная связь) ва уяли алоқа хизматлари тарифларининг узгариш гистограммаларини келтириш мумкин (10-13-диаграммалар). Оддий алоқа операторида (“Ўзбектелеком” мисолида) асосий воситалар, электр энергияси, материаллар ва эҳтиёт қисмлар баҳоси ҳамда энг кам иш ҳақи даражасининг узгариши туфайли кўпайиб бораётган харажатларни қоплаш зарурати сабабли тарифларнинг бир текис ўсиши кузатилади. Уяли алоқа операторларида эса тарифлар кўтарилиши фақат АҚШ доллари курси миллий валютага нисбатан кескин узгаргандагина кузатилади, бошқа ҳолларда эса, тарифлар бозор конъюнктурасига, рақобатчилар тарифларига, уз харажатларига кўра мослашувчандир, бунда тарифлар кўтарилишидан сўнг уларнинг пасайиши ва акси кузатилиши мумкин.

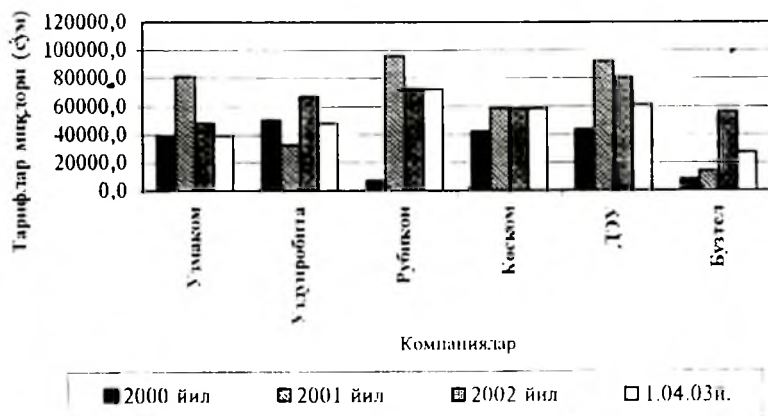
10-диаграмма. Абонентлик тўлови тизимидаги аҳоли учун абонентлик тўловлари.

11-диаграмма. Қишлоқ телефон тармоғининг вақтбай тўлов тизимида аҳоли учун абонентлик тўловлари.

12-диаграмма. Шаҳар телефон тармоғининг вақтбай тўлов тизимида аҳоли учун абонентлик тўловлари.

13-диаграмма. Уяли телефон алоқа хизматлари учун абонентлик тўловлари.

Олиб борилган таҳлиллар шундан далолат берадики, уяли алоқа операторлари барча турдаги хизматлар тарифларини талаб хусусиятига биноан ўзгартирадilar.

Албатта, келтирилган гистограммаларни куриб чиқишда тарифларнинг бошланғич даражаси «Ўзбектелеком» АКда етарли булмаган бир пайтда уяли алоқа операторларида тарифлар бошланғич даражаси баланд ва уяли алоқа хизматлари тарифларининг даражаси оддий телефон алоқаси хизматлари тарифларидан баъзан бир неча ўн баробар юқори булганлигини эсда тутмоқ лозим. Яна шуни эсда тутиш лозимки, тарифларнинг кутарилиши барча табиий монополия субъектларида содир булади, масалан, республикада электр энергияси ёки нефт маҳсулотлари тарифлари телекоммуникация хизматлари тарифларига нисбатан анча тезроқ кутарилаётганини кузатиш мумкин.

Куришиб турибдики, тарифларни шакллантиришнинг харажатли усулида бир қатор камчиликлар мавжуд булиб, асосий турдаги харажатлар учун тегишли **меъёрларни** жорий этиш бу вазиятни бирмунча яхшилаши мумкин эди. Аммо, турли хил ускуналардан фойдаланиладиган, ускуналари даврий равишда янгиланиб ва шу аснода улардан фойдаланишнинг технологик жараёнлари узгайиб турадиган телекоммуникация соҳасида меъёрларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш катта харажатлар ва вақт сарфини талаб қилади. Бундан ташқари, меъёрлардан фойдаланиш харажатлар ҳисоби ва тарифларни шакллантириш билан банд булган ходимлар сонини кескин ўстиришни талаб қилади. Афтидан, бу ва бошқа ҳолатлар ушбу усулнинг жаҳон амалиётида уз урнини топмаганлигига сабаб булган куринади.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда **ахборот-коммуникация хизматларига тарифларни белгилашда янада истиқболли, бозор шароитларига кўпроқ мос келадиган усулга ўтиш вақти** келди деб таъкидлаш мумкин. Фикримизча, бунинг учун ҳозирги пайтда ривожланган мамлакатларда кенг қулланиб келаётган «Энг юқори нархлар усули» тугри келади. Энг юқори қийматни чеклашдан иборат бундай усулда асос нархни бутун хизматлар «мажмуи» (универсал хизматлар)га нисбатан, яъни компаниянинг энг юқори даромадлари даражаси белгиланади. Хужалик юритувчи субъект белгиланган чегараларда мустақил равишда ҳар бир хизмат учун тариф белгилайди. Ушбу

усулни қўллаш Буюк Британияда олдинги асрнинг 80-йилларида бир қатор табиий монополияларни хусусийлаштиришдан сунг телекоммуникация секторини тартибга солиш жараёнининг энг муҳим масаласи бўлди. Бу усулни қўллашнинг бирламчи мақсади — тарифларни мувозанатдан чиқариш ва операторлар ишининг самарадорлигини оширишга эришилди, яъни операторлар қисқа вақт ичида иқтисодий ўсди, бу тадбир инвестициялар киритилишига, юқори сифатли хизматлар кўрсатилиши ва истеъмолчилар ҳуқуқларининг ҳимояланишига олиб келди. Умумий натижа — мазкур модел амалда ўзининг самарадорлигини тасдиқлади.

Нархларни тартибга солишнинг ушбу моделида бир қатор афзалликлар мавжуд:

- биринчидан, эътибор марказида истеъмолчилар учун энг муҳим бўлган кўрсаткич — нархлар даражаси туради;

- иккинчидан, очиқлик ва натижада назоратлаш ҳамда қарорлар қабул қилиш енгиллик хусусиятига эга;

- учинчидан, ҳужалик юритувчи субъектлар ва тартибга солувчи органлар учун тартибга солиш жараёнида жуда қулай. Яъни ҳужалик юритувчи субъект берилган формула буйича тарифлар даражаси ва тузилмасини ўзгартириши мумкин, тартибга солувчи эса, нархларни қайта ва инвестициявий дастурни батафсил куриб чиқиш жараёнларида иштирок этмаслиги лозим.

Шу аснода, ахборот-коммуникация хизматлари тарифларини шакллантириш услубиёти бутун нарх шакллантирувчи омиллар мажмуини қамраб олмоғи лозим. Бу омилларни ташқи ва ички омилларга ажратиб қараш керак бўлади. Ташқи омилларга давлатнинг иқтисодий, ижтимоий ва молиявий сиёсати, инфляция даражаси, ресурс базасининг аҳволи ва ундан фойдаланилиш даражаси таъсир кўрсатади. Зеро, бутун иқтисодий муҳит биринчи навбатда эркин бозорда моддий, меҳнат ва пул ресурсларининг мавжудлиги, рақобатнинг ривожланиш даражаси, эҳтимолий истеъмолчиларнинг тулов қобилияти таъсири остидадир. Ишлаб чиқаришнинг индивидуал харажатлари, фан-техника тараққиёти даражаси ва кўрсатиладиган хизматлар сифати нархларни шакллантиришнинг ички омилларидир. Ички ва ташқи омилларни ҳисобга олган ҳолда, белгиланган нарх ишлаб чиқарувчилар манфаатлари ва телекоммуникация

хизматлари истеъмолчилари имкониятларини ҳисобга оладиган, мантиқан тулақонли бозор нархи ҳисобланади. Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасида нарх сиёсатини такомиллаштиришда бу қоида биринчи даражали бўлмоғи керак.

4.3. Ахборот-коммуникация хизматлари учун тарифларни белгилашнинг амалдаги тартибини такомиллаштириш

2000 йилдан эътиборан республикада ахборот-коммуникация хизматлари тарифларини белгилашнинг уч табақали тартиби шаклланди.

1. Универсал телекоммуникация хизматларига тарифлар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан келишилган ҳолда ЎзААА томонидан тасдиқланади. Бу хизматлар рўйхати ва уларнинг сифатига қўйиладиган талаблар Ўзбекистон Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги томонидан белгиланади ҳамда Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси билан келишилади.

2. Алоқида телекоммуникация хизматлари тарифлари ЎзААА билан келишувга биноан миллий телекоммуникация оператори «Ўзбектелеком» АК томонидан белгиланади. Ушбу алоқида телекоммуникация хизматлари турлари рўйхати Агентлик томонидан аниқланади. Ҳозирги пайтда уларнинг қаторига каналларни ижарага бериш ҳамда баъзи тармоқлараро улашишлар турлари бўйича хизматлар киритилган.

3. Бошқа турдаги телекоммуникация хизматлари тарифлари хўжалик юритувчи субъектлар томонидан мустақил равишда белгиланади, яъни уларга нисбатан эркин тарифлар амал қилади.

Бугунги кунда республика электр алоқа тармоғи 200 хилдан ортиқ турли хизматларни кўрсатади, улардан фақат 14 таси **универсал хизматлар** тарзида давлат даражасида тартибга солинади. Шунга қарамай мазкур 14 хил хизмат тури «Ўзбектелеком» АК операторларининг 90 фоиз атрофидаги даромадини беради.

Давлат томонидан тартибга солинадиган тарифларни ёки уларнинг чегарали даражаларини белгилаш учун амалдаги тартибга биноан «Ўзбектелеком» АК ЎзАААга ариза билан мурожаат қилади. Аризага тарифлар лойиҳаси ёки тарифлар чегарали даражаси лойиҳаси ва мувофиқ иқтисодий асослар ҳамда ҳисоб-

китоблар илова қилинади. Асосномалар, одатда, ишлаб чиқаришнинг мавжуд харажатларини, ялпи фойданинг келиб чиқишини (солиқлар миқдори ва бошқа мажбурий тўловлар, инвестицияга булган талаб ва бошқаларни) ҳамда тарифларга қушиладиган кейинги даврнинг тахминий курсаткичларини ўз ичига олади. Айтиб утилган ҳужжатларни куриб чиқиш жараёнида Агентлик таклиф қилинаётган тарифлар қийматини ёки уларнинг чегарали даражалари иқтисодий асосланганлигини аниқлайди ва зарурат туғилса, қушимча маълумот талаб қилади.

Ижобий қарор қабул қилинган тақдирда, зарурий асосномалар келишиб олиш ва узил-кесил қарор чиқариш учун Молия вазирлигига жунатилади. Хизматларга чегарали тариф даражалари белгиланган тақдирда, табиий монополия субъектлари уларнинг даражасини, нархларни тартибга солиш органига маълум қилган ҳолда, мустақил равишда пасайтириш ҳуқуқига эга булади.

✦ «Табиий монополиялар туғрисида»ги, «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат туғрисида»ги, «Телекоммуникациялар туғрисида»ги, «Почта алоқаси туғрисида»ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг тегишли фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий ҳужжатлар республика ахборот-коммуникация соҳасидаги тариф сиёсатининг ҳуқуқий асоси ҳисобланади. «Табиий монополиялар туғрисида»ги қонунга мувофиқ, оммавий электр ва почта алоқаси хизматларини курсатувчи корхоналар табиий монополия субъектлари ва тариф билан тартибга солинадиган объектлар жумласига киритилган. Ушбу хизматларнинг асосий қисми монопол хусусиятга эга булганлиги нархни шакллантириш тизимига давлат аралашувини тақозо этади. Бундан мақсад истеъмолчилар, ишлаб чиқарувчилар ва умуман, жамият манфаатларини тўлароқ ҳисобга олишдир.

Телекоммуникация соҳасида нархларни шакллантириш шарт-шароитлари амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳолда, табиий монополия субъектлари, бозорда ҳукмрон уриндаги ҳамда монополист булмаган хужалик субъектлари ва монополист корхоналар давлат реестрига киритилган корхоналарнинг операторлари ва провайдерлари хизматлари учун

нархларни (тарифларни) шакллантириш ва тартибга солишга нисбатан турлича ёндашувлар билан тавсифланади.

Юқоридаги қонунларга мувофиқ давлат реестрига киритилган монополистлар узлари томонидан универсал хизматларга белгиланадиган тарифларни республика Молия вазирлигида декларациялашдан утказишлари шарт. Улар жумласига, аввало, «Ўзбектелеком» АК, «Ўзбекистон почтаси» ДАК ҳамда ушбу хизматлар бозорида асосий ўринни эгаллаган Радио эшиттириш радиоалоқа ва телевидение маркази (РРТМ), Электромагнит мутаносиблик маркази (ЭМММ) киради. Монопол маҳсулотлар ва хизматлар тарифларини декларациядан утказиш тартиби Молия вазирлиги томонидан белгиланган. Монополист корхоналар тарифларни Молия вазирлигида декларациялашдан утказишда, уларнинг ҳажмини мавжуд харажатлар даражасидан ва кейинги давр харажатлари тахминидан келиб чиққан ҳолда асослаб беришлари шарт.

Монополистлар реестрига киритилмаган оператор ва провайдерлар уз хизматларига бозор билан белгиланадиган шартлар асосида нарх белгилайдилар. Улар уз хизматларига нарх белгилашда эркиндирлар. Республикада бу каби оператор ва провайдерларга қуйидагилар киради: уяли алоқа операторлари, ҳозирги пайтда Ўзбекистонда 7 та шу каби операторлар мавжуд; маълумот узатиш ва Интернет тармоғи операторлари ҳамда провайдерлари сони 250 та; телевизион кўрсатувлар ва радио эшиттиришларни амалга оширувчи оператор ва провайдерлар сони эса 67 та.

Соҳада тарифларни давлат томонидан тартибга солиш жараёнини кузатиш ҳамда бу борадаги ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш телекоммуникация хизматлари бозори ҳолатининг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ажратиб олишга имкон беради:

- чуқур монополлашган бозор шароитида, алоқа ташкилоти капиталидаги энг катта улуш давлатга тегишли бўлганда, тарифлар тўғридан-тўғри давлат томонидан белгиланади ва назорат қилинади;

- телекоммуникация хизматлари бозорини эркинлаштириш даврида тарифларни давлат томонидан тартибга солиш аста-секин сустлашади ҳамда тарифларни белгилаш ва тас-

диқлаш функциялари босқичма-босқич бевосита алоқа операторларига - бозор субъектларига утади, давлатнинг тутган урни эса, тобора услубий тус олади;

- ривожланган рақобатли бозор шароитида тарифлар рақобат жараёнида белгиланади.

Ўзбекистоннинг телекоммуникация хизматлари бозори айни пайтда уни эркинлаштириш жараёни натижасида чуқур сифат ўзгаришларини бошдан кечирмоқда. Шу сабабли давлат томонидан тарифларни тартибга солишда ҳам бирмунча ўзгаришлар рўй бермоқда. Почта алоқаси ва телекоммуникация корхоналарини ўз ичига оладиган табиий монополиялар бўлган хўжалик субъектлари ҳамда монополист корхоналар учун нархларни белгилаш соҳасидаги сиёсат 2000 йилгача Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланган тартибга мувофиқ ҳолда шаклланиб борган. Бошқача айтганда, Молия вазирлиги деярли барча телекоммуникация хизматларига тарифларни белгилаган, ЎзААА эса мазкур жараёнда тавсия этувчи вазифасини бажарган.

Нархларни эркинлаштириш буйича амалга оширилган тадбирлар натижасида бу тартиб бирмунча ўзгарди ва юқорида айтиб ўтилган тусга кирди, яъни бунда давлат регулятори бўлган ЎзАААнинг тартибга солувчилик роли бир қадар кучайганини кузатамиз. Бироқ, бу йўналишда қўрилаётган чораларни етарли эмас деб ҳисоблаймиз. Гап шундаки, ўзининг 90 фоиздан ортиқ даромадини тарифлари давлат томонидан бошқариладиган хизматлар ҳисобига оладиган «Ўзбек-телеком» АК учун бундай ҳолат қаноатланарли эмас.

Тарифлар даражасининг асосномаси Молия вазирлиги ходимларига тақдим этилгандан сўнг, бироз вақт ўтиши билан уша тарифлар қийматини Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси текширувчиларига асослаб беришга тўғри келиши ҳам тарифларни белгилашда баъзи қийинчиликларни юзага келтиради. Агар тарифларнинг асосномаси ушбу идоралар ходимларининг талабларига мос келмаса, корхоналар жарима тулашга мажбурдирлар, баъзи ҳолларда бу жарималар жуда катта миқдорда бўлиши ҳам мумкин.

Шулар билан бир қаторда, Ўзбекистонда алоқа хизматлари тарифларини белгилаш амалдаги механизмнинг катта камчилиги бу баъзи органларнинг тарифларни белгилашнинг янги шартларини татбиқ этишда ва улар даражасини қайта куриб чиқишдаги сусткашлигидир. Масалан, ахборот-коммуникация хизматларига булган келишув асосидаги (эркин) нарх ва тарифларни шакллантириш тартиби ҳам юқорида келтирилган Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 1995 йил 24 майда руйхатдан утказилган «Ишлаб чиқариш-техника аҳамиятидаги маҳсулотлар, халқ истеъмоли моллари ва хизматларга булган келишув асосидаги (эркин) нарх ва тарифларни шакллантириш тартиби ҳақидаги Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг Нархлар ва монополияга қарши сиёсат буйича Кенгашининг 19.05.95 йил 4/2-сонли қарори билан тасдиқланган Низомга I-сонли қўшимча» асосида урнатилиб келинмоқда.

Аммо, бу ҳужжат асосида ахборот-коммуникация хизматларига тарифларни шакллантириш механизми бозор талабларига жавоб бермайди. Мазкур ҳужжат чиқарилганидан сўнг Ўзбекистон Республикасида янги таҳрирдаги «Табиий монополиялар тугрисида»ги қонун, «Солиқ кодекси», «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тугрисида»ги қонун қабул қилинди, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари билан асос солувчи ҳужжатлар тасдиқланди³¹. Бундан ташқари, 1997 йил 31 мартдаги 165-сонли қарор билан республика Молия вазирлигига эркин (келишув асосидаги) нарх ва тарифларни шакллантириш, татбиқ қилиш тартиби ҳамда монопол маҳсулотлар рентабеллилиги ва нархларни (тарифларни) декларациядан утказиш тартиби тўғрисидаги Низомни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш юклатилганди. Лекин, шу пайтгача бу ҳужжат чиқарилгани йўқ.

Хизматлар учун тарифларни алоҳида-алоҳида шакллантириш тартиби туфайли турли хилдаги хизматлар, универсал,

³¹ Вазирлар Маҳкамаси қарорлари: «Товар бозорларида монополистик фаолиятини чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги Қонунини амалга ошириш тадбирлари ҳақида 1997 й. 31 март 156-сон, «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотишга сарфланадиган харажатлар таркиби ва молиявий натижаларнинг шаклланиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 1999 й. 5 февралдаги 54-сон.

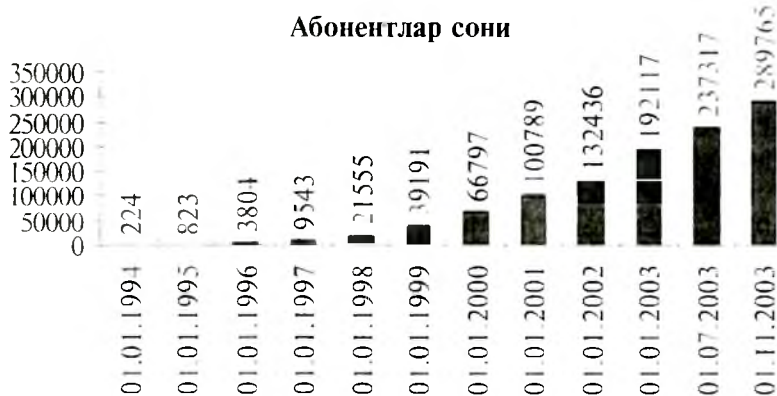
алоҳида хизматлар ва ҳужалік юритувчи субъектлар келишилган нархларни белгилайдиган хизматлар учун харажатларни алоҳида-алоҳида ҳисобга олиш тугрисидаги масала пайдо булди. Буни ҳисобга олиб Фан-техника ва маркетинг тадқиқотлари маркази томонидан 2002 йил март ойида “Телекоммуникациялар хизматлари учун тарифларни шакллантириш буйича услубий курсатмалар”ни ва “Почта алоқаси хизматлари учун тарифларни шакллантириш буйича услубий курсатмалар”ни ишлаб чиқиш ниҳоясига етказилди. Бу ҳужжатлар Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш давлат қумитаси билан келишилган. Аммо, 2002 йил апрель ойидан буён бу ҳужжатлар Молия вазирлигида қурилмай ҳаракатсиз турибди.

Юқорида асослаб берилганидек, нархларни эркинлаштириш ва соҳада ислоҳотлар утказиш босқичида ЎзААнинг тутган ўрнини янада кучайтириш, у томондан амалга оширилдиган тарифларни тартибга солиш буйича бошқарувчилик функцияси механизмларини такомиллаштириш талаб қилинади. Бу умумий фойдаланишдаги электрон ва почта алоқаси хизматларини аста-секин Ўзбекистон Республикасининг «Табиий монополиялар тугрисида»ги Қонунининг 4-бандидан чиқаришни тақозо этади.

Бундай ёндашувга, авваламбор, телекоммуникация соҳасидаги рақобат муҳитининг ривожланаётганлиги сабабдир. Айни пайтда Тошкент шаҳрида рақамли тармоқ орқали телефон алоқаси хизматларини курсатувчи «BUZTON» ҚК симли алоқа буйича «Ўзбектелеком» АКнинг бевосита рақобатчиси ҳисобланади. Бу ҚКнинг асосий устунликлари шундаки, у юқори сифатли хизматлар курсатиш билан бирга Марказий банк курси буйича ЭАВда эркин тарификация қилиш ҳуқуқига эгадир. Бу эса корхонага бозор шароитида мослашувчан тариф сиёсатини утказиш имкониятини беради. Бундан ташқари, телекоммуникация хизматлари бозорида идоравий ва корпоратив тармоқлар фаолият курсатмоқда.

Ўзбекистон телекоммуникация бозорига одатий хизматлардан ташқари уяли радиоалоқа тизимларидан, персонал радиочақирув тизимларидан, кабел ва сунъий йўлдош телевиденнеси ва бошқалардан фойдаланган ҳолда курсатиладиган

яни турдаги хизматлар киритилган ва улар муваффақиятли ривожланиб бормоқда. Уяли радиоалоқа тизимлари ҳукмрон уринни эгаллайди. Унда еттига оператор 2004 йил бошига тахминан 330 минг абонентга бутун Ўзбекистон ҳудуди буйлаб уяли алоқа хизматларини курсатмоқда ва бу курсаткич симли алоқа оператори абонентлари сонига нисбатан жуда тез усиб бормоқда (14-диаграмма). Улардан иккитаси DAMPS стандартида, туртгаси GSM ва биттаси CDMA стандартида ишламоқда. Республика ҳудудининг уяли алоқа билан умумий қамраб олиниши чамаси 75 фоизни ташкил этади. Ушбу корхоналарнинг асосий устунликлари қуйидагилардир: кучма тусдалик; юқори технологик ускуналар қулланиши; абонентларга кенг ҳажмда сервис хизмати курсатилиши; хизматлар фаол реклама қилиниши; хизматларнинг юқори сифатлилиги.

14-диаграмма. Ўзбекистонда уяли алоқаси абонентлари сонининг динамикаси.

Ушбу устунликларга эга бўлган ҳолда улар тўловга энг қобилиятли истеъмолчилар сегментини, шунингдек, «Ўзбектелеком» АКнинг эҳтимолдаги мижозларини ҳам узларига жалб қилмоқдалар. Лекин масаланинг энг муҳим томони уларнинг иқтисодий вазиятга уз вақтида эътибор бериб, тарифларга мувофиқ узгартишлар киритиш имкониятини берадиган мослашувчан тариф сиёсатини олиб бориш қобилияти билан боғлиқдир.

Бундан ташқари, телекоммуникациянинг умумий фойдаланишдаги хизматлар курсатиш соҳасида рақобат муҳитини кенгайтириш мақсадида фаолиятга кичик ва урта тадбиркорлик субъектлари кенг жалб қилинмоқда.

Умумий фойдаланишдаги почта алоқаси хизматлари бозорида ҳам рақобат мавжуд ва «Ўзбекистон почтаси» ДАКдан ташқари мазкур тармоқда экспресс-почта етказиб берувчи 8 та корхона фаолият курсатмоқда, улардан энг фаоллари — DHL, ВЕКК—Courier ва «Халқаро тезкор почта» АЖ. Матбуот тарқатиш буйича «Ўзбекистон почтаси» ДАКнинг рақобатчиси «Матбуот тарқатувчи» АК, пул маблағларини ўтказиш буйича эса, тижорат банкларидир. Буларнинг барчаси бугунги кунда «Ўзбектелеком» АК ва «Ўзбекистон почтаси» ДАК кўпгина ривожланиш курсаткичлари буйича монополист эмаслигидан далолат беради.

Юқоридагилар асосида **ахборот-коммуникация хизматлари тарифларини белгилаш тартибини такомиллаштириш мақсадида хўжалик юритувчи субъектлар-монополистлар ва табиий монополия субъектларининг хизматлари тарифларини шакллантириш ҳамда тартибга солишнинг амалдаги тартибига ўзгартиришлар киритиш даркор**, деб айтишга асос булади.

Бунинг учун қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

- аввал тарифлари Молия вазирлигида келишиб олинган универсал телекоммуникация хизматлари сонини қисқартириш ҳамда рўйхатда фақат давлатнинг ижтимоий ва бюджет сиёсати билан боғлиқ булганларини қолдириш;

- сўнгра, тарифларни Молия вазирлигида келишиб олиш тартибини тўла бартараф этиш ва ахборот-коммуникация соҳасида нархларни тартибга солувчи органнинг вазифаларини бутунлай ЎЗАААга юклаш;

- бунинг учун Ўзбекистон Республикасининг «Табиий монополиялар тўғрисида»ги Қонунига ва умумий фойдаланишдаги электр ва почта алоқаси хизматларини табиий монополиялар рўйхатидан босқичма-босқич чиқариб ташлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Ўзбекистон Республикасининг «Табиий монополиялар тўғрисида»ги Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақидаги 2000 йил 21 сентябрдаги Қарорига ўзгартиришлар киритиш:

- «Ишлаб чиқариш-техника аҳамиятидаги маҳсулотлар, халк истеъмоли моллари ва хизматларга булган келишув асосидаги (эркин) нарх ва тарифларни шакллантириш ва қўллаш тартиби ҳақидаги республика Молия вазирлигининг Нархлар ва монополияга қарши сиёсат буйича Кенгашининг 19.05.95 йил 42-сонли қарори билан тасдиқланган Низомга I-сонли қўшимча»ни ҳозирги шароитларга тугри келмайдиган ҳужжат сифатида бекор қилиш.

Юқорида қайд этилганлар тарифларни давлат томонидан тартибга солишнинг биринчи йуналишига тааллуқлидир.

Ўзбекистонда тарифларни давлат томонидан тартибга солишнинг барча аҳоли қатламлари ва хужалик юритувчи субъектларни алоқа воситалари билан энг куп даражада таъминлаш мақсадида операторлар томонидан курсатиладиган хизматларнинг таннархидан паст тарифларни қўлаганликлари сабабли келиб чиққан зарарларини қоплаш билан боғлиқ булган иккинчи йуналиши қўлланилмайди. Лекин, миллий оператор «Ўзбектелеком» АК зарар келтирадиган тарифлар амал қилиши натижасида ҳар йили катта миқдорда зарар курмоқда.

Бу асосан олис ва қишлоқ туманларини алоқа воситалари билан таъминлаш, аҳолининг айрим тоифаларига имтиёзлар бериш, аҳолининг абонемент тулови буйича иқтисодий оқланмаган тарифларни қўлланиш ва бошқалар билан боғлиқдир. Бир суз билан айтганда, паст тарифлар натижасида операторнинг зарар куриши бундай зарарни аниқлаш ва уни қоплаш механизмини қўллашни ҳам талаб қилади. Бунда ТАСИС экспертларининг универсал хизматларни курсатиш мажбуриятини ҳукмрон операторга юклаш зарурлиги борасидаги тавсияларини амалга ошириш кизиқиш уйғотади. Бу борадаги муаммолар ечими уз урнида Ўзбекистон шароитида қуйидаги вазифалар ҳал этилишини талаб қилади:

- норентабел (оператор учун зарар келтирадиган) хизматларни қонун иули билан тасдиқлаш;

- норентабел универсал хизматлар курсатишдан куриладиган зарарнинг урнини тулдириш механизмини ишлаб чиқиш ва бунни маблағ билан таъминлаш манбаини аниқлаш;

- бундай хизматлар курсатадиган операторни (операторларни) аниқлаш ва унга шу каби норентабел универсал хизматларни курсатиши учун аниқ лицензияни расмийлаштириш;

- халқаро сузлашувларни универсал хизматлар руйхатидан чиқариб ташлаш. Гап шундаки, халқаро хизматларнинг универсал хизматларга киритилиши чет эл алоқа маъмуриятлари ва компаниялари билан узаро ҳисоб-китобларда чиқувчи телефон сўзлашувлари ва телеграммалар қиймати кирувчилар қийматидан купайиб кетиши натижасида юзага келадиган салбий сальдонинг пасайишига тезкор таъсир қилиш имкониятини бермайди. Бу эса, «Ўзбектелеком» АКнинг молиявий ҳолатига ва республикага валюта оқими кириб келишини таъминлашга салбий таъсир утказди. Бундан ташқари, барчага маълумки, халқаро сузлашувлар учун мамлакатлараро ҳисоб-китоблар узаро манфаатли асосда дунё нархлари базасида амалга оширилади, улар қатъий халқаро бозор тамойиллари асосида белгиланади, яъни бу хизматлар тарифларини тартибга солиб бўлмайди. Қўшимча тарзда таъкидлаш мумкинки, халқаро хизматлардан фойдаланувчиларнинг асосий қисми — бу ижтимоий ҳимояга эҳтиёжи бўлмаган ишбилармон кишилاردир. Шу сабабли бундай сузлашувлар баҳоси даражасини кам таъминланган аҳолини ижтимоий ҳимоялаш мақсадида сунъий равишда пасайтиришга ҳеч қандай асос йўқ.

Юқорида баён қилинган таклифларнинг амалга оширилиши натижасида телекоммуникация соҳасидаги давлат регуляторининг аҳамияти ва мустақиллиги ўсиши кутилади ва универсал хизматлар ҳамда тармоқлараро уланишлар тарифларини белгилаш тартиби соддалашади. Тарифларни таннарх даражасига етказишни ҳисобга олган ҳолда ва тарифга инвестициявий таркибни киритиш билан тарифни тартибга солиш соҳанинг инвестициялар учун жозибдорлигини оширади ва унинг янада ривожланиши учун шароит яратади.

Ахборот-коммуникация хизматлари бозори ривожлана боргач, «умумий фойдаланишдаги электр ва почта алоқаси хизматларининг» табиий монополия сафидан чиқариб ташланиши бозорда сезиларли уринни эгалламаган оператор ва провайдерларга, масалан, ҚТС ижарачиларига ва бошқа кичик ва ўрта тадбиркорлик субъектларига курсатиладиган хизматлар тарифларини эркин равишда белгилашларига имкон беради. Бу ҳолда, «Ўзбектелеком» АК бозорда ҳукмрон мавқеини эгаллаган оператор сифатида фақат чекланган сондаги

универсал телекоммуникация хизматлари тарифларини, «Ўзбекистон почтаси» ДАК эса, универсал почта алоқаси хизматларининг тарифларини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигида декларациядан утказди. Бошқа хизматлар тарифлари эса, Ўзбекистон Республикасининг «Телекоммуникациялар туғриси»ги ва «Почта алоқаси туғрисида»ги Қонунларига биноан эркин келишув асосида белгиланади.

4.4. Тарифлар даражаси ва соҳа иқтисодиёти

Ҳар ҳолда телекоммуникация соҳасидаги нарх сиёсатини такомиллаштиришнинг асосий муаммоси тартибга солинадиган тарифлар буйича хизматлар курсатувчи корхоналарнинг рентабеллигини таъминлашдир.

Бугунги кунда аҳоли ва корхоналарнинг эҳтиёжи бўлган симли алоқа орқали амалга ошириладиган купгина алоқа (айниқса, маҳаллий алоқа) хизматлари тарифлари уларни курсатишга сарфланадиган ҳамда тармоқларни техникавий қайта жиҳозлаш ва уларни ривожлантиришга ва реконструкция қилишга зарур бўлган харажатларни етарли қопламайди. Мавжуд тарифлар даражаси симли алоқа хизматларини курсатувчи корхоналарга уз вақтида техника воситаларини жорий ва асосли таъмирлаш, линияли-кабел хужалигини кенгайтириш ишларини кенг куламда амалга оширишга имкон бермайди ва бу, уз навбатида, аҳоли ҳамда корхоналарни телефон тармоғига булган усиб бораётган эҳтиёжлари қондирилишини секинлаштириб қуймоқда. Бундан ташқари, ҳозирда олинаётган даромадлар операторларга келтирилган ва фойдаланилаётган ускуналар учун чет эл фирмалари билан ҳисоб-китоб қилиш имконини бермаяпти, бу эса, тулов муддати утказиб юборилганлиги сабабли пеня туланишига ва операторларнинг молиявий ахvoli янада ёмонлашувига олиб келмоқда.

Курсатилаётган хизматлар тарифлари етарли даражада оширилмаганлиги сабабли хизмат курсатиш харажатлари таркибий тузилмаси узгармоқда. Масалан, «Ўзбектелеком» АК буйича ишлаб чиқариш харажатлари таркибий тузилмаси 1999 йилга нисбатан 2003 йилда қуйидаги тарзда узгарди. Чет эл кредитлари буйича катта қарзлари мавжуд булган компания фи-

лиалларида маблағ йўқлиги сабабли асосий воситаларнинг эскиришига утказиладиган маблағлар белгиланган меъёрдан паст бўлишига қарамай амортизациянинг қиёсий салмоғи купайиб бормоқда (1999 йилда қиёсий салмоғ 22,9 фоиз, 2000 йилда 28,4 фоиз, 2003 йилнинг 6 ойида 31,7 фоиз). Шу билан бирга қуйидаги муҳим курсаткичлар пасайиб бормоқда: ижтимоий ажратмалар билан иш ҳақи учун туланадиган маблағларнинг қиёсий салмоғи (мувофиқ ҳолда, 49,3 фоиз, 48,5 фоиз ва 41,2 фоиз); капитал таъмирлаш фондига сарфланадиган харажатлар (мувофиқ ҳолда, 5,9, 5,6 ва 3,5 фоиз).

Булар айланма маблағлар тулалигича шаклланмаслигининг оқибатидир. Натижада компания корхоналарида маблағ етишмаслиги сабабли линияли-кабел хужалигини таъмирлаш ишлари деярли амалга оширилмаяпти, бу эса, хизматлар сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда, улар рентабеллилик даражасини сақлаб қолиш мақсадида ва даромадларнинг етишмаслиги сабабли бу тур харажатларни сунъий равишда камайтирмоқдалар.

Телекоммуникация соҳасида асосий воситаларнинг меъёрий ҳолатини сақлаб туриш учун уларни капитал таъмирлашга сарфланадиган харажатларнинг оқилона даражас, ҳисоб-китобларга кўра жами харажатларнинг 10 фоизидан кам бўлмаслиги лозим, аммо бу курсаткич амалда 5-6 фоиздан ошмайди.

Маҳаллий операторлар баъзи аҳоли тоифаларига телефондан фойдаланиш хизматларини имтиёзли нархларда курсатишга мажбурлиги аҳволни янада қийинлаштиради. Масалан, телефон хизматларидан фойдаланишда 1- ва 2-гуруҳ уруш, меҳнат ногиронлари, болалигидан ногиронлар, абонент туловлари асосида эса, уруш ногиронлари ва қатнашчилари, 1-гуруҳ ногиронлари имтиёзларга эга. Руйхатдан ўтиш тулови бўйича имтиёзлар собиқ СССР ҳукумати қарори билан белгиланган ва ҳозиргача уз кучини йўқотмаган, абонент туловлари бўйича имтиёзлар Ўзбекистон Республикаси Алоқа вазирлигининг қарори билан 1997 йилда белгиланган. Республика қонун ҳужжатларида операторларнинг имтиёзли хизмат курсатиш бўйича харажатларни тулиқ қоплаш кўзда тутилган³². Лекин республикада бундай қоп-

³² “Телекоммуникациялар туғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 25-модда.

лаш механизми ишлаб чиқилмаган, ваҳоланки, «Ўзбектелеком» АК томонидан 2000 йилда 76,2 млн. ва 2002 йилда 126,2 млн. сумлик имтиёзли хизматлар кўрсатилган. Шу билан бирга телекоммуникация корхоналари амалдаги нархномага (прейскурантга) киритилмаган имтиёзлар асосида маблағларни тулалигича олмай туриб, ўз даромадларини асосий тарифлар буйича тулалигича ҳисобламоқдалар ва олинмаган маблағлар ҳисобидан тулиқ ҳажмда солиқ туламоқдалар.

Айтиб ўтилганидек, республикада «кесишган тарзда субсидиялаш» усули кенг қўлланилади, яъни корхоналар ва аҳоли учун тарифлар орасида, шунингдек, маҳаллий, шаҳарлараро ва халқаро сўзлашувлар тарифлари орасида муайян фарқ мавжуд. Уларнинг баъзилари зарарли, бошқалари даромадли. Тарихан телеграф алоқаси, радиолаштириш, қишлоқ телефон алоқаси хизматлари учун тарифлар доимо таннархидан паст даражада сақланиб келинган. Ҳозирги пайтда маҳаллий ва шаҳарлараро телефон тармоқларининг техник воситалари реконструкция қилиниши натижасида шундай вазият юзага келдики, даромадлари юқорида айтиб ўтилган қуйи тармоқларга сарфланадиган шаҳар ва халқаро телефон алоқалари хизматлари чет эл кредитлари буйича қарзларни тўлаш учун етарлича маблағлар олиншини таъминламаяпти. Бугунги кунда электр алоқаси асосан шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари ҳисобига мавжуд деб айтиш мумкин.

Айни пайтдаги тарифлар даражаси эса, аввало, аҳолининг моддий таъминланганлик даражасини акс эттирмоқда. Бу маҳаллий телефон алоқаси тарифларини ҳеч бўлмаса кўрсатилаётган хизматларнинг ўз таннархигача кўтаришга имкон бермаяпти. Масалан, 2002 йилнинг 2-чораги билан солиштирганда 2003 йилнинг 2-чорагида 1 та телефон аппаратига ойлик харажатлар 1235 сўмдан 2029 сўмгача, яъни 1,6 барабар ошди. Аҳоли эса шаҳарлар ҳудудида бир ой телефондан фойдаланганлик учун 700 сўм, қишлоқ ҳудудида – 240 сўм тўлаган (ёки ҚТСларни ҳисобга олмаган ҳолда, тегишлича 583 ва 288 сўм). Аҳолига маҳаллий телефон тармоғида кўрсатилган хизматлардан келиб чиққан зарар корхоналар ва ташкилотлар зиммасига тушади, бу эса, ташкилотлар учун тарифларни анча ошириб белгилашни тақозо этади: ҳозирги кунда шаҳарлар ҳудудидаги хужалик ҳисобидаги таш-

килотлар учун булган тарифлар аҳоли тарифларидан 4,1 баравар юқори. қишлоқ жойларда 4.75 баравар, бюджет ташкилотлари учун эса, мос равишда 2,2 ва 2.5 баравар юқори. Корхоналар ва ташкилотлар учун тарифларнинг бунчалик даражада оширилиши абонентлар сонининг камайишига олиб келмоқда. Масалан, 1999 йилнинг 1 январидаги ҳолатга кура аҳолида урнатилган асосий телефон аппаратлари сони умумий миқдорнинг 85 фоизини ташкил этган булса, 2003 йилнинг 1 июлига келиб 87,2 фоизини ташкил қилди. Шу даврнинг узида корхоналардаги телефон аппаратлари сони 12,5 мингтага камайди.

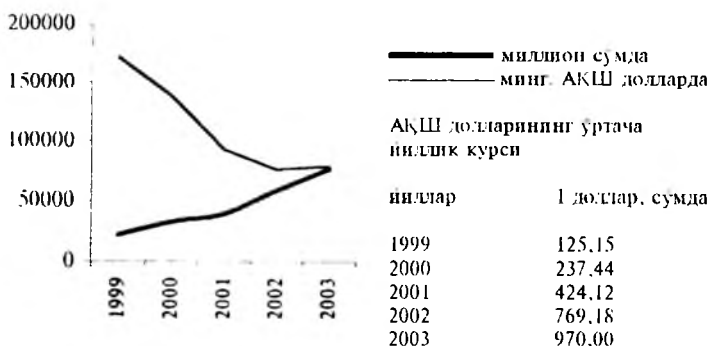
Тарифларни бундай табақалаштириш маълум даражада республикамизда кичик бизнес ривожига халал беради. Албатта, тарифлар ишбилармон истеъмолчиларга юқорироқ бўлиши керак, бу тармоқдан кўпроқ фойдаланиш ва хизматларнинг қимматбаҳолиги билан шартланади, лекин уларнинг нархлари, аввало, иқтисодий, бозор омиллари билан белгиланиши лозим.

Кесишган тарзда субсидиялашни қисқартириш мақсадида 1999 йилдан 2003 йилгача булган даврда турли тоифадаги фойдаланувчилар учун тарифлар орасидаги фарқни қисқартириш буйича талай ишлар амалга оширилди. Масалан, агар хужалик ҳисобидаги корхоналар ва аҳоли учун абонентлик тулови миқдорлари орасидаги фарқ 1999 йил 1 январдаги ҳолатга кура 11,1 бараварни ташкил қилган булса, 2003 йил 1 январга келиб бу курсаткич 4,11 бараварни ташкил этди. Бундан ташқари, шаҳарлараро телефон сузлашувларининг даромадлилигини таъминлаш мақсадида 2002 йилда шаҳарлараро телефон сузлашувларининг тарифлари оширилди ва шаҳарлараро телефон сузлашувларини фойдаланувчиларнинг «аҳоли» ва «корхоналар» тоифалари буйича ажратиш бекор қилинди. Аммо, амалга оширилган тадбирлар муаммони тулалигича ҳал этмайди. Мақсад аввал икки даражали тизимга (аҳоли ва ташкилотлар), кейинчалик эса, ягона тарифга ўтишдир.

Шу тариқа, биз асосий фондлар қийматини қайта ҳисоблаш, инфляция жараёнлари, шунингдек, АҚШ доллари курсининг миллий валютага нисбатан ошиб кетиши сабабли телекоммуникация хизматлари тарифлари даражаси харажатларнинг ўсиш даражасидан анча орқда қолишини кузатмоқдамиз. Телекоммуникация тармоқларини реконструкция қилиш жараёни асосан чет эл

кредитлари ҳисобига амалга оширилаётганлиги сабабли доллар курсининг узгариши бунга катта таъсир курсатади. Зеро, чет эл кредитларини қайтариш доллар курси буйича амалга оширилади.

Агар универсал телекоммуникация хизматлари тарифлари даражаси доллар курсида ҳисобланса, телекоммуникация хизматлари тарифлари даврий равишда ошириб борилишига қарамай, уларнинг доллар ҳисобидаги қиймати тушиб бораётганини кузатиш мумкин. Масалан, 2000 йил 1 январдаги ҳолатга кўра тарифлар қийсанса, аҳоли учун телефон аппаратидан фойдаланиш тарифи доллар ҳисобида шаҳар жойларда 55 фоизга, қишлоқ жойларда 69 фоизга, шаҳар ва қишлоқ жойлардаги хўжалик ҳисобидаги ва бюджет корхоналари учун тахминан 83 фоизга тушиб кетди. Фақат аҳоли учун халқаро телефон сўзлашувлари тарифлари сезиларли даражада (6-9 марта) оширилиши доллар ҳисобидаги тарифлар даражасини аввалги даражада сақлаб қолишга имкон берди, корхоналар учун эса, бу хизмат тарифи доллар ҳисобида тахминан 50 фоизга қисқарди. Лекин, 1999-2003 йиллар даврида АҚШ доллари курси 7,76 бараварга ошди. Бунинг натижасида сум ва доллар ҳисобидаги даромад ўртасида катта фарқ юзага келди (13-шакл), бу эса, бир пайтнинг ўзида жорий харажатлар молиялаштирилишини таъминлаш ва чет эл кредитлари буйича тўловларни амалга оширишда корхоналар имкониятини кескин камайтирди.

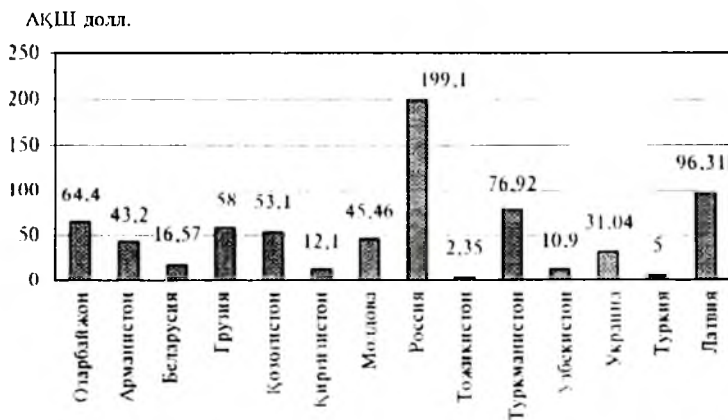
13-шакл. «Ўзбектелеком» АК нинг асосий фаолиятдан тушган даромад.

Шунга қарамай, доллар ва сум ҳисобидаги даромадлар фарқи 2002 йилдан бошлаб қисқара бошлаганини айтиб ўтиш

лозим. Бу давлатнинг инфляцияга қарши сиёсатининг ва миллий валютани эркин алмаштирилишини жорий этишга қаратилган тадбирлар амалга оширилишининг ижобий натижасидир.

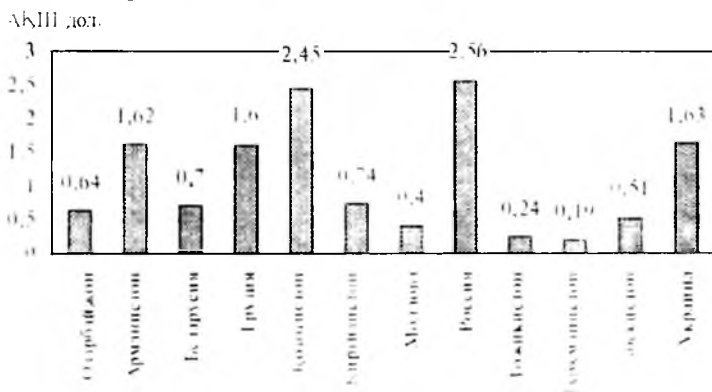
МДХ мамлакатлари бўйича белгиланган маҳаллий телефон алоқаси хизматлари учун тарифлар даражасини қуйида келтирилган гистограммаларда таҳлил қилинганда, хизматлар тарифлари ва абонентлик тўловлари Ўзбекистон Республикасида МДХнинг бир қатор мамлакатлари тарифларидан паст эканлигини кўриш мумкин (15- ва 16-диаграммалар).

Давлатлар бўйича аҳолига телефон ўрнатиш тарифи даражаси

15-диаграмма.

Давлатлар бўйича аҳолининг абонент тўловлари даражаси

16-диаграмма.

Шу тариқа, ҳозирги пайтда Ўзбекистон ахборот-коммуникация хизматлари бозорида ўтиш даври иқтисодиётининг объектив жараёнлари билан шартланган ўзига хос вазият юзага келганлигини кузатиш мумкин. Бир томондан, эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш, шунингдек, илғор серунум техника ва технологияларни татбиқ қилиш натижасида ахборот-коммуникация хизматлари тарифларини пасайтириш шарт-шароитлари яратилмоқда.

Бошқа томондан, чет элдан келтириладиган техника ва технологияларнинг ўта баланд нархлари, юқори инфляция даражаси ва шу сабабли чет эл кредитларини қайтаришда миллий валютанинг салбий курс фарқининг юзага келиши, дебиторлик қарзларининг, ёқилғи-энергетика ресурслари, хом ашё, материаллар нархлари ва тарифларининг, транспорт харажатларининг ошиши, халқаро телекоммуникация хизматлари буйича – шунингдек, чет эл компаниялари билан ҳисобкитоблар буйича ҳисобий таксалар қийматининг салбий ўзгариши компанияларнинг молиявий ҳолатини ёмонлаштиради, бу эса, тарифларни ошириш заруратини туғдиради. Бу икки вазият натижалари таққосланганда, иккинчисининг салбий қиймати биринчисининг ижобий қийматидан ошиб кетаётганлигини кузатиш мумкин.

Тарифларга қўйиладиган асосий талаблардан бири уларнинг узгарувчан иқтисодий вазиятларга-хизматларга бўлган талабга, мижозлар даромади даражасига, олинadиган материаллар, энергия нархларига ва бошқаларга мослашувчанлигини таъминлаш билан боғлиқ. Республика уяли алоқа операторлари ўз тариф сиёсатларини айнан шу йўл билан амалга оширадilar. Уларнинг тарифлари даражаси тез-тез ва фақат бозор конъюнктурасига мувофиқ ҳолда ўзгартириб турилади. Шу боис, республикадаги уяли алоқа компанияларининг бозор сегменти тез кенгаймоқда. Бунда уяли алоқа операторлари томонидан кўрсатиладиган кўпгина универсал хизматлар тарифлари тартибга солинмаслигини, «Ўзбектелеком» АК учун эса, Молия вазирлиги розилиги билан тасдиқланишини айтиб ўтиш жоиздир. Ушбу бўлимда баён қилинган тавсиялар юқоридаги номувофиқликларни босқичма-босқич бартараф қилишга имкон беради.

Шундай қилиб, мутлақ рақобат шароитида бозор нархлари (тарифлар) зарур операция ва капитал харажатлар даражасини қоплаши, шунингдек, киритилган капиталнинг етарли даромадлилигини таъминлаши керак. Бу шарт соҳанинг узоқ муддатли ривожланиши, унинг кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариши ва инвестициявий жозибadorлиги нуқтаи назаридан энг муҳими ҳисобланади. Тарифларни давлат томонидан тартибга солиш шароитида эса, ушбу талаблар тарифларни шакллантиришга асос қилиб олиниши лозим, яъни ана шу шарт-шароитни таъминлашга қаратилган муҳитнинг шаклланиши бундай тартибга солишнинг энг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади.

У БЎЛИМ

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҲАСИДА МАРКЕТИНГНИ БОШҚАРИШ

5.1. Соҳани бошқаришнинг маркетинг ёндашуви хусусиятлари

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш шароитида ахборот-коммуникация соҳаси корхоналарининг куплаб муаммолари фақат анъанавий бошқарув усуллари ёрдамидагина қоникарли ҳал этилиши мумкин эмас. Хужалик юритишнинг янги шароитида корхоналар фаолияти самарадорлигини таъминлайдиган, менежерлар, ишлаб чиқарувчилар, техник мутахассислар, тижорат ходимлари ва пировард истеъмолчиларнинг куч-гайратини бирлаштирадиган, фирмани истеъмолчи ва бозор талабларига йуналтирадиган, унга атроф-муҳит омиллари узғаришига мувофиқ иш тутиш имконини берадиган бошқарув тизими талаб қилинади.

Қолаверса, ахборот-коммуникация технологияларининг бутун дунёдаги сингари Ўзбекистонда тобора ортиб бораётган аҳамияти, бу соҳа субъектларининг табиий-монополь хусусиятининг йуқолиб бораётганлиги, хилма-хил алоқа турларининг жадаллик билан ривожланиши, бозорнинг рақобатлашувчи компанияларнинг турли хилдаги хизматлари билан турилиши хизмат курсатиш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, соҳани маркетинг ёндашувидан келиб чиқиб бошқаришни ташкил этишни жуда долзарб вазифага айлантирмоқда. Шу билан бир қаторда, ташқи муҳит омилларининг турли-туманлиги, уларнинг динамикаси, ахборот-коммуникация соҳаси олдидаги эски ва янги муаммолар соҳа корхоналарини маркетинг ёндашувидан фойдаланишга, аниқ ва чуқур ўйланган маркетинг стратегиясини ишлаб чиқишга, зарур элементлардан, яхши йулга қўйилган мониторинг тизимидан ҳамда ташқи омиллар ва ички имкониятларни боғловчи бошқарув тизимидан фойдаланган ҳолда, уларни омилкорлик билан амалга оширишга ундамоқда.

Бошқарувга маркетингли ёндашув санаб утилган ана шу ва бошқа муаммоларни ҳал этишнинг таъсирчан воситаларини таклиф қилади.

Ҳозирги пайтда бутун дунёда телекоммуникация хизматлари маркетингини бошқариш тизими ва унинг ташкилий тузилмаси буни янгича мушоҳада қилиш ва ислохотлар ўтказишдан иборат тадрижий ривожланиш босқичини бошдан кечирмоқда. Бу ахборот-коммуникация технологиялари ва хизматларининг жадаллик билан ривожланиши, бозор муносабатлари ривожининг асосий қонуниятлари қарор топиши ва янги йўналишлар пайдо бўлиши, иқтисодий муносабатларнинг, шу қаторда ахборот-коммуникация технологиялари ва хизматларининг глобаллашуви билан боғлиқдир.

Маркетинг бошқаруви тизими миллий ва жаҳон бозорларида рақобат кураши воситаси сифатида фаол қўлланилади. Замонавий маркетинг бошқаруви катта бизнеснинг асоси ҳисобланади. У ахборот-коммуникация хизматларини кўрсатиш ва ишлаб чиқариш монополиясини шакллантиришда тобора фаол қўлланилмоқда. Мазкур ҳолда иложи борича катта фойда олиш биринчи ўринга чиқади. Бундай шароитда хизматлардан фойдаланувчиларнинг манфаатлари маркетингнинг пировард мақсади ҳисобланади.

Шу сабабли бугунги кунда ахборот-коммуникация соҳаси субъектлари ҳақиқий маркетинг бошқарувнинг бош фалсафаси эканлигини, фақат унга таянибгина корхона узоқ муддатли муваффақиятга эришиши, унинг ёрдамидагина рақобат муҳитида омон сақланиб қолиши мумкинлигини тушуниб етмоқдалар. Масалан, яқин ўтмишда DAMPS стандартини қўллаган ҳолда, уяли алоқа хизматларини кўрсатган «Ўздунробита» компанияси мижозларга сифатли ва замонавий уяли алоқа хизматлари кераклигини тушуниб етди ва мижозларнинг ушбу талабларини амалга ошириш учун янада истиқболлироқ бўлган GSM стандартини жорий этди. Натижада компания мамлакатимиз уяли алоқа бозоридаги пешқадам компанияларнинг бири бўлиб қолди ва абонентлари базасини кенгайтиришга эришди. Мазкур мисол телекоммуникация хизматлари истеъмолчиларининг талабларини инобатга оладиган бир бутун, динамик ва мослашувчан маркетинг тизимини яратиш зарурлигини кўрсатади.

Буларнинг барчаси маркетинг бошқарувини такомиллаштириш бўйича масалалар мажмуини куриб чиқиш заруратини белгилайди. Бу булимда биз маркетингнинг илмий асосларини, услубиётларини, мазмун-моҳиятини ва тутган урнини батафсил куриб чиқиш мақсадини қўймаганмиз. Ушбу масалалар чет эл ва мамлакатимиз иқтисодий адабиётларида кенг миқёсда уз аксини топган. Қолаверса, ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичига татбиқан маркетингнинг айрим илмий қоидалари бизнинг илгари нашр этилган ишларимизда келтирилган³³. Шунга қарамай, соҳа менежментининг устувор вазифаларини ҳисобга олган ҳолда, «маркетингни бошқариш» тушунчасига аниқлик киритиш лозим деб ҳисоблаймиз.

Маркетинг илмий йўналишининг асосчиларидан бири Ф.Котлер бу тушунчага қўйидагича таъриф беради: «Маркетинг бошқаруви — ташкилотнинг мақсадига эришиш учун мақсадли мижозлар билан манфаатли алмашинувларни урнатиш, мустақкамлаш ва сақлаб туришга мўлжалланган тadbирларни таҳлил қилиш, режалаштириш, ҳаётга татбиқ этиш ва амалга оширилишини назорат қилишдир»³⁴. Бундай таъриф асосида иқтисодий адабиётда маркетинг бошқарувига талай шарҳлар берилган. Бу борада ягона бир талқиннинг йўқлигини ҳисобга олиб, уларни қўйида келтириш мақсадга мувофиқ деб топилди (14-шакл.).

³³ Арипов А., Мирзахидов Х. Совершенствование организации системы управления маркетингом услуг телекоммуникаций. Журн. «Экономические вести Узбекистана», 2003 й., 8-9-сон. Арипов А., Иминов Т.К. Проблемы управления качеством информационных услуг в условиях углубления экономических реформ. - ТГЭУ, 2002 й., Арипов А. Состояние и перспективы развития телекоммуникаций в Республике Узбекистан. Журн. «Экономический вестник Узбекистана», 6-сон, 2003 й., Арипов А., Махмудова М. Ценовая политика и методология формирования тарифов на услуги телекоммуникаций. Журн. «Экономический вестник Узбекистана», 6-сон, 2003 й., Арипов А. Тенденции развития телекоммуникаций в Республике Узбекистан. М., журн. «Электросвязь», 8-сон, 2003 й., Арипов А., Иминов Т. Инвестиционная политика развития телекоммуникаций. ТАТУ. 2002 йил. Арипов А., Iminov T. The state and prospects of the development of telecommunications sphere of the Republic of Uzbekistan. - 1-st International Caspian and Central Asian telecoms confere ns. Istanbul, Turkey, 2002. ва бошқалар.

³⁴ Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер.с англ. М., «Бизнес - книга», 1995 й., 40-бет.

Маиба	Тушунчанинг талқини
<p>Аҳмаджонова Д.Ш., Данилевский А.Э., Малих В.В., Управление маркетингом торговой фирмы. – Т.: Фан, 1994, 25- бет.</p>	<p>Маркетингни бошқариш-муайян мақсадларга эришиш учун айирбо-шлаш соҳасидаги тадбирларни таҳлил этиш, режалаштириш ва амалга ошириш демакдир. Мақсад – ташкилот олдда турган мақсадларга эришиш мумкин бўлган талаб даражаси, характери ва муддатини таъминлашдир.</p>
<p>Г.Л. Багиев В.М., Тараевич Х. Маркетинг для вузов. – М.: "Экономика", 2001, 69- бет.</p>	<p>Маркетинг – менежмент, товар ва хизматларга бўлган талабни шакллантириш ва тақрор ишлаб чиқариш жараёнини жадваллаштириш, фойдани кўпайтириш тадбирларини режалаш, назорат ва аудит қилиш, рабатлантириш билан боғлиқ бошқарув фаолиятидир.</p>
<p>Е.П. Голубков. Маркетинговые исследования, теория, методология и практика. – М.: "Фин-пресс", 1998, 40- бет.</p>	<p>Маркетингни бошқариш – бошқару в вазифалари тушуниқлиги асосида маркетинг концепциясидан фойдаланиш йўлидаги изчил қадимлар, амалларга маркетинг фаолияти йўналишларини танлан мақсадда маркетинг таҳлили ўтказилади, сўнг маркетинг режаси ишлаб чиқилади, унинг бажарилиши мазкур режа ижросини ташкил этиш ва назорат қилишни назарда тутали.</p>
<p>Е.П. Голубков, Маркетинг. Словарь. – М.: Экономика, "Дело Л ТД", 1994, 125-бет.</p>	<p>Маркетингни бошқариш – корхона мақсадларини ҳисоба олган ҳолда мақсадли истеъмолчиларнинг талаб-эҳтиёжларини аниқлаш ва қондириш соҳасидаги фаолиятини таҳлил этиш, режалаш, амалга ошириш ва назорат қилиш демакдир. Маркетингни бошқаришда маркетинг таҳлиқотлари, маркетинг режаси, режанин ижроси ва назорат изчил амалга оширилади. Маркетингни бошқариш истеъмолчи, рақобатчи, воситачи, бозор фаолиятининг бошқа субъектлари туғрилидаги ахборотдан кенг фойдаланишга асосланади.</p>

Манба	Тушунчанинг талқини
Р.Я. Досумов, С.И. Бессонова "Маркетинг услуг связи: научная терминология, понятная и рыночная символика". - Т.: ТЭИС, 1999	Алоқа соҳасида маркетингни бошқариш – алоқа корхонаси олдига турган мақсадларга эришиш имконини берадиган алоқа хизматларига талдаб даражасин, муддати ва характерини таъминлаш демакдир. Маркетингни бошқариш унинг барча таркибий элементлари: алоқа хизматларини режалаш, амалга ошириш, уларнинг тарифларини тақсимлаш каналларини, реклама фаолияти ва шу кабиларни белгилаш бўйича амалга оширилади.
П. С. Завьялов, Маркетинг в схемах, рисунках и таблицах. Учеб. Пособие.- М.: ИНФРА-М, 2001 382-бет.	Фирмада маркетинг бошқаруви – кўп тармоқли мураккаб муаммо бўлиб, уни комплекс ёндашувсиз, бошқарув объектлари, вазифа ва усулларини аниқ белгиланмасдан ҳал этиб бўлмайди. Маркетинг комплексининг таркибий элементлари, яъни маҳсулот, нарх, тақсимот ва раббатлантириш маркетинг бошқарувининг асосий объектларидир.
Н.Д. Эриашвили, К. Ховард, Ю.А. Цыпкин ва бошқалар. Маркетинг. Олий ўқув юртлари учун дарслик. – М.: ЮНИТИ-ДАМА, 2000. 614-бет.	Маркетингни бошқариш ташкилотнинг муайян мақсадларига эришиш йулида харидорлар билан манфаатли айирбонвлаларини йўлга қўйиш, мустақамлаш ва давом эттиришга ва фойда олиш, маҳсулот сотиш ҳажмини кўпайтириш, боюрдаги улушни ошириш ва шу кабиларга мўлжалланган талбирларнинг ўтказилишини тахмин қилиш, режалаш ва назорат қилишдир.
Б. П. Соловьев, Управление маркетингом: модульная програм-ма для менеджеров Т/3-М.: ИНФРА-М, 1999. 271-бет.	Маркетингни бошқариш-корхонани бошқариш умумий тизимининг энг муҳим қисми бўлиб, фойдани таъминлаш мақсадида корхонани ички имкониятларини ташқи муҳит билан мувофиқлаштиришга эришишга қаратилган. Маркетингни бошқаришга онид қарорлар уч жиҳатдан кўриб чиқиладиг: - корхонанинг маркетинг бошқаруви (концепция, тафаккур тарзи); - маркетинг фаолиятини бошқариш (фолиятни ташкил этиш, режалаш назорат қилиш); - талабни бошқариш (мақсадли бозор, маркетинг комплекс)

14-шакл. «Маркетингни бошқариш» тушунчаси таърифи.

Барча муаллифлар, ҳар ҳолда, тушунчанинг Ф. Котлер берган талқинига амал қиладилар ва маркетингни бошқаришга — таҳлил, режалаш, амалга ошириш ва назорат каби элементлар ҳослиги ҳақидаги фикрни билдирадилар.

Келтирилган таърифлар бир-бирига деярли қарама-қарши бешта концепцияга асосланади, булар:

- ишлаб чиқаришни такомиллаштириш концепцияси;
- маҳсулотни ёки курсатилаётган хизматни такомиллаштириш концепцияси;
- тижорат уринишларини интенсифлаш концепцияси;
- маркетинг концепцияси;
- ижтимоий-этик маркетинг концепцияси.

Улар орасида охиригиси, бизнингча, Ўзбекистонда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий сиёсат мазмунига энг мос келадиганидир.

Ижтимоий-этик маркетинг концепциясининг моҳияти шундаки, компания уз маркетинг сиёсатини шакллантиришида нафақат мақсадли бозорлардаги эҳтиёж ва талабларни аниқлайди, балки истеъмолчилар эҳтиёжларининг қондирилишини ва жамият аъзоларининг узоқ муддатли ижтимоий фаровонлигини таъминлайди. У компания фойдаси, истеъмолчиларнинг эҳтиёжлари ва жамият манфаатларини тенг тутиб туришга чақиради.

Шундан келиб чиққан ҳолда, «маркетингни бошқариш» тушунчасини биз ахборот-коммуникация соҳасининг пировард мақсадларига эришиш учун мақсадли мижозлар билан манфаатли муносабатларни ўрнатиш, уларни сақлаб туриш ва кенгайтиришга мўлжалланган дастурларни таҳлил этиш, режалаштириш, ҳаётга татбиқ этиш ва амалга оширилишини назорат қилиш сифатида таърифлаймиз. Яъни «2003-2010 йиллар давомида телекоммуникация ва маълумотлар узатиш миллий тармоғини ривожлантириш дастури»да белгиланганидек, **менежментни ривожлантиришнинг асосий мақсади амалдаги менежмент тизими ни ислоҳ қилиш бўйича дастурий йуналишлар ва тадбирларни ишлаб чиқиш асосида ахборот-коммуникация соҳасидаги фойда ва даромаднинг янада ўсиб боришини таъминлашдан иборатдир.**

Талабни бошқариш истеъмолчинини бошқариш эканлиги барчага маълум. Хизматларга талаб доимий мижозлардан ва эҳти-

мол тутилган истеъмолчилар (мижозлар)дан бўлади. Шунинг ҳисобга олган ҳолда, биз соҳа ёки ҳар бир корхона учун умумий ва махсус (специфик) булган маркетинг бошқаруви вазифаларини фарқлайдиган олимларнинг фикрига қўшилаемиз³⁵. Умумий вазифалар умумлаштирилган ҳолда, маркетингни бошқаришнинг юқорида баён қилинган таърифларида акс эттирилган ва улар режалаштиришни, ташкил қилишни, ҳисобга олишни, назорат ва бошқарувни ўз ичига олади. Ахборот-коммуникация соҳасидаги маркетинг бошқаруви вазифаларининг ўзига хослиги ташқи ва ички муҳит хусусиятлари, технологик жараёнлар, хизматларни сотиш, бозор рақобати, харидорларнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари, корхоналарнинг молиявий-хўжалик фаолияти ва бошқалар билан боғлиқдир.

Маркетинг бошқарувини ташкил қилишнинг энг мукамал шакли булган маркетинг тадқиқотлари маркетинг бошқарувининг айтиб утилган икки гуруҳдаги вазифаларини албатта, ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим. Бу сингари тадқиқотларнинг мазмунига **ахборот-коммуникация бозорининг ўзига хос хусусиятлари** кучли таъсир қилади. Шу сабаб энг аввало, бу хусусиятларга аниқлик киритамиз:

- ахборот-коммуникация соҳаси хизматларига булган эҳтиёжлар асосан моддий эмас, балки ахборот хусусиятига эга (алоқа боғлаш, шунингдек, алоқа боғлашга тайёрлик, яқка тартибда амалга ошириладиган коммуникация, узоқ масофаларга долзарб ахборот йўллаш ва ҳ.к.);

- ахборот-коммуникация соҳаси миждозларнинг билимларга интилиш, қулайлик, ижтимоий алоқалар, мулоқотда бўлишга ва ўз-ўзини сақлашга интилиш каби асосий эҳтиёжларини қондирувчи воситадир;

- ахборот-коммуникация бозорининг иқтисодий асосини табақалаштирилган тарифларга асосланган ўзига хос нарх механизми ташкил этади;

³⁵ Методические рекомендации по проведению маркетинговых исследований и разработке программ развития, повышения технического уровня и перепрофилирования производства на выпуск конкурентоспособной продукции (работ, услуг) на предприятии. Финансовое законодательство Узбекистана, вып.6. Т., 1996 й., 11-бет.

- частоталар, каналлар, йўналишлар каби бозор предметлари кўп жihatдан бозорнинг нафақат танқис, балки жамоатга қатъий тақсимланишини талаб қиладиган, умуман чекланган товарлари ҳисобланади;

- телекоммуникация тармоқлари хизматлар кўрсатиш учун энг муҳим техник асос ҳисобланади, телефон ўрнатилиши ва уланиши билан биргаликда эса, ахборот-коммуникация хизматларини сотишнинг зарурий шартига айланади;

- хизматлар тарифлари ва нархлари хизматлардан истеъмолчи фойдаланадиган пайтга боғлиқ бўлади (бошқа ҳеч қайси бозор соҳасида бундай эмас);

- тармоқда ёки истеъмолчи ҳузурида ўрнатиладиган алоқа асбоб-ускунаси пировард хизмат билан чамбарчас боғлиқдир, бу хизмат эса истеъмолчининг мулкига айланмайди;

- товарлар ишлаб чиқарилади сўнг сотилади, хизмат эса аввал сотилади ва сўнг истеъмол қилинади, фойдаланувчи кўпгина хизматларнинг тўла рўйхати ва сифатини олдиндан била олмайди.

Ахборот-коммуникацияларнинг бу хусусиятлари соҳа бошқарувига маркетингли ёндашувнинг хусусиятларини белгилайди ва маркетинг тадқиқотларининг мазмунини ташкил этади.

5.2. Маркетингни бошқаришни ташкил этиш ва унинг самарадорлиги

ЎзААА таркибида маркетинг масалалари ечилишини таъминлаш учун бошқарувнинг барча даражаларида тегишли тизимлар ташкил этилган. Агентликнинг маркетинг масалаларини мувофиқлаштириб бориш бўйича асосий вазифа ва функциялари қуйидагилардан иборат:

– алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида маркетинг фаолияти стратегиясини ишлаб чиқиш;

– ЎзААА тузилмасига кирувчи корхоналар томонидан маркетинг тадқиқотларини ўтказиш тамойилларини ишлаб чиқиш;

– истеъмолчиларнинг кўрсатиладиган алоқа ва ахборотлаштириш хизматларига булган талаби устидан мониторинг тамойилларини шакллантириш;

– алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари тақдим этилиши тизимини таҳлил қилиш, уларнинг узгариш жараёнини ва ривожланиш шакллари аниқлаш;

– маркетинг масалалари буйича чиқарилган норматив ҳужжатларга акциядорлик компаниялари ва корхоналари томонидан амал қилинишини назорат этиш;

– уз кучини йўқотган қарорлар ва меъёрий ҳужжатлар урнига янгиларини ишлаб чиқиш ёки амалдагиларини узгартириш.

Маркетинг тадқиқотларини ташкил қилишда муҳим уринни Фан-техника ва маркетинг тадқиқотлари маркази (ФТМТМ) эгаллайди. Бу марказ таркибида Тарифлар ва маркетинг тадқиқотлари илмий-тадқиқот бўлими тузилган ва фаолият кўрсатмоқда. Мазкур бўлим ахборот-коммуникация соҳасидаги маркетинг тадқиқотлари буйича ишлар устидан илмий-тадқиқий ва ташкилий-услубий раҳбарликни амалга оширади.

Агентликнинг 2000 йил 5 апрелдаги 139- сонли буйруғига биноан қабул қилинган «Почта ва телекоммуникация хизматлари мониторинги ва маркетинг тадқиқотлари концепциялари» ҳамда «Почта алоқаси ва телекоммуникация соҳасидаги 2003 йилгача бўлган маркетинг дастурлари» соҳада маркетинг фаолияти йуналишларини белгилаб берган асосий ҳужжатлар ҳисобланади. Ушбу дастурлар амалга оширилиши натижасида маркетинг хизматларини оёққа туриши ҳамда малакали кадрлар, зарур компьютер ва техника воситалари билан мустаҳкамланиши борасида талай ишлар амалга оширилди, уларнинг фаолияти учун зарур меъёрий база яратилди. Бир қатор корхоналарда маркетинг тадқиқотларини олиб боришда ижобий тажриба тупланди, маркетинг корхоналар фаолиятида етакчи уринни эгаллаб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 6 июндаги Қарори билан «2002-2010 йилларда компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш дастури» қабул қилинди. Ушбу дастур замонавий техник инфратузилманинг ривожланишини тезлаштиришга, компьютерлаштиришни ривожлантиришни рағбатлантириш юзасидан шарт-шароит яратишга, мамлакатимизда дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқариш саноатини ривожлантиришга, юқори малакали кадрларни

тайёрлаш ва қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга, ахборот хавфсизлигини таъминлашга қаратилгандир. Дастур билан боғлиқ тадбирларни амалга ошириш жараёнида ижобий натижаларга эришилди. Жумладан, 2002 йил май ойидан 2003 йил май ойигача ўз веб-сайтларига эга бўлган давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, вазирликлар, идоралар ва хўжалик бирлашмалари сони 27,3 фоиздан 79,8 фоизга ошди, шу жумладан, ўз веб-сайтларига эга бўлган вазирликлар 31 фоиздан 92 фоизгача, давлат қўмиталари 27 фоиздан 79,8 фоизгача, агентликлар 63 фоиздан 100 фоизгача, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари 14 фоиздан 86 фоизгача, корпорациялар ва концернлар 25 фоиздан 75 фоизгача, ассоциациялар 6 фоиздан 39 фоизгача, компаниялар 29 фоиздан 83 фоизгача ва ҳ.к.

Айни пайтда вазирликлар, идоралар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларида, хўжалик бирлашмаларида 90 мингтадан ортиқ компьютер техникаси мавжуд, уларнинг 70 фоизида бошқарув аппарати фаолиятида ўз маҳаллий тармоқларидан фойдаланилмоқда ва 60 фоиз таркибий бўлинмалар ва корхоналарда, 90 фоизи Интернет тармоғига уланган, 60 фоизи АТКни ривожлантириш ва татбиқ қилиш дастурларини тасдиқлаб амалга оширмоқда. Вазирликлар, идоралар, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, хўжалик бирлашмаларининг 50 фоизидан ортиғида АТКни ривожлантириш ва татбиқ этиш масалалари билан шуғулланувчи махсус булимлар (департаментлар, хизматлар) ташкил қилинган. Ушбу бўлинмаларда 2,4 мингдан зиёд мутахассис фаолият кўрсатмоқда, улардан 290 таси электрон дастур тузувчилар, 300 дан зиёди тармоқ маъмурлари, 24 киши веб-дизайнер ва 1,7 мингдан зиёд аралаш мутахассисликдаги ходимлардир.

Соҳадаги маркетинг фаолиятининг натижаларига аввало, асосий иқтисодий кўрсаткичларнинг узгаришлари буйича баҳо бериш мумкин (12-жадвал). Республикада охириги йилларда маҳаллий симли тармоқлар ва уяли алоқа абонентлари сони, республика ички ёзишмалар ва шаҳарлараро сузлашувлар ҳажми кескин ортиб бормоқда. Бу ишбилармонлик фао-

лиятининг кучайганидан далолат беради. Бу эса, уз урнида ахборот-коммуникация бозорининг истиқболли йуналишларини кенгайтиришни тақозо этмоқда.

12-жадвал

1995-2002 йилларда ахборот-коммуникация соҳасидаги фаолиятнинг асосий кўрсаткичлари динамикаси

	улчов бирлиги	1995	1997	1999	2000	2002	2002 га	
							нисб.	фоиз
							1995	2000
Шаҳарлараро телефон сузлашувлари	млн.алоқа	43.1	57,55	84,88	112.9	151.1	351	134
Халқаро телефон сузлашувлари	млн.алоқа	14,26	14,96	15,78	16,56	13,9	98	83
Телеграммалар	млн дона	2,08	1,83	1,537	1,384	1,13	54	82
Маҳаллий телефонтармоқлари абонентлари (асосий ТА)	млн.ТА	1,474	1,471	1,599	1,655	1,681	114	102
Телефон зичлиги	100 кишига телефонлар сони	6,78	6,65	6,56	6,7	6,68	98	100
Уяли алоқа абонентлари	минг.абон.			69,4	95,68	186,7		195
Ёзишмалар	млн дона	10,1	10,09	10,36	10,28	11,2	110	109
Жунатмалар	млн.дона	0,003	0,035	0,058	0,077	0,056	19 марта	73
Пул утказмалар	млн.дона	0,68	0,65	0,67	0,67	0,69	101	103

Телеграммалар сонининг камайишини ушбу жараённинг умумжаҳон тенденцияси билан тушунтириш мумкин, лекин халқаро телефон сўзлашувлари ҳажмининг пасайишига уларнинг тарифлари ошганлиги туғридан-туғри сабаб бўлди.

Маркетинг бошқаруви самарадорлигини баҳолашнинг бошқа мезони сифатида «фойдаланувчилар бўйича баҳолаш» кўрсаткичлари хизмат қилиши мумкин, ахборот-коммуникация хизматлари бўйича ушбу мезонга доир баъзи маълумотлар қуйидаги 13-жадвалда келтирилган.

Жадвалдан кўриниб турибдики, соҳалаги корхоналарнинг айби билан тушган шикоятлар сони камайгани билан телекоммуникация хизматларига бўлган қондирилмаган та-

Маркетинг самарадорлигини фойдаланувчилар буйича баҳолаш

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2000	2001	2002	2002й 2000й. га нисб., физ
Янги телефон фойдаланувчилари сони	дона	100 398	87 720	79 031	78,7
Йўқотилган телефон фойдаланувчилари сони	дона	47 924	89 123	51 114	106,7
Телефон ўрнатиш учун берилган аризалар сони (қондирилмаганлари)	дона	31 627	38 090	44 990	142,2
Почта алоқаси ва Телекоммуникация корхоналари айби билан тушган шикоятлар сони	дона	1 576	1 673	1 064	67,5

лаб сони ортиб бормоқда, шуни ҳисобга олиб, «Ўзбектелеком» АКси янги фойдаланувчиларни жалб қилиш учун тегишли чора-тадбирлар куриши лозим. Яна жадвалдан янги телефон фойдаланувчилари сони пасайиш хусусиятига эга эканлигини кўриш мумкин. Айни пайтда телефон ўрнатиш учун аризалар сони эса аксинча ошиб бормоқда. Буларнинг ҳаммаси ўзлаштирилиши учун катта куч ва ресурслар талаб қилинадиган ахборот-коммуникация бозорининг катта имкониятлари борлигини кўрсатади.

Маркетингни корхонани бошқариш тизими сифатида «истеъмолчи бозори» бор ерларда, яъни таклиф талабдан кўпроқ ва қаттиқ рақобат мавжуд бўлган ерларда қўллаш самара беради, деган фикр кенг тарқалган. Лекин, Ўзбекистон телекоммуникация соҳасидаги монополиядан чиқаришнинг жўшқин жараёнлари муносабати билан рақобат курашида сақланиб қолиш, айниқса, уяли телефон алоқаси, Интернет каби замонавий хизматлар мавжуд бозорда жуда долзарб масалаларга айланди. (14-жадвал) Бундан ташқари, ҳукмрон оператор, яқин ўтмишдаги тулиқ монополист «Ўзбектелеком» АКси нафақат бошқа операторлар би-

лан ҳисоб-китоблардан, балки уяли телефон алоқаси операторлари билан қаттиқ рақобатлашишдан ҳам хавотирланмоқда. Барча операторлар ҳам бозорда очилаётган янги имкониятлар тадқиқ қилинишидан ва ўз салоҳиятлари ушбу имкониятларга мос келишидан манфаатдордирлар.

14-жадвал

Ўзбекистон ахборот-коммуникация бозорида фаолият кўрсатаётган операторлар ва провайдерлар сони
(берилган лицензиялар сони бўйича, 2003 йил 1 майдаги ҳолатга кўра)

Амалга ошириладиган фаолият турлари	Операторлар(провайдерлар) сони
Маҳаллий телефон тармоғи	86
Шаҳарлараро телефон тармоғи	25
Халқаро телефон тармоғи	14
Уяли телефон алоқаси	7
Персонал радиочақирув тармоғи	18
Кучма радиотелефон алоқаси тармоғи	100
Маълумот ўтказиш ва Интернет тармоғи	168
Телерадиокурсатувлар узатиш тармоғи	67
Жами	485

Шу сабабли фирманинг ҳамда миждознинг узини тутишини ўзаро манфаатга йўналтира оладиган усуллар ва йўллар тизими сифатида маркетинг Ўзбекистон Республикасининг ривожланаётган ахборот-коммуникация макони учун ҳам катта аҳамиятга эга.

Шу билан бирга соҳада маркетинг сиёсатини амалга оширишда қатор камчиликлар ва муаммолар мавжудлиги аниқланди. Шулар оқибатида республика ахборот-коммуникация тизими асосий курсатгичлар бўйича МДХ мамлакатлари

уртасида охирги ўринлардан бирини эгаллайди. Баъзи курсаткичлар буйича ўсиш суръатлари жуда паст. Маркетинг тадқиқотлари учун корхоналар етарли маблағ ажратмайдилар. 15-жадвалда кўриниб турганидек, мобил алоқа корхоналари бу йўналишга етарли маблағ ажратмоқда, шу сабабли ҳам алоқанинг бу тури бозори тез ва рентабелли ривожланмоқда. Аммо, бу борада анъанавий хизмат турларини таклиф этувчи «Ўзбек-телеком» АК ва «Ўзбекистон почтаси» ДАКнинг паст кўрсаткичларини таъкидлаш мумкин. Улар бозордаги мавқеларини бой бераётганига қарамай, маркетинг ва реклама мақсадларига ўз рақобатчиларига нисбатан ўнлаб, ҳатто юзлаб марта кам маблағ ажратишади.

15-жадвал

**Алоқа корхоналарининг маркетинг ва реклама харажатлари,
(ялпи даромаддан фоиз)**

Компания ва корхоналар	2000 й.	2001 й.	2002 й.	2003 й.
"Ўзбектелеком" АК	0,05	0,08	0,07	0,08
"Ўзбекистон почтаси" ДАК	0,05	0,09	0,14	0,14
"Бузтон" ҚК	2,6	1,4	2,2	2,1
"ЎзПАК"	1,0	2,6	2,5	3,0
"Ўздунробита" ҚК	1,1	1,7	4,4	2,8
"Ўзмаком" ҚК	6,3	3,3	3,8	2,1
"ДЭУ юнител"	2,3	2,1	3,8	4,6
"Рубикон" ҚК	6,0	6,6	6,0	4,7
"Коском" ҚК	1,7	1,5	1,4	1,7
"Бузтел"	1,4	7,0	2,0	3,0
"Саркор телеком" МЧЖ	0,8	3,9	2,5	2,5
"Найтов" ҚК	0	0	7,0	5,0

Маркетинг бошқаруви самарадорлигининг асосий кўрсаткичларидан бири телефон зичлигидир (ҳар 100 кишига тўғри келадиган асосий телефон аппаратлари сони). 1991 йилдан 1998 йилгача бу кўрсаткич республикада пасайиш хусусиятига эга бўлган, яъни аҳоли сонининг ўсиш суръати АТА сонининг ўсишидан юқори булган. 1998 йилдан эътиборан эса телекоммуникация тармоғини замонавийлаштириш ва

ривожлантириш бўйича амалга оширилган тадбирлар натижасида телефон зичлиги ўса бошлади. Лекин, бу ўсиш жуда паст ва аҳоли ҳамда хўжалик юритувчи субъектларнинг телефон алоқасига бўлган эҳтиёжларини қондириш учун ушбу курсаткичнинг ривожланган мамлакатлар даражасигача ўсишини таъминлаш талаб қилинади.

Телефон зичлиги бўйича Ўзбекистон ҳозирча АМҲ (Алоқа соҳасидаги минтақавий ҳамдўстлик) аъзолари орасида охириги ўринлардан бирини эгаллайди. Тушунарли бўлиши учун ушбу курсаткичнинг бошқа АМҲ аъзолари маълумотлари билан қиёсий таҳлилини амалга оширдик (16-жадвал). Натижалар Ўзбекистон телекоммуникация тизимини ривожлантиришнинг улкан резервлари мавжудлигини кўрсатди. Худди шундай натижани республика ахборот-коммуникация соҳаси ривожининг ҳолатини белгилувчи муҳим кўрсаткичларни бошқа АМҲ аъзоларининг кўрсаткичлари билан қиёслаш натижасида ҳам кўриш мумкин (17-жадвал). Барча ҳолларда Ўзбекистон ўртамиёнадан паст ўриндадир.

Бу таққослашлар натижасида, биринчидан, Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йилларида ахборот-коммуникация соҳасининг бошланғич шароитлари жуда қийин аҳволда бўлган — собиқ Иттифоқдан техникавий жиҳатдан ривожланмаган ҳамда маънавий эскирган алоқа ва коммуникация соҳаси мерос бўлиб қолган эди, деган хулосага келиш мумкин.

Илғор мамлакатлар даражасига етиш, тўлақонли, дунё стандартларига жавоб берадиган ахборот-коммуникация соҳасини юзага келтириш учун узоқ вақт, кўп меҳнат ва катта маблағлар керак бўлади. Таққослашлардан келиб чиққан иккинчи хулоса соҳада маркетинг бошқаруви ташкил қилинишида жиддий нуқсонлар борлиги ва унинг самарадорлигини ошириш учун йирик резервлар мавжудлиги билан боғлиқдир. Буларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда ахборот-коммуникация соҳасида маркетинг бошқарувини ташкил қилиш борасидаги камчиликларни кўриб чиқамиз ва ушбу жараённи такомиллаштириш йўллари таърифлашга уриниб курамиз.

Алоқа соҳасидаги миитақавий ҳамдўстлик (АМХ)ка аъзо мамлакатларда телефон аппаратлари зичлиги*

Алоқа мильмурияти — АМХ илгирокчилари	Умумий зичлик (100 кишига так- софонларни ҳисобга олган ҳолда асосий телефон аппаратлари сонин)				Ишбилармонлар телефонларининг зичлиги (ша билан банд аҳволининг 100 кишига ишбилармонлар телефон аппаратларининг сонин)				Мамлакат пойтахтида 100 кишига телефон зичлиги			
	2001 й.	ўрнин	2002 й.	ўрнин	2001 й.	ўрнин	2002 й.	ўрнин	2001 й.	ўрнин	2002 й.	ўрнин
	Озарбайжон	10,76	10	11,50	10	2,10	13	2,20	13	23,28	10	25,10
Арманистон	16,00	8	17,00	8	3,98	9	4,06	9	24,00	8	25,00	9
Белорусия	29,80	3	31,20	2	12,23	2	12,74	2	40,40	5	40,90	5
Грузия	19,30	6	22,90	5	10,46	4	10,81	4	23,50	9	23,90	10
Қозғистон	14,00	9	15,10	9	5,53	6	6,48	6	16,80	12	19,20	12
Қирғизистон	7,94	11	8,01	11	4,29	8	4,44	8	22,60	11	22,12	11
Молдова	17,83	7	19,64	7	4,98	7	4,89	7	35,77	6	38,79	6
Россия	23,20	4	24,60	4	11,16	3	11,43	3	57,10	1	60,00	1
Тожикистон	3,78	14	3,88	14	2,52	12	3,18	11	12,75	13	14,00	13
Туркменистон	6,62	13	6,30	13	3,65	10	3,62	10	-	-	13,07	14
Ўзбекистон	6,65	12	6,68	12	2,83	11	2,78	12	25,39	7	25,79	7
Украина	21,80	5	22,70	6	9,09	5	7,40	5	43,10	4	45,10	4
МДҲ бўйича жами	21,80	-	22,70	-	9,09	-	9,05	-	39,8	-	41,9	-
Латвия	34,20	1	33,10	1	19,36	1	20,31	1	49,60	2	50,80	2
Литва	32,9	2	27,00	3	-	-	-	-	44,30	3	45,90	3

Алоқа хизматлари бир киши ҳисобига, дона*

Алоқа матму-риоти — АМХ	Телеграммалар		Халқаро телефон алоқалари		Ўзма корреспондентия		Жўнатмалар		Пул маблағлари ўтказмалари (нафақадарсиз)		Нафақа ва ёрдам пули туловлари							
	1995	2001	2002	1995	2001	2002	1995	2001	1995	2001	2002	1995	2001	2002				
нигиричидаги	0.15	0.03	0.04	2.23	9.69	12.57	2.71	0.85	1.00	0.003	0.002	0.005	0.016	0.019	1.38	1.49	1.50	
Озарбайжон	0.08	0.02	0.01	6.30	15.16	13.13	0.27	0.42	0.50	0.0003	0.0013	0.0013	0.019	0.002	0.003	1.70	1.36	0.93
Арманистон	0.23	0.15	0.14	24.11	61.53	73.29	12.99	13.94	15.25	0.048	0.110	0.130	0.380	0.374	0.397	2.80	2.58	2.52
Беларусия	0.07	0.04	0.04	2.94	2.82	11.25	3.96	0.07	0.32	0.010	0.067	0.068	0.024	0.007	0.008	1.91	1.65	1.63
Грузия	0.36	0.11	0.09	7.64	24.84	32.27	3.13	1.08	1.07	0.032	0.101	0.088	0.100	0.048	0.047	1.24	1.15	1.23
Қозғокистон	0.18	0.12	0.12	6.06	9.96	10.37	1.45	0.95	0.95	0.004	0.003	0.002	0.034	0.023	0.015	1.50	1.31	1.34
Қирғизистон	0.18	0.05	0.04	15.60	44.94	60.07	2.86	4.66	6.94	0.013	0.003	0.006	0.070	0.032	0.042	1.79	2.63	2.40
Молдова	0.72	0.37	0.32	10.07	26.02	30.63	10.21	8.02	8.31	0.180	0.093	0.086	0.480	0.345	0.356	2.31	2.51	2.52
Россия	0.09	0.03	0.02	1.35	1.33	1.53	0.44	0.07	0.07	0.002	0.0003	0.0004	0.017	0.001	0.001	0.57	-	-
Тажикистон	0.11	0.04	0.03	2.86	5.93	6.92	1.13	1.41	2.75	0.004	0.0009	0.0010	0.032	0.009	0.009	0.85	-	-
Туркманистон	0.09	0.05	0.04	2.54	5.71	6.53	0.44	0.43	0.44	0.001	0.004	0.002	0.030	0.027	0.027	1.07	1.26	1.23
Ўзбекистон	0.48	0.23	0.20	15.44	27.39	38.18	11.87	6.43	6.79	0.066	0.133	0.125	0.310	0.292	0.342	5.15	3.37	3.28
Ўзбекистон	0.51	0.25	0.22	10.15	23.66	29.17	8.38	5.99	6.31	0.110	0.082	0.077	0.330	0.249	0.264	2.78	2.29	2.27
МДХ бўйича жами	-	0.01	-	-	66.95	36.45	7.20	16.25	20.63	0.032	0.05	0.07	0.190	0.162	0.172	3.05	-	3.52
Латвия	-	0.007	0.002	-	-	-	-	12.04	13.18	-	0.07	0.05	-	0.132	0.120	-	2.55	2.54
Литва	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Эстонча	-	-	-	-	-	-	20.73	51.31	52.23	0.053	1.05	0.96	-	0.145	0.114	-	3.17	3.10

*16- ва 17- жадаллар «Алоқа матмуриятларининг феолиятлари ҳақидаги 2002 йил статистика тўпламини» асосланган. АМХ ижроя қўмитаси М., 2003 й.

5.3. Маркетинг бошқарувини такомиллаштириш масалалари

Ахборот-коммуникация соҳаси корхоналаридаги маркетинг фаолияти ҳолатини таҳлил қилиш муаллифларга бир қатор кўп учрайдиган камчиликларни аниқлаш, шунингдек, тезлик билан ҳал этилиши керак бўлган муаммоларни таърифлаш имконини берди, булар:

- кўп ҳолларда корхоналар раҳбарлари ва мутахассисларнинг маркетинг аҳамиятини тулақонли тушуниб етмасликлари, маркетинг фаолияти фақат маркетинг бўлинмаларининг иши деган хато фикр мавжудлиги. Корхонанинг маркетинг хизмати раҳбари қанчалик тажрибали ва самарали бўлмасин, агар юқори раҳбарият ва барча мутахассислар корхонанинг ҳар қандай фаолияти истеъмолчига, маркетингга йўналтирилиши зарурлигини тушуниб етмаса, бундай корхонанинг бутун фаолияти самарали бўлмайди;

- аксарият корхоналардаги маркетинг бўлинмаларида малакали мутахассислар, компьютер ва техника воситалари етишмайди, бу бўлинмалар махсус ва услубий қўлланмалар билан таъминланмаган, кўп ҳолларда маркетинг бўлинмалари раҳбари лавозимига тегишли мутахассислиги ёки малакаси бўлмаган шахслар тайинланади;

- мутахассисларни маркетинг масалаларига ўқитишнинг аҳволи қониқарли эмас, бошқа мамлакатлар мутахассислари билан тажриба алмашинувига етарлича эътибор берилмайди;

- инвестицияларга бўлган талаблар, почта алоқаси ва телекоммуникация тармоқларини ривожлантиришнинг янги лойиҳалари етарли даражада маркетинг тадқиқотлари билан мустаҳкамланмапти, маркетинг тадқиқотлари маълумотлари бизнес режа тузишда унчалик инобатга олинмайди;

- айрим корхоналарда алоқа ва ахборотлаштириш хизматларига бўлган талабни устириш учун реклама фаолияти етарли даражада ишга туширилмаган, истеъмолчилар билан ишлашнинг янги усулларидан фойдаланилмайди;

- баъзи корхоналарда мижозларнинг хизматлар турларига, уларнинг сифатига, хизмат кўрсатиш маданиятига бўлган муносабатлари таҳлили фақат айрим ҳолларда амалга оширилади, фойдаланувчилар билан ишлашни

такомиллаштириш буйича мувофиқ тадбирлар амалга оширилмайди, ходимларни мижозлар билан ишлаш қоидаларига уқитишга етарлича эътибор берилмайди:

- маркетинг хизматининг жойлардаги булнамаларида куп ҳолларда асосий фаолиятига мос келмайдиган вазифалар бажарилади.

Юқорида баён қилинган таҳлил ҳамда халқаро тажрибани, мамлакатимиз ва чет эл олимлари, мутахассисларининг фикрларини ўрганиш асосида ишлаб чиқилган Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасида маркетинг бошқарувини такомиллаштиришнинг асосий ва энг муҳим йўналишлари қуйида келтирилган³⁶.

Ахборот-коммуникация корхоналаридаги маркетинг хизматлари маркетинг бошқарувининг бош таркибий-функционал буғини бўлиши ва бошқарув аппарати ходимлари билан ахборот-коммуникация хизматларини кўрсатувчи ходимларнинг ўзаро мақбул ҳамкорлигини таъминлаши лозим. Маркетинг тизими илмий асосда ташкил этилиб, дастурий асосда ишлаб турганида, у ишончли ва тежамли бўлибгина қолмай, балки ўз-ўзини ташкил этувчи ҳамда бошқарувчига айланади. Гап соҳадаги ҳар бир корхонада истеъмолчиларнинг талабларига, бозор ўзгаришларига, маркетинг янгиликларига, интеллектуал сервисга, халқаро бизнесга мослашувчан ва тўғри келадиган яхлит маркетинг тизимини барпо қилиш ҳақида бормоқда. **Бу тизим функционал ва таъминловчи қуйи тизимларнинг ҳамоҳанг бирлигини ва юқори илмий-техникавий даражасини талаб қилади.**

Соҳада корхоналарнинг ишлаб чиқариш-тижорат фаолиятини узоқ муддатли ва оператив режалаштириш, ишлаб чиқаришнинг экспортга оид дастурларини, тармоқларни ривожлантириш ва замонавийлаштириш лойиҳаларини тузиш, корхона жамоасининг илмий-техникавий, технологик, инвестициялаш ва ишлаб чиқариш-сотиш ишларини ташкиллаштириш учун маркетинг тадқиқотлари қўлланилишини таъминловчи мукам-

³⁶ Қушимча танишнинг: Арипов А., Мирзоҳидов Х.М. Совершенствование организации системы управления маркетингом услуг телекоммуникаций. Журн. «Экономические вести Узбекистана», 2003 й., 9-сон. 49-50- бетлар.

мал механизм барпо этиш талаб қилинади. Ушбу механизм истеъмолчилар ва провайдерларга йуналтирилган, хизматлар курсатишнинг энг юқори даражасини таъминловчи реклама ва турли моддий рағбатлантиришларни аралаш қўллаш йўли билан талабнинг шаклланишига ва сотувнинг кучайишига ҳам ёрдам бериши керак.

Республика ахборот-коммуникация соҳасининг барча корхоналарида бозор муносабатларига йуналтирилган стратегиялар ва амаллар татбиқ қилиниши зарур. Ушбу жараённинг тезлик билан жорий этилиши муҳимдир, чунки эркин бозор шароитида ишда йўл қўйилган ҳар бир хато мижоз ёки айланма маблағнинг бой берилишига сабаб бўлади.

Маркетинг хизматларини функционал ташкил этиш оқилоналаштирилиши, бунинг учун эса, бошқарув ва ишлаб чиқариш ходимлари ўртасида лавозимга оид вазифалар аниқ тақсимланиши талаб қилинади. Ваколатларни ўтказиш муаммоси юқори раҳбариятни тактик муаммолар билан боғлаб қўймаслиги керак. Лекин, урта бўғин раҳбарларининг ҳаммаси ҳам маркетинг бошқарувини ташкил қилиш бўйича ўз ваколатлари ва жавобгарлигини аниқ тушуниб етавермайди.

Телекоммуникация хизматлари маркетинги бошқарувини ташкил қилиш ишида кадрлар сиёсатини яхшилаш алоҳида ўрин тутиши лозим. Жаҳоннинг йирик телекоммуникация компаниялари маркетингларнинг малакасини оширишга, шунингдек, мутахассислар ва раҳбарларнинг маркетинг тайёргарлиги масалаларига алоҳида эътибор қаратадилар. Ўзбекистон ахборот-коммуникация корхоналарида ўтказилган мониторинг натижалари, корхоналар ходимларини илғор чет эл компанияларига иш ўрганиш учун юбориш зарурлигидан ҳамда тажриба алмашилиш бўйича турли хил конференциялар, семинарлар ташкил қилиш кераклигидан далолат беради.

Маркетинг мутахассисларининг малакаси юқори даражада бўлгани билан, агар корхоналар бўлинмалари ўртасида яхши йўлга қўйилган ўзаро муносабат тизими бўлмаса, пировард натижа самараси сезиларли даражада пасайиб кетишини таъкидлаб ўтиш жоиздир. Соҳа корхоналарининг купгина бўлимлари асосан ўз манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, ўз ҳолича фаолият курсатади ва кўп ҳолларда, корхоналардаги ўрта

бўгин раҳбарлари корхона олдида турган мақсад ва вазифалар ҳақида яхши хабардор эмаслар. Турли булинмаларнинг ўзаро ҳамкорлиги самарадорлигини, корпоратив руҳ аҳамиятини ошириш учун қарорлар қабул қилишда «шиддатли ақл ҳужуми» (мозговой штурм) каби янги усулларни татбиқ қилиш тавсия этилади. Ахборот-коммуникация корхоналарида инсон салоҳиятининг етарлича ҳисобга олинмаслиги, уларда ходимларнинг ташкилий ва шахсий қадриятларини ўрганиш тизимининг йўқлиги ходимлар учун жозибадор мақсадларни белгилашни кўзда тутувчи вазифалар қўйилишини ўзгартириш бўйича тадбирларнинг амалга оширилишини талаб қилади.

Ахборот-коммуникация хизматлари маркетинги бошқарувининг ташкил қилинишини янада такомиллаштириш маркетингнинг илмий асосланган технологияларини жорий этишга алоҳида эътибор беришни тақозо этади. Маркетинг фаолияти самарадорлигини оширишнинг мазкур омили, афсуски, соҳада кенг ўрнини топмади. Ахборот-коммуникация корхоналари раҳбарларининг фаолиятини таҳлил қилган ҳолда шунини айтиш мумкинки, улар маркетинг мақсадларидан кўра, молиявий натижаларга эришишга кўпроқ афзаллик берадилар, улар қабул қилаётган қарорлар асосан олдинги тажриба ва ҳиссиётга асослангандир. Бозор вазиятининг хусусиятларини қисман тушуниш, янгиликларни киритишга руҳан унчалик тайёр эмаслик ва юқори раҳбарият билан ходимлар ўзаро муносабатларининг етарли самарали эмаслиги ходимларнинг бозорга суст мослашганлигидан далолат беради. Буларнинг барчаси маркетинг бошқаруви самарадорлиги ва бутун корхона фаолиятини бошқариш самарадорлиги пасайишига олиб келади.

Ахборот-коммуникация соҳаси корхоналари учун маркетинг белгиланган даврда, аниқ бозор ва унинг сегментлари бўйича мақсадларга эришиш воситаси сифатида кўрилиши лозим. Соҳа корхоналари маркетинг тадқиқотларидан келиб чиққан ҳолда, стратегик ва тактик вазифаларини амалга оширишда зарур моллашувчанликни таъминлаш мақсадида бозор конъюнктурасига мувофиқ ўз режаларига даврий равишда тўзатишлар киритиб турганларидагина, ўз моддий ва интеллектуал ресурсларини мувофиқ равишда ишга солганларидагина бу нарса руёбга чиқади.

Таъкидлаб ўтилган тавсияларни амалга ошириш учун қуйидагилар талаб қилинади:

- соҳа корхоналарининг бизнес-режаларида маркетинг тадқиқотларини ва реклама фаолиятини ташкил қилишга етарли маблағларни қўзда тутиш;

- маркетинг бўлинмаларини малакали кадрлар билан тўлдириш, зарур алоқа ҳамда компьютер ва техника воситалари асосида жиҳозлаш, махсус ва услубий адабиётлар билан таъминлаш;

- тадқиқотлар ва таҳлиллар учун зарур маълумотларни тақдим этиш мақсадида корхоналар бўлинмаларининг маркетинг хизмати билан узаро ҳамкорлигини ташкил қилиш;

- бозор ҳақида, муайян талабнинг таркибий тузилиши ва динамикаси тўғрисида, фойдаланувчиларнинг эҳтиёжлари ҳақида ишончли, тўғри ва тезкор ахборотни, яъни корхона фаолиятининг ташқи шароитлари ҳақидаги маълумотни тўплашни ташкил этиш, умуман компаниялар ва корхоналарнинг маркетинг фаолияти бўйича маълумотлар базасини яратиш;

- истеъмолчиларни янги хизматлар ҳақида хабардор қилиш, талабни ва хизматларнинг хусусиятлари ҳақида фойдаланувчиларга маълумот берилишини рағбатлантириш, жамиятнинг корхона ва хизматларга нисбатан ижобий муносабатини сақлаб туриш.

Республика ахборот-коммуникация соҳаси корхоналарида баён қилинган тавсияларнинг амалга оширилиши, шубҳасиз, тўғридан-тўғри инвестицияларни, шу жумладан, чет эл инвестициялари жалб қилинишини тезлаштиради ва инвесторларни мамлакат ахборот-коммуникация воситалари ҳамда тармоқлари бозорини ривожлантиришда иштирок этишга бўлган қизиқишларини оширади.

5.4. Маркетинг тадқиқотлари асосида соҳада техник сиёсатни белгилаш

Ахборот-коммуникация соҳаси хизматлари ҳажмини кенгайтириш, даромадлигини ошириш, янги бозорларни ушлаштириш бўйича олиб борилган маркетинг тадқиқотлари-

нинг натижалари биринчи навбатда тўғри йўлга қўйилган техник сиёсат орқали рўёбга чиқади. Бу борада телекоммуникация тармоқларини ривожлантиришнинг техник сиёсатини белгилаш масалалари алоқа ва ахборотлаштириш соҳасини ривожлантиришнинг стратегик вазифаларини ҳал этишнинг асоси ҳисобланади, чунки телекоммуникациялар АКТнинг асосини ташкил этади. Шунинг эътиборига олиб, соҳадаги техник сиёсат масалаларини республика телекоммуникациялари мисолида кўриб чиқамиз.

Ўзбекистон Республикасининг «Телекоммуникациялар тўғрисида»ги Қонунига (7,8- моддалар) мувофиқ бу соҳада илмий-техник сиёсатни шакллантириш ҳамда юритиш Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги зиммасига юклатилган. Техник сиёсатнинг мақсади телекоммуникациялар тармоқларида замонавий қурилмаларни қўллаш ва ишлатиш, янги техника, технология ҳамда технологик жараёнларни жорий этиш, ҳар хил тармоқларнинг ўзаро ишлашини ва мослигини, уларни мутаносиб ривожлантиришни, хизматлар сифатини оширишни, телекоммуникациялар тармоқларини жаҳон ахборот-телекоммуникация муҳитига интеграциялашувини таъминлашдан иборатдир.

Телекоммуникация тармоқларини ривожлантиришнинг ягона техник сиёсатини белгилаш ва амалга ошириш соҳани ривожлантириш концепциялари ва дастурларини, меъёрий ҳужжатлар, агентликнинг буйруқ ва фармойишларини, телекоммуникация тармоқларини жойлаштириш ва ривожлантириш шаклларини қабул қилиш орқали амалга оширилади.

Шунинг ҳисобига олиб, Ўзбекистонда ҳукумат даражасида йирик дастурий ҳужжатлар қабул қилинган. Булар қаторига энг аввало, сўнгги йилларда тасдиқланган ҳамда узоқ муддатларга мўлжалланган Компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини 2002-2010 йилларда ривожлантириш дастурини, Телекоммуникация тармоқларини 2010 йилгача ривожлантириш дастурини, Ўзбекистон Республикасида йўлдош алоқасини ривожлантириш концепциясини, Миллий ахборот узатиш тармоғини ривожлантириш концепциясини киритиш мумкин.

Ушбу дастурий ҳужжатларда соҳада янги технология ва хизмат турларини тезкорлик билан жорий этишни таъмин-

лашга қодир ягона инновацион ва техник сиёсатни ишлаб чиқиш кўзда тутилган. Бу борада қуйидагиларга алоҳида эътибор берилган:

- келгусида пакетли коммутация негизида тўла сервисли тармоқларга ўтиш;

- истеъмолчиларга тезкор, самарали ва арзон хизмат тақдим этишни таъминлаш учун оммавий хизмат кўрсатишга мўлжалланган интеллектуал тармоқларни шакллантириш;

- мобил алоқа тизимини, шу жумладан, унинг учинчи авлодини тезкорлик билан жорий қилиш;

- рақамли телефон, телевизион ва радиоалоқани кенг жорий этиш;

- электрон коммерция тизимини ривожлантириш (шу жумладан, мультимедиа хизматларга ўтиш);

- тармоқлар барқарорлигини кучайтириш, телекоммуникация тармоқларида ахборот хавфсизлигини таъминлаш;

- телекоммуникация жиҳозлари учун ягона техник талабларни ишлаб чиқиш, республика барча ҳудудларини рақамли телекоммуникация тармоғи билан тўла қамраб олиш ва бошқалар.

Шу вазифалар асосида қуйида телекоммуникациялар соҳасининг тармоқлари бўйича техник сиёсатнинг аҳволи ва уни ривожлантириш йўналишлари кўриб чиқилади³⁷.

1. Шаҳарлараро, халқаро ва маҳаллий алоқа соҳасидаги техник сиёсат ривожланишининг яқин истиқболдаги асосий йўналишлари қуйидагилар ҳисобланади:

- рақамли халқаро ва шаҳарлараро телекоммуникация тармоқларини, уларнинг яшовчанлиги ва ишончлилигини таъминлашни ҳисобга олган ҳолда, қурилиши принципларини аниқлаш, тармоқ қурилишида технологияларни танлаш;

- Ўзбекистон телекоммуникациялар тармоғининг ягона такт синхронизация тизимини яратиш дастурини ишлаб чиқиш;

- рақамли маҳаллий телекоммуникация тармоқларини, шу жумладан, қишлоқ тармоқларини, маҳаллий телекоммуникациялар тармоқларида илғор технологияларни (симли, симсиз, йўлдошли, оптик-толали ва ҳ.к.) қўллаш, маҳаллий

³⁷ Бу мавзуда ФТМТМ материалларидан кенг фойдаланилди.

трафикнинг йўналишини оптималлаш, чиқарилган коммутация пунктларидан фойдаланиш ва бошқаларни ҳисобга олган ҳолда, қуриш тамойилларини аниқлаш;

- телекоммуникациялар хизматлари янги турларини жорий этиш;

- телефон алоқа тизимининг ишини яхшилаш;

- маҳаллий телефон тармоқларини, шу жумладан, қишлоқ тармоқларини, ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш;

- Ўзбекистон телекоммуникациялар тармоғи ривожланишининг бош чизмасини (схемасини) ишлаб чиқиш;

- зонавий телекоммуникациялар тармоқларининг қурилиш тамойилларини аниқлаш;

- абонентларнинг кириш тармоғини «сўнгги мил» муаммосини ҳал этишни ҳисобга олган ҳолда, ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш;

- операторларнинг халқаро тармоқларга, шу жумладан, йўлдошли алоқа каналлари орқали, киришларининг асосий тамойилларини аниқлаш.

2. Таксофон алоқасини ривожлантириш йўналишларини аниқлаш мақсадида «Ўзбекистон Республикасида таксофон алоқасини ривожлантириш Концепцияси» ишлаб чиқилган. Таксофон алоқаси соҳасида маҳаллий телефон алоқаси операторларига таксофон алоқаси тармоқларини ривожлантириш ва эксплуатация қилиш бўйича қўйиладиган талабларни аниқлаш зарур.

3. Кўчма радиоалоқа, шу жумладан, уяли алоқа соҳасидаги техник сиёсатнинг асосий тамойиллари амалдаги меъёрий ҳужжатларда етарли ишлаб чиқилган. Шу билан бирга бу йўналишда маркетинг тадқиқотлари натижалари ушбу соҳани ривожлантириш техник сиёсатининг қуйидаги йўналишларини таърифлашга имкон беради:

- маҳаллий телекоммуникациялар тармоқларида, шу жумладан, қишлоқда, абонентларнинг симсиз радио орқали кириш технологияларини қўллаш жабҳаларини аниқлаш;

- замонавий истиқболли технологиялар асосида симсиз радио орқали маълумотлар узатиш каналларини яратишнинг иқтисодий самарали услубларини аниқлаш;

- эскирган технологиялар (Алтай, Карт)дан фойдаланувчи ҳаракатдаги радиоалоқа тармоқларини келгусида ривожлантириш (ёки йиғиштириш) йўналишларини аниқлаш;
- уяли алоқанинг замонавий янги авлодларини жорий этиш бўйича чоралар белгилаш.

4. Йўлдошли алоқа Ўзбекистонда нисбатан кам ривожланган йўналиш бўлиб, бунга соҳа самарадорлигини ҳамда ўтказувчанлик қувватининг бошқа алоқа турларига қараганда анча пастлиги сабаб бўлган. Шунга қарамаздан бу соҳанинг ўз афзалликлари бор. Шу асосда соҳадаги техник сиёсатни ривожлантиришнинг асосий йўналишларини белгилаш мумкин:

- узоқдаги бориш қийин бўлган ҳудудларни хизматлар билан таъминлаш мақсадида йўлдошли алоқа тармоғидан фойдаланиш йўллари аниқлаш;

- республика телерадиодастурларини йўлдош орқали тарқатиш йўллари аниқлаш;

- йўлдошли телекоммуникация тизимларидан тезкор ҳаракат тармоқлари сифатида, шу жумладан, фавқулодда ҳолларда, фойдаланиш тамойилларини аниқлаш;

- йўлдошли телекоммуникация тизимлари марказларини, жумладан, «Азимут» объектида ташкил этиш.

5. Телевидение ва радиоэшиттириш соҳасидаги техник сиёсатнинг асосий тамойиллари қатор меъёрий ҳужжатларда аниқланган. Булар, «Телевидение ва радиоэшиттириш дастурларини Ўзбекистон Республикасида тарқатиш тартиби тўғрисида Низом», «Телевидение воситаларини техник эксплуатация қилиш қоидалари», «Радиоэшиттириш воситаларини техник эксплуатация қилиш қоидалари», «Алоқа, радиоэшиттириш ва телевидение иншоотлари ва қурилмаларини монтаж қилиш бўйича йўриқнома» ва бошқалар.

Телевидение ва радиоэшиттириш соҳасида техник сиёсатни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардир:

- телерадиодастурларни тарқатиш тармоғини қайта қуриш ва кенгайтиришга ягона техник ёндашувни аниқлаш;

- республика телерадиодастурларини йўлдош орқали узатишни ташкил этиш йўллари аниқлаш;

- кабел телевидениесини ривожлантиришнинг концептуал тамойилларини энг мувофиқ техник ечимларни кўрсатган ҳолда аниқлаш;

- рақамли телевидение стандартини танлаш, давлат ва соҳа стандартларини ишлаб чиқиш.

6. Маълумотларни узатиш соҳасида техник сиёсатни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилар:

- республикада маълумотларни узатиш тармоғини ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш;

- Интернет тармоғида миллий сегмент рақамланишини (IP-рақам, домен номлаш) тарқатиш ва фойдаланиш бўйича талабларни белгилаш;

- телефон тармоғида маълумотларни узатиш трафигида ташкил этилаётган юкломани (нагрузка) камайтириш мақсадида, умумфойдаланиш телефон тармоғида маълумотларни узатишни ташкил этишдаги талабларни белгилаш;

- маълумотларни узатиш соҳасида давлат ва соҳа стандартларини ишлаб чиқиш.

7. Телематика хизматларини ташкил этиш бўйича талабларни белгилаш, шунингдек, телематика хизматлари ташкил этиладиган маълумотларни узатиш тармоғига талаблар соҳа техник сиёсатининг бош йўналишларидан бири ҳисобланади. Шу сабаб бу масала техник сиёсатнинг мазкур мавзуда баён қилинган барча масалаларга бевосита боғлиқдир.

8. Телекоммуникация тармоқларини рақамлаш тизимини такомиллаштириш бўйича техник сиёсатни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилар:

- Ўзбекистон телекоммуникациялар тармоқларида телефон нумерлашнинг илғор тизимини аниқлаш;

- ҳаракатдаги радиоалоқа тармоқлари операторлари ва идоравий телекоммуникация тармоқлари учун нумерлаш режасидан фойдаланишнинг ягона тартиби масаласини ҳал этиш зарурати;

- телекоммуникациялар тармоқларида телефон нумерларини ажратиш ва фойдаланиш устидан назорат қилишнинг тартибини жорий этиш;

- республика маълумотлар узатиш тармоқларида Интернет тармоғи нумерлашидан фойдаланишга талабларни аниқлаш.

9. Телекоммуникация тармоқларининг бошқариш тизимини қуриш ва фойдаланиш техник сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- телекоммуникация тармоқларининг бошқарув тизими-ни босқичма-босқич қуриш концепциясини ишлаб чиқиш;
- телекоммуникация операторларининг тармоқларини бошқарув марказларининг Бош бошқарув маркази (ББМ) билан ўзаро ишлаш алгоритмларини аниқлаш;
- телекоммуникация тармоқларининг бошқарув тизими-ни қуришнинг талабларини аниқлаш;
- телекоммуникация операторлари тармоқлари бошқарув тизимларининг ББМ билан тезкор равишда ўзаро ишлашини таъминлаш учун маълумотларни узатиш тармоқларига қўйи-ладиган талабларни белгилаш.

10. Телекоммуникация хизматлари сифатини таъминлаш.

Охирги ўн йил ичида рақамли техник қурилмаларини татбиқ этилиши ва ҳар хил тизим ҳамда алоқа тармоқларининг ташкил қилиниши туфайли телекоммуникация хизматларини кўрсатишда катта ўзгаришлар содир бўлди. Бу эса, ўз навбатида телекоммуникация хизматларини кўрсатиш турларининг кўпайишига олиб келди. Телекоммуникация операторларида фойдаланувчиларга янги сифатли даражада хизмат кўрсатиш ва уларнинг талабларини қондириш учун замонавий техник имкониятлар туғилди, у бозор иқтисодиёти талабларини тўғридан-тўғри ўз ичига олади ва халқаро телекоммуникация муҳитини келажакда мужассамлаштириш учун асос яратади.

Бозор иқтисодиётида буюртмачи (фойдаланувчи) нафақат уни қизиқтираётган хизмат сифатига, балки белгиланган талабларнинг бажарилишини кафолатлайдиган хизматни ташкил қилиш шартларига ҳам талаб қўйиш ҳуқуқига эга. Халқаро амалиёт шуни кўрсатадики, 9000 серияли ИСО МС талабларига мувофиқ ишлаб чиқилган сифат тизими ташкилот (корхона)да кафил бўлиб қатнашади.

ЎЗААА 1998 йилдан бошлаб ФТМТМнинг бевосита иштироки асосида телекоммуникация хизматларини кўрсатувчи корхоналарда халқаро ИСО 9000 стандартига мувофиқ илмий-текширув ишларини олиб бормоқда. Бунда телекоммуникация соҳасида илмий-текшириш ишларини (ИТИ) утказиш учун асос корхона сифатида «Ўзбектелеком» АКнинг филиали «Тошкент шаҳар телефон тармоғи» белгиланган.

Асос корхонада ИСО 9000 асосида сифат тизимни ишлаб чиқиш, татбиқ қилиш ва сертификатлаш тажрибаси, шунингдек, Асос корхонанинг сифат тизимини таъминлашдаги самараси ва таъсирини аниқлаш ҳамда телекоммуникация хизматларини курсатиш сифатини доимо яхшилаш ва уни қўллаб-қувватлаш масалаларини ҳал қилиш, телекоммуникация соҳасидаги бошқа корхоналарга ИСО 9000 асосида сифат тизимини ташкил қилишнинг йўналишларини тўғри аниқлашга ёрдам беради.

Телекоммуникация соҳасидаги корхоналарида ИСО 9000 сифат тизимини муваффақиятли татбиқ этиш учун қуйидагилар амалга оширилиши керак:

- 9000 серияли ИСО халқаро стандарти асосида сифат тизимини сертификатлаш учун меъёрий ҳужжатлар базасини ривожлантириш;

- сифат соҳасида мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича соҳа тизимини яратиш;

- телекоммуникация соҳаси корхоналарида ИСО 9001 халқаро стандарти асосида сифат тизимини тайёрлаш ва сертификатлаш.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, телекоммуникациялар соҳасидаги техник сиёсат жаҳон тажрибаси, республика ҳудудларидаги маркетинг тадқиқотлари натижалари асосида истеъмолчиларнинг сифатли хизматларга бўлган эҳтиёжларини кенг қўламда таъминлашни тезлаштиришга йўналтирилган бўлиши керак.

Бу ютуқларга эришиш мақсадида қуйидаги йўналишларда тегишли меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқирилиши ва қабул қилиниши лозим:

- соҳа, республика ва халқаро стандартлар ҳамда тавсиялари асосида телекоммуникация қурилмаларининг бир тоифадаги турларига умумий талаблар;

- телекоммуникация тармоқларини қуриш тузилмаси ва асослари;

- Ўзбекистон телекоммуникация тармоғининг синхронизация тизимини ташкил қилиш;

- Ўзбекистон телекоммуникация тармоғининг бошқарув тизимини яратиш;

- 9000 серияли ИСО халқаро стандартлари асосида сифатни бошқарув тизимини яратиш;
- телекоммуникация соҳасида хизмат сифатининг асосий кўрсаткичлари ва меъёрлари.

5.5. Соҳада инвестициявий сиёсат

Ахборот-коммуникация соҳасида техник сиёсат ва инновациянинг ривожланиши ҳақида сўз борар экан, инвестициялар ҳақида тўхталмасдан бўлмайди. Чунки соҳанинг инвестицияларга бўлган талабини етарли қоплаш ва бу инвестициялардан оқилона фойдаланиш таъминланганидагина ахборот-коммуникация соҳасида юксалиш ва ривожланишга эришиш мумкин. Яъни соҳада амалга оширилаётган техник сиёсат натижасида инвестиция сиёсати шаклланади. Шу билан бирга инвестиция сиёсати мамлакатда ахборот-коммуникация соҳасини узоқ муддатларга мўлжалланган дастурларини амалга оширишнинг молиявий манбасини шакллантиради.

Умуман олганда, бозор ислохотлари шароитида корхоналарнинг хўжалик фаолияти борасидаги мустақиллиги мавжудлигига қарамай, улар давлат ва тармоқ доирасида олиб борилаётган инвестиция сиёсатига мослашишлари лозим. Аммо, бу сиёсат ўз моҳиятига кўра марказлашган буйруқбозлик тизимига хос бўлган инвестиция сиёсатидан тубдан фарқ қилади ва унинг амал қилиш доираси қуйидаги тўрт функция билан чегараланади:

1. **Стратегик функция-инвестиция фаолиятнинг асосий йўналишларини олдиндан белгилаш, бозор механизмнинг фаолиятнинг бу турида амал қилиш усуллари ва тамойилларини ишлаб чиқиш;**

2. **Тартибга солиш функцияси-инвестиция фаолиятининг устувор йўналишларини таъминлашга, унинг самарадорлигини оширишга имкон берувчи давлат томонидан тартибга солиш механизмни асослаш ва ишлаб чиқиш;**

3. **Коррекциялаш функцияси-инвестиция сиёсати мақсадига эришиш даражасини таҳлил қилиб бориш ва танланган йўлдан четга чиқиш ҳоллари кузатилганда тегишли тузатишлар киритиш;**

4. Ахборот функцияси-инвестиция сиёсати борасида турли истиқболли режалар ишлаб чиқиш, иқтисодий субъектларнинг инвестиция бозоридаги ҳаракатлари ва мақсадлари тўғрисида ахборотлар йиғиш ва шу асосда улар учун самарали таклифлар тайёрлаш³⁸.

Республикада ҳозирда амал қилаётган қонуний асосга мувофиқ инвестициялар қуйидаги асосий манбалар ҳисобига шаклланиши мумкин:

- давлат бюджетидан ажратмалар;
- аҳоли шахсий жамғармалари;
- чет эл компания ва фирмалари, молия институтлари ҳамда грантлари ҳисобига инвестициялар;
- хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш ҳисобига тушадиган маблағлар бир қисмининг турли жамғармалар орқали инвестиция мақсадларига йўналтирилиши;
- фирма ва компаниялар соф фойдаси ҳамда амортизация ажратмалари;
- банк кредитлари, қарзга жалб қилинадиган маблағлар;
- корхоналар акциялари эмиссияси ҳисобига инвестициялар.

Бу манбаларни умумлашган ҳолда икки катта гуруҳга ажратиш мумкин, булар биринчидан, корхоналарнинг ўз маблағлари бўлиб, улар 2003 йил якунига кўра соҳанинг энг асосий тармоғи ҳисобланган телекоммуникацияларга йўналтирилган инвестицияларнинг 53 фоизини ташкил қилган. Иккинчидан, ташқаридан жалб қилинадиган маблағлар.

Бу манбалар ичида Ўзбекистоннинг ҳозирги ривожланиш шароитида чет эл инвестицияларининг аҳамияти айниқса, каттадир. Буни икки ҳолат билан тушунтириш мумкин, биринчидан, замонавий АКТ ускуна ва жиҳозларини республикада ишлаб чиқариш тараққий этмаганлигидир. Шу сабаб бу воситалар чет эл инвестицияси асосида ривожланган давлатлардан келтирилмоқда. Иккинчидан, республиканинг ҳозирги ички молиявий салоҳияти тез ривожланиб бораётган соҳа талабларини етарли даражада қондира олмайди.

³⁸ Қаранг: Иминов Т.К. Рыночная экономика и обновление основных фондов. Изд-во СПб Унив-та экономики и финансов. 1992 й. 196- бет.

Чет эл инвестицияларининг бу қадар юқори аҳамиятини ҳисобга олиб, Ўзбекистонда уларни жалб қилиш учун кенг миқёсда имкониятлар ва имтиёзлар яратилган. Республикада шу кунда чет эллик инвесторлар учун шаклланган ҳуқуқий асос ҳамда кафолатларини қўйидаги гуруҳларга таснифлаш мумкин:

- чет эл инвесторлари учун қонуний асоснинг барқарорлиги бўйича кафолатлар. Бунга асосан чет эл инвестори учун келгусида қонунларнинг ўзгаришидан қатъи назар инвестиция киритилган муддатдаги шартномага амал қилади;

- чет эл инвесторининг мулкнинг сақланиши бўйича кафолатлар;

- чет эл инвестори учун инвестиция натижасида ишлаб топилган маблағдан ўз хоҳишига биноан фойдаланиш бўйича кафолатлар;

- пул маблағларини республикага киритиш ва ундан олиб чиқиш ҳажмини чегараламаслик тўғрисидаги кафолатлар;

- активларни репатриация қилиш бўйича кафолатлар, яъни инвестиция фаолияти тугагач тегишли маблағни четга қайтариб олиб кетиш ҳуқуқи;

- суғурта ҳимояси ҳамда турли сиёсий ва бошқа турдаги қалтисликлардан ҳимояланиш кафолати.

Булардан ташқари республиканинг амалдаги қонунчилигига асосан чет эл инвесторига 45 дан ортиқ солиқ ва бошқа имтиёзлар ўрнатилган. Масалан, низом фондининг 50 фоиздан ортиғи чет эл капитали бўлган корхоналар учун фойда солиғидан чегирмалар белгиланган. Чет эл кредити ҳисобига олинган машина ва ускуналардан мулк солиғи олинмайди, чет эл инвестори ҳисобидан корхона низом капиталига улуш сифатида келтирилган технологик ускуналар қўшимча қиймат солиғидан озод қилинган. Буларга қўшимча равишда Ўзбекистонда телекоммуникация соҳасида фаолият юритаётган фирма ва компанияларга уяли алоқа ҳамда маълумотларни узатиш бўйича лицензиялар олиш ҳуқуқи берилган, уларга халқаро телекоммуникация хизматлари кўрсатишда эксклюзив имконият яратилган.

Бу имтиёзлар ва имкониятлар чет эл инвесторларига республикада фаолият кўрсатиши учун қулай шароитлар яратмоқда. Масалан, юқорида тўқидлангндек, чет эл капитали иштирокида ҳозирда фаолият юритаётган 8 уяли алоқа кор-

хоналарининг абонентлари сони 2005 йил 1 январ ҳисобига 544 мингтадан ортиб кетди. Бу кўрсаткич 2003 йил 1 январга нисбатан 2.8 баробар кўпдир. Ахборот-коммуникация соҳасидаги «Ўздунробита» Ўзбекистон-Америка уяли алоқа корхонаси республиканинг барча ҳудудларини қамраб олган. Худди шунингдек, Жанубий Кореянинг DEWOO UNITEL, Ўзбекистон-Америка COSCOM, RUBICON, BUSTON, KAMALAK-TV, Малайзиянинг UZMAKOM, Индонезиянинг BUSTEL корхоналари ҳам тез суръатларда ривожланмоқда.

Ўзбекистон мустақиллигининг ўтган ўн уч йили давомида соҳага 500 млн. АҚШ долларидан ортиқроқ, шу жумладан, ҳукумат кафолати бўйича 250,0 млн. АҚШ доллари ва қўшма корхоналар ҳисобидан 100,0 млн. АҚШ доллари миқдорда чет эл инвестициялари жалб қилинган. Жанубий Кореянинг «ДЭУ», Индонезиянинг «БКК», Хорватиянинг «Эрикссон», Италиянинг «Италтел», Германиянинг «Сименс», «Алкател», «Де Телайн», «Детекон», Япониянинг «Мицуи», «NTTI», «NEC», Хитойнинг «Хуавэй» компаниялари иштирокида катта қувватга эга бўлган рақамли маҳаллий ҳамда халқаро коммутацияли станциялар ишга туширилди, ўн минглаб километр оптик-толали кабеллар ётқизилди.

Мустақиллик йиллари мобайнида соҳада 11 та қўшма корхона тузилди ва 12 та хорижий компания ҳамда уларнинг ваколатхоналари фаолият юритмоқда. Улар томонидан халқаро талабларга жавоб берадиган маҳаллий, шаҳарлараро ва халқаро уяли ҳамда спутник алоқаси, телевидения дастурларини юқори даражадаги сифатларда узатиш хизмат турлари кўрсатилмоқда. Телекоммуникация соҳасида бир қанча сармоя лойиҳалари амалга оширилди, жумладан, 107,7 млн. АҚШ доллари миқдоридан Япониянинг (ОЕСФ) иқтисодий ҳамкорлик жамғармаси, 10,4 млн. АҚШ доллари миқдоридан Кореянинг (ЕДСФ) иқтисодий ривожланиш бўйича ҳамкорлик жамғармаси, 24,9 млн. немис маркаси миқдоридан КФВ Германия ривожланиш банки кредити ҳисобидан. Япониянинг халқаро ҳамкорлик банки (JBIC) кредит маблағи ҳисобидан 89,3 млн. АҚШ доллари миқдоридан сармоя лойиҳаси амалга оширилмоқда. Ўтган йиллар давомида чет эл инвестициялари асосида амалга оширилган лойиҳаларнинг асосийлари 18-жадвалда акс этирилган.

Ўзбекистон телекоммуникациялар соҳасида 1991–2004 йилларда
амалга оширилган йирик лойиҳалар

	Лойиҳа	Амалга оширилган йиллар	Лойиҳа суммаси	Молиялаш ва чет эл ҳамкори	Лойиҳанинг асосий вазифалари
1	NEAX E русумли йўдош станцияси ва халқаро коммутиацияли марказ	1992	6,4 млн. АҚШ дол.	Алоқа вазирлиги марказлашган жамғармаси	Амалдаги Москва орқали 13 халқаро канал ўрнатиб Япония, Германия, АҚШ, Туркия, Покистон, Англия орқали чет мамлакатлар билан мустақил телефон ва телевизион алоқани таъминлаш
2	Тошкентда халқаро-шаҳарлараро рақамли станция (EWSD)	1994-1995	2,3 млн. немис маркаси	Алоқа вазирлиги марказлашган жамғармаси	Халқаро ва шаҳарлараро алоқа каналларини кўпайтириш, рақамли алоқа асосида қўшимча хизмат турларини яраттиш
	EWSD: қўшимча жиҳозлаш	1998	290 минг немис маркаси	«СИМЕНС» фирмаси кредити	
	EWSD: қўшимча жиҳозлаш	2000	4,5 млн. немис маркаси	КГВ (Германия) банки кредити	
3	Транс-Осиё-Европа оптик- толали алоқа линияси-TAE ВОЛС	1995-1997	24,9 млн. немис маркаси	КГВ (Германия) банки кредити	885 км. бўлган алоқа линияси Жанубий Осиё давлатларини Европа билан боғлади ва республиканинг 7 вилояти марказларига рақамли потоқлар олиб бориш имконини берди.

4	Ўзбекистон Республикаси телекоммуникациялари тармоғини кенгайтириш (1-босқич – OECF – 1)	1997-2000	12,8 млрд. япон йени	Япония хукумати кредити	Республиканинг барча вилоятлари марказларига рақамли потожлар олиб бориш ва магистрал тармоқни рақамлаштиришни яқунлаш, магистрал линияларни Туркمانистон ва Тожикистон орқами четта чиқариш йўли билан республика телекоммуникация тармоғининг тўла муштараклигини таъминлаш ва бошқарув.
5	ТАЕ ВОЛСни резервлаш учун радиорелели алоқа линияси	1999-2001	1,55 млрд. япон йени	Япониянинг «Мицуи и Ко ЛтД» фирмаси	ТАЕ ВОЛС халқаро ва шаҳарлараро сегментини шилвинг барқарорлиги ва муқамаллигини таъминлаш, телевидениенинг 4 процентмасини барча вилоятларга етказиш ва бошқарув.
6	Фаргона ва Андижон вилоятлари шаҳарларида телекоммуникация тармоқларини кенгайтириш ва реконструкцияси	1994-1996	19,95 млн. АҚШ дол.	Кореянинг ДЭУ фирмаси	
7	Наманган ва Тошкентда АТСлар қуриш ва ривожлантириш	1996	70,9 млн. немис маркаси	Германиянинг «Акател СЕЛ» фирмаси	
8	Самарқанда ва Тошкентда АТСлар қуриш ва ривожлантириш	1996		Германиянинг «Сименс» фирмаси	Самарқандада 20 минг ва Тошкентда 49 минг номерга мўлжалланган рақамли коммутация жиҳозлари ўрнатилди.

9	Анджон ва Фарғона вилоятлари телекоммуникация тармоғини модернизация қилиш	1999-2000	12,5 млрд Корея воени	Корея республикасининг иқтисодий ривожланиш ҳамжарамлиги жамғармаси (EDCF)	354 км. оптик-тоқмаи алоқа линияси қурилади, рақамли поток 14 тушан марказига олиб борилади ва 46 минг номери коммутиация жиғози ўрнатилди.
10	Наманган шаҳри телекоммуникация тармоғининг реконструкцияси ва кенгайтирилиши	2003	1,99 млн. АҚШ дол.	Хитойнинг «Хуавей» фирмаси	АТС ҳажмини 9600 номерга кенгайтириш
11	Тошкентнинг 34 ва 35 АТСларини реконструкциялаш	2003	3,3 млн. АҚШ дол.	Хитойнинг «Хуавей» фирмаси	25 минг номери АТСларини рақамлаштириш асосида реконструкцияси
12	Ўзбекистон Республикаси телекоммуникациялари тармоғини модернизациялаш ва кенгайтириш (2-босқич – OECF – 2)	2003 й. бошл.	12,7 млрд. йен	Япониянинг «Чет мамлакатлар билан иқтисодий ҳамкорлик» жамғармаси	Рақамли калкуляриг район марказларида етказиш курсетириг Андижон, Фарғона ва Наманган вилоятда 100 фойсга, Тошкент ва Самарқанд вилоятларида 70 фойсга етказилди. Қорақалпоқистон Республикаси, Бухоро, Хоразм, Наманган вилоятлар туманларида ва алоқа билан тэлавиқлаш қиливи бўлган қишлоқларида ҳамма магистрал автомобиль йулларида замонавий система алоқа хизматлариғи қурсатиш имконияти яратилди; ҳамма шу вилоятлар туман марказларида рақамли телефон шифтлариғи оғрами хизмат қурсатилавиғи фойсдан ошди.

13	Ўзбекистон Республикаси Миллий маълумот узатиш тармоғини модернизациялаш ва кенгайтириш	2004	5,2 млн. АҚШ Дол.		Маълумот узатиш тармоғини ва Интернетга уланish имкониятини туман марказларига кенгайтириш, замонавий ахборот технологияла- рини жорий қилиш.
14	Радиочастота спектрини техник назорати тизими учун жиҳозлар (2-босқич)	2004	6,3 млн. АҚШ Дол.		Республикада радиочастота спектрини дават томонидан бошқариш, ноқонулий иш- латилётган радиоқуралма- ларни аниқлаш ва замонавий радиоқуралмаларни ишла- тдилашни мувофиқлашти- риш учун текшириш яратди.
15	“Ўзбектелеком – Мобайл” Мобил алоқа хизмати кўрсатувчи қўшма корхона ташкила этиш	2004	14,3 млн. АҚШ Дол.	NCI Project International Inc компанияси (АҚШ) компанияси	Республикада шакл ва тушунарида ҳақиқ алоқа бичан таъминлаш қувви бўлган қурашқарида ва махсус автомобил йўларида замонавий CDMA – 450 технологиясидаги мобил алоқа хизматларини кўрсатиш учун илконият яратилди.

16	"Эст Телеком" маълумотлар узатиш тармоғида хизмат кўрсатувчи қўшма корхона	2004	5 млн.АҚШ дол.	Эствел" (Булок Британия), "Эликскабель" (Россия)	Тошкент вилоятининг 24 та туман шеварларида замонавий мультимедия хизматлари, Интернет тармоғига уланялш. видеотелефон, видеоконференцламожа каби хизматлардан фойдаланиш имконияти яратилди. Тошкент – Булоро – Нукус йўналишида ҳамда қатор ша-ҳарларда замонавий узатиш тармоғи ишла тушири-лиши юқори тезликдаги аббо-ротларни узатиш хизматларидан фойдаланиш имкониятини яратди.
17	"Бузтон" ҚҚнинг телекоммуникация тармоғини ривожлантириш	2004	1 млн.АҚШ дол.	NCI Project International Inc компанияси (АҚШ) компанияси	"Бузтон" ҚҚнинг амалдаги телекоммуникация тармоғини кенгайтириш ҳамда қўшимча равишда Интернет, электрон почта хизматларини кўрсатиш имкониятини яратди.
18	"Уздунробита" қўшма корхонасини кенгайтириш	2002-2004	20 млн.АҚШ дол.	"ИКГ инк" (АҚШ), "Эриксон" (Швеция), "Хуавей" Хитой.	ҚҚнинг амалдаги GSM стандартидаги тармоғини кенгайтириш ва уяли алоқа абонентлари сонини 100 мингтага кўпайтириш
19	"ДЭУ – Юнител" қўшма корхонасини кенгайтириш	2004	15,3 млн.АҚШ дол.		Абонентлар сонини 40 фоизга кенгайтириш.
20	"COSCOM" қўшма корхонасини техник ва технологик ривожлантириш	2004	5 млн.АҚШ дол.	МСТ Корпорейшн (АҚШ)	Абонентлар сонини 100 тага етказиш.

Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасини чет эл инвестицияларини кенг жалб қилган ҳолда устувор ривожлантириш унинг мамлакат иқтисодидаги салмоғининг тез суръатлар билан ортиб боришига олиб келди. Ҳозирги кунда соҳа Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотининг 3 фоиздан ортигини бермоқда, бу жаҳондаги энг юқори кўрсаткичлардан бири ҳисобланади (17-диаграмма.).

Эътиборлиси шуки, бу кўрсаткич салмоғи узлуксиз ўсиб бормоқда.

Республикада амал қилаётган тартибга мувофиқ чет эл инвестициялари мамлакатга қуйидаги уч йўналишда кириб келади:

1. Халқаро молия институтларининг (ХВФ, ЕРРБ ва бошқалар) кредитлари ва қарзлари.

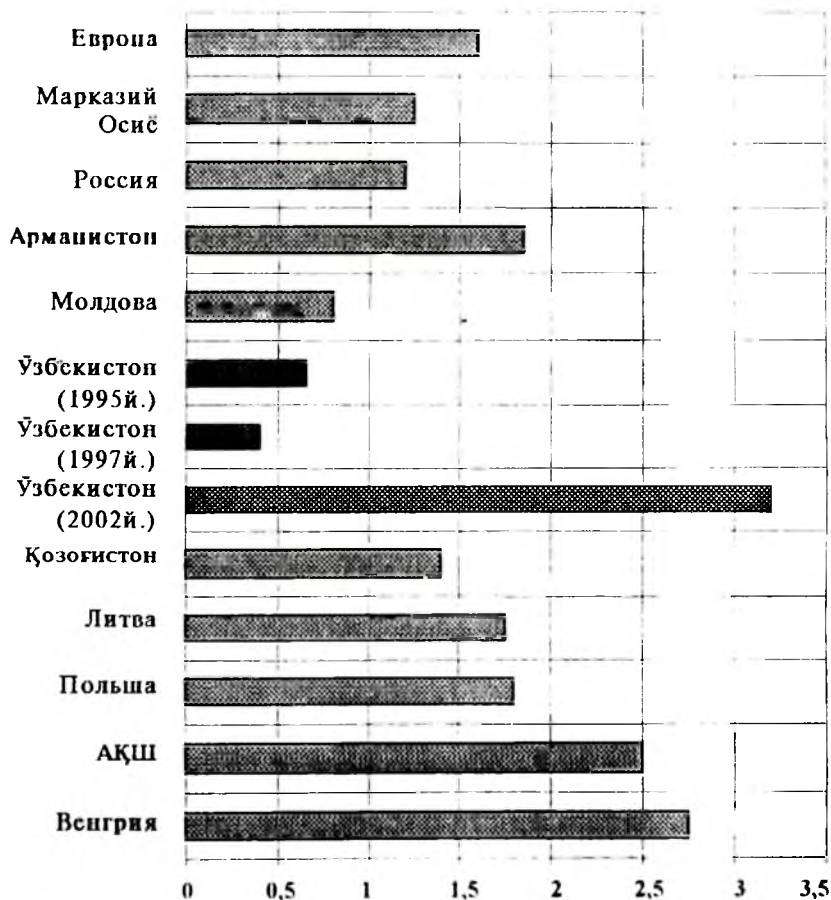
2. Чет эл фирма ва компанияларининг тўғридан-тўғри инвестициялари, яъни корхона фаолиятини назорат этиш ва фойданинг тегишли қисмига эгалик қилиш мақсадида узоқ муддатли капитал киритиш. Бу йўналиш одатда улушли ҳисобланган қўшма корхоналар ёки тўлиқ чет эл капитали ҳисобиға фирмалар тузилиши шаклида амалға оширилади.

3. Портфел инвестициялари - чет эл субъектлари томонидан корхоналар акцияларининг сотиб олиниши билан боғлиқ.

Бу йўналишларнинг самарадорлиги турлича. Масалан, биринчи йўналиш, яъни кредит ва қарзлар олиш давлатнинг ташқи қарздорлигини кўпайтиради, бу эса, мамлакат учун ҳам иқтисодий, ҳам сиёсий жиҳатдан ноқулай. Шу сабабли ҳам ахборот-коммуникация соҳасида олиб борилаётган инвестициявий сиёсатда кейинги икки йўналиш устувор аҳамият касб этиши лозим, улар одатда, «тўғридан-тўғри чет эл инвестициялари» деб аталади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасига чет эл инвесторини қизиқтириш учун акцияси сотилаётган корхонада қуйидаги йўналишларда шароитлар яратилиши талаб этилади:

Биринчидан, чет эл инвестори учун акциялар сотувидан тушган маблағнинг имкони борица кўпроқ қисми акцияси сотилган корхонада қолиши лозим, шундагина инвестор акцияни сотиб олишға қизиқади ва акциянинг бозор баҳоси

17-диаграмма. Ахборот-коммуникация соҳаси даромадлари (2002 й., ялли ички маҳсулотга нисбатан фоиз ҳисобида).

юқори белгиланади. Зеро, корхона акция сотувидан келган маблағ ҳисобига уз фаолиятини тиклаб олиши ва ривожланишни таъминлаши лозим бўлади. Корхоналарнинг акциясини савдога чиқариш тажрибаси шуни курсатдики, кредиторлик қарзи юқори даражада бўлган корхоналар акцияларига талаб етарли бўлмайди, чунки тушган маблағнинг асосий қисми қарзни қоплашга йуналтирилиши лозим булади. Шундай ҳол «Ўзбектелеком» АК акциялари савдога чиқарилганда кузатилди. Шуни ҳисобга олиб, 2004 йил бу компания акциялари тақсимоотида портфеллар нисбати қайта куриб чиқилди.

Иккинчидан, акцияси савдога қўйилган корхонада оқилона корпоратив тузилма яратилган бўлиши ва шунга монанд бошқарув тизими шакллантирилиши лозим. Чунки ахборот-коммуникация компаниясининг кўп сонли оператор-корхоналарга сегментлашгани оператив бошқарувни, молия-ҳисобот тизимини мураккаблаштиради, бу эса, компаниянинг чет эл инвестори олдидаги жозибардорлигини пасайтиради.

Учинчидан, корхона бир вақтнинг узида маҳаллий, зонавий, шаҳарлараро ва халқаро алоқа хизматларини курсатиш имконига эга бўлмоғи лозим. Чунки тариф белгилашда «кешишган субсидиялаш» тамойили мавжуд бўлгани, яъни рентабелли хизмат тури ҳисобига норентабелли хизмат мавжудлиги ҳолатида бу хизмат турларини турли операторларга ажратиш самара бермайди.

Инвестиция сиёсатида киритилаётган маблағлар самарадорлиги масаласига алоҳида аҳамият берилмоғи лозим. Бу борада инвестицияларнинг шаклланиш манбалари ҳамда улардан фойдаланиш йуналишлари бўйича тақсимланишини оқилона бошқариш ушбу сиёсатнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасида инвестицияларнинг манбалар бўйича динамикаси 19-жадвалда келтирилган. Куришиб турибдики, инвестицияларнинг ўсиш суръати жуда юқори, айниқса, чет эл инвестициялари ва қарзлар ҳисобига йуналтирилган инвестициялар ҳажми тез ортган.

Асосий капиталга йуналтирилган инвестициялар манбаларининг охириги уч йилдаги республика ва ЎЗАААдаги таркибини таққослама таҳлили курсатишича, соҳа корхоналарига

сарфланаётган жами инвестицияда юқори улушни корхона маблағлари, сўнг қарзлар ва чет эл инвестициялари ташкил этмоқда (20-жадвал). Бу ҳол ЎзАААнинг инвестиция сиёсатида бу йўналишлар устувор эканлигидан дарак беради.

19-жадвал

ЎзААА корхоналарида асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар динамикаси, млрд.сўм*

	2001	2002	2003	2004	2004 й. 2001 йилга нисб., фоиз
Жами:	15,1	23,2	32,0	155,4	10,3 марта
Давлат бюджети	0,5	0,6	0,5	0,5	100
Корхоналар маблағлари	10,7	17,5	19,2	36,9	3,5 марта
Чет эл инвестициялари	2,3	3,3	0,1	61,7	26,8 марта
Кредитлар ва қарзлар	1,6	1,8	12,2	56,8	35,5 марта

*Ҳисоблар муаллифлар томонидан Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

20-жадвал

ЎзААА корхоналарида асосий капиталга йўналтирилган инвестициялар манбаларининг таркиби, фоиз.*

	2001 й.	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2001-2004й.й. ўртача.		
					ЎзААА	Республика буйича	ЎзААА Республикага нисбатан, фоиз
Жами:	100	100	100	100	100	100	
Давлат бюджети	3,3	2,6	1,7	0,3	0,9	24,4	3,6
Корхоналар маблағлари	70,9	75,4	59,8	23,7	37,2	40,9	90
Чет эл инвестициялари	15,2	14,2	0,3	39,6	29,8	5,0	596
Кредитлар ва қарзлар	10,6	7,8	38,2	36,5	32,1	29,7	108

*Ҳисоблар муаллифлар томонидан Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

Аммо, кўриниб турганидек, соҳа юқори суръатлар билан ривожланаётганлиги ва шу сабаб инвестицияларга муҳтожлиги юқори даражада эканлигига қарамай, у давлат бюджети томонидан етарли қўлланмаяпти, чунки инвестиция умумий ҳажмида бу йўналиш улуши республика курсаткичига нисбатан 40 марта кам. Бу соҳанинг ҳозирча мамлакат инвестициявий устуворликларидан етарли ўрин олмаганлигидан дарак беради.

Инвестицияларнинг учдан бир қисмини қарз маблағлари ташкил этмоқда. Бу ахборот-коммуникация соҳаси корхоналарининг ташқи инвесторлар ҳамда банк кредитларига боғлиқлик даражаси юқорилигидан дарак беради. Шу билан бирга бу маблағларнинг йиллик ҳажми ва умумий массаси ортиб бориш тенденциясига эга. Бу қарзларнинг асосий қисмини (72-74 фоиз) чет элдан олинган қарзлар ташкил этиб, улар истиқболли ва тез қопланувчи лойиҳаларга йўналтирилмоқда.

Чет эл қарз берувчилари мамлакатдаги ўтиш шароити билан боғлиқ факторлар сабаб, баъзи бир муаммоларга дуч келади. Бу муаммолар асосан қарз олувчилар ҳақидаги ахборотларнинг тулиқ этиб бормаслиги ва бу субъектлар иқтисодий барқарорлигига кафолатнинг етарли эмаслиги билан боғлиқ. Қолаверса, айрим тижорат банкларининг ишидаги нуқсонлар сабаб берилган қарзлар фойдаланувчига ўз вақтида этиб бормайди. Шуларни ҳисобга олиб, республика ахборот-коммуникация соҳасига чет элдан келган қарзларнинг асосий қисми (70 фоиздан ортиқ) бевосита давлат кафолати асосида берилган.

Қарзларнинг қолган қисми (26-28 фоиз) тижорат кредитлари ёки мамлакат ички банклари кредитлари ҳиссасига туғри келади. Маҳаллий банклар ҳиссасининг бу қадар камлиги уларнинг узоқ муддатли массивлари етарли эмаслигидан, бу банклар кредит портфели асосан қисқа муддатли кредитлардан ташкил булиб, улар узоқ муддатли кредитлаш сиёсатини етарли олиб бормаётганлигидан далолат беради.

Инвестиция сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири маблағларнинг йўналишлар бўйича оқилона тақсимланишини таъминлаш билан боғлиқ (21-жадвал). ЎзААА тизимида жами инвестицияларнинг 80 фоиздан ортиқ қисми янги асосий фондлар шакллантиришга, яъни асосий капиталга йўналтирилмоқда.

ЎзААА инвестицияларининг йўналишлари, фоиз ҳисобида*

	Инвестиция йўналишлари	2001 й.	2003 й.
1	Жами инвестициялар	100	100
2	Асосий капиталга инвестициялар (янги асосий воситалар)	77,0	86,3
3	Капитал таъмир	5,1	5,2
	шу жумладан, бино ва иншоотларга	3,6	4,0
4	Номатериал активларга	8,2	4,4
	шу жумладан, патентлар, лицензиялар, дастурий воситалар ва бошқалар	1,5	4,4
5	Айланма маблағларни тўлдириш учун	7,1	2,2
6	Бошқа молиявий активларга	2,6	1,9

*Ҳисоблар муаллифлар томонидан Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

Инновацион жараёни таъминловчи инвестициялар улуши (патентлар, лицензиялар, дастурий воситалар ва бошқалар) сўнгги йилда ортиб бориши ҳам ижобий ҳолдир. Аммо, айланма маблағлар ва капитал таъмир улуши жуда кам, биринчи ҳолда эса, у ҳатто камаймоқда. Таъкидлаш лозимки, соҳа корхоналарининг айланма маблағлари массаси меъёр талабларига жавоб бермайди, асосий фондларнинг эскириш даражасининг юқорилиги эса капитал таъмир учун кўпроқ ҳажмда маблағ ажратилишини тақозо қилади.

Гап шундаки, соҳа инвестицияларининг асосий қисми янги қурилиш ҳамда кенгайтиришга йўналтирилса ва бир вақтнинг узида тармоқнинг эскирган қисми сақланиб қолса янгидан ўрнатилган воситалар самарадорлигини таъминлаб бўлмайди. Масалан, эскирган алоқа тармоқлари сақланиб тургани ҳолда, АТС ускуналарини янги рақамли жиҳозлар билан алмаштириш бу ускуналардан етарли самара олишга имкон бермайди. Шу сабаб ҳам инвестицияларнинг янги қурилиш, модернизация, реконструкция ва капитал таъмир каби йўналишларга тақсимланиш, узаро нисбатининг оптималлигини таъминлаш ута муҳимдир.

Инвестициялар самарадорлигини таъминлашда уларнинг технологик ҳамда такрор ишлаб чиқариш таркибини оптималлаштириш ҳам муҳим. Инвестицияларнинг технологик таркиби уларнинг қурилиш-монтаж ишларини амалга ошириш ҳамда машиналар ва жиҳозлар учун тақсимланишини англатади. Бундай тақсимланиш республика халқ ҳужалиги буйича 50 га 50 фоизни ташкил этади, ЎзААА корхоналари инвестицияларида эса қурилиш-монтаж ишларининг улуши 9,5 фоиздан ортмайди ва 90 фоиздан ортиқ инвестициялар машиналар ва жиҳозлар учун сарфланмоқда. Бу албатта, ижобий ҳолдир.

Инвестицияларнинг такрор ишлаб чиқариш таркиби уларнинг янги қурилиш, асосий воситаларни кенгайтириш, реконструкцияси, модернизацияси ҳамда эскирган машина ва жиҳозларни алмаштириш каби йўналишларга тақсимланишини англатади. ЎзААА таркибидаги АКТРЖ (Ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш жамгармаси) ҳисобларига кура соҳа корхоналарининг асосий капиталнинг актив қисмига йуналтирилаётган инвестицияларининг ҳозирги шароит учун қуйидаги нисбати мақбул ҳисобланади:

- янги қурилишга (бинолар қурилишидан ташқари) 50 фоиз;
- техник қайта жиҳозлаш ва модернизацияга 30 фоиз;
- капитал таъмирга 20 фоиз.

Айтиш жоизки, янги қурилиш, техник қайта жиҳозлаш ва модернизациянинг узоро нисбатлари узгариши мумкин, аммо, капитал таъмир улушини 15-20 фоиздан кам булиши, телекоммуникация жиҳозларининг ҳозирги эскириш даражасини ҳисобга олиб қараганда салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Бу борадаги амалий ҳисоблар 22-жадвалда келтирилган.

22-жадвал

Асосий капиталга инвестицияларнинг такрор ишлаб чиқариш таркиби, фоиз ҳисобида *

	реконструкция	техник қайта жиҳозлаш	корхоналарни кенгайтириш	янги қурилиш
2001 й.	24,6	47,2	21,7	6,5
2003 й.	45,6	14,3	14,3	25,8

*Ҳисоблар муаллифлар томонидан Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

Айтиш лозимки, реконструкция, техник қайта жиҳозлаш ва корхоналарни кенгайтириш инвестицияларнинг энг прогрессив йуналишлари ҳисобланади. ЎзААда бу йуналишлар салмоғи жуда юқори. Аммо, сўнгги йилларда янги қурилишга эътибор кучаймоқда, бу албатта, катта ҳажмдаги чет эл инвестицияларини узлаштириш билан боғлиқ.

VI БЎЛИМ

АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҶАСИ БОЗОРИ КАТНАШЧИЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ ЛИЦЕНЗИЯЛАШ ВА ТЕХНИКАВИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ

Хўжалик юритувчи субъектларга улар томонидан маълум турдаги фаолият амалга оширилиши учун лицензиялар бериш ва соҳада техникавий тартибга солишни ташкил этиш давлат томонидан тартибга солишнинг нархли бўлмаган энг муҳим усуллари ҳисобланади. Лицензиялашнинг меъёрий-ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 25 майда қабул қилинган «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида»ги Қонуни билан белгиланган (кейинги уринларда Қонун). Қонуннинг 7-моддасида лицензияланиши керак бўлган фаолият турларини аниқлаш мезонлари белгиланган: «Фаолиятнинг лицензияланадиган турлари жумласига - амалга оширилиши жиҳатидан фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига ва соғлигига, жамоат хавфсизлигига зарар етказиши мумкин бўлган ҳамда тартибга солиб турилиши лицензиялашдан ташқари усуллар билан амалга оширилиши мумкин бўлмаган фаолият турлари киради»³⁹.

Лицензиялашнинг асосланган, объектив тартиб-таомили операторларни телекоммуникация хизматлари бозорига киришлари ва унда адолатли рақобат шароитида фаолият кўрсатишлари учун барқарор шарт-шароит яратади. Лицензиялашнинг аҳамияти яна шундаки, лицензиялар ҳар бир лицензиатнинг жамият манфаатлари йўлида умумтармоқ маконини юзага келтириш, ундан тенг ҳуқуқлар асосида фойдаланилишини таъминлаш бўйича мажбуриятини мустаҳкамлайди.

³⁹ «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 2000 йил 25 май, 7-модда.

6.1. Ахборот-коммуникация соҳасида лицензиялашнинг илмий асослари

Ахборот-коммуникация соҳасида лицензиялашнинг зарурлиги қуйидаги бир қатор омиллар билан боғлиқ:

- тармоқ ресурсларининг, маълумотлар узатиш учун фойдаланиш мумкин бўлган радиочастоталар диапазонининг, рақамлар ҳажмининг, глобал тармоқлардаги манзиллар имкониятларининг табиий чекланганлиги;

- алоқа тизимларининг икки мақсадлилиги: халқ хужалиги эҳтиёжларини ва миллий хавфсизлик эҳтиёжларини таъминлаш;

- ташкилотлар-алоқа операторлари ходимларининг малакаси ва тажрибасига нисбатан белгиланган талабларга риоя қилиш зарурлиги;

- ахборот-коммуникация ускуналарининг бир бутун сертификатланишини таъминлаш зарурлиги;

- мамлакат фаровонлигини, унинг ижтимоий-иқтисодий тизими ривожланишини таъминлаш учун халқ хужалигининг алоқа хизматларига бўлган эҳтиёжлари ўз вақтида, тўлиқ ва сифатли қондирилишининг фавқулодда зарурлиги;

- хизматлар бозорини тартибга солиш ва монополияга қарши қонун ҳужжатларини ижро этиш зарурлиги;

- ахборот-коммуникация соҳасида фаолият курсатаётган хужалик юритувчи субъектлар фаолиятининг мувофиқлаштирилиши ҳамда уларнинг фаолияти ҳисобга олинishi ва назорат қилинишини таъминлаш.

Республика ахборот-коммуникация соҳасини лицензиялаш орқали тартибга солиш бир қатор тарихий, ижтимоий, тузилмавий-иқтисодий хусусиятларга эга.

Биринчидан. Давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш босқичлари иқтисодиётни, рақобатни шакллантириш учун муайян шарт-шароитни тақозо этади. хужалик фаолиятининг барча жабҳаларини тартибга солишга доир маълум шартларни талаб қилади. Жумладан, маъмурий-бўйруқбозлик тизимидан бозор иқтисодиётига ўтиш даврида мавжуд тармоқни сақлаб қолиш, унинг технологик ривожини белгилаш ва тартибга солиш, рақобатни кучайтириш, инвестициялар жалб қилиш учун шарт-шароит яратиш зарурати туғилади. Шу сабабли ҳозирги

босқичда телекоммуникация соҳасида тармоқларни лойиҳалаштириш, барпо этиш, улардан фойдаланиш ва хизмат курсатиш бўйича фаолиятларни лицензиялаш амалга оширилмоқда.

Иккинчидан. Ахборот-коммуникация соҳасида лицензиялашнинг узига хос хусусияти табиий монополистнинг мавжудлигидир. Лицензиялаш, яъни тартибга солувчи институтлар ва воситалар шакл(схема)ларини ишлаб чиқиш асосида монополизмни баргараф этиш ва рақобатни ривожлантириш шартлари аниқланади.

Учинчидан. «Универсал хизматлар» деб юритиладиган хизматларни курсатиш зарурлиги яна бир узига хос хусусият ҳисобланади. Универсал хизматлар кўрсатишни тартибга солиш лицензиялаш орқали амалга оширилади, яъни бозорда ҳукмрон уринни эгаллаган телекоммуникация операторига ушбу хизматларни республика ҳудудида курсатиш мажбурияти юкланади. Универсал хизматларнинг мавжудлиги уларнинг тарифлари ягона тарзда бошқарилишини талаб қилади, бу ҳам универсал хизматлар кўрсатувчи телекоммуникация операторлари фаолиятини лицензиялаш шартларида уз аксини топади.

Тўртинчидан. Ахборот-коммуникация соҳаси давлат хавфсизлиги, унинг иқтисодий мустақиллиги учун алоҳида аҳамиятга эга эканлигини ҳамда истеъмолчилар ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлаш заруратини ҳисобга олган ҳолда, соҳада лицензиатлар лицензия битимлари талабларини қандай бажараётганларини кузатиб бориш учун уларнинг фаолияти устидан назорат амалга оширилади.

Шу йўсинда, баён қилинган омиллар ва ҳолатлардан ҳамда ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг умумий мақсадларидан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда ахборот-коммуникация хизматларини курсатиш бўйича фаолиятни давлат томонидан лицензиялашнинг мақсадини шундай таърифлаш мумкин: мамлакатнинг ахборот-коммуникация бозорига кучли ривожланиш салоҳиятига эга бўлган илғор корхоналарни ва бошқа субъектларни киритиш ҳисобига халқ хужалигининг юқори сифатли хизматларга булган эҳтиёжларини қондириш. Ушбу мақсад асосида ахборот-коммуникация соҳасидаги лицензиялашнинг асосий вазифалари таърифланган бўлиб, улар 15-шаклда акс эттирилган.

Қонун ҳужжатларида лицензияланаётган фаолият турини амалга оширишда тадбиркор томонидан бажарилиши шарт бўлган қуйидаги лицензия талаблари ва шартлари белгиланади:

Мақсад: Мамлакатнинг ахборот-коммуникация бозорига муносиб ривожланиш истиқболи мавжуд бўлган илғор корхоналарни чиқариш йули билан халқ ҳўжалигинининг юқори сифатли алоқа хизматларига бўлган талабини қондириш.

Ташкилий вазифалар	Қўшимча вазифалар	Рағбатлантириш вазифалари
<p>1. Лицензиялашни (лицензияни қайтаришни) аниқ ва равшан тартибини белгилаш.</p> <p>2. Ташкилотларга – лицензия талабгорларига малакали, барқарор талаблар руйхатини белгилаш.</p> <p>3. Лицензиатлар фаолиятини назорат қилиш тартибини белгилаш.</p> <p>4. Бир турдаги (стандарт) лицензия шакллари ва лицензия битимларини ишлаб чиқиш</p>	<p>1. Лицензияларни таснифлаш (турлаштириш).</p> <p>2. Лицензия учун туловнинг таркиби ва ҳажминини белгилаш.</p> <p>3. Лицензияланувчи предмет (алоқа хизматлари)нинг таркиби ва тузилмасини белгилаш.</p> <p>4. Хизматлар бозорининг чегаравий (эталон) тукинлиги ва эркинлиги курсаткичларини аниқлаш.</p>	<p>1. Алоқа ташкилотлари учун маълум турдаги масъулият ва мажбуриятлар (жумладан, жарималар) руйхатини ишлаб чиқиш.</p> <p>2. Соҳага киритиладиган инвестициялар салмогини ошириш.</p> <p>3. Лицензия имтиёзлари таркибини белгилаш ва уларнинг киритилишини мақсадга мувофиқлигини аниқлаш.</p>

15-шакл. Соҳада лицензиялашнинг мақсад ва вазифалари.

1. Фаолиятга нисбатан **техник талаблар**, қоида тариқасида, қуйидаги кўринишда белгиланади: «Ўзбекистон Республикасининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари, давлат ва тармоқ стандартлари ва фаолиятни тартибга солувчи бошқа меъёрий-техник ҳужжатларнинг талабларига риоя этиш». Бунда тегишли меъёрий-техник ҳужжатлар тадбиркорга мажбурий сертификатлашдан ёки

маҳсулотнинг, ишлаб чиқариш ва фойдаланиш жараёнларининг, ишлар ёки хизматларнинг, техникавий регламентларнинг белгиланган талабларига ёки стандартларнинг қоидаларига мувофиқлигини тасдиқлаш бўйича бошқа тартиб-тамоийиллардан ўтиш талабини юклайди.

2. Маъмурий талаблар корхонанинг ташкилий-ҳуқуқий шаклига, унинг бошқарув ва ташкилий тузилмаларига нисбатан талаблар белгиланишини тақозо этади. Маъмурий талаблар жумласига белгиланган муддат давомида корхонанинг ички ҳужжатларини сақлаш бўйича талаблар ҳам киради.

3. Молиявий талабларга низом капитали миқдори, корхонанинг ўз маблағлари, ликвидлик коэффициенти ва корхонанинг молиявий ҳолатини белгиловчи бошқа кўрсаткичларга бўлган талаблар киради.

4. Ходимларнинг малакасига қўйиладиган талаблар. Уларнинг умумий ва мутахассислик маълумотига бўлган талабларни, ходимларнинг мажбурий имтиҳон ва сертификатларини ҳамда ушбу шартларга мос келувчи ходимлар сонига нисбатан талабларни ўз ичига олади.

5. Маълумотни тақдим этиш бўйича талаблар тартибга солувчи органларга бериладиган даврий ҳисоботларни, маълумотни барча учун очиқ беришни (муҳим ҳодисалар ҳақидаги ҳисоботлар эълон қилишни, маҳсулот ёрлиқларида, нарх кўрсаткичларида ва корхона биносида мажбурий маълумотларни беришни) ўз ичига олади. Маълумотни очиқ бериш бўйича талаблар баъзан унинг учинчи шахс (аудит) томонидан албатта, тасдиқланишини ҳам ўз ичига олади.

6. Ресурслар ажратиш бўйича талаблар, лицензия орқали бевосита ёки билвосита миқдорий, вақтга оид ва ҳудудий чеклашлар, у билан бирга лицензиатнинг лицензия бўйича ажратилаётган ва хусусий мулк бўлмаган (фойдали қазилмалар, частота диапазонлари, орбиталар, ҳаво йўлаклари, ҳаво ва сувни ифлослантириш ҳуқуқи, рақамлар ҳажми, глобал тармоқлардаги манзиллар кенглиги, нодир номлар) чекланган ресурсларга нисбатан мажбуриятлари белгиланиши билан боғлиқ.

Лицензиялаш назариясининг энг муҳим қисмларидан бири мазкур жараённинг самарадорлиги муаммосидир. Гап шундаки, лицензиялаш зарурлиги ҳақидаги қарорни қабул қилиш дастлаб унинг

самаралилиги нуқтаи назаридан асосланган бўлиши керак, яъни аввал лицензиялашнинг умуман мақсадга мувофиқлиги, унинг вариантларини, усулларини танлаш, бож миқдори ва ҳ.к. билан боғлиқ бир қатор саволларга жавоб топиш керак бўлади. Бунда биз, жамият учун лицензиялаш билан боғлиқ натижалар ва сарфларни аниқлаш ва изоҳлаш ҳамда уларни баҳолаш услубини таклиф этиш асосий аҳамиятга эга деган фикрга қўшилаемиз⁴⁰.

Лицензиялашнинг асосий таъсири қуйидагиларда ўз аксини топади: лицензияланадиган фаолиятни амалга оширадиган шахсларни танлов асосида белгилаш; лицензия шартлари билан боғлиқ меъёрларни бузганлик учун жавобгарликни кучайтириш; лицензиялаш жараёнида олинган маълумотларнинг давлат томонидан қўлланилиши; лицензия эвазига тўланган маблағларни ишга солиш; таклифни камайтириш ва нархни ошириш (харажатлар таъсири); рақобатни чеклаш ва бозор тузилмасини мустақкамлаш; давлат органлари ишининг хусусиятлари билан боғлиқ салбий таъсирлар. Биринчи тўртта таъсирни мақсадли деб айтиш мумкин. Чунки энг кўп ҳолда лицензиялашни асослашда айнан шулардан фойдаланадилар. Шу сабабли мазкур бўлимда уларнинг мазмунини очиб беришга ҳаракат қилаемиз.

1. Лицензияланадиган фаолиятни амалга оширадиган шахсларни танлов асосида белгилашдан келадиган самара алоҳида фаолият турларини лицензиялаш истеъмолчилар манфаатларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш, аҳолига хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш мақсадида амалга оширилиши билан боғлиқдир. Яъни у давлат нуқтаи назаридан зарурий бўлган талабларга муносиб бўлмаган хўжалик субъектларининг бозорга киришига тўсқинлик қилувчи, лицензиялашга хос имконият билан боғлиқдир. Бунда давлат бозорга хос бўлган ҳамда кўпинча синаш ва хатолар усулида амалга ошириладиган танлов жамият учун жуда қимматга тушиши мумкинлигини, шунингдек, хизматлар (товарлар) истеъмолчиларида уларни етказиб берувчиларни тўғри танлаш учун ахборот ва малака етишмаслигини ҳисобга олиб, бозор иштирокчиларини

⁴⁰ Малахов С. А. Лицензирование деятельности в механизме государственного регулирования: социально-экономический аспект. Волгоград. 1997 й., 54-бет.

танлашни истеъмолчиларга ишониб топширмайди. Мазкур ҳолда лицензиялашнинг моҳияти давлат томонидан тусиқ барпо этилишидан иборат бўлиб, унинг хусусияти лицензия олишнинг қуйидаги шарт-шароитлари билан белгиланади:

– малака шартлари – уларнинг моҳияти шундаки, бозорга чиқиш учун муайян касбий кўникмалар борлигини ёки шахсий ишончлиликни тасдиқлаш зарур;

– техникавий шартлар – бу лицензия талаб қилувчининг техникавий ёки ташкилий жиҳатдан таъминланганлигига ёки унда муайян ресурслар мавжудлигига қўйиладиган талаблар;

– моддий шартлар – бу лицензия олиш билан боғлиқ қай-тарилмас харажатлар.

Лицензияланадиган фаолиятни амалга оширадиган шахсларни танлов асосида белгилашдан бўлган натижавий таъсирни аниқлаш методологиясининг моҳияти шундаки, лицензиялашдан умумий натижа лицензия олмаган ва ариза топширмаган шахсларнинг жамиятга етказиши мумкин бўлган зарар ва фойдасини таққослаш, шунингдек, лицензия бериш шартларига мувофиқ ҳолда, лицензиялар билан таъминланган шахсларнинг жамиятга етказган зарари ва фойдасини таққослаш асосида баҳоланади.

2. Лицензия қонун ҳужжатларида муҳим ўринни лицензиянинг амал қилишини тўхтатиб қўйиш йўли билан ҳўжалик юритувчи субъектларни жавобгарликка тортишнинг қўшимча имкониятлари эгаллайди. Бунга лицензия шартларига кирувчи меъёрларни бузганлик учун жавобгарликни кучайтириш ҳисобига эришилади. Кўрсатиб ўтилган чораларнинг ўзига хос хусусиятлари – бу тезкорлик, қаттиққўллик ва жазонинг муқаррарлигидир. Ушбу лицензия жавобгарлигининг ана шу чоралари ҳуқуқбузарлик қилмасликка ундайди, натижада эса самарага эришилади. Айрим муаллифлар қайд этганидек, «...ҳуқуқбузарликка бормаслик рағбатлантирувчи омилининг қиммати, жарима қийматини жаримани солиш эҳтимоли коэффициентига кўпайтмаси билан белгиланади»⁴¹. Агар салбий рағбатлар «кўпайиб кетса», лицензия жавобгарлик чораларидан юзага келадиган натижа сал-

⁴¹ Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. М., 1995 й., 138- бет.

бий баҳоланиши мумкин ва аксинча, ижобий рағбатлар кўпроқ бўлса, натижа ҳам ижобий бўлади.

3. Лицензиялаш жараёнида олинган маълумотларнинг давлат томонидан фойдаланилиши натижаси, эҳтимол тутилган бозор қатнашчиларининг имкониятлари ва хоҳишларини қийинчиликсиз аниқлаш имконияти билан белгиланади. Маълумотдан фойдаланишнинг кейинги йўналиши - фаолиятлари лицензия шартлари меъёрларига қай даражада тўғри келиши назорат қилиниши керак бўлган шахслар доирасини аниқлашдир.

4. Лицензиялашдан олинган маблағларнинг мақсадли натижавий таъсири муҳим ўринни эгаллайди. Қонунчилик, лицензияловчи қиёфасидаги давлат тартибга солувчисига аризаларни кўриб чиққанлик, лицензия берганлик, экспертиза ўтказганлик ва бошқа шу кабилар учун лицензия олувчи шахсларга маълум пул суммасини тўлаш мажбуриятини юклашга рухсат беради. Бу каби йўл билан олинган маблағлар асосан лицензияловчи орган фаолиятини молиялашга сарфланади. Тўланадиган тўловлар қийматини белгилашда қуйидаги уч вариантдан бири танланиши мумкин:

а) олинган маблағлар, давлат нуқтаи назаридан, лицензияловчи орган бир маромда фаолият кўрсатиши учун етарли бўлиши керак, бунда натижа нолга тенг бўлади;

б) бундай маблағлар лицензияловчи орган ишини таъминлашга талаб қилинадиганидан кам олинishi керак. Бу ҳолда давлат мазкур органни молиялаштириш учун бошқа манбалардан олинган маблағларни ишга солади;

в) олинган маблағлар лицензияловчи орган ишини таъминлаш харажатларидан кўп бўлади, яъни улар ҳисобига бюджетнинг бошқа моддалари молиялаштирилади.

6.2. Соҳада лицензиялашни ташкил қилиш

Қонуннинг 4-моддасида белгилаб қўйилганки, «лицензиялаш соҳасини давлат томонидан тартибга солишни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳамда лицензияловчи органлар амалга оширади». Шунинг асосида, Республика ҳукумати томонидан ахборот-коммуникация соҳасида лицензиялашни амалга оширувчи орган сифатида Ўзбекистон Алоқа

ва ахборотлаштириш агентлиги белгиланган. Шунингдек, лицензия талаб қилинадиган фаолият турлари ҳам тасдиқланган, яъни булар маҳаллий, шаҳарлараро ва халқаро телекоммуникация тармоқларини, кучма радиотелефон алоқа тармоқларини, шахсий радиочақирув, маълумотлар узатиш ҳамда телерадио эшиттиришларни тарқатиш (трансляция қилиш) тармоқлари лойиҳалаштирилиши, қурилиши, улардан фойдаланиш ва уларнинг хизматлар курсатишидир.

Республикада намунавий (оддий) ва якка тартибдаги лицензиялар қўлланилмоқда. Намунавий (оддий) лицензиялар жумласига чекланмаган доирадаги юридик ва жисмоний шахсларга ягона талаблар ва шарт-шароитлар асосида бериладиган лицензиялар киради. Якка тартибдаги лицензиялар жумласига алоҳида талаблар ва шартлар асосида бериладиган, лицензиатларга фаолиятнинг муайян турини амалга оширишда мутлақ ҳуқуқлар берувчи миқдорий чекланган лицензиялар киради. Якка тартибдаги лицензиялар сони, муддати, амал қилиш ҳудуди, танлов шартларига кўра фаолият объекти бўйича чекланади. Ўз навбатида, халқаро тармоқлар телекоммуникацияларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва хизматлар курсатиш учун якка тартибдаги лицензия биринчи марта фақат битта даввогарга берилди. Унинг амал қилиш муддати тугагач, ана шу фаолият тури учун якка тартибдаги лицензиялар бошқа даввогарларга ҳам берилиши мумкин. Ҳозирги вақтда шундай лицензия “Ўзбектелеком” АКга берилган.

Бериладиган лицензиялар сони бўйича бошқа чеклашлар қонунчиликда назарда тутилмаган, бу эса, соҳани тартибга солиш борасида ижобий омил ҳисобланади. Баъзи фаолият турларига якка тартибдаги лицензиялар танлов (тендер) асосида берилиши мумкин. Лицензия даввогарининг аризасига биноан лицензия лицензияланаётган фаолиятнинг бутун турига (лойиҳалаштириш, қуриш, фойдаланиш ва хизматлар курсатишга) ҳам, унинг алоҳида қисмига (қисмларига) ҳам берилиши мумкин. Лицензия даввогарлари амалга ошириладиган фаолиятнинг ихтисослашувига қараб телекоммуникациянинг бир ёки бир неча тармоқлари бўйича лицензия олишлари мумкин. Қўриқиб турибдики, ли-

цензия турлари тизими етарли даражада мослашувчан бўлиб, лицензия даъвогарлари ўз имкониятлари ва кейинги мақсадларидан келиб чиққан ҳолда фаолият турини танлашларига имкон беради.

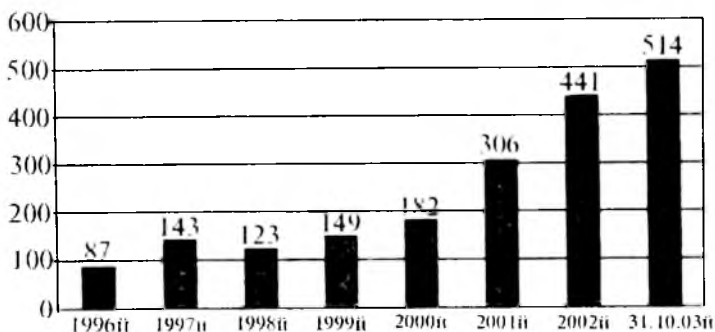
Лицензияларнинг амал қилиш муддати бозор иштирокчилари учун ҳам, давлат учун ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Маҳаллий, шаҳарлараро, халқаро тармоқлар, шахсий радиочақирув, кучма радиотелефон тармоқлари бўйича фаолиятнинг барча турлари учун лицензиялар 15 йилгача бўлган, лекин 5 йилдан кам бўлмаган муддатга берилади. Айни пайтда халқаро тармоқлар телекоммуникацияларини лойиҳалаштириш, қуриш, улардан фойдаланиш ва хизматлар кўрсатиш бўйича яқка тартибдаги биринчи марта берилган лицензиянинг амал қилиш муддати 5 йилдан ошмайди. Бу билан шу йўналишда рақобатни ривожлантириш учун шароитлар яратиш зарурати кўзда тутилган. Лицензиянинг амал қилиш муддатини белгилашда қўйилмаларнинг қопланиш муддати, кўрсатиладиган хизматларга бўлган талаб, у ёки бу хизмат бозорининг ривожланганлик даражаси инобатга олинади.

Лицензия сиёсатида **лицензия йиғимини** ва лицензиядан фойдаланганлик учун **давлат божини** тўлаш алоҳида ўринни эгаллайди. Лицензия йиғими лицензия даъвогарининг аризасини кўриб чиқиш, тақдим этилган ҳужжатларни экспертизадан ўтказиш, лицензияни расмийлаштириш ва тақдим этиш ишларини амалга ошириш учун фойдаланилади. Ҳозирда лицензия йиғими республикада белгиланган энг кам иш ҳақининг 5 баравари миқдорида белгиланган.

Давлат божининг миқдори бир йил ҳисобида белгиланган. Лицензиат томонидан аризада келтирилган йиллар сонига мувофиқ ҳолда давлат божининг миқдори ҳам ошиб боради. Шунингдек, маълумот узатиш тармоқлари учун давлат божи йиллар сонига боғлиқ эмаслигини — 5 йилга белгиланганлигини айтиб ўтиш лозим. Бу эса, шу тармоқларни ривожлантириш учун рағбатлантирувчи омил ҳисобланади. Давлат божи миқдорини белгилашни ва уни тўлаш шартларини такомиллаштиришнинг асосий йўналиши бу унинг тартибга солиш имкониятларидан табақалаштирилган ҳолда фойдаланишдир.

Лицензиялаш тартиб-таомилига риоя қилиш мақсадида УзААА қошида лицензия даъвогари томонидан тақдим этилган ҳужжатларни куриб чиқувчи ва экспертизадан утказувчи Лицензия комиссияси тузилган. Бу комиссиянинг хулосасига биноан лицензия бериш хусусида қарор қабул қилинади. Фаолият курсатиш учун лицензия олиш механизми анча мураккаб эканлигидан далолат берувчи амалдаги лицензиялаш тартиб-таомилининг шакли 16-шаклда келтирилган.

Республикада, юқорида таъкидланганидек, телекоммуникация соҳасида фаолият кўрсатувчи ҳужалик юритувчи субъектларнинг умумий сони усиб бормоқда (18-диаграмма).

18-диаграмма. **Йиллар бўйича берилган лицензияларнинг тақсимланиши.**

Бунга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Почта ва телекоммуникация соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари туғрисидаги» 2000 йил 22 ноябрдаги 458-сонли қарори билан тасдиқланган «Телекоммуникациялар соҳасида лицензиялаш туғрисидаги Низом» қабул қилиниши сабаб бўлди. Унда лицензияланган фаолият турлари хусусида янги тамойиллар белгиланган эди: турли тармоқлар орқали телекоммуникация хизматлари курсатиш алоҳида фаолият сифатида ажратилди; маҳаллий телекоммуникация тармоғи алоҳида тур сифатида ажратилди; маълумот узатиш тармоғи бўйича фаолият жамоат фойдаланиш жойларида хизматлар курсатиш бўйича (Интернет-кафе, Интернет-клуб) алоҳида фаолият сифатида белгиланди.

Тадбирлар

Амалга ошириш муддати

Орн билан тасдиқланган телекоммуникация соҳасидаги
қўрилган ҳужжатлар рўйхатидаги ҳужжатларни

Лицензия таъаботори ҳоҳишига
кура

таъаботори бўлишига асосан, ҳужжатларни

Ҳужжатларни қабул қилиш
кунда

таъаботори бўлишига асосан, ҳужжатларни

қилиш.

қилиш кунда

қилиш кунда

1) барча ҳужжатлар билан бирга арифа
олини кундаги беш кунда 20 кунда
қилиш кунда

қилиш кунда

2) ҳужжатларни қанга тошвириладан
қилиш 6 кун давомида

қилиш кунда

1) 10 кун давомида

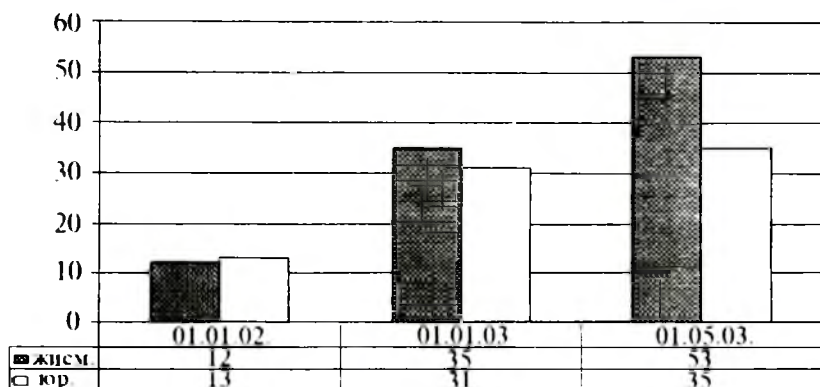
Энг асосийси, баъзи йуналишлар – кабел телевидениеси тармоғи буйича, маълумот узатиш жамоат тармоғидан фойдаланиш пунктларида, сиғими 200 рақамгача булган телекоммуникация тармоқларида жисмоний шахсларнинг фаолият курсатишларига рухсат берилди. Бу телекоммуникация бозорига янги субъектлар – якка тартибдаги тадбиркорларнинг киришини англатади. Бу борадаги яна бир муҳим омил давлат божининг чегаравий миқдорининг оқилона белгиланлиги билан боғлиқ булади.

Шунга қарамасдан, лицензиатларнинг асосий кўпчилиги Тошкент шахрида тупланганлиги ижобий ҳол эмас. Афсуски, бу курсаткич борган сайин ўсиб бормоқда (2002 йил май ойида бу курсаткич берилган лицензияларнинг умумий сониди 55 фоизни, 2003 йил май ойида 71 фоизни ташкил этган).

Телекоммуникация тармоғи тури буйича лицензиатларнинг таркибий тузилиши таҳлили республикада маълумот узатиш тармоғи буйича лицензиатлар улушининг ўсиш суръати бошқаларга нисбатан кучлироқ эканлигини кўрсатади. Бу янги хизматлар бозори ривожланаётганлигидан далолат беради. Шунингдек, маҳаллий ва кўчма радиотелефон алоқа тармоқлари буйича лицензиатлар улуши ўсиб бормоқда. Маҳаллий тармоқларда лицензиатлар сонининг ўсиши асосан унчалик катта бўлмаган, лойиҳалаштириш ва қурилиш буйича фаолият курсатувчи корхоналар ҳисобига юз бермоқда. Бундай жараён кузатилишига сабаб, мобилсиз алоқа секторининг таркибий тузилмаси кўп йиллар ўтиши билан шаклланиб бўлди ва унинг асосий қатнашчилари табиий монополия субъектларидир. Маҳаллий тармоқнинг ажратилиши ва ундаги фаолият эндиликда алоҳида лицензияланиши натижасида анъанавий тармоқларда лицензиатларнинг шахарлараро, халқаро тармоқларга қайта тақсимланиши юз берди ва эндиликда уларнинг энг кўп қисми маҳаллий тармоқда кузатилади.

Кўчма радиотелефон алоқаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш - технологик алоқа тармоқларининг кенгайишга мойиллиги ва уларнинг тижорат тармоқларидан устунлиги хос. Бунда лицензиатларнинг умумий сониди уларнинг улуши 01.05.2003 йилдаги ҳолатга қараганда 15 фоизни ташкил этади, бу курсаткич уша санадаги телерадио эшиттиришларни тарқатиш тармоқлари буйича умумий лицензиатлар сонига яқиндир.

Шуни айтиб утиш жоизки, жамоа фойдаланиш жойларида маълумотлар узатиш тармоқларининг хизматлари бўйича фаолият кўрсатувчиларнинг умумий сони ошишида лицензиатларнинг, жисмоний шахсларнинг устунлиги билиниб туради (3-илова). 2002 йил бошидан 2003 йил май ойи охиригача бўлган давр ичида уларнинг сони 12 тадан 53 тагача, яъни 4,4 баравар ошди. Шунингдек, кабел тармоғи орқали теледастурларни оралиқ узатиш хизматларини кўрсатувчи лицензиатлар — жисмоний шахслар сони ошмоқда.

19-диаграмма. Аҳоли маълумот узатиш жойлари бўйича лицензия эгадорлари сони (жисмоний ва юридик шахслар).

Республикада ахборот-коммуникация соҳасида лицензиялашда эришилган натижалар билан бирга муаммолар ва камчиликлар ҳам мавжуд.

Лицензиялашнинг асосий муаммоси, у тартибга солиш шакли сифатида чекланган хусусиятга эга бўлганлиги сабабли, бозор иштирокчиларининг ҳамда умуман жамиятнинг харажатлари билан боғлиқдир.

Хўжалик юритувчи субъектлар учун лицензиялаш шартларига лицензия олиш, лицензия талабларига риоя қилиш, шунингдек, лицензияга мувофиқ бўлган фаолият жараёнида тартибга солувчи орган билан бўлган алоқага боғлиқ харажатлар киради. Ўз ўрнида, жамият ҳам лицензиялаш оқибатида бозорда мавжуд товарлар, хизматлар миқдори ва сифати па-

сайиши ҳамда рақобат чекланиши натижасида товарлар ва хизматлар нархининг ортиб бориши, шунингдек, инновацияларнинг, янги технологиялар жорий этилишининг, умуман янги товарлар ва хизматлар турлари пайдо бўлишининг секинлашиши билан боғлиқ муайян зарарларга дуч келади.

Лицензиялашдан келадиган ушбу зарарларни қисқартириш зарурати барча манфаатдор томонларни мумкин қадар қаноатлантирадиган тартибга солиш усулининг мақбул ҳолатини топишни тақозо этади. Бунда лицензиялашнинг асосий усуллари ва мазкур жараёни амалга оширишда давлатнинг ўрни ахборот-коммуникация хизматлари бозорини ривожлантириш (эркинлаштириш) босқичларига монанд бўлиши муҳимдир. Лицензиялашнинг энг қаттиқ тизими бозорнинг кучли монополлашуви билан ажралиб турадиган босқичи учун асослидир. Ўзбекистон ахборот-коммуникация бозорининг ҳозирги ривожланиш босқичида эса лицензияларни турлашни амалга ошириш, уларни беришнинг оқилона тартиб-таомилларини белгилаш, лицензия берганлик учун тўловларни мақбуллаштириш вазифалари ҳал қилинишини долзарб деб биламиз. Бунда бериладиган ҳуқуқларнинг мазмуни ва ҳажмидан келиб чиққан ҳолда аниқ стандарт шартлари ва мажбуриятларни ишлаб чиқиш ахборот-коммуникация соҳасини лицензиялар асосида тартибга солишни такомиллаштиришнинг энг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Лицензиялашни ташкил қилишнинг бошқа муаммоси маълумотлар узатиш ва телерадио эшиттиришлар тармоқлари бўйича фаолият учун бериладиган лицензияларни олиш тартиб-таомили масалалари билан боғлиқ. Гап шундаки, «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги қонуннинг биринчи моддасига мувофиқ, маълумотлар узатиш тармоқларида ва телерадио эшиттиришларни тарқатиш (трансляция қилиш) тармоқларида фаолият кўрсатадиган хўжалик юритувчи субъектлар оммавий ахборот воситалари жумласига киритилган. Шу боисдан бундай хўжалик юритувчи субъектлар оммавий ахборот воситалари (ОАВ) сифатида Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида давлат божини тўлаган ҳолда руйхатдан ўтишлари ва шундан сўнггина ЎЗААА га ахборот-коммуникация соҳасида фаолият кўрсатиш учун лицензия олиш мақсадидаги ариза билан мурожаат қилишлари лозим. ОАВ руйхатдан

ўтганлиги ҳақидаги гувоҳнома бир йилга берилади. Ушбу муддат ўтгандан кейин яна давлат божини тўлаган ҳолда янги гувоҳнома олиниши керак. Бундай мураккаблаштирилган тартиб-таомил лицензиатлар сонини, ахборот-коммуникация хизматлари турлари ва қўлами ўсишини секинлаштирувчи омиллардан ҳисобланади.

Ушбу вазиятда масала моҳияти ОАВ тушунчасидадир. Гап шундаки, «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги қонуннинг моҳияти ОАВ таҳририятини тузиш, муҳаррирнинг вазифалари, таҳририят ҳайъатини тузиш, нашр сонининг ёки ОАВ дастурининг чиқиш даврийлиги, эҳтимол тутилган ўқувчи, эшитувчи, ОАВ ҳажми ва ҳ.к. бўйича талабларда намоён бўлади. Маълумот узатиш тармоқлари бўйича фаолият кўрсатмоқчи бўлган лицензия даъвогарлари эса ҳеч қандай таҳририятни, дастурларни тузмайдилар, нашрларни чоп этмайдилар. Бу хўжалик юритувчи субъектлар фақат маълумот узатиш тармоқларининг техник воситаларига эгаллик қиладилар ва уларни турли ахборотни узатиш учун бериб қўядилар. Бунда шундай хўжалик юритувчи субъектлар ана шу ахборотнинг эгаси ҳисобланмайдилар.

Мазкур ҳолда фаолият хусусиятини қонун талабларига мувофиқлаштириш, яъни унинг техник қисмини таркибий қисмидан ажратиш зарур. Бунда ОАВ таърифи борасида ОАВ тўғрисидаги қонунга ўзгартириш киритиш лозим ва шу асосда маълумотлар узатиш ва телерадиодастурларни тарқатиш бўйича фаолият кўрсатмоқчи бўлган лицензия даъвогарларини ОАВ сифатида рўйхатдан ўтиш гувоҳномасини олиш заруратидан озод қилиш ҳамда уларни фақат техник лицензия олинган ҳолда, фаолият кўрсатишларига имкон бериш зарур. Бу каби йўл тутиш бозорга кириш борасидаги чеклашларни бартараф этиш бўйича ЖСТ (ВТО) талабларига мувофиқ келади ва чет эл инвестицияларининг соҳага кириб келишини кучайтиради.

Бундан ташқари, телекоммуникация тармоқларини лойиҳалаштириш ва қуриш фаолиятини лицензиялаш, лицензиатнинг ҳужжатларини қайта кўриб чиқиш, лицензияларни қайта расмийлаштириш ва бекор қилиш билан боғлиқ тартиб-таомил хусусиятидаги бир қатор муаммолар бор. Уларнинг ҳал қилиниши амалдаги қонун ҳужжатларига ва «Телекоммуникация соҳасида лицензиялаш тўғрисидаги Низом»га ўзгартиш-

лар киритишни тақозо этади. Яъни асосий хулоса шундаки, лицензиялаш шартлари ва таомили тартибга солиш мақсадларига, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш босқичларига мувофиқ равишда ўзгариши керак.

Лицензиялашни ташкил қилиш борасидаги яна бир муаммо лицензия даъвогарлари фаолиятини таснифлаш билан боғлиқ. Гап шундаки, бу тасниф ёки ҳудудий (маҳаллий, шаҳарлараро, халқаро) ёки технологик (маълумот узатиш тармоқлари ва эфир бўйича – радиоалоқа) тамойилга асосан амалга оширилади. Шунга қарамасдан, юз бераётган тармоқлар конвергенцияси жараёни баъзи ўзгартиришларни киритмоқда – замонавий технологик ишланмалар тармоқларни зарур таркибий телекоммуникация воситалари билан жиҳозлаш орқали бир технологик тизимда турли хилдаги маълумотларни мужассамлаштирган ҳолда исталган масофага узатиш имконини беради (масалан, маълумот узатиш тармоқлари). Шу боис тармоқлар барпо қилиш (лойиҳалаштириш, қуриш, реконструкциялаш) бўйича фаолият билан шуғулланмоқчи бўлган лицензия даъвогари қандай фаолиятга – маҳаллий, шаҳарлараро маълумотлар узатиш фаолиятига ёки барчасига – лицензия олмақчилигини аниқлаб олиши зарур. Бир неча лицензияни бирданга олиш, унинг кўп харажатлилиги ту файли ҳозирча унчалик мақсадга мувофиқ эмас.

Телерадио эшиттиришларни трансляция қилиш тармоғида фаолиятнинг янги турлари пайдо бўлиши натижасида ҳам шундай муаммо юзага келмоқда. Бу каби тармоқлар технологик жиҳатдан эфирга узатиш ёки кабел тармоқлари асосида ташкил этилиши мумкин. Бунда шу турдаги фаолиятни меъёрий (ҳужжатлар билан) таъминлаш, фаолият турига қўйиладиган талабларни белгилаш ва уларни лицензиялаш масаласини кўриб чиқиш вазифаси турибди.

Яна бир муаммо лицензия учун давлат божи миқдорини белгилаш билан боғлиқ. Амалдаги давлат божи миқдорлари фаолият тури ва у амалга ошириладиган телекоммуникация тармоғи турига қараб табақалаштирилади. Лекин бунда у фаолият миқёси ва кўламини ҳисобга олмайди. Масалан, эшиттириш теграси шаҳар доирасида ва вилоят доирасида бўлган телерадиокорхоналар бир хил миқдорда давлат божини тўлай-

дилар. Уларнинг даромадлари эса ҳар хил (асосий даромад эҳтимолий миқдорларни ҳисобга олган ҳолда реклама ҳисобидан тушади). Бу ерда фаолият бўйича тенг бўлмаган шароитлар мавжуддир. Давлат бојини эшиттиришлар узатиладиган теграга (узаткич қувватига) қараб белгилаш адолатлироқ бўлур эди. Масалага яна бир бошқача ёндашув, бу давлат бојини тулаш усулини умуман узгартириш, яъни уни амалга ошириладиган фаолиятдан тушадиган жами даромадга асосан белгилашдир.

Республикада белгиланган лицензия талаблари ва шартлари хусусида шунини айтиб ўтиш лозимки, уларнинг кўпи ҳали табақалаштирилмаган ва мулжалланган фаолият турига яқинлаштириб қўйилган. Мисол учун, телекоммуникация инфратузилмаси операторининг лицензия шартномаси телекоммуникация хизматларини кўрсатувчи лицензиатнинг шартномасидан фарқланиши лозим. Лицензия шартномаларининг таркибида ҳозирда кузатиладигани каби, ҳаётда ўз аксини топмаган, фақат меъёрий ҳужжатларда мавжуд ҳолатлар эмас, балки амалда мавжуд бўлган ҳаётий ҳолатлар бўлиши шарт. Маълумот узатиш операторларининг халқаро ахборот тармоқларига уланиш жараёни тартиби ва республика ички маълумотлар узатиш тармоқлари трафикини ташкил этиш бўйича талаблар масаласи айниқса, долзарб ҳисобланади — улар бўйича тегишли ҳужжатлар мавжуд эмаслигига қарамай, бу борадаги шарт-шароитлар битимларга ёзиб қўйилади.

Шунингдек, ахборот-коммуникация тармоқлари бўйича янги ўзига хос фаолият турларини лицензиялаш тартиби шундай хизматлар амалда рўёбга чиқарилганидан сўнггина амал қила бошлаши сабабли фаолиятнинг янги турларини лицензиялаш муаммоси юзага келмоқда. Бунга мисол тариқасида IP-телефонияни, глобал сунъий йўлдош алоқаси ва бошқа хизматларни келтириш мумкин.

6.3. Лицензиялашни эркинлаштириш йўналишлари

Ривожланган бозор муносабатларига эришишга интилишда аста-секин давлат томонидан тартибга солишни ва ҳўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятига аралашувни камайтириш тамойилига риоя қилиш муҳимдир. Тартибга солишни

камайтиришнинг пировард натижаси лицензия муносабатларини маъқул тарзда энг кам даражада тартибга солишдан иборат булиши лозим. Шунга қарамай, биз ахборот-коммуникация бозорини бирданига эркинлаштириш тарафдори эмасмиз, аксинча, давлат томонидан тартибга солишдан тортиб, бозор иқтисодиёти талаблари асосидаги бошқарув тамойилларига ўтиш босқичма-босқич, ўз хусусиятига кўра, бозор тартибига яқин усулларни қўллаш йўли билан амалга оширилиши керак, деб ҳисоблаймиз. Бу маънода, Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳаси шароитида чет мамлакатлар тажрибасида кенг қўлланиладиган лицензиялашнинг қўйидаги муқобил йўллари кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

А. Давлат томонидан тартибга солишнинг «Умумҳуқуқий назорат ва ҳуқуқни қўллаш» усулидан фойдаланиш давлат органлари томонидан белгиланадиган мажбурий қоидалар (аввало, қонунлар) мавжуд бўлганлиги сабабли мазкур фаолият турига нисбатан лицензиялаш умуман бекор қилинишини назарда тутати. Бу усул лицензиялашнинг энг кескин муқобили ҳисобланади. Бунда лицензиялашнинг йўқлиги «ҳамма нарса мумкинлигини» англатмайди. Мазкур ҳолда назорат фаолиятини амалга ошириш учун ҳеч қанақа олдиндан рухсат олишни тақозо этмайди ва қонун билан муҳофаза қилинадиган манфаатларга зарар етказилмагунга қадар ҳеч қанақа аралашувни назарда тутмайди. Зарар етказилгани тақдирда (ёки зарар етказилиши хусусида гумон пайдо бўлганда) назорат органлари текшириш ўтказати ва агар зарар етказилгани (ёки келгусида зарар етказилиши муқаррарлиги) тасдиқланса, суд тизими жавобгарлик чорасини, товонни белгилайди, айбдор шахсларга бошқа чораларни қўллайди.

Б. «Ахборотга оид тартибга солиш» усули ахборотни декларация қилиш ва очиб бериш талабларидан иборат. Бундай тартибга солишда фаолият ҳақидаги кейинги фойдаланилиши махфий ёки очик бўлиши мумкин бўлган барча муҳим ахборотларни декларация қилиш талабидан ўзга мажбурий талаблар ва шартлар давлат томонидан белгиланмайди. Бу усулга биноан назорат қилиш ва мажбурлаш ҳуқуқи давлат томонидан бирор томон манфаатлари поймол қилинганлиги ҳақидаги мавжуд асосга биноан оддий фуқаровий ва жиноий таъқиб билан чекланади.

В. "Бизнес тақиқланиши (антилицензия) " усули амалдаги лицензиялаш тартибидан фаолиятни бошлашнинг рухсат бериш эмас, балки, хабардор қилиш тартиби билан фарқ қилади. Тартибга солинувчи бизнес субъекти лицензия олишни кутиб утириши шарт эмас, тартибга солувчи орган хабардор қилингандан кейин дарҳол фаолиятни бошлаши мумкин. Лекин мажбурий талаблар ва шартлар, яъни давлатнинг техник тартибга солиши тўлақонли равишда амал қилади ҳамда тартибга солувчи орган назорат этиш ва мажбурлаш ҳуқуқига эга бўлади.

Г. "Очиқ кимошди савдосида лицензиялар сотиш" бозорларини ташкил этиш чекланган ресурс жамият учун энг яхши тақсимланишига эришиш имконини беради, бу эса, ижтимоий харажатларни мақбуллаштиришга ва ресурсни у қайси субъект учун энг қимматли бўлса, шу субъект фойдаланишига тақдим этилишига имконият яратади. Лекин, бу мақсадга эришиш учун сотув жараёни савдо иштирокчиларига бошланғич шартлар қўймайдиган ҳақиқий очиқликка эга савдо механизмига, шунингдек, ресурсни сотиб олишда ҳуқуқий аниқлик каби бир қатор қўшимча хусусиятларга эга булиши лозим. Сотиб олувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятларига, тасарруф этиш, фойдаланиш ва унинг муддати борасидаги имкониятларига юридик аниқлик киритилиши зарур.

Д. «Ахборот-коммуникация бозори иштирокчиларининг жавобгарлигини муқобил (мажбурий) суғурта қилиш» усули бошқа тартибга солиш усулларига хос бўлган кўпгина камчиликлардан ҳоли бўлганлиги сабабли энг истиқболли ва кенг тарқалган усуллардан бири ҳисобланади. Суғурта тартибга солиш харажатларининг пулдаги баҳоси (суғурта мукофоти) ва эҳтимол тутилган зарарнинг пулдаги баҳоси (суғурта пули) булишини назарда тутаяди. Суғуртага рақобатдош суғурталовчилар жалб қилинганда ушбу пулдаги баҳолар рақобат бозорида аниқлана бошлайди. Тартибга солиш усули сифатида суғурта зарарни бартараф этишга қаратилган тадбирлар билан етказилган зарарни қоплашга қаратилган тадбирлар орасидаги мувозанатни топишга имкон беради.

Лицензиялашнинг урнига муқобил суғуртани татбиқ этишдан мақсад шундаки, тартибга солинадиган тармоқда ишлаётган тадбиркор хоҳлаган вақтида лицензиялаш тартибидан

суғурталашга ва аксинча, суғурталашдан лицензиялашга утиш ҳуқуқига эга булиши керак. Яъни тартибга солинадиган фаолият тури билан шугулланмоқчи булган тадбиркор икки тартибга солиш усулидан бирини танлаши: лицензия олиш учун стандарт тартиб-таомил буйича давлатнинг лицензияловчи органига мурожаат қилиш ёки булмаса, мазкур фаолият турига хос булган салбий ҳодисалардан унинг мижозларини ва учинчи шахсларни ҳимоя қилувчи кафолатни сотиб олиш ҳуқуқига эга булиши лозим.

Шу тариқа, ушбу параграфда амалга оширилган ахборот-коммуникация соҳасидаги лицензиялашнинг мақсадлари, вазифалари ва амалдаги механизмини таҳлил қилиш шундай хулоса чиқариш имкониятини берадики, ҳозирги пайтда лицензиялашнинг охириги хизмат истеъмолчиларининг, алоқа операторларининг, умуман жамиятнинг иқтисодий манфаатлари бир-бирига мувофиқ келишини, шунингдек, давлат хавфсизлигини таъминловчи асосий тамойиллари мажмуини инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасидаги хизматларни давлат томонидан лицензиялаш мақсадларини аниқ тузиб чиқиш ва таркибий жиҳатдан белгилаб олиш талаб қилинади. Ахборот-коммуникация хизматларини лицензиялашнинг амалдаги тартиби оний туб ўзгартишларни талаб қилади, лицензиялаш механизмини оқилонлаштириш усуллари ахборот-коммуникация соҳасидаги хизматлар бозорининг эркинлаштириш босқичига қараб табақалаштирилиши лозим.

Лицензиялаш механизмини такомиллаштириш учун лицензияларни умумий ва якка тартибдаги лицензияларга ажратиш, шунингдек, уларни хизматлар тури, алоқа стандартлари, комплекслилиги, жўғрофий ва вақт белгилари буйича турлаш мақсадга мувофиқдир.

Республика ахборот-коммуникация соҳасининг тартибга солишини янада такомиллаштириш лицензиялашга муқобил усулларга аста-секин ўтиш механизми ишлаб чиқилишини талаб қилади. Ушбу монография муаллифларининг фикрича, улар орасида энг илғори ва Ўзбекистоннинг ҳозирги ривожланиш шароитига мувофиқ келадигани ахборот-коммуникация бозори иштирокчиларининг жавобгарлигини муқобил суғурта қилиш усулидир.

6.4. Ахборот-коммуникация соҳасида техникавий тартибга солиш

Ахборот-коммуникация соҳасида лицензиялаш жараёнининг муҳим қисми ёки унинг давоми сифатида операторлар учун бажарилиши мажбурий ҳисобланган техникавий регламентлардан иборат техникавий тартибга солиш (техническое регулирование) усулини куриш мумкин. Айрим адабиётларда лицензиялаш ва техникавий тартибга солиш давлат томонидан тартибга солишнинг икки алоҳида усули сифатида ҳам қаралади.

Халқаро тажрибада қабул қилинганидек, техникавий тартибга солишнинг ягона мақсади — товарлар ва хизматлар сифатига юридик ҳамда физик шахсларнинг ҳаёти, саломатлиги ва мулкани, шунингдек, экологик муҳитни сақлашга қаратилган талаблар жорий қилишдан иборат. Булардан бошқа ҳеч бир талаб товарлар ва хизматлар сифатига мажбурий техникавий регламент урнатилишига асос була олмайди. Шу асосда техникавий тартибга солишнинг асосий белгиларини аниқлаш мумкин. Яъни:

- техникавий регламентлар фақат урнатилган талаблар бажарилмагани ҳолда курилиши мумкин бўлган зарарларни ҳисобга олиши лозим. Регламентларда зарарларнинг келиб чиқиш сабаблари ва механизми ҳамда уларнинг кимлар манфаатига таъсир этиши мумкинлиги тула курсатилган бўлиши керак;

- техникавий регламентларда курилиши мумкин бўлган зарарни пул шаклида баҳолаш усуллари аниқ кўрсатилиши ҳамда бу зарарни булиш эҳтимолини минималлаштириш йуллари кўрсатилиши лозим;

- техникавий тартибга солишнинг муҳим шартларидан бири ахборот-коммуникация соҳасида қўлланишга олиб кираётган товарлар ва хизматларнинг техникавий регламентлари ёки стандартлари ҳақидаги маълумотларнинг (информации) давлат томонидан тартибга солувчи ҳамда товарлар ва хизматлардан фойдаланувчилар учун тула очиб берилиши мажбурийлигидир;

- техникавий регламентларда уларда белгиланган талабларни тадбиркорлар томонидан бажарилиш даражасини текшириш имконини берувчи механизм кузда тутилган булиши керак.

Давлат томонидан техникавий тартибга солиш усули турли йуналишларда амалга оширилади. Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг шу кунги тараққиётида бу йуналишлардан стандартлаштириш ва сертификациялаш кенг қўлланилмоқда.

6.4.1. Ахборот-коммуникация жиҳозлари ва хизмат турларини стандартлаштириш

Стандартлаштириш ўз моҳиятига кўра, соҳага хос бўлган асбоб-ускуналар, хизмат турлари, технологик жараёнлар, ўлчов асбоблари, радиочастота спектрларига давлат миқёсида ягона техникавий меъёрлар ва талаблар ўрнатилиши билан боғлиқ тадбирлар мажмуасини англатади. Стандарт одатда, давлатнинг ваколатли органи томонидан тасдиқланган меъерий-техник ҳужжат орқали расмийлаштирилиб бу ҳужжатда юқориде айтиб утилган ягона техникавий меъёрлар ва талаблар билан бирга уларнинг ўлчов бирликлари ҳамда терминлари таърифи тўлиқ очиб берилган бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида стандартлаштириш ишлари қуйидаги шартларга асосланади:

- мамлакатда ахборот-коммуникация соҳасида ягона техникавий сиёсат олиб боришнинг ута муҳимлиги, соҳага оид ресурсларнинг чекланганлиги;
- инсон саломатлиги ва экологик муҳитни сақлаш заруриятининг соҳага оид товарлар, хизмат турлари ва технологик жараёнлар сифатига бўлган талаблари;
- мамлакат иқтисодиётининг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашувининг зарурлиги;
- бошқа давлатлар билан ҳужалик ва илмий-техник соҳадаги алоқаларни сақлаб қолиш ва мустаҳкамлашнинг мақсадга мувофиқлиги;
- стандартлаштириш соҳасида мамлакатлараро келишилган сиёсат ўтказишнинг муҳимлиги.

Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида мустақилликнинг дастлабки йилларида стандартлаштириш собиқ иттифоқ даврида яратилган меъерий-техникавий ҳужжатлар асосида олиб

борилди. Ўтган давр мобайнида бу борадаги фаолиятни ривожлантириш ва такомиллаштириш мақсадида стандартлаштиришнинг тармоқли тизими яратилди. Бу тизим мустақил давлат стандартлаштириш тизимининг ажралмас қисми ҳисобланиб, “Ўзстандарт” агентлигида руйхатга олинган. Стандартлаштиришнинг бу тармоқли тизими доирасида 13 та меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилган ва амалиётга татбиқ қилинган. Улар жумласига: “Ўзбекистон Республикаси алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида стандартлаштириш тизимини ривожлантириш Концепцияси”, тармоқ стандартлари ҳисобланмиш “Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасини стандартлаштириш тизимининг асосий қоидалари”, “Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида меъёрий ҳужжатларни татбиқ этиш тартиби” ҳамда стандартлаштириш буйича корхоналар фаолиятини тартибга солувчи бошқа меъёрий ҳужжатлар киради.

Соҳанинг стандартлаштириш фаолиятидаги жиддий узгаришлар Ўзбекистон Республикаси алоқа вазирлиги таркибида Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида стандартлаштириш буйича базавий ташкилот яратилганидан сунг амалга оша бошлади. Базавий ташкилотнинг мақсади этиб соҳа корхоналарида стандартлаштириш борасидаги ишларни илмий-техник ва ташкилий-метадологик жиҳатдан бошқарувни амалга ошириш ва бу йуналишда талаблар бирлигини таъминлаш белгиланди.

Ушбу ташкилот вазифалари уз навбатида Ўзбекистон Республикаси Алоқа вазирлиги Илмий-изланиш марказига (ҳозирдаги ЎзААА таркибидаги Фан-техника ва маркетинг тадқиқотлари маркази) юклатилди. Ўтган давр мобайнида ЎзААА таркибидаги қатор йирик корхоналар ва уларнинг филиалларида стандартлаштириш буйича хизматлар яратилди, тегишли лабораториялар ташкил этилди.

Республика алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида стандартлаштириш ишларига ташкилий-метадологик жиҳатдан раҳбарлик қуйидаги йуналишларда олиб борилади:

- алоқа ва ахборотлаштириш корхоналарига стандартлаштириш буйича йиллик иш режасини ишлаб чиқишда методик ёрдам кўрсатиш, уларнинг стандартлаштириш ва метрология буйича режалари, ҳисоботларини таҳлил қилиш ва келишиш;
- корхоналарнинг эксплуатация фаолиятини амалга оширишда зарур буладиган стандартлаштириш ва метрологияга

онд меъёрий ҳужжатлар фонди захирасини шакллантиришда уларга методик ёрдам курсатиш;

- стандартлаштириш масалалари буйича маслаҳатлар бериш (масалан, фондда тегишли меъёрий ҳужжат мавжудлиги, уни татбиқ этиш қоидалари, терминларни туғри қўллаш ва бошқалар);

- соҳа корхоналарининг стандартлаштириш буйича хизмат булинмалари билан муаммоли масалалар буйича семинар, турли курслар ва иш мажлисларини ташкил этиш;

- Давлат алоқа инспекцияси комиссияси таркибида корхоналарда стандартлаштириш буйича ишларнинг ҳолатини, қўлланилаётган эксплуатация курсаткичлари ва меъёрларнинг амалдаги стандартлар талабларига мувофиқлигини текшириш, бу корхоналарда стандартлаштириш буйича ишлар ҳолати туғрисида маълумотномани тузиш ва уни яхшилаш буйича тавсиялар бериш.

Ҳозирги кунда ахборот-коммуникация соҳасида стандартлаштириш буйича базавий ташкилотнинг раҳбарлиги ва бевосита иштирокида корхоналар фаолияти турли жиҳатларини тартибга солувчи 500 дан ортиқ меъёрий ҳужжатлар, шу жумладан, 18 та давлат стандартлари (O'z Dst), 50 та соҳа стандартлари, (Tst) ва 5 та техникавий шартлар (TSh) ишлаб чиқилиб, амал киритилган.

“Ўзбекистон Республикасида 2003-2010 йилларда стандартлаштиришни ривожлантириш Концепцияси”га мувофиқ стандартлаштиришнинг устувор йўналишларида 12 та терминологик стандартлар, ахборот технологиялари буйича 13 та меъёрий ҳужжатлар, электромагнит мувофиқликни таъминлашга оид 15 та меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилди.

Бундан ташқари, тармоқ меъёрий ҳужжатларининг халқаро стандартларга уйғунлигини таъминлаш буйича ҳам кенг қўламда ишлар олиб борилмоқда. Шу мақсадда Базавий ташкилотда алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги халқаро, давлатлараро ҳамда Ўзбекистон давлат стандартларини ифодаловчи 2800 меъёрий ҳужжатдан иборат махсус фонд тўпланган.

2001 йил алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатлар электрон банкини яратиш ишлари якунланди. 2003 йил ушбу банк маълумотларининг

интернет-нақли тайёрланди, бу эса, интернет тизими орқали меъёрий ҳужжатларга тез ва ҳеч қандай тусиқларсиз кириш имкониятини беради.

Ҳозирги пайтда Базавий ташкилот томонидан йилда икки марта қуйидаги информатсион руйхатларни долзарблаш (актуализациялаш) ҳамда фойдаланувчилар учун чоп этиш ишлари ташкиллаштирилган:

- республика ҳукумати ҳамда давлат ваколатли органи томонидан алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида тасдиқланган меъёрий ҳужжатлар;

- Ўзбекистон Республикасининг алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида қўлланиладиган давлат стандартлари ва техникавий тартибга солиш борасидаги амалдаги ҳужжатлари;

- алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида қўлланилаётган Россия Федерациясининг стандартлари ва бошқа давлатлараро стандартлар.

Республика ахборот-коммуникация соҳасида стандартлаштириш борасида эришилган ютуқларга қарамай бу йўналишда қилиниши лозим бўлган ишлар талайгина.

Энг аввало, стандартлаштиришни ташкиллаштиришнинг амалдаги механизмини бозор ислоҳотлари ва бошқарувни эркинлаштириш талаблари асосида жиддий равишда ислоҳ қилиш лозим. Бу энг аввало, стандартлаштиришнинг чеклашлар билан боғлиқ бўлган давлат томонидан тартибга солиш усулидан бошқа алтернатив усулларига ва охир-оқибат ихтиёрий стандартлаштириш усулига босқичма-босқич ўтишни тақозо қилади.

Стандартлар ишлаб чиқиш, уларни тасдиқлаш, жорий этиш ва бажарилишини назорат қилиш ташкилий механизмини такомиллаштириш алоҳида аҳамиятлидир. Бу йўналишдаги барча функцияларни ваколатли орган ҳисобланмиш ЎзААА зиммасига ўтказиш ва бошқа ташкилотларнинг бу борадаги ваколатларини чеклаб бориш мақсадга мувофиқ.

Ахборот-коммуникация соҳасига оид стандартлар фондини тўлатиб ва такомиллаштириб бориш алоҳида аҳамият касб этади. Бу борада қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш муҳимдир:

- халқаро ташкилотларнинг (биринчи навбатда ХЭАИ, ИСО/МЭК, БАХ ва бошқалар) амалдаги стандартлари

руйхатини тайёрлаш ва унинг доимий равишда янгилашиб туришини таъминлаш;

- халқаро стандартлар билан мувофиқлашувчи тармоқ ва давлат стандартларини ишлаб чиқиш учун зарур буладиган халқаро меъерий ҳужжатларни харид қилиш;

- тармоқ меъерий ҳужжатларига оид маълумотлар банки электрон версиясини яратиш ва фойдаланувчиларга тарқатиш.

6.4.2 Ахборот-коммуникация техник воситалари ва хизматларини сертификатлаш

Сертификатлаш уз моҳиятига кура экспорт-импорт операцияларида қатнашадиган маҳсулот ёки хизмат турлари сифатини аниқлаш ва назорат қилишнинг халқаро меъёрларини қабул қилиш ва амалга оширишни англатади. Бу жараённинг натижаси махсус ҳужжат-сертификат бериш билан яқунланиб унда товар ёки хизмат турининг узаро олди-сотди шартномасида келишиб олинган сифат курсаткичлари ва техникавий белгилари ифодаланади ва шу сабаб ушбу ҳужжат сифат даражасини тасдиқлайди. Бу ҳужжат харидорнинг биринчи талабига мувофиқ курсатилиши лозим.

Сертификатлаш халқаро савдо-иқтисодий операцияларида энг зарурий ва муҳим элементларидан бири ҳисобланади, чунки жаҳон бозорида товарнинг рақобатбардошлигини сертификация актисиз таъминлаб бўлмайди. Халқаро бозорда етарли салмоқни эгаллаган куплаб товарлар ва хизмат турлари учун мамлакатлараро сертификация келишувлари мавжуд. Бу келишувларга мувофиқ ИСО ёки МЭКнинг стандартларига мослик синовидан ўтган маҳсулотлар келишувнинг барча қатнашчилари томонидан тан олинади ва синовларсиз харид қилинади. Масалан, жаҳон электротехника комиссияси доирасида 300 дан ортиқ кўп томонлама ва 100 дан ортиқ икки томонлама келишувлар амал қилмоқда.

Сертификатлаш одатда махсус ташкилотлар томонидан амалга оширилиб харажатлари экспорт қилувчи томон зиммасига юкланади. Жаҳонда сертификацияланган маҳсулот ишлаб чиқаришнинг йиллик ҳажми ўртача 200 млрд. АҚШ долларига тенг бўлиб, сертификатлаш учун сарфланадиган

харажатлар унинг 2 фоизга тенг миқдорини ташкил этади⁴². Агар экспорт қилинаётган маҳсулот сертификация қилинмаган бўлса, у ҳолда бу операцияни импорт қилувчи мамлакатда амалга оширишга тўғри келади, бу эса, одатда, катта харажатлар билан боғлиқ бўлади.

Ахборот-коммуникация тизимида сертификатлашнинг моҳияти шуки, ҳар бир давлат уз радио эфирини турли ноқонуний тулқинлардан, радиоалоқа тармоғини унга мос келмайдиган аппаратуралар қушилиб киришидан ва энг асосийси, аҳоли ва истеъмолчиларни сифатсиз радиоаппаратурадан ҳимоя қила олиши лозим. Чунки юқори частотали тулқин нурланиши ёки электр токининг инсон саломатлигига таъсири ута салбий бўлиши мумкин. Сертификациялаш мана шундай ҳимоя воситаси ҳисобланади.

Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳасининг ҳозирги тараққиётида уяли алоқа воситаларини сертификатлашни етарли даражада ташкил этиш ута муҳимдир. Зеро, тезкорлик билан ривожланаётган алоқанинг бу йуналишини инсон саломатлиги ва атроф-муҳитга таъсири оқибатларини чуқур ўрганишни талаб этади. Гап шундаки, Уяли тизимли мобил алоқанинг (УТМА) ривожи Европа, Шимолий Америка мамлакатлари ҳамда Японияда айнан бир пайтда содир бўлди, бу эса, ушбу мамлакатларда УТМАнинг турли модификациялари ва бинобарин, турли стандартлари пайдо бўлишига сабаб бўлди. Бунинг оқибатида ҳозирда жаҳонда аналогли УТМАнинг туққиз миллий стандарти: АҚШда AMPS, Японияда HCMTS, Скандинавия мамлакатларида NMT-450 ва NMT-900, Германияда C-450, Англияда TACS и ETACS, Италияда RTMS-101H, Францияда Radiocom-2000 ҳамда тўртта рақамли стандарти: Шимолий Америкада D-AMPS, Европада GSM, Японияда JDC, Европа, Лотин Америкаси ҳамда Осиё давлатларида CDMA-450,800 мавжуд. Бу миллий стандартлар бир-биридан частота тўри диапазони, каналларнинг дуплексе тақсимланиши, нурланиш қувватлари, модуляция тури ҳамда маълумотлар узатиш усули каби параметрлари орқали кескин фарқ қилади. Шу сабаб уларни баъзи ҳолларда бир-бирига умуман мослаб бўлмайди.

⁴² Язык бизнеса. Т. ИПК «Шарк», 1995 и.. 486-бет.

Ҳар бир давлат ўз ҳудудида бу стандартлардан айримларини қўллашни қонунлаштирган, шу асосда радиочастоталар тақсимланган ҳамда тегишли ускуналар тизими шунга мосланган. Шу сабаб давлат ҳудудига бошқа стандартнинг кириб қолиши жиддий салбий оқибатлар келтириб чиқариши мумкин. Ўзбекистонда расмий стандарт сифатида AMPS, D-AMPS, GSM ҳамда CDMA стандартлари танланган. Республика ахборот-коммуникация соҳасидаги сертификатлаш тизими шу стандартларга мослаб шаклланган.

Сертификатлаш маҳсулот сифатига энг юқори талабларини қўяди, фақат шу асосдагина товарлар ёки хизмат турлари билан жаҳон бозорига кириш мумкин. Бу эса, ўз навбатида маҳсулот (хизмат) стандартларининг юқори бўлишини таъминлашни, яъни унинг меъёрий-техник ҳужжатларида халқаро савдо партнерлари билан келишилган сифатга булган талабларни тулиқ акс эттиришни, мамлакатда ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилардан боғлиқ булмаган ҳолда фаолият юритувчи синов марказларини ташкил этиш ва уларни замонавий асбоблар билан жиҳозлашни, корхоналар ва бундай синов марказларининг сертификация борасидаги фаолиятини назорат этиб турадиган махсус органни тузишни талаб этади.

Ўзбекистоннинг мустақиллик йилларида бу вазифалар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Республикада сертификатлаштиришнинг тарихий лавҳалари “Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаш” ва “Истеъмолчилар ҳимояси тўғрисида” ги қонунлар қабул қилиниши билан бошланди.

Аммо, мустақилликнинг дастлабки йилларида ахборот-коммуникация соҳасида сертификатлашни ташкиллаштиришдаги асосий муаммо экспортга мўлжалланган маҳсулотни эмас, балки импорт қилинаётган телекоммуникация жиҳозларини халқаро сифат талабларига мослигини синовдан ўтказиш лозимлиги билан боғлиқ булди. Бу муаммонинг изоҳи шуки, мустақилликнинг дастлабки йилларида халқ хўжалигининг барча тармоқларини, хусусан, ахборот-коммуникация соҳасини тезкорлик билан модернизация қилиниши лозимлиги сабаб республикага катта миқдорда ускуна ва жиҳозлар келтирила бошланди, айниқса, уяли алоқанинг тез кириб келиши прогрессив аҳамиятга эга бўлиш билан бирга унинг ас-

боб-ускуналарининг сифати ва республика стандартларига мослиги борасида жиддий муаммолар туғдирди.

Шу уринда эътироф этиш керакки, ёш республикада сифатни сертификатлаш борасида етарли тажриба ҳамда шароит йўқлиги, шартномалар тузишда тендерлар ташкил қилишга етарли эътибор берилмаганлиги сабаб, ҳатто айрим ҳолларда импортга жавобгар шахсларнинг маъсулиятсизлиги ёки нопоклиги оқибатида мамлакатга сифатсиз ёки фойдалилик даражаси урнатилган баҳоси миқдорига бутунлай мос келмайдиган ва харид баҳоси асоссиз равишда юқори белгиланган товарлар кириб келиши ҳам кузатилди. Айтиб ўтиш жоизки, бунинг натижасида ўша йиллари харид қилинган баҳоси асоссиз даражада юқори белгиланган баъзи телекоммуникация жиҳозлари буйича чет эл қарзларини қайтариш ҳозирги кунда ҳам маҳаллий операторлар учун катта қийинчиликлар туғдирмоқда.

Республика ахборот-коммуникация соҳасидаги сертификатлаш билан боғлиқ мавжуд бўшлиқни тўлдириш мақсадида 1995 йил Фан-техника ва маркетинг тадқиқотлари маркази (ФТМТМ) қошида Телекоммуникациянинг техник воситаларини сертификатлаш органи (ТТВ СО) ташкил этилди ва у Республика сертификатциялаш Миллий тизимида аккредитация қилинди. ТТВ СО олдига қўйилган вазифаларга мувофиқ республикада телекоммуникациянинг техник воситаларини сертификатлаш қўидаги қоидалар асосида амалга оширила бошланди:

- сақланиши ва фойдаланиши кишилар ҳаёти, саломатлиги ҳамда мулки учун хавfli булган ва атроф-муҳитга зарарли ҳисобланган ТТВларнинг сотилиши ва қўлланилишини чеклаш;

- четдан кириб келаётган ТТВлар параметрлари ва тавсифномаларининг республикада амал қилаётган меъёрий ҳужжатлар талабларига мослигини аниқлаш;

- фойдаланувчиларни параметрлари ва тавсифномалари амалдаги меъёрий ҳужжатлар талабларига мос келмайдиган ТТВларни харид қилишдан сақлаш;

- сотувчилар ва тадбиркорлар томонидан тақдим этилган ТТВлар параметрлари ва тавсифномаларининг ўрнатилган меъёрларга мослигини тасдиқлаш.

Ушбу қоидалар асосида ТТВларни сертификатлаш тартиби ва унинг босқичлари ишлаб чиқилган булиб, унинг асоси-

ни сертификация синовларини утказиш ташкил этади. Бу борадаги ишларни амалга ошириш мақсадида 1996 йил ФТМТМ қошида Телекоммуникация техник воситаларини сертификация синов маркази (ТТВ ССМ) ташкил этилди. Бу марказ бошқа ташкилотлардан боғлиқ булмаган ҳолда фаолият курсатади, ҳозирги кунда у замонавий улчов воситалари ва тажриба ускуналари билан жиҳозланган учта лабораториядан иборат булиб, телекоммуникациянинг барча йуналишларида синовлар утказиш имкониятига эга.

Тажриба ва синовларда қўлланиладиган жиҳозлар улчов ва ҳисоблаш техникаларини ишлаб чиқариш буйича машҳур компаниялар Hewlett Packard, Wavetek, Ameritec, Wandel & Golterman, Acterna томонидан тайёрланган. Синовлар ҳам миллий, ҳам халқаро стандартларга мувофиқликни текшириш имконини беради, бу эса, ТТВларни миллий ва халқаро талаблар асосида сертификатлаш имконини беради.

ТТВ СО ҳамда ТТВ ССМларнинг фаолияти давомида “Italtel” (Италия), “Siemens AG” (Германия), “Alcatel Sel AG” (Германия), “Daewoo Telecom” (Жанубий Корея), “Ericsson system AB” (Швеция), “Motorola” (АҚШ), “SAFT” (Германия), “Benning” (Германия), “Nec Corporation” (Япония), “YUASA Corporation” (Япония), “МОРИОН” (Россия Федерацияси), “Nortel Networks” (АҚШ), “Huawei Technologies CO., Ltd” (Хитой), “Iskratel” (Словения), “Harris” (АҚШ), “Telrad” (Исроил), “Marconi Communication” (Буюк Британия), “ZTE Corporation” (Хитой), “RE Internationa” (Дания), “Cisco” (АҚШ), “Andrew” (АҚШ), “СТЕ” (Испания), “Fujikura Ltd” (Япония), “Alcatel AB” (Франция) каби чет эл компания ва фирмаларининг республикага келтирилган ускуна ҳамда жиҳозларининг сертификацияси амалга оширилди. Бу эса, республикага четдан сифатли ва жаҳон стандартларига мос келадиган телекоммуникация воситалари кириб келишини таъминлади.

Телекоммуникация техник воситаларини сертификатлаш жараёнини такомиллаштириш борасида 1997 йил Почта ва телекоммуникациялар Агентлиги ҳузурида ТТВ СО ҳамда ТТВ ССМлар негизида Электроалоқа техник воситаларини сертификатлаш марказий органининг (ЭТВ СМО) ташкил этилиши муҳим босқич булди. Бу органга республика ҳудудига олиб

кирилувчи ТТВларга тегишли тартибда сертификатлар бериш, “Маҳсулот ва хизматларни сертификатлаштириш” тўғрисидаги қонун ва бу йўналишдаги меъёрий ҳужжатларга мувофиқ ТТВларни сертификатлаш соҳасидаги техник сиёсатни ишлаб чиқиш, Ўзбекистонда тайёрланаётган ТТВларнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини таъминлашга кўмаклашиш каби вазифалар юклатилди.

Ҳозирги вақтда “Ўзстандарт” Агентлиги қарорига мувофиқ ТТВларни сертификатлаш тизимини бошқаруви бўйича умумий фаолият ЎзААА қошидаги бош методик марказ томонидан амалга оширилмоқда. Бу марказ ўз навбатида ЭТВ СМОнинг вориси ҳисобланади.

Шундай қилиб «2002-2010 йилларда компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш дастури»да белгиланганидек, республика ахборот-коммуникация соҳасида дастурий-техника воситаларини стандартлаш ва сертификатлаш ахборот тизимлари ҳамда тармоқларининг ўзаро мос келишини, уларнинг жаҳон ва республика маконларида ўзаро ҳамкорлигини таъминлашга қаратилади ва:

- халқаро ва давлатлараро стандартлар талабларига уйғунлашган тармоқ ва давлат стандартларининг ишлаб чиқилишини;
- функционал параметрларни, шунингдек, ахборот технологиялари воситаларининг техник ва ахборот жиҳатидан ўзаро мос келишини текшириш тавсифномалари ва усулларини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий базанинг яратилишини;
- ахборот технологиялари техник воситаларини сертификатлашнинг метрология жиҳатидан таъминланишини ривожлантиришни;
- ресурсларнинг такрорланиши ва тарқалиб кетишини бартараф этиш учун маълумот узатиш тармоқлари ва воситаларидан умумий манфаатларни кўзлаб биргаликда фойдаланилишини;
- ахборот хавфсизлиги таъминланишини назарда тутди.

ХУЛОСАЛАР

1. Ахборот-коммуникация соҳасининг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ривожининг ҳозирги босқичидаги роли ва аҳамиятини умумиқтисодий нуқтаи назардан таҳлил қилиб, шундай хулосага келиндики, бу соҳанинг бугунги кундаги бош вазифаси республикада ахборотлашган жамият шаклланиши учун зарур шарт-шароит яратишдан иборатдир. Соҳанинг яқин истиқболдаги ривожини мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар ҳамда ахборот-телекоммуникацияларнинг жаҳон хўжалик тузилмасига уйғунлашуви умумий қонуниятларининг амал қилиш тенденциялари билан тавсифланади.

2. Эришилган муҳим натижалардан яна бири шуки, ахборот-коммуникация соҳаси замонавий бошқарув тизимининг тамойилларига илмий таъриф берилди ва уларни уч гуруҳга бўлиб ўрганиш лозимлиги илмий жиҳатдан асосланди. Яъни бошқарувнинг умумий, ўзига хос ва яқка тартибдаги тамойиллари умумлаштирилган ҳолда ўрганилиб, уларнинг ягона тизим сифатидаги белгилари очиб берилди ҳамда бу тамойилларнинг замонавий классификацияси ишлаб чиқилди.

3. Соҳа бошқарувини самарали ташкил этиш, ўз навбатида, бу жараён элементларининг оқилона тизимини яратишни ва бу тизимни давр талабларига мос равишда узлуксиз такомиллаштириб боришни тақозо этади. Зеро, бошқарув тамойиллари унинг элементлари ва усуллари орқали ҳаётга татбиқ этилади. Бошқарув тизими элементлари классификациясининг белгиларидан бири сифатида ахборот-коммуникация соҳасининг ички ва ташқи муҳит тушунчаси киритилди. Соҳанинг ташқи муҳит билан алоқаси ўзаро ҳамкорлик ва мослашув тарзида амалга оширилади, яъни бошқарувнинг бу борадаги вазифаси ташқи муҳитнинг соҳага алоқадор ижобий ва салбий ўзгаришларини ўз вақтида англаб олиш ва стратегик бошқарув усуллари қўллаш асосида ўзгарувчан ташқи муҳитда соҳа барқарорлигини таъминлайдиган чоралар белгилашдан

иборатдир. Соҳа бошқаруви ички элементлари классификацияси Ўзбекистонда ахборот-коммуникация тизими ривожига бевосита алоқадор бошқарув элементларини қамраб олади.

4. Ахборот-коммуникация соҳасини бошқаришнинг қонуний ва тамойиллари унинг тегишли усуллари орқали намоён булади. Соҳанинг ўзига хослиги ва алоҳида жиҳатларини ҳамда ундаги бошқарув пиллапоёси хусусиятларини ҳисобга олиб, бошқарув усулларини икки катта гуруҳга булиб урганиш лозим. Булар: соҳа миқёсида қўлланиладиган, яъни соҳанинг оқилона ички муҳитини таъминлаш усуллари ва ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш усуллари.

5. Иқтисодий жараёнларни бошқариш назариясида самарадорлик масаласи алоҳида урин тутади. Соҳа бошқарув тизими самарадорлигини аниқлашда бир ёки икки эмас, балки курсаткичларнинг кенг куламдаги тизилмасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Яъни соҳа бошқарув тизими самарадорлигини қуйидаги уч гуруҳдаги курсаткичлар орқали ифодалаш тавсия этилади: соҳанинг ривожланиш динамикасини тавсифловчи ҳажмий курсаткичлар; соҳа ривожини учун мутлақо зарур саналган ҳамда тармоқ самарадорлигининг ўзига хос хусусиятларини баҳолашга имкон берувчи инновация курсаткичлари; бошқарилаётган объект ишининг иқтисодий барқарорлиги ва якуний самарадорлигини тавсифловчи молявий курсаткичлар.

Юқоридаги уч гуруҳнинг курсаткичлар таҳлили натижалари соҳада бошқарув тизимининг бир қадар самарали эканлигидан дарак беради, чунки улар аксарият ҳолларда ўсмоқда. Шу қатори, тадқиқотлар давомида бу борада ишлатилмай қолган катта имкониятлар борлиги аниқланди ва улардан фойдаланиш йўллари белгилаб берилди.

6. Ахборот-коммуникациялар соҳасини давлат томонидан тартибга солиш ўз моҳиятига кўра давлат ахборот-коммуникация сиёсатининг мазмунидан келиб чиқади, яъни соҳани давлат томонидан тартибга солишнинг самарадорлиги ушбу сиёсат мақсадларининг амалга ошиш даражасини ифодалайди. Ахборот-коммуникация сиёсатининг ҳозирги давр учун муҳим булган қуйидаги устувор йўналишлари аниқланди ва уларнинг самарадорлиги таҳлил қилинди: давлат томонидан

соҳа бошқарувининг институционал асосларини шакллантириш ҳамда ахборот-коммуникация тизимини ривожлантиришнинг меъёрий-ҳуқуқий негизини такомиллаштириш; Интернет тармоғи миллий сегменти ва ахборот-коммуникация соҳаси инфратузилмасини ривожлантириш; ахборот-коммуникация технологияларини давлат бошқаруви ва хужалик субъектларига, таълим тизимига, соғлиқни сақлаш ва бошқа ижтимоий соҳаларга жорий қилиш; соҳа учун малакали ҳамда етук кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, аҳолининг компьютер ҳамда ахборот саводхонлигини ошириш ва бошқалар.

7. Бу борадаги хулосалар шундан иборатки, давлат бошқарувининг умумий йўналишлари бўлган бошқарувнинг институционал ҳамда соҳа ривожининг меъёрий-ҳуқуқий асосларини яратиш, ахборот-коммуникация сиёсатининг устувор йўналишларини таъминлаш борасидаги фаолиятини етарли даражада самарали деб ҳисоблаш мумкин.

Аммо, эришилган бу ижобий натижаларга қарамай, ахборот-коммуникация соҳаси ривожиди даражаси республиканинг усиб бораётган талаблари даражасида эмас. Қолаверса, жамият ахборотлашувининг тобора чуқурлашиб бораётганлиги, унинг барча қатламларининг ахборот-коммуникациялар соҳаси билан кенгроқ қамраб олинаётганлиги ушбу соҳа ривожининг жадал суръатларини таъминлашни, унинг бошқарувини кескин такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Шуларни ҳисобга олиб, китобда давлат ахборот-коммуникация сиёсати устувор йўналишларини амалга оширишнинг шу кунда ўта муҳим бўлган қуйидаги вазифалари аниқланди:

- ахборот-коммуникация тизимини Ўзбекистоннинг барча ҳудудлари ва тармоқларида устувор ривож топишини таъминлашга қаратилган инвестиция сиёсатини ишлаб чиқиш. Чунончи: ички ва чет эл инвестицияларини ҳар томонлама рағбатлантириш; соҳа ривожига йўналтирилган давлат инвестиция дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; ахборот-коммуникация технологиялари ва ускуналарини яратишга қаратилган миллий ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш бўйича махсус сиёсатни шакллантириш;

- соҳада янги технология ва хизмат турларини тезкорлик билан жорий этишни таъминлашга қодир ягона инновация

ва техник сиёсатни ишлаб чиқиш. Бу борада қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш: келгусида пакетли коммутация негизида тула сервисли тармоқларга ўтиш; истеъмолчиларга тезкор, самарали ва арзон хизмат тақдим этишни таъминлаш учун оммавий хизмат кўрсатишга мўлжалланган интеллектуал тармоқларни шакллантириш; кучма алоқа тизимини, шу жумладан, унинг учинчи авлодини тезкорлик билан жорий қилиш; рақамли телевизион ва радиоалоқани кенг жорий этиш; электрон тижорат тизимини ривожлантириш (шу жумладан, мультимедиа хизматларига ўтиш);

- ахборот-коммуникация хизматлари бозорини эркинлаштиришга қаратилган ягона сиёсатни шакллантириш;
- соҳада самарали реструктуризация стратегиясини амалга ошириш.

8. Соҳада бошқаришни эркинлаштириш ва бозор ислохотларини ривожлантириш бошқарув самарадорлигини оширишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Китобда кенг қамровли амалий материаллар асосида ушбу жараённинг қуйидаги асосий йўналишлари тадқиқ қилинди:

А. Республика иқтисодиётининг бошқа соҳаларида бўлгани каби, тармоқда ҳам давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёни Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан кўрсатиб берилган ҳамда бошқа мамлакатларда қўлланган ваучер тизимидан тубдан фарқ қилувчи хусусийлаштиришнинг инвестициявий модели доирасида босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Умуман олганда, соҳада давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришнинг боришини қониқарли деб баҳолаш мумкин.

Б. Ахборот-коммуникация соҳасида мулкчилик муносабатларини эркинлаштиришнинг асосий йўналишларидан бири кичик ва ўрта бизнес ривожини рағбатлантириш орқали мулкка эгалик ҳиссини уйғотиш бўйича устувор вазифаларни амалга ошириш ҳисобланади. Аммо, тармоқда кичик ва хусусий бизнесни ривожлантириш ҳозирча паст даражада. Бу бизнес субъектларига молиявий, банк, консалтинг ва сервис хизматлари кўрсатиш масалалари етарли ҳал қилинмаган, уларнинг ривожланиши учун кредит ресурслари мақсадли ажратилмаяпти. Уларнинг лицензия олиши

учун давлат туловининг юқорилиги ва уни олишдаги қийинчиликлар ҳануз сақланиб қолмоқда.

В. Соҳада бозор инфратузилмасининг молия секторига алоҳида эътибор қаратилиши лозим. Ушбу секторнинг асосий вакиллари ҳисобланган «Алоқабанк» АКБ, Ахборот ва коммуникация технологияларини ривожлантириш жамғармаси, «Ўзимпексалоқа» АЖ ва ихтисослаштирилган «ALSKOM» сугурта компанияларининг фаолияти такомиллаштиришни талаб этади. Улар мулкчиликнинг турли кўринишидаги корхоналарни, кичик ва ўрта бизнес субъектларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, ахборот-коммуникациялар соҳасидаги устувор аҳамиятга эга лойиҳаларни, тадқиқот ишларини, почта алоқаси ва телекоммуникация воситаларини техникавий қайта жиҳозлаш ҳамда реконструкциялашни молиявий жиҳатдан таъминлаш, соҳанинг чет эл фирмалари билан туғридан-туғри алоқаларини ривожлантириш борасида етарли фаолият кўрсатиши лозим. Соҳада сугурта муносабатлари талаб қилинганидан кўра секинлик билан ривожланмоқда, хўжалик юритувчи субъектларнинг сугурта бозорига жалб қилиниш даражаси 40 фоиздан ошмайди.

9. Ахборот-коммуникация соҳасини замонавий бошқариш тизимида хизмат турларига оқилона **нархларни белгилаш** ва тарифларни бозор ислохотлари талабларига мос равишда эркинлаштириш муҳим урин тутади. Аммо, Ўзбекистон ахборот-коммуникация тизимида бу борада қатор муаммо ва камчиликлар мавжуд. Уларнинг биринчиси телекоммуникация универсал хизматларининг бир ёқлама талқин қилиниши билан боғлиқ. Бу камчиликни тугатиш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади:

- оператор учун рентабелли ва норентабелли ёки зарарли универсал хизмат турларини фарқлашни жорий этиш ва норентабелли хизматни қонун жиҳатидан расмийлаштириб қуйиш;

- норентабелли универсал хизмат турларидан келадиган зарарни қоплаш механизмини ишлаб чиқиш ва бундай қоплаш манбаини аниқлаш;

- норентабелли универсал хизмат турларини таклиф этувчи операторни белгилаш ва унга бу борада тегишли лицензия бериш;

- қонунда белгиланган универсал хизмат турлари рўйхатидан халқаро ва шаҳарлараро сўзлашувларни чиқариб ташлаш.

Баҳо сиёсатидаги иккинчи муаммо тарифларни аниқлаш услугиётидаги камчиликлар билан боғлиқ. Амалда қулланаётган тарифларни белгилаш услуги жиддий камчиликларга эга ва бозор талабларига жавоб бермайди. Республикада телекоммуникациялар хизматларига чегараланган нархларни шакллантириш (Prise-Cap) услугини босқичма-босқич жорий этиш тавсия қилинади.

Баҳо сиёсатидаги учинчи муаммо тариф белгилашни ташкил қилиш билан боғлиқ. Республикада бу борада ортикча чеклашлар, тадбирлар ва назорат буғинлари сақланиб қолмоқда. Баҳо сиёсатини эркинлаштириш бу борада қуйидаги йуналишларни амалга оширишни тақозо қилади:

а) тарифлари Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган универсал хизматлар сонини аста-секин камайтириб бориш ва бу рўйхатда асосан ижтимоий ва бюджет сиёсати билан боғлиқ хизматларни қолдириш;

б) тариф белгилашда давлат тартибга солувчиси бўлган ЎзААА ролини кескин ошириш ва Молия вазирлигини бу вазифадан озод қилиш;

в) мавжуд тарифлар миқдорини операторлар молиявий ҳолати, чет эл кредитларини қоплаш ҳамда алоқа воситаларини тезкорлик билан қайта техникавий жиҳозлаш заруриятини ҳисобга олган ҳолда ошириш;

г) операторларнинг имтиёзли хизмат кўрсатиш харажатларини қоплаш ҳамда тариф белгилашда «кесишган субсидиялаш» тамойилидан воз кечишга эришиш.

10. Соҳада олиб борилаётган маркетинг сиёсатини амалга оширишда қатор камчиликлар ва муаммолар мавжудлиги аниқланди. Республика ахборот-коммуникация тизими асосий кўрсаткичлар бўйича МДХ давлатлари ўртасида охириги ўринлардан бирини эгаллайди. Баъзи кўрсаткичлар бўйича ўсиш суръатлари жуда паст. Маркетинг тадқиқотлари учун корхоналар етарли маблағ ажратмайди.

Ахборот-коммуникациялар соҳасидаги корхоналарда маркетинг фаолияти аҳволини таҳлил этиш муаллифларга бир қатор типик камчиликларни аниқлашга, шунингдек, тезда ҳал қилиниши талаб этилаётган муаммоларни таърифлашга имкон берди:

- соҳа корхоналари раҳбарлари ва мутахассисларининг катта қисми маркетинг ролини етарли даражада англамаслиги, маркетинг фаолияти фақат маркетинг булинмасига тегишли эканлиги ҳақидаги нотўғри фикрнинг мавжудлиги;

- мутахассисларни маркетинг масалаларига ўқитишнинг аҳволи қониқарли эмас, бу борада ривожланган мамлакатлар мутахассислари билан тажриба алмашишга етарли эътибор берилмаяпти;

- инвестицияларга бўлган эҳтиёжлар, ахборот-коммуникация соҳасини ривожлантириш бўйича янги лойиҳалар маркетинг тадқиқотлари билан етарли таъминланмаяпти. Маркетинг тадқиқотлари натижалари бизнес-режалар тузишда айтилиши ҳисобга олинмайди;

- баъзи корхоналарда мижозларнинг хизмат турларига муносабатини, хизматларнинг сифатини, хизмат курсатиш маданиятини таҳлил этиш эпизодик хусусиятга эга, истеъмолчилар билан ишлашни такомиллаштириш бўйича тегишли чоралар кўрилмайди;

- маркетинг бўлимлари асосий фаолиятига алоқадор бўлмаган талай вазифаларни бажармоқда.

Ахборот-коммуникация соҳасида маркетингли бошқарувни келгусида такомиллаштириш борасида қуйидагилар кўзда тутилиши керак:

- корхоналарда маркетинг булинмаларининг роли кескин оширилиши, улар маркетинг бошқарувининг асосий тузилмавий-вазифавий бўғинига айланиши ва шу асосда бошқарув аппарати ва хизмат курсатиш соҳаси ходимларининг биргалликдаги самарали фаолиятини таъминлашга эришиши лозим;

- корхоналар хизмат курсатиш-тижорат фаолиятини узоқ муддатли ва тезкор режалаштириш, экспорт дастурини, тармоқларни ривожлантириш ва замонавийлаштириш лойиҳаларини тузиш, корхона жамоасининг илмий-техникавий, технологик, инвестицияларга оид ва иқтисодий фаолиятини ташкил этиш борасида маркетинг тадқиқотидан фойдаланишни таъминловчи механизмни яратиш талаб қилинади;

- соҳанинг барча корхоналарида бозор муносабатларига йўналтирилган стратегик ҳаракатларни тўлиқ жорий қилиш ва бу мақсадга эришишда маркетингдан асосий восита сифатида фойдаланиш;

- бошқарув ва хизмат курсатиш соҳалари ходимлари урта-сида маркетинг борасидаги лавозим вазифаларини аниқ тақсимлаб чиқиш асосида маркетинг хизматлари вазифавий-ташқилий тузилмасини такомиллаштириш талаб қилинади. Ваколатларни қуйига утказиш муаммоси юқори раҳбариятнинг тактик вазифалар билан ута машғул булиб қолишини келтириб чиқармаслиги зарур;

- соҳада маркетинг бошқарувини ташкил этиш ишида кадрлар сиёсатини яхшилаш алоҳида ўрин тутиши лозим;

- ахборот-коммуникациялар хизматининг маркетингли бошқарувини ташкиллаштириш ва келгусида такомиллаштириш маркетингнинг илмий асосланган технологияларини кенг жорий этишни талаб қилади.

Юқорида баён қилинган тавсияларни амалга ошириш учун қуйидагилар талаб этилади:

- соҳа корхоналари бизнес-режасида маркетинг тадқиқотлари ва реклама ишлари учун етарли маблағлар ажратилишини кўзда тутиш;

- маркетинг бўлинмаларини малакали кадрлар ҳисобига тўлдириш, уларни етарли даражада алоқа ва техника воситалари, компьютер билан жиҳозлаш, махсус ва услубий адабиётлар билан таъминлаш;

- тадқиқот ва таҳлил ишлари учун зарур маълумотларни тақдим этиш мақсадида корхоналар бўлинмаларининг маркетинг хизмати билан ўзаро ҳамкорлигини ташкил қилиш;

- ахборот-коммуникация хизматлари бозори, истеъмолчиларнинг аниқ талаб ва эҳтиёжлари таркиби ҳамда динамикаси ҳақида, умуман корхона ташқи муҳити тўғрисида ўз вақтида ишончли маълумотлар тўплашни ташкил этиш, яъни корхона ва компаниянинг ялпи маркетинг фаолияти бўйича маълумотлар базасини яратиш;

- ҳар бир корхонада ахборот-коммуникация хизмати истеъмолчиларига янги хизмат турлари ҳақида тезкор ахборот бериш, талабни рағбатлантириш ҳамда жамоатчиликнинг корхона ва хизматларга ижобий муносабатини сақлаб туриш механизминини яратиш.

11. Ахборот-коммуникациялар хизматини лицензиялаш жараёнини эркинлаштириш ва такомиллаштириш соҳа бошқарувини

оқилонлаштиришнинг муҳим йўналишларидан ҳисобланади. Муаллифларнинг таърифича, Ўзбекистонда ахборот-коммуникациялар хизматини тақдим этишни давлат томонидан лицензиялашнинг мақсади зарур ривожланиш қувватига ва сифатли хизмат курсатиш имконига эга булган илғор корхоналар ва бошқа субъектларни мамлакатнинг ахборот-коммуникациялар бозорига олиб чиқиш ҳисобига халқ хужалиги ҳамда аҳолининг юқори сифатли хизматларга булган эҳтиёжини қондиришдан иборат.

Қуйидагилар лицензиялашнинг асосий оқибатлари ҳисобланади: субъектларни лицензиялаш фаолиятини амалга оширишга танлов асосида қўйиш; лицензия шартларига алоқадор меъёрларни бузганлик учун жавобгарликни кучайтириш; лицензиялаш жараёнида олинган ахборотлардан давлатнинг фойдаланиши; лицензия учун тулов шаклидаги маблағлардан фойдаланиш имконияти; таклифни камайтириш ва нархларни ошириш; рақобатни чегаралаш ва бозор тузилмасини йириклаштириш. Бу оқибатлар лицензиар ва лицензиат нуқтаи назаридан қаралганда ижобий ёки салбий булиши мумкин, зеро, лицензиялаш тартибга солиш шакли сифатида доимо чегараловчи хусусиятига эга.

Соҳада лицензиялашни ташкил қилишга хос булган айрим муаммо ва камчиликлар аниқланди. Улар ушбу жараённи ташкил этишнинг тадбирий масалалари, лицензиялар даъвогарлари фаолиятининг методологик нотугри таснифланиши, шунингдек, лицензия учун давлат тулови ҳажмини белгилаш билан алоқадордир.

Ривожланган бозор муносабатларига эришиш йўлида ҳужалик субъектлари фаолиятига давлатнинг аралашувини аста-секин камайтириб бориш тамойилининг амал қилиши лицензиялашни чеклаб боришни ва пировард натижада лицензия муносабатларининг мақбул ҳисобланган энг кам тартибга солиш даражасига эришмоқни тақозо қилади. Шу билан бирга, муаллифлар ахборот-коммуникациялар соҳасида давлат бошқарувидан, яъни лицензиялашдан бозор усуллари орқали тартибга солишга утиш босқичма-босқич олиб борилиши, бу, аввало, уз хусусиятига кура бозор усулларига энг яқин булган тартибга солиш усуллари қўллаш йўли билан амалга оширилиши лозим, деб ҳисоблайдилар.

Ахборот-коммуникация хизматларини лицензиялаш буйича мавжуд тартибни тезда қайта тузиш талаб қилинади. Бундай қайта тузиш усуллари ахборот-коммуникациялар хизматлари бозорини эркинлаштириш босқичларига боғлиқ равишда табақалаштирилиши лозим.

Лицензиялаш механизмини такомиллаштириш учун лицензияларни умумий ва якка тартибли қисмларга ажратиш, шунингдек, уларни хизмат шакллари, алоқа стандартлари, мажмуавийлик белгиларига кўра, жўғрофий ва вақт белгилари буйича турларга бўлиш мақсадга мувофиқдир.

Адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: “Ўзбекистон”, 1995 й.

2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1997 й.

3. **Ўзбекистон Республикасининг умумиқтисодий Қонунлари:** «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида», «Табиий монополиялар тўғрисида», «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида», «Давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида».

4. **Ўзбекистон Республикасининг ахборот-коммуникация соҳасига оид Қонунлари:** «Алоқа тўғрисида», «Радиочастоталар спектри тўғрисида», «Телекоммуникациялар тўғрисида», «Почта алоқаси тўғрисида», «Электрон рақамли имзо тўғрисида», «Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида», «Электрон тижорат тўғрисида», «Ахборотлаштириш тўғрисида».

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги 2002 йил 30 майдаги Фармони.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари:

6. «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чоратадбирлари тўғрисида»ги 2002 йил 6 июндаги 200-сон;

7. «Товар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чоратадбирлари тўғрисида»ги 1997 йил 31 мартдаги 165-сон;

8. «Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни

шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш хақида»ги 1999 йил 5 февралдаги 54-сон;

9. «Телекоммуникациялар ва почта алоқаси соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2000 йил 27 ноябрдаги 458-сон;

10. «Частота спектридан фойдаланиш, телерадиодастурларни шакллантириш ва гаркатиш ҳамда маълумотлар узатиш самарадорлигини ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 1998 йил 10 июлдаги 293-сон;

11. «Телекоммуникациялар соҳасида фаолиятлар кўрсатиш ҳуқуқи учун давлат божи миқдорларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 2001 йил 24 октябрдаги 421-сон;

12. «Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 24 октябрдаги 421-сон Қарорига қисман ўзгартиришлар киритиш тўғрисида»ги 2001 йил 16 ноябрдаги 453-сон;

13. «2001-2005 йилларда компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш, «Интернет» ахборот тизимларига кенг кириб боришни таъминлаш дастурини ишлаб чиқишни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2001 йил 23 майдаги 230-сон;

14. «Ўзбектелеком» Акциядорлик компаниясини хусусийлаштиришга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2001 йил 27 ноябрдаги 488-сон.

15. Альтманн Г.Х. Звездные часы лидера. М.: «Интерэксперт», 1999 г.

16. Амарян М., Локотков А., Чудинов С. К определению вклада факторов эффективности АСУ. Ж. «Вестник связи», М., 2003 г., № 7, стр. 23.

17. Арипов А.Н. Состояние и перспективы развития телекоммуникаций в Республике Узбекистан. – журн. «Экономический вестник Узбекистана», №6. 2003 г., стр.28-32.

18. Арипов А.Н. Тенденции развития телекоммуникаций в Республике Узбекистан. – М., журн. «Электросвязь», №8, 2003 г.

19. Арипов А.Н., Иминов Т.К. Состояние и перспективы развития сферы телекоммуникаций Республики Узбекистан. Мат-лы 1-ой Международной конференции по телекоммуникациям в Центральной Азии и Каспийском регионе. Стамбул, Турция - 22-24 мая.

20. Арипов А.Н., Иминов Т.К., Инвестиционная политика развития телекоммуникаций. Т., Мат-лы международной конференции «Техника и технология дистанционного обучения», ТУИТ, 13-14 май 2002 г.

21. Арипов А.Н., Махмудов М.М. Ценовая политика и методология формирования тарифов на услуги телекоммуникаций. – Журн. «Экономический вестник Узбекистана», №6. 2003., стр.36-39.

22. Арипов А.Н., Мирзахидов Х.М. Совершенствование организации системы управления маркетингом услуг телекоммуникаций. Журн., «Экономический вестник Узбекистана», 2003, № 8-9., стр.49-50.

23. Арипов А.Н. В фокусе правительства (Горизонты Узбекской почты) - М., Журн., «Почтовая связь. Техника и технология», 2004., №1, стр.2.

24. Буткеева Т.М. Минимальная граница тарифа, как результат управления расходами. XLII НТК «Телекоммуникационные технологии XXI века». Т.: ТЭИС, 2001.

25. Валдайцев С.В. Оценка бизнеса. М.: - «Проспект», 2003 г.

26. Варакин Л.Е. Введение в теорию развития инфокоммуникаций. Труды международной академии связи, 2000 г., № 2.

27. Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Стратегическое управление. М.:-Омега-Л, 2004.

28. Герасименко В.В. Ценовая политика фирмы. М.: «Финстатинформ», 1995 г.

29. Горелик М.А. Экономика связи. М.: «Радио и связь», 1993 г.

30. Государственное регулирование рыночной экономики. М.: «Дело», 2002 г.

31. Гринберг А.С., Король И.А. Информационный менеджмент. М.: Юнити –Дана, 2003 г.

32. Давыдов Г.Б. Электросвязь на пороге нового века. М.: «Знание», 1996 г.

33. Демина Е.В. и др. Менеджмент предприятий электросвязи. М.: «Радио и связь», 1997 г.

34. Ивонин В.А., И. Ходжаев. Инвестиционная модель приватизации. Ретроспектива, проблемы и достижения. Журн. «Центральная Азия и Кавказ», Швеция. №1(2), 1999 г.

35. Ивонина Н.В. и др. Методические рекомендации по проведению маркетинговых исследований и разработке программ развития, повышения технического уровня и перепрофилирования производства на выпуск конкурентоспособной продукции (работ, услуг) на предприятии. Финансовое законодательство Республики Узбекистан. Приложение 6. Ташкент, 1996 г.

36. Избасаров А. Привлечение инвестиций и международная деятельность отрасли связи и информатизации. Журн. «Экономический вестник Узбекистана», №6. 2003 г., стр. 33-35.

37. Иминов Т.К. Рыночная экономика и обновление основных фондов. Санкт Петербург. СПб УЭФ, 1992 г.

38. Инфокоммуникации в деловом мире: Учебное пособие для служащих гос. орг. и комм. фирм / Под общ. ред. Реймана Л.Д. М.: ФИОРД-ИНФО, 2001 г.

39. Информационная безопасность государственных организаций и коммерческих фирм: Справочное пособие / Под общ. ред. Реймана Л.Д. М.: ФИОРД-ИНФО, 2002 г.

40. Информационные ресурсы России: Справочник / Под общ. ред. Реймана Л.Д. М.: ФИОРД-ИНФО, 2000 г.

41. Информационные технологии. Под ред. Титоренко. М.: Юнити – Дана, 2002 г.

42. Кожакин В. Приватизация и реструктуризация – источники повышения эффективности отрасли связи и информатизации. Журн. «Экономический вестник Узбекистана», 2003 г, №6, стр. 21.

43. Коммерциализация интеллектуальной собственности и трансфер технологий: Учебное пособие / Научная редакция Рашидовой Г.Ш. Т.: «Мир экономики и права», 2002 г.

44. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. М.: «Бизнес – книга», 1995 г.

45. Круглова Н.Ю., Круглов М.И. Стратегический менеджмент. М.: РДЛ, 2003 г.

46. Липсиц И.В. Коммерческое ценообразование. – М.: Бек, 1997 г.

47. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: в 2-х т. - М.: “Республика”, 1992 г.

48. Махмудов М.М. Роль отрасли связи и информатизации. Журн. «Экономический вестник Узбекистана», №6. 2003 г. стр.17-20.

49. Менеджмент. Под ред. М.М. Максимцева и М.А. Комарова. М., «Единство», 2002 г.
50. Менеджмент. Учебник. М.: Юрайт-Издаг, 2003.
51. Мильчакова Н. Телекоммуникации в России: Структурные реформы и проблемы повышения рыночной стоимости акций. Ж. «Вопросы экономики», № 7, 2001 г.
52. Минаев В., Карпычев В. Экономические аспекты обеспечения информационной безопасности. Журн. «Вестник связи», М.: №8, 2003 г.
53. Молл Е.Г. Управление карьерой менеджера. СПб.: Питер, 2003 г.
54. Основы экономики телекоммуникаций (связи). / Под ред. М.А. Горелика и Е.А. Голубицкой. М.: Радио и связь, 1997 г.
55. Отрасль связи в 2002 г. Итоги и надежды. Ж. «Вестник связи», М., 2003 г., № 5, стр. 16.
56. Пярин В.А. и др. Безопасность электронного бизнеса. Под ред. Минаева В.А. М.: Гелиос АРВ, 2002 г.
57. Райзберг Б.А. Рыночная экономика. М.: «Радио и связь», 1995 г.
58. Резникова Н.П. Маркетинг в телекоммуникациях. М.: «Эко-Трендз», 2002 г.
59. Роджер Муэрс. Эффективное управление. М.: «Финпресс», 1998 г.
60. Сенчагов В.Г. Экономическая безопасность: геополитика, глобализация, самосохранение и развитие. М.: «Финстатинформ», 2002 г.
61. Серегина С.Ф. Роль государства в экономике. М.: «Дело и сервис», 2002 г.
62. Слепов В., Попов Б. Ценообразование и менеджмент. М.: Технологическая школа бизнеса, 1996 г.
63. Соловьев В.С. Стратегический менеджмент. Учебник. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2002 г.
64. Срапионов О.С., Болдин В.Н. Экономика связи. М.: «Радио и связь», 1998 г.
65. Средства информатизации государственных предприятий и коммерческих фирм: Справочное пособие / Под общ. ред. Реймана Л.Д. М.: «ФИОРД-ИНФО», 2002 г.

66. Статистический сборник о деятельности администраций связи за 2002 г. Исполнительный Комитет РСС. М.: 2003 г.

67. Рогожин А. Индия на мировом рынке информационно-коммуникационных технологий. Журн. «Мировая экономика и международные отношения», 2004 г., № 7

68. Федеральная целевая программа «Электронная Россия (2002-2010 годы)». Утверждена постановлением Правительства Российской Федерации от 28.01.2002 г., №65

69. Хэзлитт Г. Типичные ошибки государственного регулирования экономики. М.: «Серебряные нити», 2000 г.

70. Чернова Г.В., Кудрявцев А.А. Управление рисками. М.: «Прогресс», 2003 г.

71. Шамхалов Ф. Теория государственного управления. М.: «Экономика», 2002 г.

72. Шибаршова Л.И. Отраслевые и территориальные структурные преобразования в сфере почты и телекоммуникации. «Экономический вестник Узбекистана», 1999 г., № 3.

73. Шилова Н. Приватизация телекоммуникаций в России и за рубежом. Журн., «Вестник связи», М.: 2003 г., №8, стр.3.

74. Электронная коммерция: Учебное пособие для служащих государственных организаций и коммерческих фирм. Под общ. ред. Реймана Л.Д. М.: ФИОРД-ИНФО, 2002 г.

ИЛОВАЛАР

1-илова

«2002-2010 йиллар компьютерлаштириш ва ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантириш дастури»да мўлжалланган мақсадлар

А. 2002-2005 йиллар мобайнида Ўзбекистон Республикаси шаҳарларини рақамли телекоммуникация тармоғи билан қамраш бўйича

Минтақалар	Телекоммуникация тармоқлари билан қамралганлик даражаси, фонз ҳисобида			
	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.
Қорақалпоғистон Республикаси	66,6	75,0	100	100
Андижон вилояти	63,6	72,7	100	100
Бухоро вилояти	100	100	100	100
Жиззах вилояти	14,1	28,5	42,8	100
Қашқадарё вилояти	8,3	25,0	58,3	100
Навоий вилояти	66,6	83,3	100	100
Наманган вилояти	12,5	25,0	100	100
Самарқанд вилояти	9,1	27,3	66,6	100
Сурхондарё вилояти	37,5	62,5	75,0	100
Сирдарё вилояти	100	100	100	100
Тошкент вилояти	18,7	31,3	43,7	100
Фарғона вилояти	55,5	66,6	100	100
Хоразм вилояти	66,6	66,6	100	100
Тошкент ш.	31	54	83	100
Жами	43,7	55,4	79,0	100

Б. 2002-2005 йиллар мобайнида Ўзбекистон Республикаси туман марказларини рақамли телекоммуникация тармоғи билан қамраш бўйича

Минтақалар	Телекоммуникация тармоқлари билан қамралганлик даражаси, фонз ҳисобида			
	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.
Қорақалпоғистон Республикаси	46,6	53,3	100	100
Андижон вилояти	42,9	50,0	100	100
Бухоро вилояти	100	100	100	100
Жиззах вилояти	16,6	25,0	58,0	100
Қашқадарё вилояти	7,1	21,4	57,1	100
Навоий вилояти	50,0	62,5	100	100
Наманган вилояти	0	9,1	100	100
Самарқанд вилояти	28,5	12,5	56,2	100
Сурхондарё вилояти	33,3	42,8	71,4	100
Сирдарё вилояти	0,0	33,3	55,5	100
Тошкент вилояти	0,0	13,3	60,0	100
Фарғона вилояти	25,0	26,6	100	100
Хоразм вилояти	80,0	80,0	100	100
Жами	30,5	38,4	78,6	100

В. 2002-2005 йиллар мобайнида Ўзбекистон Республикаси қишлоқ аҳоли пунктларини рақамли телекоммуникация тармоғи билан қамраш буйича

Минтақалар	Телекоммуникация тармоқлари билан қамралганлик даражаси, фоиз									
	2002 й.		2003 й.		2004 й.		2005 й.			
	Жами	Жумладан рақамли алоқа	Жами	Жумладан рақамли алоқа	Жами	Жумладан рақамли алоқа	Жами	Жумладан рақамли алоқа	Жами	Жумладан рақамли алоқа
Қорақалпоғистон Республикаси	59.7	2.3	64.1	3.3	85.0	49.0	90.0	89.0		
Андижон вилояти	92.0	3.1	93.2	3.3	95.0	10.0	97.0	25.0		
Бухоро вилояти	91.3	7.1	93.8	10.4	100.0	50.0	100.0	72.0		
Жиззах вилояти	12.3	1.5	21.5	1.7	35.0	8.0	52.0	18.0		
Қашқадарё вилояти	46.0	4.8	73.0	5.0	80.0	12.0	87.0	27.0		
Навоий вилояти	41.4	8.9	46.0	12.2	85.0	48.0	90.0	70.0		
Наманган вилояти	94.5	1.1	96.7	1.7	100.0	7.0	100.0	22.0		
Самарқанд вилояти	52.9	2.2	58.7	3.0	75.0	12.0	82.0	33.0		
Сурхондарё вилояти	26.0	3.0	61.3	5.8	70.0	15.0	81.0	45.0		
Сирдарё вилояти	82.7	3.0	86.6	4.5	90.0	9.0	94.0	42.0		
Тошкент вилояти	47.7	3.6	60.7	4.3	72.0	8.0	85.0	40.0		
Фарғона вилояти	90.0	5.2	93.5	7.5	95.0	13.0	97.0	45.0		
Хоразм вилояти	99.4	14.1	100.0	20.9	100.0	60.0	100.0	95.0		
Жами:	66.7	5.2	72.1	7.2	84.9	28.7	89.7	50.8		

Г. Халқаро ахборот тармоқларига катта тезликда уланишни таъминлаш бўйича

Кўрсаткич номи	Улчов бирлиги	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2010 й.
Портлар сони	бирлик	3500	7000	11000	15000	45000
Халқаро ахборот тармоқларига уланиш тезлиги (утказувчанлик қуввати)	Мбит/с	16	32	64	128	512

Д. Ўзбекистон Республикаси аҳолисини Интернет тармоғига уланганлик даражаси

Кўрсаткич	Улчов бирлиги	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2010 й.
Аҳоли орасида Интернет тармоғидан фойдаланувчилар сони	минг фойдаланувчи	55,6	120,4	182,8	246,0	3321,0

Е. Юридик шахсларни Интернет тармоғига уланганлик даражаси бўйича (фоиз ҳисобида)

Кўрсаткич турлари	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2010 й.
Давлат бошқаруви ва ҳокимияти идоралари, ўзини-ўзи бошқариш идоралари	8,2	17,0	25,2	33,4	73,75
Хужалик субъектлари	8,56	15,2	21,9	28,5	60,0
Жами	8,47	15,1	21,8	28,5	60,12

**И. Аҳоли пунктларини Интернет тармоғига уланиши
таъминланганлиги (фоиз ҳисобида)**

Минтақалар	Аҳоли пунктларини Интернет тармоғига жамоат уланиш жойлари билан қамралганлик даражаси				
	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2010 й.
Қорақалпоғистон Республикаси	0,1	15	30	45	100
Андижон вилояти	0,1	34	44	64	100
Бухоро вилояти	0,1	9,4	20	50	100
Жиззах вилояти	0,2	21	40	63	100
Қашқадарё вилояти	0,2	22	41	66	100
Навоий вилояти	0,2	14,9	30	49	100
Наманган вилояти	0,2	29,6	50	70	100
Самарқанд вилояти	0,2	18	36	68	100
Сурхондарё вилояти	0,1	22	44	60	100
Сирдарё вилояти	0,1	25,6	50	70	100
Тошкент вилояти	0,4	27,3	54	65	100
Фарғона вилояти	0,1	20	40	71	100
Хоразм вилояти	0,1	19,6	44	74	100
Тошкент ш.	1,5	73,8	85	100	100
Жами	0,16	16,4	31,4	51,3	100

К. 2002-2010 йилларда республика таълим муассасаларини компьютерлар билан жиҳозлаш ва Интернет тармоғига улаш бўйича

Ўқув муассасалари турлари	Ўлчов бирлиги	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2010 й.
1. Умумтаълим мактаблари						
"Информатика" фани бўйича ўқитиладиган ўқувчилар сони	минг ўқ.	969	984	1000	2065	2200
Компьютерлар сони	минг бирлик	10,7	12,7	15,4	17,8	110
Таъминланганлик коэффициенти (ЭХМ/100 ўқ.)	бирлик	1,2	1,2	1,5	0,9	5
Интернетга уланган ўқув муассасалари нисбий ҳажми	произ	0,3	1,5	5	9,7	63
2. Академик лицейлар						
Ўқувчилар сони	минг ўқ.	17	38	51	55	160
Компьютерлар сони	минг бирлик	2	3	4,1	5,3	21,5
Таъминланганлик коэффициенти (ЭХМ/100 ўқ.)	бирлик	11,7	7,8	7,9	9,5	13,4
Интернетга уланган ўқув муассасалари нисбий ҳажми	произ	1,5	3	8	15	92
3. Профессинал коллежлар						
Ўқувчилар сони	минг ўқ.	217	355	450	530	1400
Компьютерлар сони	минг бирлик	14,4	23,6	31,8	40,2	99,2
Таъминланганлик коэффициенти (ЭХМ/100 ўқ.)	бирлик	6,6	6,6	7,1	7,6	7,1
Интернетга уланган ўқув муассасалари нисбий ҳажми	произ	0,5	2	5	9	85
4. Олий таълим муассасалари						
Талабалар сони	минг ўқ.	220	250	260	270	490
Компьютерлар сони	минг бирлик	10,3	10,6	10,9	11,3	125,4
Таъминланганлик коэффициенти (ЭХМ/100 талаба)	бирлик	4,7	4,2	4,2	4,2	25,6
Интернетга уланган ўқув муассасалари нисбий ҳажми	произ	51	73	91	97	100

Л. АКТ кадрларини тайёрлашга ихтисослашган ўқув муассасаларини ривожлантириш бўйича

Таълим муассасалари	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006-2010
Олий ўқув юртлири (жумладан, ўқитувчиларни тайёрловчи)	21	22	22	24	31
Академик лицейлар, улардан янги киритиладиганлари	6 6	11 5	12 1	14 2	22 8
Касб-ҳунар коллежлари, улардан янги киритиладиганлари	17 4	23 6	27 4	34 7	51 17

М. АКТ кадрларининг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш бўйича бўлимлар*

Бўлимлар	2002 й.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006-2010
Умумий урта таълим	15	15	15	15	17
Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими	37	37	40	44	45
Олий таълим	22	22	29	35	36

Изоҳ: *) Малака ошириш ва қайта тайёрлаш бўйича институтлар, марказ ёки факультетлар.

«2003-2010 йиллар телекоммуникация ва ахборот узатгич миллий тармоғини ривожлантириш
дастури» да белгиланган-мўлжалланган мақсадлар

**A. 2003-2010 йиллар шаҳарлар ва халқаро телекоммуникация тармоқлари ривожланиши
башорати (прогнози)нинг асосий кўрсаткичлари**

Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
Шаҳарлар ва халқаро саттшиялар ҳажми	МИНГ КАН.	63,86	62,2	63,4	63,9	65,2	67,6	72,6	77,6
	ШУ ЖУМГАДАН, РАҚАМЛИ СТ.	57,7	62,2	63,4	63,9	65,2	67,6	72,6	77,6
Шаҳарларaro каналлар сони	МИНГ КАН.	64,9	73,6	84,0	87,5	94,0	100,0	106,0	113,0
	ШУ ЖУМГАДАН, РАҚАМЛИ	29,50	50,00	70,00	80,00	94,03	100,05	105,95	113,00
Халқаро каналлар сонi	МИНГ КАН.	2,45	3,00	4,20	5,50	6,50	7,70	9,70	10,80
	ШУ ЖУМГАДАН, РАҚАМЛИ	1,80	2,60	3,90	5,30	6,50	7,70	9,70	10,80

**Б. 2003-2010 йиллар маҳаллий телекоммуникациялари ривожланиши башорати
(прогнози)нииг асосий кўрсаткичлари**

Кўрсаткич номи	Ўлчов бир.	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
Асосий телефон аппаратлари сонни, ҳақи	минг дона	1658,045	1691,206	1725,030	1759,531	1794,721	1830,616	1867,228	1904,572
шу жумладан, шаҳар	минг дона	1398,021	1425,981	1454,501	1483,591	1513,263	1543,528	1574,399	1605,887
Қишлоқ	минг дона	260,024	265,225	270,529	275,940	281,458	287,088	292,829	298,686
100 кишига телефон эгиллиги, ҳажми	фониз	6,79	6,84	6,90	6,95	7,01	7,07	7,14	7,20
шу жумладан, шаҳар	фониз	15,94	16,09	16,24	16,40	16,56	16,73	16,90	17,09
Қишлоқ	фониз	1,62	1,63	1,64	1,65	1,66	1,67	1,68	1,69
1000 киши учун телефонлар сонни	дона	0,282	0,338	0,405	0,485	0,581	0,696	0,835	1,000
Стационар уратилган АТС жами	минг рақ	1910,615	1928,064	1948,086	1969,418	1993,223	2018,874	2048,035	2082,556
шу жумладан, рақамли АТС	минг рақ	820,291	920,813	1023,908	1128,312	1301,913	1477,360	1656,317	1850,634
Рақамли телефонларнинг сони	фониз	42,9%	47,8%	52,6%	57,3%	65,3%	73,2%	80,9%	88,9%

Д. 2003-2010 йиллар бошқарма телекоммуникация тармоқларини ривожланиши башорати (прогнози)нинг асосий кўрсаткичлари

Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
Шаҳарлараро ва халқаро станциялар аажми	минг кан.	2,4	4,0	6,5	9,42	9,42	9,42	9,42	9,42
	минг кан.	2,4	3,36	7,41	10,68	10,98	11,1	11,25	11,43
Шаҳарлараро каналлар сонини	минг кан.	6,655	7,245	7,475	7,535	7,655	8,415	8,535	8,655
	минг кан.	2,663	4,078	4,505	4,665	4,985	5,805	6,055	6,325
Телефон аппаратлари сонини, жами	минг дона	36,4	38,05	42,2	42,6	43,10	47,0	48,50	50,0
	минг рақ.	61,78	63,53	66,11	67,51	68,51	71,21	73,01	75,41
Стационар уриштирилган АТС жами	минг рақ.	18,03	25,18	31,06	32,43	33,99	39,75	41,47	43,42
	фониз	29,18	39,6	46,98	48,03	49,6	55,8	56,8	57,5

В. 2003-2010 йиллар ахборот узатиш ҳамда Интернет тармоқларини ривожланиши башорати (прогнози)нинг асосий кўрсаткичлари

Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
Интернетдан фойдаланувчилар сони	минг фойдал	450	600	800	1100	1500	2000	2700	3500
Халқаро ахборот тармоқ тармақ узатиш тегилини	Мбит/с	32	64	128	192	256	320	384	512
Интернет тармоқига жамoaт узатиш жонлари сони	бартик	170	250	330	410	500	580	660	750

Г. 2003-2010 йиллар мобил алоқа ривожланиши башорати (прогнози)нинг асосий кўрсаткичлари

Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
Уяли алоқа абонентлари сони	минг. аб	300	420	550	700	900	1200	1400	1600
Персонал радиочақирув абонентлари сони	минг аб	8,4	8,6	8,8	9,0	9,2	9,4	9,6	10,0

**Е. 2003-2010 йиллар телевидение ва радиони ривожланиши башораги (прогнози)нинг асосий
курсаткичлари**

Каналининг амал қилиш майдони	Республика ҳудудини қамраш майдони	2003 й.	2004 й.	2005 й.	2006 й.	2007 й.	2008 й.	2009 й.	2010 й.
УзТВ-1	ҶФонЗ	98,6	98,6	98,8	99,3	99,5	100,0	100,0	100,0
УзТВ-2	ҶФонЗ	98,2	98,2	98,8	99,1	99,2	100,0	100,0	100,0
УзТВ-3	ФонЗ	23,8	23,8	23,8	23,8	23,8	23,8	23,8	23,8
УзТВ-4	ФонЗ	42,0	52,0	61,0	71,0	73,0	75,0	80,0	82,0
УзРВ-1	ФонЗ	99,0	99,7	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
УзРВ-2	ФонЗ	90,0	90,0	96,5	98,5	99,0	100,0	100,0	100,0
УзРВ-3	ҶФонЗ	88,0	88,0	88,0	88,0	88,0	88,0	88,0	88,0

МУНДАРИЖА

Кириш.	3
-------------	---

I қисм.

Ахборот-коммуникация соҳаси менежментининг илмий-амалий масалалари.....	9
--	----------

I бўлим.

Ахборот-коммуникация соҳасида замонавий бошқарув tizimini shakllantirishning nazariy asoslari

1.1. Ахборот-коммуникация соҳаси ривожининг муҳим хусусиятлари.	9
1.2. Соҳа бошқарувининг замонавий тамойиллари.....	19
1.3. Бошқариш тизимининг замонавий элемент- лари таснифи.	26
1.4. Бошқариш тизими элементларининг ислохотлар давридаги шаклланиш қонуниятлари.....	37
1.5. Ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув усуллари ривожланишининг илмий асослари.	40

II бўлим.

Ўзбекистон ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув tizimining samaradorligi

2.1. Ахборот-коммуникация соҳасининг республика иқтисодиётидаги ўрни ва аҳамияти.....	50
2.2. Соҳанинг ривожланиш босқичлари ва истиқболли йўналишлари.	63
2.3. Бошқарув тизимининг самарадорлигини баҳолаш.....	81

2.4.	Ахборот-коммуникация соҳасини давлат томонидан тартибга солишнинг самарадорлиги.....	92
2.5.	Соҳа ривожини давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишлари.	101

III бўлим.

Соҳада бошқарувни эркинлаштириш ва бозор ислохотларини ривожлантириш

3.1.	Соҳада хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш.	118
3.2.	Кичик ва хусусий тадбиркорликнинг ривожини.	124
3.3.	Бозор молиявий инфратузилмасини ривожлантириш.....	128
3.4.	Бошқарувнинг эркинлашуви ва соҳада реструктуризация жараёни.	134
3.5.	Соҳа бошқаруви ташкилий тузилмасининг ривожланиш бошқичлари, давлат томонидан бевосита бошқарувдан тартибга солиш тамойилларига ўтиш.	139

II қисм.

Ахборот-коммуникация соҳаси бошқарув тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари, давлат томонидан тартибга солишни эркинлаштириш.

IV бўлим.

Ахборот-коммуникация соҳасида нарх сиёсати

4.1.	Ахборот-коммуникация хизматлари учун нархлар шаклланишининг хусусиятлари.	154
4.2.	Универсал хизматлар учун тарифларни белгилаш услубиётини такомиллаштириш.	158
4.3.	Ахборот-коммуникация хизматлари учун тарифларни белгилашнинг амалдаги тартибини такомиллаштириш.....	169
4.4.	Тарифлар даражаси ва соҳа иқтисодиёти.	179

V бўлим.

Ахборот-коммуникация соҳасида маркетингни бошқариш

5.1.	Соҳани бошқаришнинг маркетинг ёндашуви хусусиятлари.	187
5.2.	Маркетингни бошқаришни ташкил этиш ва унинг самарадорлиги.	194
5.3.	Маркетинг бошқарувини такомиллаштириш масалалари.	204
5.4.	Маркетинг тадқиқотлари асосида соҳада техник сиёсатни белгилаш.	208
5.5.	Соҳада инвестициявий сиёсат.	216

VI бўлим.

Ахборот-коммуникация соҳаси бозори қатнашчиларининг фаолиятини лицензиялаш ва техникавий тартибга солиш

6.1.	Ахборот-коммуникация соҳасида лицензиялашнинг илмий асослари.	234
6.2.	Соҳада лицензиялашни ташкил қилиш.	240
6.3.	Лицензиялашни эркинлаштириш йуналишлари.....	250
6.4.	Ахборот-коммуникация соҳасида техникавий тартибга солиш.	254
6.4.1.	Ахборот-коммуникация жиҳозлари ва хизмат турларини стандартлаштириш.....	255
6.4.2.	Ахборот-коммуникация техник воситалари ва хизматларини сертификатлаш.....	259
	Хулосалар	265
	Адабиётлар	276
	Иловалар	282

СОДЕРЖАНИЕ

Введение.....	3
---------------	---

I раздел.

Научные и практические аспекты менеджмента сферы инфокоммуникаций

Глава I.

Теоретические основы формирования современной системы управления в сфере инфокоммуникаций

1.1.	Специфические особенности развития инфокоммуникаций.....	9
1.2.	Современные принципы управления сферой.....	19
1.3.	Характеристика современных элементов системы управления.	26
1.4.	Закономерности формирования элементов системы управления в период реформ.	37
1.5.	Научные основы развития методов управления сферы инфокоммуникаций.	40

Глава II.

Эффективность системы управления сферы инфокоммуникаций Узбекистана

2.1.	Роль и значение сферы инфокоммуникаций в экономике Республики.	50
2.2.	Этапы и приоритетные направления развития сферы.	63
2.3.	Оценка эффективности системы управления.....	81
2.4.	Эффективность государственного регулирования в сфере инфокоммуникаций.....	92

2.5.	Основные направления государственного регулирования в сфере инфокоммуникаций.....	101
------	---	-----

Глава III.

Развитие рыночных реформ и процесс либерализации управления в сфере

3.1.	Приватизация и разгосударствление в сфере.....	118
3.2.	Развития малого и частного предпринимательства.....	124
3.3.	Развитие финансовой инфраструктуры рынка.....	128
3.4.	Либерализация управления и процесс реструктуризации в сфере.....	134
3.5.	Этапы развития организационной структуры управления сферой, переход от прямого государственного управления к принципам регулирования.....	139

Раздел II.

Основные направления совершенствования системы управления сферы инфокоммуникаций, либерализация государственного регулирования

Глава IV.

Ценовая политика в сфере инфокоммуникаций

4.1.	Особенности формирования цен на услуги инфокоммуникаций.....	154
4.2.	Совершенствование методики определения тарифов на универсальные услуги.....	158
4.3.	Совершенствование действующего порядка определения тарифов на услуги инфокоммуникаций.....	169
4.4.	Состояние экономики сферы и уровень тарифов на услуги.....	179

Глава V.

Управление маркетингом в сфере инфокоммуникаций

5.1.	Особенности маркетингового подхода к управлению сферой.....	187
5.2.	Организация управления маркетингом и ее эффективность.....	194
5.3.	Вопросы совершенствования управления маркетингом.....	204
5.4.	Определение технической политики в сфере на основе маркетинговых исследований.....	208
5.5.	Инвестиционная политика в сфере.....	216

Глава VI.

Лицензирование и техническое регулирование деятельности участников рынка сферы инфокоммуникаций

6.1.	Научные основы лицензирования в сфере инфокоммуникаций.....	234
6.2.	Организация лицензирования в сфере.....	240
6.3.	Направления либерализации лицензирования.....	250
6.4.	Техническое регулирование в сфере инфокоммуникаций.....	254
6.4.1.	Стандартизация видов услуг и средств инфокоммуникаций.....	255
6.4.2.	Сертификация услуг и технических средств инфокоммуникаций.....	259
	Заключение.....	265
	Литература.....	276

«Problems of management in sphere of info-communication technologies of Uzbekistan». Abdulla N. Aripov and Tokhir K. Iminov, T.: Eddition «Fan va texnologiya», 2005

In the book the theoretical and practical bases of formation modern management system in info-communication technologies, the rules and tendency of sphere development in economical transition period, and the specific features of this system in the Republic of Uzbekistan were described as well. On the base of studies of communications and information fields the alternative calculations of scenarios development of sphere management system forecast were executed. On the base of the practice of conducted economical reform the scientific bases of sphere management system modernization and the practical proposals in this direction were formulated as well.

This book is intended for wide audience. The issues raised in it, especially will interest the specialists of sphere, scientific employees, teachers and students of educational institutions.

А. Н. Арипов, Т. К. Иминов. Вопросы менеджмента сферы информационно-коммуникационных технологий Узбекистана. Т.: издательство «Fan va texnologiya», 2005 г.

В монографии описаны теоретические и практические основы формирования современной системы управления в сфере информационно-коммуникационных технологий, закономерности и тенденции развития системы управления сферы в условиях переходной экономики, а также специфическое проявление этой системы в Республике Узбекистан. На основе исследования отрасли связи и информатизации выполнены вариантные расчеты прогноза сценарного развития системы управления сферой. На базе практики проводимых экономических реформ сформулированы научные основы совершенствования системы управления сферой, а также практические предложения в этом направлении.

Монография предназначена для широкой среды читателей. Поднимаемые в ней проблемные вопросы, особенно заинтересуют специалистов данной сферы, научных работников, педагогов и студентов учебных заведений.

**АБДУЛЛА НИГМАТОВИЧ АРИПОВ,
ТОҲИРЖОН КАРИМОВИЧ ИМИНОВ**

**ЎЗБЕКИСТОН АХБОРОТ-
КОММУНИКАЦИЯ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИ
МЕНЕЖМЕНТИ МАСАЛАЛАРИ**

Муҳаррир *М. Миркомиллов*

Тех.муҳаррир *А. Мойдинов*

Мусаҳҳиҳ *М. Ҳайитова*

Босишга руҳсат этилди 16.04.2005 й. Бичими 60×84¹/₁₆.
«TimesUZ» ҳарфида терилди. Босма табоғи 18,75. Нашриёт
ҳисоб табоғи 17,8. Адади 1000. Буюртма № 128

«Fan va texnologiya» нашриёти. Тошкент ш.,
Олмазор кўч., 171- уй. Шартнома №05-05.

Тошкент ахборот технологиялари университети «Aloqachi»
нашриёт-матбаа марказида чоп этилди.
Тошкент ш., Амир Темура кўчаси, 108- уй.

Мурожаат учун:

Для справок: Тошкент, А.Темура 24. Тел.+(99871) 1392318,
Faks: +(99871) 1320715

URL: www.alscom.uz. e-mail: official@alscom.uz